DE INLANDSCHE KUNSTNIJVERHEID IN NEDERLANDSCH INDIË

DOOR J. E. JASPER EN MAS PIRNGADIE.

III

DE BATIKKUNST.

entirely rare 125–

DE INLANDSCHE KUNSTNIJVERHEID IN NEDERLANDSCH INDIË.

DE
INLANDSCHE KUNSTNIJVERHEID IN NEDERLANDSCH INDIË

DOOR

J. E. JASPER EN MAS PIRNGADIE.

III.

DE BATIKKUNST.

VAN REGEERINGSWEGE GEDRUKT EN UITGEGEVEN TE 'S-GRAVENHAGE
DOOR DE BOEK- & KUNSTDRUKKERIJ v/h MOUTON & Co. — 1916.

HOOFDSTUK I.

INLEIDING.

E techniek van het batikken laat zich heel in 't kort verklaren, door te zeggen, dat zij een soort uitsparingsmethode is, volgens de toepassing waarvan men een teekening in diverse kleuren op een doek verkrijgt.
Aangezien de onderdompeling van de stof in de verfkuip het in den Indischen Archipel in het algemeen en op Java in 't bijzonder veel verbreid voorkomende, oud-Indische middel is, om op die stof de verschillende kleuren aan te brengen, welke men wenscht, moet men dus, om een bepaalde teekening te verkrijgen, zekere plekken bedekken, opdat de verfstof niet overal met het goed in aanraking kome.
De bedekkingstechniek zou dus een rationeel gevolg genoemd kunnen worden van het onderdompelingsbeginsel, en dit heeft zich bij de oorspronkelijke volkeren gevormd naar de langzame werking der plantaardige kleurmengsels, welke geen kleuring tot een dadelijke intensiteit gedoogen.
Het ontstaan, de ontwikkeling van deze bijzondere techniek, het logische verband, dat zij houdt met de beschikking, welke het kunstzinnige volk had over geen andere kleurrecepten dan plantaardige, die hoewel langzaam, toch goede, stabiele tinten geven, zijn hiermee duidelijk aangegeven. De omstandigheden lieten geen andere techniek toe; het eigen gemaakte katoenweefsel moest bovendien afdoende bedekt worden, om het vervloeien van de verfstof voorbij de grenzen van een gewenschte teekening te voorkomen, en zoo zijn gaandeweg die methoden bedacht, welke in de verschillende hoofdstukken hierachter uitvoerig zullen worden besproken. Zij komen hierop neer, dat de niet met de verfstof in aanraking te brengen plekken uitgespaard worden door bedekking met een waslaag, (of een andere zelfstandigheid), die men met een koperen reservoirtje, t j a n t i n g genaamd, waarin het bedekkingsmateriaal in gesmolten toestand wordt opgeschept, op den doek aanbrengt en welke later door afsmelting kan worden verwijderd.
Juist daarom is de batikkunst als handwerk zoo uitmuntend geschikt voor de Javaansche nijveren, wijl deze niet gelijk vele andere, oude Indische volkeren, uitsluitend het geometrische lijnenornament toepassen, maar meer naar vrije opvatting, meer naturalistisch teekenen, en vooral de in de verfijningen hunner siermotieven gebrachte symboliek tot uiting kunnen brengen.
Boven het versieren van stoffen door toepassing van het drukprocédé heeft het batikken een

besliste voorkeur; de druktechniek is als mechanisch werk aan vaste regels en voorbeelden gebonden, terwijl het batikken een vrije, individueele kunst is. [1]

Het procédé, als toevallig-geleidelijk in overeenstemming gebracht met de beschikbare hulpmiddelen, is bovendien volledig in zijn onderdeelen, en de toepassing er van levert specimina eener mooie, complete kleuringswijze op. De kleurstof dringt tot in het diepste van elken draad door en geeft de tintteekening aan beide kanten van den doek.

Chablonen-achtige gelijkheid van motieven komt op het product van deze huisvlijt niet voor; de gebatikte doek is èn om de toepassing van het procédé, èn om de tinten, èn om de uit de vrije hand opgebrachte teekening een karakteristieke proeve van Indonesische sierkunst, welke dan ook door haar bijzondere effecten niet nagelaten heeft, ook de aandacht te trekken van westersche artisten.

Fig. 1. Toepassing van Javaansche batikkunst. Gebatikt kussen. Ontwerp van Mevrouw Ter Horst—de Boer te Jogjakarta.

Het is niet te verwonderen, dat, waar het inlandsche batikwerk de kleeding der eigen bevolking vormt en in het groot verhandeld wordt, door sommige nijveren, voor wie commercieele bedoelingen gingen boven artistieke, gestreefd is naar een bekorting van het procédé, dat juist door zijn langzaamheid zich voor een degelijke verzorging eigent, en waarmee zulke treffende resultaten kunnen worden verkregen. Die nijveren hebben in hun werkplaatsen de in den laatsten tijd uitgevonden koperen stempels ingevoerd, waarmee zij met was regelmatig wederkeerende motieven op het doek afdrukken, en die dus den handenarbeid van het eigenlijke batikken, het teekenen met was, overnemen.

De tijdbekorting, door toepassing van een dergelijke methode verkregen, is enorm, maar het resultaat is dikwijls minder karakteristiek.

Van een bepaalde opvatting der wasteekenaarster is dan geen sprake meer. De symbolische kracht van de figuur verdwijnt.

Het edele en mooie van individueele kunstuiting heeft plaats gemaakt voor een koud-aandoende nabootsing.

---

(1) Zie „Die Batikkunst" van Kurt Schmidt.

Het banaal-werktuigelijke toont zich in de afgebroken lijnen, ontstaan bij de aaneenvoeging der stempelfiguurvlakten.
En zelfs bij de beste, zorgvuldigste kleuring, waarmee de warmste tinten zijn aangebracht, blijft het aanzien van de gestempelde teekening doodsch.
Geen wonder dus, dat de batikkunst op Java en Madoera als huisvlijt ook zoo gaarne beoefend wordt door vrouwen en meisjes uit den adelstand, terwijl het weven over het algemeen nimmer tot in de woningen der Javaansche aristocratie heeft vermogen door te dringen.
Het uitsparingsprocédé is oeroud en wordt in verschillende landen van de wereld op verschillende wijzen toegepast. De egale kleur, welke men verkreeg op de stof door de nog oudere manier van volmaakte onderdompeling, werd niet voldoende geacht, bevredigde op den duur niet meer. Maar hoe zou men het patroon in kleuren kunnen opbrengen bij een zoo langzaam doordringende, aantastende, plantaardige kleurstof!?
Middelen verzinnend tot het partieel bedekt houden van het te kleuren voorwerp tijdens de onderdompeling vond men eindelijk daartoe: reepjes bamboe, stukjes boombast, vezelstoffen, draad, stijfsel, was. Ziedaar in het kort de logische totstandkoming en ontwikkeling van het uitsparingsprocédé aangegeven, dat in vlecht- en textielnijverheid van oude volken zoo dikwijls voorkomt. Bij de Karo-Bataks b.v. en ook bij een anderen volksstam, die in een heel ander verwijderd hoekje van den Indischen Archipel woont, den stam der Keo's n.l. in het binnenland van Flores, bestaat precies hetzelfde typische gebruik, om op kleedingstoffen, voordat deze in de indigokuip gaan, reepjes bamboe te naaien tot figuren, die bij de kleuring wit uitgespaard blijven. In Indragiri op Sumatra en in de Toradjalanden op Celebes, — dus op twee ver van elkaar gelegen eilanden —, wordt bij het versieren van bijzondere mandjes ook alweer precies hetzelfde systeem toegepast, n.l. om de gevlochten patronen na te vlechten met bamboereepjes, die niet van de gladde opperhuid ontdaan zijn en niet door de kleurstof aangetast worden, tengevolge waarvan het patroon na de onderdompeling van het geheele voorwerp wit blijft uitgespaard. Bij het ikatten, in mijn werk over de Inlandsche weefkunst in Indië uitvoerig behandeld

Fig. 2. Toepassing van Javaansche batikkunst.
Gebatikte tafelloopers.
Ontwerp van Mevrouw Ter Horst—de Boer te Jogjakarta.

en o. m. ook in Britsch-Indië voorkomend, worden de te kleuren weefgarens op sommige plekken met plantenvezels omwonden. De z.g. plangi-methode, welke in Britsch-Indië onder den naam van bandhana bekend is, en ook in Perzië, China, Japan wordt toegepast, bestaat hierin, dat de te kleuren, soepele stof hier en daar nopjesgewijze met vezels wordt samengebonden. In een klein deel van Zuid-Bantam en Zuid-Pryangan werden vroeger en worden nog de wit-uitgespaarde patronen der z.g. kain simboet verkregen, door ze op het katoen te teekenen met stijfselpap, waarna de onderdompeling van den doek in de verfstof volgt. En eenzelfde techniek moet bekend geweest zijn in Zuid-Oost Celebes, althans door den heer L. van Vuuren, chef van het Encyclopaedisch Bureau, zijn in Makalé donkerbruinroode doeken gevonden, die als kostbare erfstukken bewaard worden en waarvan de wit uitgespaarde teekening duidelijk wijst op een procédé, dat zeer na aan het batikken verwant moet zijn.

Aan de kleuring van het Sâlâ'sche kain kĕmbangan gaat het hier en daar bedekken van het goed met reepen pisangblad vooraf. En ook de tritik-doeken (1) zijn op bepaalde plekken vast aangetrokken met door het goed genaaide draden, een even vernuftige bedekking dus middels naaigaren. In Podolië, Griekenland, Roemenië worden paascheieren eerst met was beteekend, alvorens ze in het verfbad gedompeld worden. Enz.

De heer L. Serrurier (vide zijn werk: de wajang poerwâ, een ethnologische studie) houdt het batikken niet voor een Javaansche inventie. De heer Dr. J. Brandes daarentegen schrijft in zijn opstel: Een Jayapattra of acte van eene rechterlijke uitspraak van çaka 849 (Tijdschrift voor Indische Taal- Land- en Volkenkunde, deel 32, jaar 1889): „Ook de kunst van het batikken is iets echt-Javaansch; tevens is het een kunst, die van veel school getuigt, en dat de Javanen deze kunst van de Hindoes zouden hebben geleerd, is nog nooit door iemand beweerd". Laat ik even nagaan, hoe oud de met patronen beschilderde stoffen zijn, en waar zij voorkwamen.

De vroegere, Britsch-Indische schilders werkten slechts op stoffen. Op hun erf spreidden zij een stuk goed uit en gingen er vlak bij zitten, want zij konden slechts zittend arbeiden. Hun werktuigen bestonden in eenige van bamboe gemaakte penseelen, waarvan de punt tot grove vezels beklopt was, en met deze primitieve penseelen, in de verfstof gedoopt, schilderden zij de mooie, zoogenaamde „indiennes", welke Europa tevergeefs trachtte na te maken. (2)

Niet alleen de kunst van schilderen op stoffen, maar ook van het kleurig drukken van stoffen werd reeds in de verre oudheid door Indiërs beoefend, en hoewel er geen bepaalde aanwijzing bestaat omtrent den tijd, waarin en de personen, van wie zij die kunst geleerd hebben, meent T. B. Emeric David in zijn „Histoire de la peinture au moyen age", dat het niet de Mohamedanen maar immer de Hindoes, de belijders van het oude Brahmaansche geloof, geweest zijn die de z.g. „chites" (3) gedrukt hebben.

Oude schrijvers hebben reeds melding gemaakt van de „toiles à fleurs" of beschilderde doeken, lang geleden in Indië vervaardigd. Met de verschillende soorten van die doeken hebben zij echter geen rekening gehouden; zij noemden ze met algemeene namen als „toiles peintes", „toiles à fleurs", „toiles à figures d'animaux", om daarmee aan te duiden alle stoffen, met gekleurde figuren versierd, onverschillig of die figuren geschilderd, gedrukt, of door onderdompeling in verschillende verfstoffen verkregen waren. Slechts eenige bladzijden in de werken dier oude schrijvers zijn vluchtig aan de procédés gewijd. Zoo komt bij Herodotus in een beschrijving van de volken, die den Kaukasus bewonen, voor, dat de kleurstof geleverd werd door bladeren-aftreksel, met welke kleurstof dierenfiguren op het doek geschilderd werden.

---

(1) Zoowel aan het plangi- als aan het tritik-werk en het kain kĕmbangan zal in dit boek een afzonderlijk hoofdstuk worden gewijd.

(2) Zie het werk „Voyage dans l'Inde et au Bengale, fait dans les années 1789 et 1790" par L. Degrandpré.

(3) Vergelijk hiermee het Engelsche woord: chintz, het Hollandsche: sits, het Maleische: tjita.

Strabon spreekt van het opdrukken van kleuren. En een ander eindelijk beweert, dat de Macedoniërs gelooven, dat niemand minder dan Bacchus het gebruik der „toiles peintes" in Indië heeft ingevoerd, een fabel, die door Strabon verworpen wordt.

Hoe is die kunst dan werkelijk in Indië gekomen? In de Histoire philosophique staat: „A ne considérer que le peu d'invention des Indes, on serait tenté de croire que depuis un temps immémorial ils ont reçu les arts, qu 'ils cultivent de quelque peuple plus industrieux, mais quand on réfléchit, que ces arts ont un rapport exclusif avec les matières, les gommes, les couleurs, les productions de l' Inde, on ne peut s'empêcher de voir, qu 'ils y sont nés".

Tavernier beweert in zijn „Voyage en Perse et aux Indes", dat de „toiles peintes", „calmendars" geheeten, in het vorstendom Golconde gemaakt werden, speciaal in de omstreken van Mazulipatan, terwijl Thévenot in zijn „Voyage dans l'Indostan" schrijft, dat de stad Chitpour in Agra haar naam ontleent aan de reeds gemelde „chites", de eigenlijke gedrukte stoffen, waarin daar toen een uitgebreide handel bestond.

Reeds lang vóór Alexander's tijd werden de Indische, geschilderde en gedrukte stoffen in Egypte en in enkele deelen van Europa verkocht. Maar ook in Nederlandsch-Indië zijn zij reeds heel lang geleden ingevoerd, vooral de doeken, die met episoden uit het Ramâyana beschilderd zijn. Onder den naam van „sindones" of „sindons", d.w.z. doeken van Sindh, en „othonions" werden zij door Egyptenaren verspreid. Zelfs zijn deze doeken vroeger in Egypte nagemaakt.

Fig. 3. Proeve van toegepaste batikkunst. Tafelkleed (wit en donkerbruinrood). Ontwerp van Mevrouw van Motman.

De heer R. Forrer bewijst in zijn: „Die Zeugdrucke der byzantinischen, romanischen, gothischen und spätern Kunstepochen" met verschillende voorbeelden, hoe het drukken van stoffen in de eerste eeuw reeds in Egypte hoog ontwikkeld was. Het is ook oud voor Peru.

De eerste proeven van de druktechniek werden reeds in oertijd geleverd, want in steenen en bronzen tijdperken vond de z.g. figuurdruk, d.w.z. de mechanische vermenigvuldiging van een figuur of van een ornament door de druktechniek, toepassing op voorwerpen van aardewerk. De beschilderde stoffen mogen als de onmiddellijke voorgangsters van de gedrukte stoffen aangemerkt worden; deze moeten door of uit genen ontstaan zijn.

En van de Perzische en Indische katoendrukkunst schrijft Forrer: „Die Technik ist bis heute die alte geblieben, ein einfacher Handdruck mit Einpassen farbiger Model und unter Zuhilfenahme des Handcolorits. Die bedruckten Stoffe Indiens zeigen mehr ornamentale Musterung und beruhen auf derselbe Technik wie sie bei den persischen Kattundrucken zur Anwendung kam".

Dat het onderdompelingsprocédé al bijzonder oud is, geeft Eméric David aan in een citaat uit Plinius' werk: Historia naturalis, waarin beschreven wordt, hoe het procédé toegepast wordt. Na met verschillende bijtstoffen, zuren, alkaliën de teekening op den doek te hebben aangebracht, dompelde men dezen namelijk in de blauwe verfstof. Hij kwam er dan uit, voorzien van drie kleuren. De plekken, welke men niet met bovengenoemde stoffen aangestreken had, waren blauw geworden; de figuren, geteekend met het loog, waren groen geworden en die, welke met het zuur waren behandeld, hadden een roode kleur gekregen.

Men ziet hieruit, dat de toenmalige wijze van verven de volledige onderdompeling was. Aan deze „teinture en trois couleurs" verbonden de Indiërs, en later ook de Egyptenaren,

op één en denzelfden doek het beschilderen uit de hand en het drukken met houten stempels. Ongeveer dezelfde aanhaling uit Plinius' werk doet ook R. Forrer in zijn boek „Die Kunst des Zeugdrucks vom Mittelalter bis zur Empirezeit". Hij houdt echter de omschreven techniek ten onrechte voor het wasuitsparingsprocédé. De techniek is ongeveer dezelfde als de nu nog in Europa toegepaste wijze, om bij het maken van gedrukte stoffen eerst op die plekken, welke met de verfstoffen van de drukstempels in aanraking moeten komen, mordants aan te brengen en daarover de kleurstof op te stempelen. In zijn reeds boven aangehaald werk „Die Zeugdrucke der byzantinischen, romanischen, gothischen und spätern Kunstepochen" spreekt de heer Forrer van een uit een Egyptisch graf te Sakkarah gevonden doek, een doek van Achmim, een apostel-doek in Engeland, en zegt, dat deze doeken een versiering vertoonen, welke door het echte wasuitsparings-procédé verkregen zijn. En inderdaad, een dezer in het werk afgebeelde doeken vertoont stippels als van op de stof gestorte wasdruppels, en geeft daardoor meteen den oorsprong der batik-techniek aan.

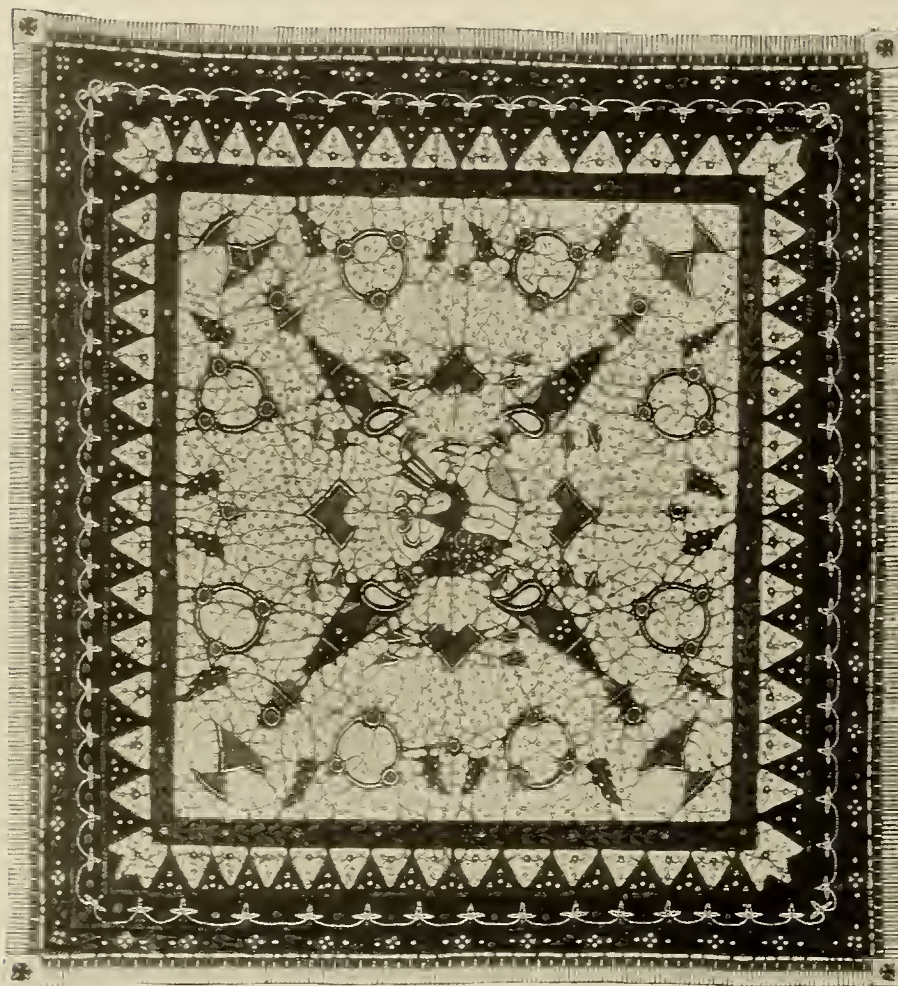

Fig. 4. Toepassing van Javaansche batikkunst. Gebatikt kussen.
Ontwerp van Mevrouw Ter Horst—de Boer te Jogjakarta.
De teekening van het middenvak is een gevarieerd, gesymmetriseerd „sèmbagèn-hoek"-patroon. (Zie plaat V).

De heer Moritz Dreger verhaalt in zijn werk „Künstlerische Entwickelung der Weberei und Stickerei" van een uit een oud-Egyptisch graf afkomstig weefsel, dat zich in het handelsmuseum te Lyon bevindt en evenzoo met toepassing van de wastechniek blauw geverfd moet zijn. De heer J. A. Loebèr Jr. deelt in zijn opstel „Textile Verzierungstechniken" in het tijdschrift Textile Kunst und Industrie van Augustus 1908 mede, in het Weensche Hofmuseum en het Berlijnsche Museum für Völkerkunde eenige uit Bochara (Turkestan) afkomstige, blauwgeverfde doeken aangetroffen te hebben, waarvan het patroon door batikken moet zijn verkregen. En in een van de nummers der N. Rott. Ct. van 1912 wordt gewag gemaakt van een gebatikt kamerscherm uit de 8e eeuw, als een onvervalscht staal van Chineesch-Japansche kunst, wordt tevens het feit medegedeeld, dat het batikken nog in Zuid-China voortleeft. En zoo kom ik na al het boven-

staande tot de verklaring, dat de eerste primitiefste toepassing van de voor Java thans zoo typische batikkunst in zeer oude tijden, lang vóór de komst der Hindoes in Nederlandsch-Indië, hetzij uit Perzië, of, nog veel eerder uit Egypte in onzen Archipel bekend geworden moet zijn. Logischerwijze kan men zich die eerste toepassing niet anders voorstellen, dan dat de stof plat op den grond uitgelegd en in een bepaalde teekening met stijfsel, — zooals thans nog in Zuid-Bantam —, of met was bedruppeld werd. De tjanting, het wasreservoir, moet geheel naar die techniek op Java uitgevonden zijn. Nergens anders voorkomend dan op Java kan dit instrumentje als een specifiek Javaansch vindsel worden aangemerkt.

Toen de allereerste toepassing goed bekend was, ging men waarschijnlijk ter versiering van de druppeltechniek grootere oppervlakten op den doek met was bedekken. Het hiervoor naast elkaar plaatsen en in elkaar doen overloopen van was-druppels tot verkrijging van een wasplek vorderde echter veel tijd. Men ging de tuitopening van de tjanting verkleinen. Toen werd deze geschikt gevonden, om er lijnen mee te trekken, en ten slotte werd de doek vertikaal gehangen, maakte men zich de vaardigheid eigen, om met de tjanting te teekenen.

Fig. 5. Toepassing van Javaansche batikkunst. Gebatikte reticule. Ontwerp van Mevrouw Ter Horst—de Boer te Jogjakarta.

Na de komst der Hindoes op Java nam men hier de mooie patronen, bij de immigranten in gebruik, over.

Spaarde men vroeger slechts witte patronen uit op blauw veld,[1]) en gebruikte men oorspronkelijk slechts één kleurstof, de indigo, later, bij de toename van de vaardigheid in het wasteekenen, van de routine in de onderdompelingstechniek maakte men even gemakkelijk een blauw patroon op wit-uitgespaard veld, en vonden de Javanen ook andere kleurstoffen uit.

Uit de in het kort aangegeven ontwikkelingsphasen van de Javaansche batikkunst valt dus te concludeeren, dat de oorspronkelijke stijfsel- of wasdruppeltechniek, door Perzen of Egyptenaren in de grijze oudheid ingevoerd, door Javanen aangevuld en verbeterd, door Hindoes artistiek ontwikkeld is. In ieder geval moet zij aangevangen zijn met de allereenvoudigste bedruppelingsmethode, en zoo beteekent dan ook de stam „tik" van het woord batik: een weinigje, een stipje, een droppel. Die stam wordt teruggevonden in het Javaansche woord tritik of taritik, een doek, waarop een teekening voorkomt, welke als uit druppels samengesteld lijkt. En eveneens in den naam „nitik" voor het batikpatroon, dat in stipjes een weefmotief imiteert. Het woord ambatik zou men letterlijk kunnen vertalen als: (een doek) van droppels (stijfsel of was) voorzien, hetgeen in verband met het reeds verklaarde nog duidelijker wordt door het eveneens thans nog bestaande Javaansche woord naritik of nritik, d.w.z. het versieren van een

(1) Ook tegenwoordig doet men dit nog wel.

doek met druppel-rijen en het woord nitik d.i. het door druppel-stipjes imiteeren van een weefpatroon [1]).

De katoenen doek, welke gebatikt werd, moest vroeger, voordat er sprake was van een invoer van Europeesche manufacturen in Indië, zelf geweven worden. Uit den aard der zaak kon op dat grove weefsel (het z.g. kain kĕntèl, dat ook nu nog in Oost-Java wel eens speciaal voor het batikken gemaakt wordt) geen teekening worden aangebracht, scherp van lijn. Verfijningen zijn ontstaan door het werk op fijne, dunne, soepele stof, zoodat de invoer van dit fabriekmatig vervaardigde materiaal uit een artistiek oogpunt nut gehad heeft. Het praktische nut van dien invoer wordt door de batiksters gewaardeerd, die algemeen ingevoerde, katoenen stoffen als haar materiaal gebruiken. Voor plangi's e.d. is zijden stof altijd uit China of elders geïmporteerd.

In verband met het bovenstaande kan de logische ontwikkeling der kunst tot het vervaardigen van versierde kleedingstoffen in de navolgende, korte punten worden weergegeven: 1. Gebruik van geklopte boomschors. 2. Het egaal kleuren van geklopte boomschors. 3. Het teekenen in kleuren op geklopte boomschors. 4. De invoering der weeftechniek. 5. Het egaal kleuren van weefsels. 6. Het teekenen in kleuren op weefsels. 7. Het uitsparen van een stippelpatroon op weefsels, met gebruikmaking van stijfsel. Toepassing van één kleur. Materiaal: eigen weefsel. Men bracht de stijfselpap op den doek met den vinger (zooals nu nog in Zuid-Bantam gebeurt), of met een stokje (idem). 8. De uitvinding van andere uitsparingsmiddelen, zoo b.v. draad, (tritiks van Midden-Java), bamboe, peperkorrels, e.d. tot verkrijging van stippelpatronen. Toepassing van één kleur. Materiaal: eigen weefsel. 9. De uitvinding van uitsparingsmiddelen tot het verkrijgen van meer kleuren op den doek (kain kĕmbangan van Soerakarta). 10. De toepassing van het wasuitsparingsprocédé met gebruikmaking van een stokje, tot verkrijging van lijnmotieven. Materiaal: eigen weefsel. Toepassing van één kleur. 11. De uitvinding van de tjanting. De vervollediging van de techniek. Gebruik van fijnere weefsels. Toepassing van meer kleuren.

De Javaansche batikkunst heeft zich ondanks allerlei ongunstige invloeden, a. d. z. de invoer van in Europa fabriekmatig vervaardigde batiks, de verbastering der oorspronkelijke patronen door den batikarbeid van niet-Javaansche vrouwen enz., niet alleen lang weten te handhaven, maar is in den laatsten tijd hier en daar zelfs opgebloeid.

Een van de groote centra er van is Soerakarta, waar nu nog heele kampoengs van dezen handenarbeid bestaan. Echter werken de meeste nijveren helaas niet zelfstandig, zijn zij ondergeschikt aan de voorschotten-gevende opkoopers, die de beste winsten met den arbeid hunner batiksters behalen.

Het echt-Vorstenlandsche procédé heeft, bij de verbreiding van de bekendheid ervan naar Oost- en West-Java, tal van vereenvoudigde variaties ondergaan, eensdeels door het streven, om sneller en goedkooper te werken, andersdeels door de probeersels van knoeiende nabootsers. Die variaties bepalen zich niet tot de diverse kleuringswijzen, maar worden ook aangenomen

---

(1) Ik moet hier ook een andere verklaring aanhalen en wel die, welke gegeven wordt in het werk: De batikkunst in Nederlandsch-Indië en hare geschiedenis van G. P. Rouffaer en Dr. J. Juynboll. In dit werk wordt aangetoond, hoe verspreid het woord batik voorkomt en terug te vinden is in woorden, die van analoge beteekenis zijn en op Borneo, Celebes, de Philippijnen en Fidji gebruikt worden. De heer Juynboll zet in een noot in genoemd werk de opmerking, dat de wortel tik, waarvan batik afgeleid moet zijn, een klanknabootsing is van „tikken". Uit „tikken" zijn volgens dezen schrijver de beteekenissen van „aanraken" speciaal met iets scherps en daaruit weer van tatoueeren, teekenen, schilderen, schrijven voortgevloeid. Ambatik is volgens den heer Juynboll etymologisch: het aanraken van het katoen met de punt van het tjanting tuitje.

Gericke en Roorda geven in hun Javaansch woordenboek als Krâmâ-vorm van batik ook sĕrat op, dat tevens ook het Krâmâ woord is voor toelis = schrijven.

Plaat 1. OUDE BATIK VAN UITGESPAARD WIT OP BLAUW FOND.
Inheemsch weefsel (z.g. kain kĕlĕngan)
(Zie blz. 62, 106, 227, 228.)

in de methoden van materiaal-behandeling, het beteekenen van den doek, de bereiding van was-mengsels. Zij zijn niet altijd afkeurenswaardig. Er zijn wijzigingen, die goed en logisch bedacht zijn, en degelijke effecten geven.
Zoo heeft de ontwikkeling er toe bijgedragen, dat de variaties zich concentreerden in bepaalde streken, zoodat de diverse, karakteristieke eigenschappen van het batiksel, den kenner dadelijk de afkomst van den doek kunnen verraden.
In mindere of meerdere mate is op vele plaatsen, zelfs in de Vorstenlanden, het centrum van

Fig. 6. Toepassing van Javaansche batikkunst. Gebatikt kussen.
Ontwerp van Mevrouw Ter Horst—de Boer te Jogjakarta.

deze bloeiende kunstnijverheid, een verbastering in de patronen ontstaan, met het gevolg, dat oude, artistieke motieven bij de bevolking geheel in 't vergeetboek zijn geraakt. Het idee van het zelf ontwerpen van motieven, het maken van een zelf bedachte teekening vindt men alleen nog bij sommige Vorstenlandsche batiksters, die niet arbeiden voor de groot-productie. Elders heeft de nabootsing van Westersche patronen, de combinatie van onbegrepen motieven, het klakkeloos overnemen van een teekening een betreurenswaardigen achteruitgang in de artistieke waarde van dezen handenarbeid gebracht.

Een geluk is te noemen, dat gebatikte stoffen nog zeer veel als kleeding van de bevolking gebruikt worden, terwijl de batikarbeid voor Javaansche vrouwen van den grooten en kleinen adel zelfs een geliefde bezigheid is. De gedachtengang van de Inlandsche vrouw, die batikt uit liefhebberij en de producten van haar kunst dus zelf draagt, of ze aan echtgenoot en kinderen ten geschenke geeft, werd mij door een Javaan op de navolgende, stereotiepe wijze verduidelijkt: „Wat zal ik in huis anders uitvoeren dan batikken!? Voor den groothandel bezit ik geen kapitaal, voor den kleinhandel schaam ik mij, voor de huishouding heb ik mijn bedienden. Voor andere bezigheid heb ik geen bekwaamheid genoeg. En om niet al te veel te luieren, ga ik batikken. Kan ik mijn batiks niet verkoopen, welnu, dan gebruik ik ze zelf."

Het weven is immer volkskunst gebleven; het batikken wordt als iets meer gedistingeerds beschouwd. Trouwens, nu nog wordt in een gedeelte van Midden-Java het batiksel alleen gedragen door gegoede vrouwen, terwijl de loerik als weefsel meer volksdracht is. Zelfs wordt 't wel eens als een ongepastheid beschouwd, indien een gewone dessavrouw zich met een gebatikt kleed bij een Inlandsch hoofd vertoont. ([1])

In aanmerking nemend de bijzondere vaardigheid van de Javaansche vrouw in het beoefenen van deze huisvlijt, de uitgebreidheid, waarin de arbeid nu nog voorkomt, het sociaal-economische belang, dat die nu reeds in sommige streken van Java heeft, ([2]) en de origineele kunstige effecten, welke er mede worden verkregen, kan men niet anders zeggen dan dat het praktische nut ervan belangrijk grooter gemaakt kan worden, wanneer de toepassing dezer kunst zich niet enkel bepaalt tot het maken van de tot de volksdracht behoorende kleeding, maar, evenals bij elken anderen tot ontwikkeling gebrachten tak van kunstnijverheid, veelzijdig genomen wordt, zich o.m. richtend naar woningsmuk, kleedingversiering, samenstelling van voorwerpen, in dagelijksch- en luxegebruik bij de vrouw in algemeenen zin, enz. de juiste, veelzijdige toepassing, waartoe de Javaansche batikkunst alleszins geschikt geacht moet worden.

([1]) In den catalogus van de verzameling poppen, weergevende verschillende kleederdrachten van de volkeren van den Nederlandsch Oost-Indischen Archipel, enz. 1894, staat, dat bij de Badoewies het dragen van gebatikt goed, zijde, laken, verboden is.

([2]) Volgens een matige schatting naar het aantal batiksters en tjappers, naar het aantal doeken, dat ieder van hen maken kan en naar een laag berekenden, gemiddelden prijs van batiks en tjappans, worden in de meest belangrijke centra van batikkunst, Sålå en Pekalongan, respectievelijk voor ruim 5 millioen gulden en ongeveer 2 millioen gulden per jaar aan batiks en tjappans vervaardigd, welke deels ter plaatse en in de omstreken verkocht, deels naar elders uitgevoerd worden.

Andere, minder belangrijke centra zijn: Soerabaja, Jogjakarta, Lasĕm, Banjoemas, Tasikmalaja, Batavia, Samarang.

HOOFDSTUK II.

MATERIALEN.

A. KATOEN.

ET witte batikgoed, door de Javanen gewoonlijk moeslin of mori genoemd, (moeslin is waarschijnlijk een verbastering van mousseline) komt in vele kwaliteiten voor en wordt in zulke groote hoeveelheden ingevoerd en op Java verspreid, dat de batikster het bijna overal krijgen kan. Men onderscheidt 3 hoofdsoorten batik-lijnwaad:
1. mori moeslin (de fijne soort), 2. mori mentah (ongebleekt katoen), 3. mori kasar (grof katoen).
De eerste soort wordt voor goede, fijne batiks en de tweede voor gestempelde, goedkoope batiks gebruikt; de derde soort komt in de batikkerijen zelden voor.
De tusschenhandel vraagt echter voor het goed prijzen, welke heel wat minder zouden kunnen zijn, als de nijveren niet altijd bij Chineezen terecht behoefden te komen voor den aankoop van het materiaal.
De prijzen van het batikgoed zijn nog al variabel en hangen natuurlijk ook af van de verschillende kwaliteiten en merken, waarvan het aantal legio is. Zoo kent men b.v. de merken: djangkrik, cent, wajang, gamĕlan, singa, boeaja, koening, ramboet, kambing, radja, enz. Voor tjap cent of tjap djangkrik (fijnste soort) wordt gewoonlijk *f* 4.50 — *f* 5.40 betaald per rol (gĕbog), al naar gelang van lengte en breedte. Te Soerabaja wordt b.v. *f* 4.50 betaald voor een rol goed van 1.07 M. breed en waarvan men 12 hoofddoeken, elk van 1.07 M. lang, en 6 saroengs, elk van ongeveer 2 M. lang, maken kan.
Men begint natuurlijk het goed eerst tot stukken van de vereischte breedte in te knippen of in te snijden en daarna door te scheuren en (voor de hoofddoeken) aan de randen kleine zoomen te naaien (di plipid) (1), om het uitrafelen van het goed te voorkomen. Ook komt het wel eens voor, dat deze werkzaamheden uitgevoerd worden na afloop van de bereiding van het goed, dus wanneer dit gereed is voor het batikken (vooral bij de bereiding in het groot).

(1) Volgens het Javaansche bijgeloof is het niet goed, om aan de dodot of het staatsiekleed zoomen te naaien.

Gewoonlijk ondergaat de stof een bepaalde voorbewerking, om ze voor het batikken en de kleuring geschikt te maken. Zoo wordt b. v. in Jogjakarta het goed gedurende een nacht in water geweekt (Javaansch: di rĕndĕm, Madoereesch: è bĕgghâ), gewasschen en daarna gedurende 1/4 uur met kandji of tadjin (stijfselwater van rijst) gekookt. (Dit heet in het Javaansch di kandji, di sĕkoelli en in het Madoereesch: è boebbhoeri).
Dit stijfselwater wordt ook wel eens vermengd met bamboebladeren en een weinigje kalk.
Na het stijven wordt het goed gedroogd en vervolgens op een houten plank (Javaansch: kĕmplongan, Madoereesch: pamoppowan) gelegd en met houten hamers (Javaansch: paloe of gandèn, Madoereesch: paq ghĕppaq) beklopt (Javaansch: di kĕmplongi, ngĕmplongi, Madoereesch: aghĕbbhloeg). De hamer kan soms den vorm hebben van een stamper (dus met een versmald handvat in het midden); de kĕmplongan, ook wel dasar geheeten, kan een eenvoudige, gladde, djatihouten balk zijn, welke men eerst met een stuk goed of papier belegt, om het batik-katoen niet vuil te maken. Dit wordt in de lengte opgerold en met den hamer beklopt.

Fig. 7. Het scheuren van het witte katoen.

Het goed is dan gereed voor het batikken. Waarvoor worden nu beide bewerkingen van stijven en kloppen uitgevoerd?
De gesmolten was, welke middels het koperen teeken-reservoirtje op den doek wordt gebracht, moet n.l. niet meer dan een oppervlaklaagje vormen, mag niet te veel doordringen (mrĕsĕp) in de draden van het weefsel, opdat ze later gemakkelijker kan worden verwijderd. Is echter de stijfsel te dik (kĕntĕl), dan zal de batikwas zich niet goed aan het weefsel vasthechten en, bij de herhaaldelijke onderdompelingen hiervan in de verfbaden, kans hebben in heele plekken af te vallen; is de stijfsel te dun (èntjèr), dan zal de batikwas te veel in het weefsel doordringen en hieruit later moeilijk te verwijderen zijn. Het is dus van groot belang, om stijfsel van de gemiddelde, juiste vloeibaarheid te gebruiken.
Het weeken en wasschen van het goed hebben plaats om er de kalkdeelen uit te verwijderen en het bekloppen dient, om de batikstof van alle kreuken te ontdoen.
De bovenbeschreven bereiding van het goed is al heel eenvoudig.
Het katoen wordt in Jogjakarta soms nog van een lichtbruingele fondkleur voorzien, voordat de wasteekening er op komt. Daartoe wordt het goed gedurende drie dagen ondergedompeld in een aftreksel van kajoe tĕgĕrang, (1) kĕmbang poeloe (2) en tawas of aluin (zie het hoofdstuk over de verfstoffen) en behoort het tot het aangegeven doel eerst met stijfselwater en houten hamers te worden behandeld voor dat men er op batikt.
Volstrekt niet alle Jogjasche batiksters passen deze voorafgaande geelkleuring toe; velen van haar vangen het batikken aan, zoodra het goed de reeds beschreven bewerkingen van weeken

(1) Tĕgĕrang is de Cudrania javanensis Trécul, behoorende tot de Urticaceae.
(2) Bloemen van de Carthamus tinctorius L, behoorende tot de Compositae.

(rĕndĕm), wasschen (koembah), drogen (ngĕpé), stijven (njĕkoelli) en kloppen (ngĕmplongi) heeft ondergaan.

Een andere methode tot bereiding, gereedmaking van het goed, welke vrij algemeen voorkomt, wordt met den naam van ngĕtèl of nglojor (Madoereesch: ngĕttèl) aangeduid. Dit is het met olie en loog behandelen van het materiaal met het doel, het beter aantastbaar te maken voor de verfstof. Te Samarang noemt men het ook wel ngloejoe. Men neemt daarvoor asch van padihalmen (mĕrang), loogt die uit en mengt het loogwater of londå (Madoereesch: landha) met katjang- (1) en djarakolie (2), of ook wel met njamploeng-olie (3) of widjèn olie (4).

(Het mengsel van olie en loog heet in Tasikmalaja tjitoear).

In dit mengsel dompelt men het eerst goed gewasschen katoen, dat er gewrongen en met handen of voeten in gekneed wordt, (di oelèni), om de vloeistof intens te laten inwerken. Daarna hangt men het katoen te drogen, en herhaalt men de bewerking van onderdompelen en drogen twee tot vijf malen per dag gedurende 6 tot 12 dagen.

Hoe minder goed de verfstof, waarin het katoen zal moeten worden gekleurd, pakt, te meer en te intenser moet de bewerking van het ngĕtèl zijn, en zoo is voor de vervaardiging van de z.g. kain bangbangan, die hoofdzakelijk met een afkooksel van een mengsel van mĕngkoedoe-wortel en djirĕk-bast (5) gekleurd worden, en ook voor de Bantamsche z.g. kain simboet, of kain slimboet, die met een aftreksel van mĕngkoedoe-wortel geverfd worden, het ngĕtèl gedurende minstens 40 dagen noodig. Voor de doeken, welke met sogå-kleurstofmengsels (6) in aanraking moeten komen, is echter het olieën gedurende 12, hoogstens 15 dagen voldoende. Voor de vervaardiging van zeer goedkoope batik sogan blijft zelfs deze bewerking van ngĕtèl of nglojor geheel achterwege, maar dan verschiet de sogå-kleur van den doek vrij spoedig.

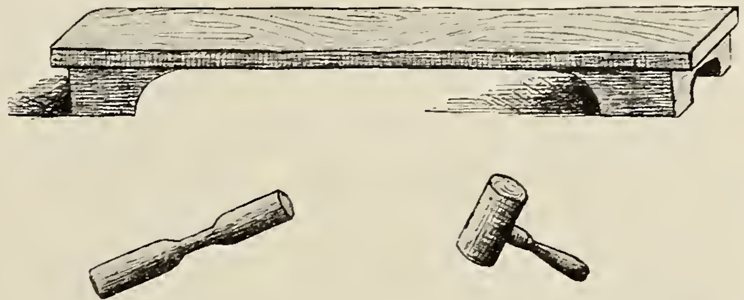

Fig. 8. Kĕmplongan met twee gandèns voor het bekloppen van het katoen.

Nu moet de olie uit het goed verwijderd worden, daar anders de was, waarmee men wil gaan batikken, niet opkleven zal. Daarom wascht men er alle oliedeelen flink uit, of men kookt het katoen in loogwater (loog van mĕrang), en dit doet men zoolang, totdat het gereed is, om verder behandeld te worden. Het wegnemen van alle bestanddeelen door wassching, koking

(1) Katjang, ook wel katjang tjinå genoemd, is de Arachis hypogaea, behoorende tot de Leguminosae en uit de bekende zaden (apennootjes) waarvan olie wordt geperst.

(2) Djarak is de Ricinus Communis L, behoorende tot de Euphorbiaceae. De olie wordt uit de zaden geperst.

(3) Njamploeng is de Calophyllum inophyllum L, behoorende tot de Guttiferae. De olie wordt geperst uit den gestampten inhoud der bolronde vruchten.

(4) Widjèn is de Sesamum indicum L, behoorende tot de Pedaliaceae. De olie wordt verkregen door persing van het zaad.

(5) Mĕngkoedoe is de Morinda Citrifolia L, of de Morinda tinctoria Roxb, behoorende tot de Rubiaceae; djirĕk of djirak is de Symplocos fasciculata Zoll, behoorende tot de Styracaceae; een afkooksel van mĕngkoedoe-wortel en djirĕkbast vormt het z.g. Indisch-rood; zie overigens het hoofdstuk over kleur- en fixeermiddelen.

(6) Sogå is de Peltophorum ferrugineum Benth, behoorende tot de Leguminosae, ook wel sogå djambal genoemd, een hooge boom, waarvan de schors een roodbruine kleurstof bevat; zie het hoofdstuk over kleur- en fixeermiddelen.

en droging van het goed wordt gewoonlijk met den naam van ngloengsoer aangeduid (loengsoer = gezakt, afgenomen, verminderd).

Van het ngĕtèl en het telkens in de zon drogen van het goed wordt in Rouffaer en Juynboll's werk over de batikkunst geschreven: „Dat wij hier met een chemische reactie, een verandering in samenstelling der katoenstof — of van een deel der katoenstof — te doen hebben, is zeker; door het afwisselend olieën en in de zon leggen wordt de katoenvezel geheel en al gedrenkt met een olie, die onder de inwerking van het zonlicht chemisch verandert, zoodat de loog niet in staat is, alle olie weer te verwijderen, maar een deel der gewijzigde olie onoplosbaar achterblijft in de poriën der katoenvezels, tot een hoeveelheid van minstens 10 % van het gewicht van het katoen. Voor zoover ik heb kunnen constateeren, voelt het geoliede goed, soepeler, hariger aan, dan het niet geoliede. De aantasting heeft dus m.i. zoover plaats, dat het spinverband van elken draad in het goed wat losser wordt, zich daaruit meer vezels losmaken, de draad dus wolliger wordt, waardoor die dus voor de verfstof beter aantastbaar is.

Fig. 9. Het ngĕmplongi.

De verdere behandeling bestaat in het njĕkoelli of stijven en het ngĕmplongi of beklopp n, waarover hierboven reeds het een en ander geschreven is. In plaats van het katoen te bekloppen, wordt het ook wel eens met een strijkijzer glad gestreken. Te Samarang gaat aan het ngĕtèl of ngloejoe het koken van het batikkatoen vooraf; dit geschiedt in water, waarin men papaja- [1] en bamboe-apoes-bladeren [2] heeft gelegd.

Door de eenvoudige behandeling van het koken van het goed in water (desnoods met een lichte aluin- en loogoplossing) verkrijgt men de mori wadjarran (wadjar = eenvoudig, natuurlijk, naief), terwijl de bewerking van het ngĕtèl het mori kĕtellan oplevert. In Pekalongan heeft het onderdompelen en kneden van het goed in het olie- en loogmengsel tweemaal per dag plaats, eens van 6—10 uur en eens (na droging van het goed) van 2—6 uur. Ook elders, waar groote hoeveelheden batikstof tegelijk moeten worden behandeld, voert men de werkwijze volgens die verdeeling uit. Daar dompelt men het katoen bloksgewijze, rolsgewijze, in het olie-en-loog-mengsel, daar heeft men buitenshuis in de schaduw op het erf lange rakken, waarover het nog ongeknipte lijnwaad te drogen wordt gehangen.

In kleinere batikkerijen wordt het goed tot stukken van de vereischte lengte gescheurd, voordat het de bewerking van het ngĕtèl ondergaat.

Voor 2 kodi of 40 blokken wit goed heeft men noodig: een petroleumblik katjang-olie (waarde *f* 5.—) en londå of loog, verkregen van 15 bossen padistroo.

Ook het uitwasschen van het goed (ngĕbat), dat reeds met olie en loog behandeld is, gaat in de groote batikkerijen niet zoo gemakkelijk, als men wel denken zou, vooral, omdat 't hier groote hoeveelheden katoen geldt, welke men, om bederf door broeiing te voorkomen, geen dag onbehandeld mag laten liggen.

---

(1) Papaja, ook wel katès genoemd, is de Carica Papaya L, behoorende tot de Passifloracae.

(2) Bamboe apoes of pring apoes is de Bambusa Apus Schult, behoorende tot de Gramineae.

Boven een aarden kuip van ± 30 petroleumblikken inhoud wordt een soort galg van bamboe gemaakt, over de dwarslat waarvan de natte stukken gewasschen katoen worden uitgewrongen. Het vocht, dat daardoor in de kuip komt, blijft bewaard en heet kĕtèl (d.i. vuil), als hoedanig het, aangelengd met loogwater, later dienen kan, om nieuwe stukken goed er in uit te wasschen, voordat deze de bewerking van ngĕtèl moeten ondergaan. Het vrij zware werk van het uitkneden (ngoelèni) bij ngĕtèl, het wasschen en zuiveren (ngloengsoer), het uitpersen (mĕrĕs), het naar buiten brengen en terugbrengen van groote hoeveelheden katoen, dat alles wordt overal door mannen gedaan. Waar een rivier in de nabijheid is, worden de stukken katoen in het water daarvan afgespoeld en heeft men ze enkel nog in de zon te drogen te leggen of te hangen, om ze te kunnen stijven (ngandji, njĕkoelli). Wat wordt als stijfsel gebruikt? Dat is al heel verschillend. Hier wordt b.v. speciale, jonge rijst gekookt, elders neemt men cassave-meel (pati poehoeng).

Waar dit laatste wordt gebruikt, heeft men daarvan ± 15 kati's (ter waarde van *f* 0.45) voor 240 stukken wit goed noodig.

Naar verkiezing voegt men bij die hoeveelheid warm water en roert men het vocht goed om.

Op Madoera b.v. maakt men gebruik van sagoe arèn (meel, verkregen uit het merg van den bast van den arènpalm, Arenga Saccharifera Labill). En zijn er, die aan het stijfselwater wat aluin (tawas) toevoegen, met de bedoeling, om later een mooie sogâ-kleur (1) te kunnen verkrijgen. In Soerakarta b.v. wordt rijst van bĕras boeloe (behaarde padikorrels) gebruikt en daarvan neemt men 1 sauslepel vol, welke hoeveelheid in water (vier groote glazen vol) zacht gekookt wordt om mooie tadjin of stijfsel te kunnen opleveren. Elders weer maakt men gebruik van rijstmeel.

Fig. 10 Het nglojor (behandeling van het goed met djarakolie en loogwater.)

Ook het ngĕmplongi (het bekloppen van het goed) is gewoonlijk het werk van mannen. (Soms wordt het ook wel door vrouwen uitgevoerd). Twintig stuks wit goed, dienen minstens te zamen een uur beklopt te worden, eer zij voor het batikken geheel gereed zijn.

Te Soerabaja en Gresik wordt voor het ngĕtèl asch van pisangstammen (2) gebruikt om loogwater te verkrijgen.

Voor het ngĕtèl van een kodi of 20 gĕbogs (blokken) katoen, — nadat deze goed in de rivier uitgewasschen zijn —, is een mengsel noodig van asch van 140 katties pisangstam, 2 petroleumblikken katjangolie (3) en 3 blikken water.

---

(1) Aldus is m.i. de beste benaming voor de typische kleur der uit de Vorstenlanden afkomstige batiks, een kleur, welke ongeveer tusschen okergeel met rood en bruingeel staat en welke verkregen wordt met mengsels, waarin de bast van de sogâ of sogâ djambal, de Pelthophorum ferrugineum Benth (behoorende tot de Leguminosae) een hoofdbestanddeel vormt.

(2) Pisang is de banaan, een Musa-soort.

(3) Katjang is de Arachis hypogaea, behoorende tot de Leguminosae (zie noot 1 op blz. 13).

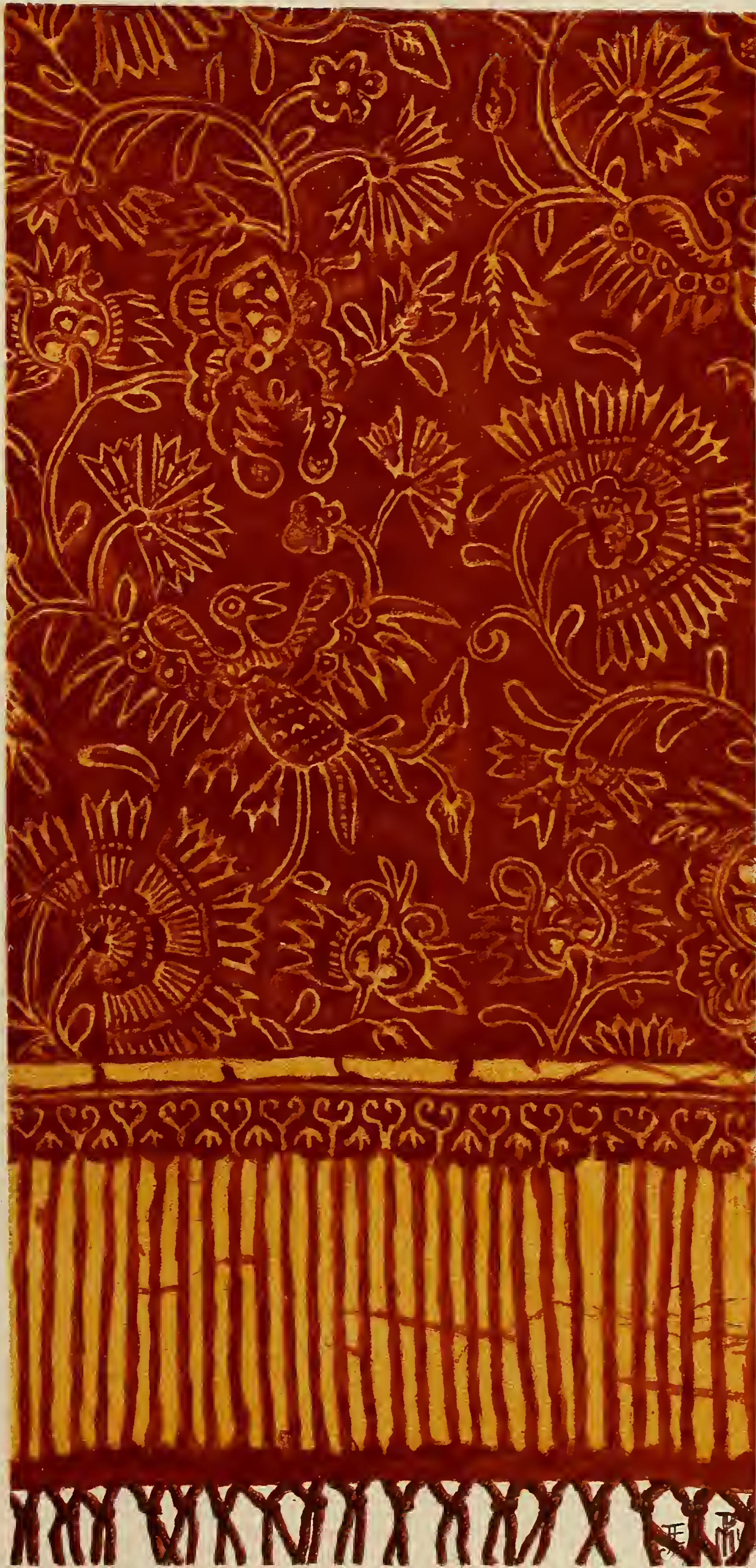
Voor het vervaardigen van de z.g. kain bangrod, dezelfde doeken als de kain bangbangan, die met koedoe-djirĕk worden gekleurd (zie blz 13) —, moet ook te Soerabaja het ngĕtèl gedurende 40 dagen plaats hebben.
Gedurende de eerste 20 dagen wordt het katoen elken dag in platte, houten bakken met het olie-en-loogmengsel overgoten, terwijl men flink op het goed trapt (di oelèni). Het kneden gaat hier dus met de voeten. Het goed wordt daarna in de schaduw over de drooglijn gehangen. Dezelfde bewerking heeft ook gedurende de laatste 20 dagen plaats, maar dan wordt het katoen niet in de schaduw, maar in de volle zon gedroogd.
Na het ngĕtèl volgen op de reeds beschreven wijze het schoonwasschen (ngloengsoer) en het bekloppen (ngĕmplongi) van het goed.
Om te weten, of de veertiendaagsche bewerking van het ngĕtèl voldoende is, dompelt men een klein stukje aldus behandeld katoen in een aftreksel van mĕngkoedoe wortel (zie noot 5 op blz. 13); is de roode kleur, die dit praeparaat aan het katoen geven moet, regelmatig, pakt dus het kleurmiddel egaal en gemakkelijk, dan is het ngĕtèl goed geweest; ziet men daarentegen overal lichte en donkere vlekken van de kleur, dan is dit een teeken, dat er met het ngĕtel nog moet worden voortgegaan. Gewoonlijk is een bewerking van 40 dagen voldoende. Na de wassching en droging wordt het goed tot de verlangde stukken geknipt en gescheurd en wordt het gesteven (di sĕkoelli) met stijfsel van cassave-meel.

Fig. 11. Het ngoelèni, d.i. het met voeten treden van het goed in het mengsel van djarakolie en loog.

Het ngĕtèl (Madoereesch: ngĕtèl), het beter aantastbaar maken van het goed voor de sogåkleurstof heeft op Madoera niet altijd plaats als voorbereidingsmaatregel, maar nadat de blauwkleuring is afgeloopen en de doek van alle wasdeelen ontdaan is.
In Cheribon wordt het goed op de allereenvoudigste wijze bereid d.w.z. het wordt gedurende 12 uren in een kuip met water gelegd, en daarna gewasschen, waarbij het flink met de handen geslagen wordt, opdat er alle kalk- en stijfseldeelen uit gaan.
Nadat men het gedroogd heeft, wordt het met stijfsel (van cassave-meel gemaakt) gesteven en ten slotte glad gestreken (met een strijkijzer).
Ook het ngĕtèl is er bekend, en zoo spreekt men in de afdeeling Galoeh van tjitoewar, samengesteld uit katjang olie [1] (3) limonadeflesschen) en air sapoe (1 petroleumblik vol, vervaardigd van 5 bossen mĕrang of padistroo).
Na droging wordt het lijnwaad eerst met air sapoe of loogwater, en daarna met rivierwater uitgewasschen, vervolgens gedroogd en ten slotte gesteven met stijfsel van arèn [2] — of cassave-meel.

---

(1) Zie noot 1 op blz. 13.
(2) Zie blz. 15.

Plaat 2. BATIK VAN UITGESPAARD WIT OP·MĔNGKOEDOE-ROOD.
(z.g. kain bangbangan of kain bangrod.)
(Zie blz. 13, 16, 43, 66, 70, 79, 227, 228, 229.)

B. ZIJDE.

Het voor sommige doeken (zoo b.v. plangi's en looktjans, zie het hoofdstuk over de werkwijzen en dat over kleederdrachten en patronen) benoodigde materiaal is witte, Chineesche zijde, waarvan men 5 soorten onderscheidt, n.l.
1. tjioek pik, 2. tjioek tjit, 3. tjioek lak, 4. tjioek poa en 5. tjioek sie.
Eigenlijke bereiding heeft niet plaats; het goed wordt niet vooraf gewasschen. De zijde wordt eenvoudig in stukken geknipt tot de vereischte lengte. Alleen in Pekalongan wordt het materiaal voor de looktjans (aldaar ook wel pangsi genoemd) op ongeveer dezelfde wijze behandeld als het batikkatoen.
Een stuk Chineesche zijde, lang 17.60 M. en breed 0.52 M., ter waarde van *f* 25.—, wordt verdeeld in 6 gelijke stukken.
De uiteinden van elk stuk worden voorzien van franjes (gombjok) door uitrafeling van het goed en het ineendraaien der vrij gekomen scheringdraden. Dit werk wordt verricht door kinderen tusschen 10 en 15 jaar ([1]).
Zijn de voor pangsi's bestemde stukken zijde van franjes voorzien, dan ondergaat de stof de bewerking van het ngĕtèl, dat precies hetzelfde is als voor batikkatoen.
Het ngĕtèl van pangsi's duurt echter 15 dagen. Den 16en dag wordt de zijde goed met water afgewasschen en gedroogd. Na droging wordt de stof gesteven. Dit stijven van zijde geschiedt intensiever, dan dat van wit katoen, aangezien de gebruikte zijde nogal poreus, ijl (prampang) is, zoodat er niet goed op gebatikt kan worden, wanneer ze niet goed gesteven is.
Na het stijven worden de stukken zijde gedroogd. Dit drogen mag niet plaats hebben door ophanging der stukken over bamboe latten (gantar), gelijk gewoonlijk gedaan wordt met het gesteven witte goed voor batiks. De gesteven zijden stof wordt op den grond op matten uitgespreid. Nadat ze droog geworden is, ondergaat ze de bewerking van het ngĕmplongi op de manier, als hierboven reeds omschreven is.
De prijs van witte en groene zijde, — want groene zijde-stof wordt ook wel voor looktjans gebruikt —, bedraagt te Soerabaja *f* 8.— per gĕbog, of blok, waaruit 4 slèndangs of sjaals kunnen worden geknipt.
Deze soort zijde wordt echter alleen voor het stempelen gebruikt. Bij het batikken van looktjans wordt gewoonlijk een superieure soort zijde-stof gebezigd van *f* 15.— per gĕbog (4 slèndangs).
Te Soerabaja wordt deze zijde, na in stukken van de vereischte afmeting te zijn geknipt, eerst gesteven (di sĕkoelli) met stijfselwater of kandji van gewoon tarwemeel (tĕpoeng trigoe), en vervolgens gedroogd.
Het goed is dan voor het batikken of tjappen gereed.
Chineesche plangi-zijde wordt op Bali en Lombok gekocht voor *f* 1.— *f* 2.— per M. Bovendien wordt er ook het door de bevolking vervaardigde zijden weefsel gebruikt, dat *f* 2.—*f* 2.50 per M. kost en over het algemeen een voor plangi's beter materiaal is, dan de Chineesche zijde.
Wordt de eigen geweven zijde gebruikt, dan wordt deze eerst gewasschen, daarna gekookt in water, waarin papajabladeren ([2]) gedaan zijn, of in loogwater (van asch van padistroo).

([1]) Voor het maken van franjes aan 6 slèndangs of sjaals, voor welken arbeid twee dagen noodig zijn wordt *f* 0.30 betaald.
([2]) Papaja, ook wel katès genoemd, is de Carica Papaya L, behoorende tot de Passifloracae.

HOOFDSTUK III.

WASSOORTEN EN WASMENGSELS.

ELIJK in de inleiding van dit werk reeds vermeld is, moet in de batiktechniek het gebruik van dunne stijfselpap aan dat van was voorafgegaan zijn, en niet onmogelijk is, dat ook de uitgespaarde patronen der oude, Egyptische doeken, waarvan reeds gewag gemaakt is, geteekend zijn met dat materiaal, hetwelk waarschijnlijk in oude tijden ook op Java bij het batikken algemeen in gebruik is geweest Dunne stijfselpap toch als bedekkingsmiddel laat zich gemakkelijk behandelen, is niet al te vloeibaar, behoeft niet, evenals was, op temperatuur gehouden te worden en is dus een zeer bruikbare stof tot het bedekken van het weefsel op de plaatsen, waar men het patroon in wit wenscht uit te sparen. Alleen hecht de pap zich niet zoo goed als was aan den doek, droogt ze niet zoo snel op en leent ze zich niet tot het teekenen van fijne lijnpatronen. Deze technische onvolkomenheden, welke voortspruiten uit het gebruik van het oorspronkelijke, primitieve materiaal, zijn weggenomen door de invoering van was.

In enkele der meest afgezonderde streken van Java, zoo b.v. in Zuid-Bantam (district Tjilangkahan, afdeeling Lebak, en district Tjibalioeng, afdeeling Pandeglang) en in Zuid-Priangan (district Djampangkoelon, afdeeling Soekaboemi) heeft de toepassing der batiktechniek tot verkrijging van de z.g. kain simboet of kain slimboet nog plaats met gebruikmaking van dunne stijfselpap (darih), welke, van kĕtan of kleefrijst gemaakt, als uitsparings- of bedekkingsmateriaal in een bepaalde teekening op het in eigen land geweven katoen wordt aangebracht. In het district Timbanganten, afdeeling Limbangan der Preanger wordt dunne stijfselpap benut bij het maken van de z.g. sĕmboehan (waarover later uitvoeriger), d.i. het opnieuw plaatselijk verven van een reeds gebatikte kain, waarvan de roode kleur verschoten is. Men ziet hieruit, dat het oude stijfselpap-procédé, aanvankelijk bedacht tot het verkrijgen van ruwe stippelmotieven, zich heeft weten te handhaven op enkele plaatsen, welke buiten het voorname net van drukke verkeerswegen liggen, en dus door de ontwikkeling van de batikkunst niet zijn bereikt Zelfs heeft zich te Katoembiri (Pandeglang) het stijfselpap-procédé zich geheel apart ontwikkeld en geschiedt de toepassing daarvan nu met een zorg waardoor men in staat is ook lijnpatronen te verkrijgen.

Elders op Java is het oude, oorspronkelijke uitsparingsmateriaal door was vervangen.

Het goed wordt met was beteekend en bedekt op de plaatsen, die bij de onderdompeling in de verfkuip wit moeten blijven. Was (Javaansch: malam Ng. of lilin K.) is daarvoor een uitmuntend materiaal. Het is bij lage hitte te smelten, kan dus gemakkelijk met de tjanting of het reservoirtje opgebracht worden, en na de laatste kleuring weer gemakkelijk afgesmolten worden; het is voor vocht ondoordringbaar.
Ongetwijfeld moet vroeger slechts bijenwas voor het batikken gebruikt zijn; tegenwoordig bedient men zich voor dezen arbeid van ingevoerde wassoorten.
De wijze, waarop vroeger de Javaan was vervaardigde, komt in 't kort hierop neer. Nadat de honinggraat van alle honing ontdaan is (door eenvoudige uitpersing), wordt die in een pot met warm water gedaan. De wasdeelen smelten en komen boven drijven. Tegen die drijvende waslaag wordt b.v. een bolronde, metalen schepper (gajoeng) gehouden, tegen de koude gladde oppervlakte waarvan de was zich bij stolting vastkleeft, zoodat ze later gemakkelijk weer van het voorwerp verwijderd kan worden.
Zoo vangt men dus alle wasdeelen uit het warme water op. De was wordt later weer gezuiverd, door ze te smelten, waarna ze door een stuk grof katoen gezeefd wordt. Zulke was kostte vroeger *f* 1.50 per kati. Tegenwoordig wordt in Banjoemas ook wel de z.g. lilin-daoen gebruikt, de was, welke voorkomt op de bladeren van de in het wild voorkomende pisang kĕlè (een pisang of Musasoort). (1)
De was wordt niet in zuiveren toestand gebruikt. Er zijn batiksters, die het materiaal minder vloeibaar wenschen voor de verschillende batikbewerkingen; er zijn er, die zoo goedkoop mogelijk willen arbeiden.
Vandaar, dat er nu zeer veel wasmengsels bestaan, die voor het meerendeel verband houden met de diverse afwijkingen in de batiktechniek. In ieder geval moet men, om correct te werken, de wasmengsels eerst verhitten totdat ze vloeibaar geworden zijn en daarna door zeving (njaring) van alle onnoodige, vaste, niet smeltbare stoffen zuiveren. Zoo gebruikt men in Jogjakarta voor het maken van de rèngrèngan of klowongan, d. i. voor het teekenen van de eerste contourlijnen, het navolgende wasmengsel: twee gewichtsdeelen malam poetih of witte was, een deel lantjĕng en ½ deel malam irĕng of malam loroddan of zwarte was. Malam poetih is een wassoort van middelmatige kwaliteit; lantjĕng of malam lantjĕng is bijenwas (lantjĕng is een kleine soort bij), en malam irĕng of malam loraddan is een inferieure soort, ontstaan bij het afsmelten (nglorod) der gebruikte was van den geheel geverfden doek (van het woord nglorod is de naam malam loroddan afgeleid).
Deze laatstgenoemde wassoort maakt in de eerste plaats het wasmengsel goedkooper en geeft er voorts een lichtbruin kleurtje aan, dat voor de eerste teekening wel gewenscht is. (2).
Als surrogaat van malam lantjĕng wordt in de Vorstenlanden ook wel gebruikt een mengsel van gondåroekĕm of hars met vet.
Te Samarang vermengt men de was met kĕplak krawang (3) of kĕplak gadjih (4) in de

---

(1) In het werk: Toestand der nijverheid in de afdeeling Bandjarnegara van A. M. K. de Does (Tijdschrift voor Ind. Taal, Land- en Volkenkunde, deel XXXVI) wordt zelfs gewag gemaakt van „malam gondang, het melksap van den gondang boom, dat eenigszins wasachtig is" (de gondang is de Ficus variegata Bl., behoorende tot de Urticaceae).

(2) Uit Mr. S. C. J. W. van Musschenbroek's werk: Iets over de Inlandsche wijze van katoen-verven op Midden-Java en over de daarbij gebruikte grondstoffen: „De verhouding van het wasmengsel voor het batikken is de volgende: 1e. witte was, een gewicht van 100 centen, 2e. zwarte was, een gewicht van 50 centen. 3e. Lantjĕng-was tot een gewicht van 50 centen. Dit alles wordt saamgesmolten en gekookt, totdat het na opborrelen weder neergeslagen is (dipoen djèborri)."

(3) Onder kĕplak krawang verstaat men een mengsel van krawang-olie met matakoetjing (gom-damar) in de verhouding van 1 : 4.

(4) Kĕplak gadjih is een mengsel van vet met matakoetjing (gom-damar) in de verhouding van 1 : 2.

Fig. 12. Het andjèborri (mengen) en njaring (zeven) van de was.

verhouding van 1 : 1 1/2. Om dit mengsel te verkrijgen, doet men de was en de kĕplak in de aangegeven verhouding in een ijzeren pan en verwarmt deze, totdat de ingrediënten gesmolten zijn en zich met elkaar vermengd hebben, waarna men het mengsel in pisang-bast giet. Men doet dit, opdat het in stukken snijden van het wasmengsel voor het gebruik gemak oplevert.

Voor het ngisèni d. w. z. het aan de eerste was-teekening toevoegen van fijne, kleine opvullende of aanvullende motiefjes, wordt in Jogjakarta hetzelfde wasmengsel van malam poetih en malam loroddan gebezigd.

Voor het nèmbokki daarentegen d. w. z. het bedekken, aan één zijde van den doek, van alle plekken, welke bij de onderdompeling in de eerste verfstof (gewoonlijk indigo) wit, dus uitgespaard, moeten blijven, en ook voor het blirikki, d. w. z. het bedekken van die plekken aan de andere zijde van den doek, wordt een ander wasmengsel gebruikt (1 deel malam poetih en 1 deel malam lantjĕng).

Dit heeft met voordacht plaats. Indien dit bedekken, of dit bepleisteren, (gelijk het woord nèmbokki eigenlijk aangeeft) zou geschieden met hetzelfde wasmengsel, als waarmee het ngrèngrèngan (maken van de schets) en het ngisèni (bijwerken met opvul- of aanvulornamentjes) plaats hebben, zou immers de schetsfiguur, de teekening onzichtbaar worden. Deze moet door alle latere batikbewerkingen heen duidelijk blijven, vandaar, dat de schets getrokken en bijgewerkt wordt met een door het malam loroddan donkergetint wasmengsel.

Weer een ander wasmengsel is noodig voor het bironi, d. i. het met was dekken van de plekken, die reeds blauw gekleurd zijn en blauw moeten blijven, dus niet met het volgende verfbad in aanraking mogen komen.

Bij het bironi gebruikt men gewoonlijk 4 deelen van malam irĕng of zwarte was en 1 deel malam lantjĕng. Men ziet daaruit, dat de waslaag voor de schets en de kleine opvulmotieven (rèngrèngan met isèn) lichtbruin is, die voor de deklaag der tèmbokkan lichtgeel, en die voor de laatste deklaag van het bironi donkerbruin is, het donkerste en tevens het goedkoopste der drie soorten wasmengsels.

Hier en daar op Java is ook het z.g. nèplokki bekend d.i. het opkwakken, oppleisteren van was op de plekken, die bij de eerste kleuring met indigo van het goed wit moeten blijven en bij

de tweede kleuring met koedoe-djirĕk, (zie blz. 13) rood moeten worden. (Zie hierover het hoofdstuk over de werkwijzen).
Daarvoor gebruikt men te Soerabaja een wasmengsel, bestaande uit gelijke gewichtsdeelen witte Europeesche was, kĕplak en zwarte was (malam loroddan). Het is logisch en praktisch, om de ontwikkelingsphasen van den batikarbeid daardoor uit elkaar te houden, het geeft een groot gemak bij het onderscheiden der schetsteekening en fond-figuren en brengt geen verwarring teweeg bij het ontblooten, na het blauwverven, van de eerste deklaag (tèmbokkan) der wit gebleven plekken, die door de tweede verfstof (sogå) aangetast moeten worden.
Te Sâlå gebruikt men bij het batikken voor het opbrengen van de eerste lijnen en de opvulmotieven aan beide zijden van den doek; witte was (twee gewichtsdeelen), zwarte was (1 gewichtsdeel) en het z.g. malam lantjĕng (1 gewichtsdeel); voor het nèmbokki d.i. het opvullen van alle plekken, die bij het blauwverven wit uitgespaard moeten blijven: witte was (1 gewichtsdeel), zwarte was (4 gewichtsdeelen) en malam lantjĕng (1 gewichtsdeel); voor het bironi, d.w z. het opvullen der plekken, die reeds blauw gekleurd zijn en niet met het volgende verfbad in aanraking mogen komen: witte was (1 gewichtsdeel), zwarte was (8 gewichtsdeelen), malam lantjĕng (1 gewichtsdeel).
Bij het tjappen of stempelen met was gebruikt men voor het opstempelen der eerste lijnen: malam petroleum of mineraalwas (1 gewichtsdeel), malam lantjĕng (2 gewichtsdeelen); voor het nèmbokki (zie boven): malam lantjĕng (1 gewichtsdeel) en zwarte was (2 gewichtsdeelen); voor het bironi (zie boven): zwarte was (8 gewichtsdeelen) en karbouwenvet (1 gewichtsdeel).
De prijzen te Soerabaja van de verschillende wassoorten zijn:
Donkergeel, afkomstig van Timor, *f* 88—*f* 100 per pikoel. Over het algemeen wordt malam van Timor, bekend als malam timor, de beste soort geacht. Er bestaan echter van elke soort diverse kwaliteiten. Zoo is b.v. de malam timor van een goede kwaliteit, wanneer zij zacht is en op de breuk een dradige teekening vertoont. Zij is van een slechte kwaliteit, wanneer zij hard is.
Lichtgeel, afkomstig van Deli en de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, *f* 95—*f* 105 per pikoel.
Lichtgeel, (mineraalwas), afkomstig van Europa, *f* 27—*f* 28 per pikoel.
Oranje (cerasine), afkomstig van Europa *f* 29—*f* 30, afkomstig van Indië *f* 20—*f* 22 per pikoel.
In Sâlå en Jogjakarta zijn de marktprijzen voor de verschillende wassoorten de navolgende: Witte was *f* 1—*f* 2 per kati; gele was *f* 0.30 per katie; zwarte was *f* 0.10—*f* 0.30 per kati, lantjĕng *f* 0.12—*f* 0.20 per kati. In Samarang worden de navolgende prijzen betaald: 1 kati malam timor *f* 1—*f* 1.30; 1 kati zwarte was *f* 0.75; 1 kati gele was *f* 0.30. In Pekalongan wordt voor de gele was (mineraalwas uit Europa) *f* 27 per pikoel en voor de malam Palèmbang (zuivere bijenwas uit Palembang) tot *f* 150 per pikoel betaald.
In Kedoe gebruikt men de navolgende wasmengsels:
1e. voor het maken van rèngrèngan, (de contourlijnen van de batikteekening): 2 kati zuivere bijenwas, 1 kati gele was en 4 kati kĕplak (zie hierboven), ook wel genoemd: malam tjĕtèt of lilin tjĕtèt;
2e. voor het nèmbokki d.i. het opvullen van de plekken, die bij de blauwkleuring van den doek wit moeten blijven: ¾ kati malam koening of gele was en ± 1 kati kĕplak;
3e. voor het bironi, d.i. het opvullen van de reeds blauw gekleurde plekken: 2 kati kĕplak, 2 kati malam koening of gele was, 1 kati gondåroekĕm (hars).
In Rembang kent men de navolgende wassoorten: 1/malam lébah, (de gewone bijenwas); 2/malam lantjĕng, of ook malam klantjĕng, (een soort bijenwas); 3/malam timor, (de uit Timor ingevoerde, superieure wassoort); 4/malam sĕdĕng, middelsoort, uit Palembang

en Borneo; 5/malam poetih (witte mineraalwas) of bijproduct van de petroleumfabrieken; 6/malam koening (gele mineraalwas) bijproduct van de petroleumfabrieken; 7/malam songkal, (donkerbruin), bijproduct van de petroleumfabrieken.
Nu gebruikt men er voor het ngrèngrèngi en nĕroesi (het opbrengen van de eerste omtreklijnen) een mengsel van malam lébah met malam klantjĕng of kĕplak, of ook: een mengsel van malam timor met malam sĕdĕng en kĕplak en een weinig malam songkal; voor het nèmbokki en blirikki (het invullen der wit uit te sparen plekken): een mengsel van malam poetih, malam koening en kĕplak; voor het tjappen: malam poetih en gondâroekĕm (hars).
In Pekalongan gebruikt men de navolgende wasmengsels: voor het tjappen: 20 kati gele of witte was (Europeesche mineraalwas), 1 pikoel gondâroekĕm (hars) en 7 kati karbouwenvet (kĕndal kĕbo). Of ook: 5 deelen gele en witte was, 10 deelen gondâroekĕm (hars) 1 deel karbouwenvet.
Voor het batikken van de z.g. slèndang pangsi (vide het hoofdstuk over werkwijzen en ook dat over kleederdrachten en patronen) wordt er het volgende wasmengsel gebruikt: 2 deelen bijenwas (uit Palembang) en 1 deel matakoetjing (gom-damar). Voor het batikken van gewone batiks mengt men er gelijke deelen Palèmbangsche was met malam klantjĕng of lantjĕng.
Van de echte, mooie malam lantjĕng maakt men in Pekalongan twee soorten surrogaten. De beste soort bestaat uit een mengsel van gelijke deelen karbouwenvet (kĕndal kebo) en matakoetjing (gomdamar). De mindere soort bestaat uit een mengsel van gelijke deelen karbouwenvet en gondâroekĕm (hars).
Al naar gelang van den aard der batikwerkzaamheden wordt aan die mengsels malam loroddan of zwarte, reeds gebruikte was in mindere of meerdere hoeveelheid toegevoegd. Voor het batikken van zijden slèndang pangsi gebruikt men in Pekalongan de beste Palèmbangsche wassoorten, welke eerst met matakoetjing (gom-damar) worden vermengd, om ze minder zacht, minder vloeibaar te maken. Voor het opvullen wordt aan dit mengsel nog zwarte was toegevoegd.
Te Soerabaja gebruikt men bij het tjappen of stempelen van gewoon wit katoen: 2 kati malam timor, 1 kati kĕplak en 5 kati malam loroddan, en voor het stempelen van zijde voor slèndang looktjan (vide het hoofdstuk over werkwijzen en ook dat over kleederdrachten en patronen) een mengsel van malam loroddan, kĕplak en malam Europa (Europeesche mineraalwas) in de gewichtsverhouding van 6 : 1 : 1.
Bij het stempelen dus vormt de malam loroddan, de zwarte was, een hoofdbestanddeel van het mengsel, omdat deze wassoort door haar dikte beter aan den stempel kleeft, dan de dunnere, superieure soorten.
Voor het batikken van zijde bezigt men gewoonlijk een mengsel van malam timor (1 deel), kĕplak (1/2 deel) en een weinigje malam loroddan of zwarte was.
Op Madoera mengt men, om een goed batikwasmengsel te verkrijgen: bijenwas (1 kati) met hars (1/2 kati) en 3 lepels klapperolie.
In de afdeeling Galoeh (Cheribon) mengt men 1/2 kati bijenwas (malam tawon) met 1 kati mineraal-was (malam oesir), 1/2 kati hars en 1/8 kati rundervet.

HOOFDSTUK IV.

HET WASTEEKENRESERVOIR EN DE WASSTEMPEL.

A. DE TJANTING.

E tjanting (1) is het koperen reservoirtje, waarin men de gesmolten was uit den op een vuurhaard geplaatsten pot naast zich opschept, om dat materiaal door de opening van de tuit op den doek te kunnen brengen. De tjanting, gemaakt van dun bladkoper, bestaat uit de awak-awak (letterlijk: het lichaam), d.i. het eigenlijke reservoir, het emmertje, waarin zich bij het werk de gesmolten was moet bevinden, de tjoetjoek of de gebogen tuit, die een groote of kleine moeloet of opening kan hebben, naar gelang van de fijne of dikke strepen of vlakken, welke de batikster teekenen wil, en een lang, dun steeltje, dat zich aan den tegenovergestelden kant van de tjoetjoek bevindt en in het zachte merg van een stuk riet (glonggong of glagah; Madoereesch: tĕbbhoe sala) gestoken wordt, hetwelk als een slechte warmte-geleider een uitmuntend handvat vormt.

De glonggong is zoodanig in een punt versneden, dat de basis van het reservoirtje dicht bij het tuitje aan een smalle lip van het riet kan worden vastgehouden. Soms bindt men de tjanting ook met garens vast aan een knop van een geleding van het riet.

Gelijk hiervoren in de Inleiding reeds aangegeven is, kan men de tjanting, — nergens anders dan op Java in gebruik —, als een typisch Javaansche uitvinding aanmerken. Zelfs in Britsch Indië, waar, gelijk later blijken zal, de batikkunst wel veel minder ontwikkeld is dan de Javaansche batikkunst, maar hiermede toch overeenkomst bezit, is de tjanting onbekend en gebruikt men voor het wasbedekkingsprocédé een soort vul-trekpen, bestaande uit een staafje met hand-

---

(1) De beteekenis van het Javaansche woord tjanting (Madoereesch: tjantèng) is aangegeven in het werk: De batikkunst in Nederlandsch Indië en hare geschiedenis van G. P. Rouffaer en Dr. H. H. Juynboll. „Want het eigen woord is nauw verbonden met meer dan een Javaanschen of taalverwanten Indischen term van dezelfde medeklinkers en slechts veranderden vocaalklank b.v. Jav. „tjĕnting" = opgewipt; „tjĕntang" = naar boven gebogen, gekruld; „tjĕntung" = gekrulde haarlokken aan de slapen, of in familiaar Hollandsch: spuuglokken; „tjèntong" = scheplepel, rijstlepel; enz. die alle beduiden: wat naar boven opgewipt is, opgekruld, en dus ook tot opscheppen dienstig".

vat, boven de punt van welke pen een sponsachtige dot als wasreservoir is bevestigd. De tjanting moet geleidelijk ontstaan, vervormd zijn naar de oude, primitieve werktuigen, welke vroeger bij de allereerste, gebrekkige technieken in gebruik waren geweest. In Tjilangkahan (Lebak) strijkt men nu nog bij het batikken (noelis) met stijfselpap dit materiaal eenvoudig met den vinger op den doek. In Tjibalioeng (Pandeglang) dient een lidi of stokje als penseel voor het opbrengen van de stijfselpap of darih. In de dessa Tjihaoer (Tjiemas) maakte men bij de toepassing van het stijfselpap-procédé ongeveer tien jaren geleden gebruik van een sèndok, een lepelvormig uitgesneden, bamboezen staaf, waarmede de stijfselpap of darih werd opgebracht, en een bamboezen kokertje met handvat, welk kokertje de stijfselpap bevatte, die voor de te bedekken, groote oppervlakten eenvoudig op den doek werd uitgegoten. Dat bamboezen kokertje werd toen ook tjanting genoemd. De druppeltechniek werd later met was toegepast; men moest toen, om de was langer warm en vloeibaar te houden, en het uitdruppelen gemakkelijk te maken, het bamboezen kokertje door een metalen scheppertje vervangen, en toen de ontwikkeling van het ornament zoo'n hoogte bereikt had, dat men niet uitsluitend druppel-, maar ook lijnmotieven ging weergeven, werd het metalen scheppertje of de tjanting hiervoor geschikt gemaakt en van een tuitje voorzien.

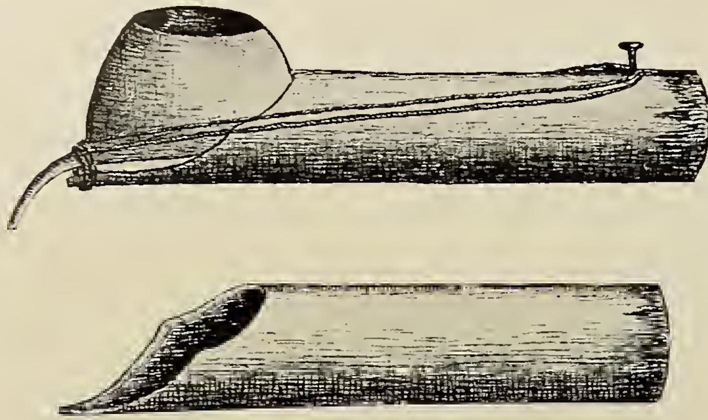

Fig. 13. Tjanting met steel.

De vervaardiging van tjantings nu berust op zóó'n vernuftige techniek, dat deze hier afzonderlijk zal worden beschreven.

Het materiaal, waarvan de tjantingmaker zich bedient, is het rood- of geel-bladkoper, (tèmbâgâ of koeningan), waarvan stukken of platen gekocht worden voor *f* 0.25 per kati.

Met een blikschaar of goenting knipt de nijvere van de plaat een reep af, voldoende voor één tjanting. De reep wordt nu in de lengte dubbel gevouwen, en bij den aanvang van het werk weer opengevouwen en op een ijzeren aanbeeldje plat geslagen, zoodat men een plaatje verkrijgt van $5^1/_2$ à 6 c.M. lang en 4 c.M. breed.

Waarom de werker den reep koper eerst dubbel vouwt en daarna weer ontvouwt en platslaat? Daarvoor bestaat een zeer logische reden. Die vouw precies in het midden blijft altijd nog zichtbaar en geeft den nijvere de lijn aan, waarlangs hij de beide helften an het plaatje bol buigen moet, om een buikig reservoirtje te krijgen. De vouwlijn is dus precies het midden van den ronden bodem, vergemakkelijkt den arbeid van het bol buigen en verzekert daarom den juisten vorm van het voorwerp. Een eenvoudige bewerking geeft dus hier het hulpmiddel aan voor de toepassing van de noodige nauwkeurigheid.

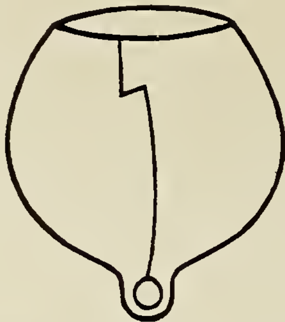

Fig. 14. Vooraanzicht van het lichaam van een tjanting.

Het reepje koper wordt nu in een vuurhaard of prapèn met kolenvuur, dat door middel van een uit koeienvel bestaanden blaasbalg (lamoes) kan worden aangeblazen, verhit (di loeroni), — men vat het plaatje met een tang of soepit aan —, en met een hamertje (pĕtèl) op een vierkant aanbeeld (paron) bol geslagen. Nu komt het op een houten blok met uithollingen van diversen omvang.

Bij het betikken van het plaatje wordt systematisch een diepere uitholling genomen, waardoor het plaatje zich boller en boller uitdijt.
Ten slotte worden de randen uitgeslagen en eindelijk de beide helften van het voorwerp met de vingers naar elkaar toe verbogen. Aan voor- en achterzijde wordt een lipje ingeknipt, zoodat de randen in elkaar kunnen grijpen tot een stevig verband.
Voorts brengt de werker die randen voorzichtig naar elkaar toe, zonder de wordende tjanting te vervormen of de wanden er van in te drukken, en nu steekt hij tusschen de dicht bijeengekomen randen stukjes laschmetaal, (patri), die van zelf in de klemming blijven zitten.
De patri waarmee het lasschen (matrèni) plaats heeft, is een alliage van tĕmbâgâ of roodkoper (1 deel), warangan of zwavelarsenik of realgar (2 deelen) en sĕndâwâ of salpeter ($^1/_4$ deel).
Na op de aaneen te lasschen randen met vochtige borax (pidjĕr) besmeerd te zijn, wordt het reservoirtje in het aangeblazen houtskoolvuur gehouden.
De lassching is daarmee afgeloopen, de awak-awak van de tjanting gevormd, die dan rond geslagen wordt (di tratjak), hetgeen nu plaats heeft boven de sawoel, een klein aanbeeld, tevens leest, waarop het voorwerp past. Bij dit tratjak, — ook wel uitgevoerd als allerlaatste bewerking —, wordt de bovenrand van het reservoirtje nauw toegeslagen, waardoor het scheppertje een meer practischen vorm krijgt en er bij gebruik van het werktuig minder kans bestaat voor het overloopen van of het morsen met was.
Nu moet de tuit of tjoetjoek worden aangebracht. De tuit is een dun reepje koper, dat tot een busje gerold wordt om een dunne, priemvormige leest, de pĕnjarattan, waarvan natuurlijk verschillende exemplaren van diversen diameter in des werker's bezit zijn. De randen van het reepje worden niet aan elkander gelascht, doch eenvoudig over of op elkaar gedrukt met de mlirit of pamlirit, een dun rond, ijzeren liniaaltje. De tuit wordt gladgevijld, — in het verbreede, platte gedeelte van de mlirit zijn lijntjes ingekorven, zoodat dit primitieve instrumentje tevens als vijl dienst kan doen —, met de vingers om een tjarang of dunnen bamboestengel verbogen en in de ondervóórpunt van de awak-awak gestoken, waarin te voren een rond gaatje geknipt is, en waaraan de tuit wordt vastgelascht.

Fig. 15. Tjantingmaker.
Het hol slaan van de tjanting op een klein aanbeeld.

Op dezelfde manier ongeveer, maar nu enkel met de mlirit of het dunne, ronde liniaaltje, wordt het handvatstaafje gerold, dat aan de tegenovergestelde bovenzijde in de tjanting gestoken en gelascht wordt.
Uit één kati bladkoper verkrijgt men 240 à 250 tjantings, die voor 1 cent per stuk worden verkocht en in 6 à 7 dagen tijd klaar zijn. De bekwame nijvere kan dus per dag 40 tjantings afleveren.

Rekent men nu de kosten voor aanschaffing van bladkoper, houtskool, reparatie aan werktuigen, enz. op *f* 0.60, dan wordt met dit werk (gewoonlijk door 2 personen uitgevoerd) in 6 dagen ongeveer *f* 1.80 verdiend, dus *f* 0.30 per dag.

Ook in dezen tak van nijverheid is van een arbeidsverdeeling niets te bespeuren. Iedere toekang maakt het werktuigje van den eersten opzet tot de laatste behandeling. Wel legt hij zich het werk voor een heelen dag op en tracht dit zoo praktisch mogelijk voor zich zelf te regelen, d. w. z. hij verknipt eerst 25 plaatjes achtereen, bewerkt ze achtereen tot den eersten vorm, lascht achtereen de randen der 25 tjantings, enz.

Fig. 16. Verschillende soorten tjantings. Boven: een tjanting isèn en vervolgens naar beneden een tjanting pĕnèmbok.
" " bĕrassan.
" " tjarat loro.
" " tjarat tĕloe.
" " tjarat papat.
" " tjarat limå.
" " tjarat nĕnĕm.
" " tjarat sångå.

Maar iedere nijvere voert, tot verkrijging van het artikel, toch zelf alle onderdeelen van arbeid uit.

De batikster in de Vorstenlanden kent 7 tjantingsoorten, welke ook in bijna geheel Midden- en Oost-Java bekend zijn, t.w.:

1. tjanting klowongan of gladaggan [1], (hiervan bestaan weer 4 variëteiten met diverse tuit-grootten), waarvan de tjoetjoek of tuit dun is, en welke gebruikt wordt voor het rengrèngan of klowongan, het teekenen van de eerste contourlijnen aan den eenen kant van den doek, en het tĕroessan d. i. het natrekken van de lijnen aan de andere zijde van den doek;

2. tjanting isèn, genoemd naar: isi, d. i. opvullen. Aangezien deze tjanting gebruikt wordt bij het ngisèni, d. i. het opvullen van de fijne partijen binnen de contourlijnen, moet zij dus ook een fijne opening hebben;

3. tjanting pĕmanggoeng, met een dikkere tuit. Deze tjanting wordt gebruikt bij het nèmbokki en blirikki, d. i. het opvullen met was van die plekken, welke bij de eerste onderdompeling wit moeten blijven;

4. tjanting pĕnorong, met een vrij dikke tuit, en welke gebruikt wordt bij het bironi, d. i. het opvullen van de reeds blauw gekleurde vlakken, die niet met de verfstof van het tweede verfbad in aanraking mogen komen.

Soms, wanneer zeer groote vlakken moeten worden opgevuld, maakt men aan de tuit nog een dotje kapas vast, de z. g. pĕngasar of grofmaker (van kasar = grof), zoodat de was bij groote druppels kan uitvloeien;

5. tjanting tjarat loro, met twee tuiten onder elkaar, voor het trekken van twee evenwijdige streepjes, (ngèlĕrri = lijnen trekken) en de tjanting tjarat tĕloe, voor het trekken van 3 evenwijdige streepjes, de tjanting tjarat papat (met vier tuiten), de tjanting tjarat limå (met vijf tuiten), enz.;

6. tjanting nitik, de stippelmakende, met vier in een vierkant geplaatste tuiten, waarmee dus 4 stippels tegelijk kunnen worden opgebracht;

7. tjanting bjok, (bjok = in menigte te zamen iets doen), met 7 tuiten. Wordt gebruikt

---

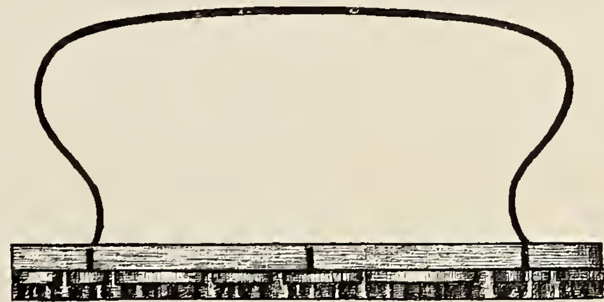
[1] Klowong is de ronde opening, gevormd door een lus, knoop, cirkel enz.; gladag is een soort piek of lans.

voor het maken van 7 stippels, waarvan zes in het rond geplaatst zijn, terwijl één zich in het midden bevindt.
Bovendien maakt de batikster voor het opvullen van zeer groote vlakken gebruik van de djĕgoel d. i. een kwast, bestaande uit een bamboe stokje, waaraan een dotje watten gebonden is, welke men eenvoudig in de vloeibare was dompelt, om die daarna over de op te vullen oppervlakte te strijken.

Dit laatste komt echter zelden voor, daar gewoonlijk het veld van een batiksel vrij dicht met motieven bezet is, zoodat er geen groote vlakken te bedekken zijn (wel b. v. de egale middens van hoofddoeken en borstkleeden).

In Pekalongan heeten de tjantingsoorten:

1. tjanting rèngrèng en tjanting tĕroessan, in gebruik voor het maken der eerste omtreklijnen (rèngrèngan en tĕroessan);
2. tjanting sèrèt, voorzien van twee tuitjes en waarmee men twee lijnen (sèrèt) trekt;
3. tjanting tjĕtjĕk tĕloe, de drie-stippels-makende, dus met drie tuitjes;
4. tjanting prapatan, de vierstippels-makende, dus met vier tuitjes;
5. tjanting pĕrliman, met vijf tuitjes;
6. tjanting tjĕtjĕk pitoe, met 7 tuitjes;
7. tjanting popokkan, met groote tuitopening en dienend voor het nèmbokki (het opvullen der wit uit te sparen plekken).

a.

b.

Fig. 17. Een tjanting tjap (*a.* zijaanzicht) en het patroon (*b.* onderaanzicht) van een tjanting tjap.

De namen zijn niet overal op Java gelijk; over het algemeen kan men zeggen, dat de tjanting genoemd wordt naar het werk, waarvoor zij dient, of naar het aantal tuitjes, dat zij bevat.

B. DE TJANTING TJAP (WASSTEMPEL).

Voor de vervaardiging van goedkoopere doeken, dagelijksche kleedingstukken, welke bij grootere hoeveelheden zoo b. v. per kodi (20 stuks) op de markt verkocht worden, wordt het werk van de tjanting overgenomen door den tjap of stempel, ook wel tjanting tjap [1] genoemd, een welkom werktuig in de handen van den nijvere, die in dienst is van of zich door het nemen van voorschotten gebonden heeft aan den batikhandelaar.
De tjap of wasstempel is meestal van rood-koper gemaakt.
Het ligt in de rede, dat er niet veel stempelmakers zijn; de tjap van rood-koper is zoo solide en kan zoolang gebruikt worden, dat nieuwe bestellingen wel schaarsch moeten zijn.

---

(1) Ter onderscheiding hiervan wordt de gewone batik-tjanting genoemd: tjanting batik of ook wel tjanting njamploeng, naar het ronde vruchtje van den njamploeng-boom (Calophyllum inophyllum).

Zoo zijn er te Samarang, waar de prijzen der stempels varieeren van *f* 1.—*f* 60.— (naar gelang van de grootte en van het ornament), nog eenige personen over, die in dergelijke werktuigen handel drijven. Te Soerabaja woont nog maar één man, die batikstempels maken kan.
Zoo'n stempelmaker wordt toekang tjanting tjap genoemd (de toekang tjap is degeen die zich met het stempelen bezighoudt).
Het materiaal, rood-koper, dat dikker moet zijn, dan dat van de tjanting of het wasteeken-reservoirtje, komt in platen voor, welke gewoonlijk voor *f* 0.75—*f* 0.80 per kati worden verkocht. Men gebruikt het in 3 verschillende dikten. Het rood-koper van de dunste soort is dat, waarvan één plaat of blèbẹk 3½ kati weegt; het wordt gebruikt voor het aangeven van fijne randen. Van het koper der middelsoort weegt één blèbèk 4 kati; het is iets dikker, niettemin toch gemakkelijk buigbaar; het wordt gebruikt voor de veldteekening en de grove randen.
Van het koper der dikste soort weegt één plaat of blèbèk 10 kati; het wordt gebruikt voor

Fig. 18. Makers van tjanting tjap. De persoon links is bezig de koperen reepen te knippen; de persoon rechts, om de koperen reepjes te rangschikken tot het patroon.

het steunsel, bestaande in een raamwerk van lengte- en breedte-reepen, en waarop de tot een bepaalde teekening verbogen, dunnere reepen zijn gelascht.
Want evenals een gewone tjanting, bestaat de tjanting tjappan uit 3 deelen, t. w.: 1e. de awak, het lichaam, d. i. het complex van verbogen reepen, welke samen de teekening van den eigenlijken stempel aangeven; 2e. de andang of het steunsel, het raamwerk van dikke reepen; 3e. het ijzeren handvat, de z. g. tangannan, tjĕkĕllan (tjĕpĕngan).
Voor den maker van tjanting tjappan komt het werk er dus op neer, een batik-teekening weer te geven met reepen van rood-koper, en wel zoodanig, dat de dikte der reepen zich laat afdrukken tot de gewenschte lijnen, welke te zamen het motief aangeven.
De vertikaal te plaatsen koperen reepen moeten dus tot zulk een teekening worden verbogen. Dit te doen vereischt een groote nauwkeurigheid en handigheid.
Houden we b. v. den tjanting tjappan bij het handvat en doen we, alsof we den stempel willen afdrukken op een doek, dan zien we duidelijk van de benedenzijde van den tjanting

tjappan, dat het handvat vastgemaakt is aan het ijle raamwerk van reepen, de z. g. andang. Door die andang zien we de achterzijde van de zich ombuigende en omkrullende reepen van de awak of het eigenlijke stempelvlak, welke reepen aan de andang of het raamwerk gesoldeerd zijn.

De reepen, zoowel van het raamwerk, als van de awak staan vertikaal en zijn 1 à 2 c.M. breed. Zij worden vervaardigd door op de koperen plaat middels de z. g. djongkå-mati (letterlijk: een doode passer, of een passer met vaste beenen) evenwijdig met den rechten rand een lijn te krassen, waarlangs de reep met een groote blikschaar wordt afgeknipt.

Deze djongkå-mati is slechts een eenvoudige reep ijzer, waarin langs één zijde een gat is gemaakt met 2 punten, welker afstand tot elkaar de breedte van den uit te knippen reep aangeeft. Met de eene punt of één zijde van dit hoogst primitief instrumentje strijkend langs den kant van de metalen plaat, krast men met de andere punt een lijn in. En hierlangs nu wordt de reep afgeknipt.

De djoempoet gilig, een kleine nijptang, met cylindrische hefboompjes, dient om den reep rond te buigen (di těkoek boenděr); met de djoempoet plat, een kleine nijptang met hoekige hefboompjes, wordt de reep hoekig omgebogen (di těkoek pěsagi).

Met deze twee nijptangen verbuigt de toekang een reep hier en daar zoodanig, dat hij de gewenschte figuur verkrijgt.

Fig. 19. Werktuigen in gebruik voor het vervaardigen van tjanting tjappan. 1) Tjanting tjappan. 2) djongkå mati. 3) djoempoet gilig. 4) djoempoet plat. 5) djongkå. 6) soepit alit. 7) sogok. 8) lading gradji.

Het patroon op een stuk papier heeft hij naast zich en de lijnen daarvan worden met een passer of djongkå nagemeten, waarmee ook precies dezelfde lengte op den hier en daar verbogen reep wordt aangegeven.

Elk lijntje, gebogen of recht, moet precies worden gereproduceerd en dit is juist de moeilijkste arbeid van den tjanting-tjappan-maker. Immers, geeft de teekening b.v. een patroon aan van losse bloemranken, de reproductie op het stijve metaal moet even luchtig en los zijn, de tjap moet een teekening afstempelen, welke in geen geval de stijve, gedwongen buiging van metalen reepen mag verraden.

De toekang teekent hier dus met stijve reepen rood-koper.

De bekwame nijvere weet dan ook door minutieus werken elke teekening, welke hem door den besteller wordt voorgelegd, weer te geven, en om dit te kunnen, is het daarom noodig, elk lijntje of onderdeel van een lijntje en ook de juiste plaats daarvan op het heele patroon nauwgezet op de koperen reepen af te passen Waar de lijnen elkaar kruisen, wordt met de lading gradji, een van fijne tandjes voorziene zaag (vervaardigd van een versleten keukenmes) in de breedte van den reep een gleuf gezaagd, waarin een uitstekend reepje, haakje of aanhangseltje (tjantèllan) van den anderen reep wordt bevestigd en gesoldeerd.

Op dezelfde wijze ongeveer wordt het ijle, vierkante raamwerk vervaardigd, de z.g. andang, waarop de verbogen reepen komen te staan.
Zijn nu de verschillende onderdeelen van het patroon door verbuiging der reepen in rood-koper nagebootst, dan moeten de verschillende, verbogen reepen bijeengeschikt en gegroepeerd worden op de andang, waarbij de nijvere gebruik maakt van een knijpertje of soepit-alit, om er de kleinere reepen mee aan te vatten, en van de sogok, een ijzeren staafje, waarmee de te dicht bij elkaar geplaatste reepen een beetje uiteen worden geschoven.
De lassching (matrèni) geschiedt in de blaasvlam; als laschmetaal (patri) wordt gebruikt rood-koper met tin, terwijl het laschmiddel (pidjĕr) borax is.
Voor de vervaardiging van twee bij elkaar behoorende, vierkante stempels, van ongeveer 20 c.M. lang en breed, heeft de werkman een arbeid van ongeveer 20 dagen noodig; hij laat zich voor dat werk met *f* 20 betalen (benoodigd materiaal $2^1/_2$ kati koper).
De twee bij elkaar behoorende stempels zijn het positief en het negatief. Immers, evenals bij het batikken wordt ook bij het stempelen, de doek niet alleen aan de eene zijde, maar ook aan de andere zijde met was bedekt.
De teekening wordt bij het batikken eerst aan één zijde gemaakt (rèngrèngan), en dan worden de lijnen aan de andere zijde van den doek eenvoudig nagetrokken (tĕroessan).
De tĕroessan geeft het spiegelbeeld van de rèngrèngan; dus moet de stempel voor de achterzijde van den doek precies passen op den stempel van de voorzijde. Hierom ook moet de arbeid van den toekang tjanting-tjappan zeer nauwkeurig zijn.
Bovendien moet er op gelet worden, dat het motief telkens terugkeert d.w.z. wat links op den stempel afgebroken is, moet juist aansluiten, aanpassen bij hetgeen rechts ophoudt, zoodat de teekening bij herhaalde stempeling dient door te gaan.
Ook hiermee rekening te houden, is mede een van de moeilijke zorgen van den stempelmaker. Met zijn djongkå afmetend, weet hij echter aan die vereischten te voldoen.
Wel gebeurt het dikwijls, dat de lijnen op den doek toch niet precies in elkaar doorgaan, maar dat is de onnauwkeurigheid in het werk van den tjapper, die zijn stempel niet op de juiste plaats naast de eerste, afgedrukte teekening gezet heeft.
Een andere moeilijkheid van den tjanting-tjap-maker is, om er voor te zorgen, dat de vertikaal opgestelde reepen allen met hun dikte-zijden waterpas, in één vlak liggen, opdat van de teekening alle lijnen worden afgedrukt.
Ten behoeve van het afstempelen voor de rèngrèngan en voor de tĕroessan moeten dus een positief en een negatief gemaakt worden, wat echter niet noodig is, wanneer het patroon symmetrisch is.
Voor den overlangschen rand, den breedte-rand, de gedeelten van de z.g. kĕpala (het hoofd) van een saroeng, de gedeelten van de badan of het veld van een saroeng, voor elken buiten- en binnenrand is een afzonderlijke stempel noodig. Zoo is voor het drukken van een compleet saroengmotief soms een stel (prangkat) van 13 à 15 verschillende, groote en kleine stempels in gebruik (over het tjappen of stempelen zie men het hoofdstuk over de werkwijzen).

HOOFDSTUK V.

KLEUR- EN FIXEERMIDDELEN.

E tinten van een goed gekleurde batik moeten van een warmen gloed zijn en door wassching van het kleed niet verschieten, zelfs haar intensiteit niet in de geringste mate verliezen. Deze goede eigenschappen, die ook door Westersche kunstenaars aan de producten van de Javaansche batikkunst opgemerkt en bewonderd zijn, worden verkregen door een systematisch-langzame kleuring, het meest rationeele procédé, waar met plantaardige verstoffen wordt gewerkt.

De kleur wordt niet dadelijk verkregen in de tint, die men wenscht. Zij moet aangedikt, aangesterkt worden, zij moet in de verschillende phasen van onderdompeling groeien van het lichtste licht tot het meest intense donker en heeft eerst dan gelegenheid, zich tot in het hart van den draad onveranderlijk vast te zetten.

Die methode van langzaam kleuren, van het opleggen der kleuren houdt innig verband met de omstandigheid, dat het uit plantaardige ingrediënten bestaande kleurmiddel de stof niet dadelijk kan aantasten.

De eerste kleur, die aan het batiksel gegeven wordt, is het blauw van indigo.

Het komt voor in honderden nuancen van het vaag-lichte tot het bijna zwarte. De intensiteit van de kleur hangt geheel af van de wijze, waarop het zeer oude kleuringsprocédé wordt toegepast. Het mooie, edele, gedistingeerde van tint, zij 't in lichte of in donkere nuancen, kan niet anders worden verkregen dan door een langzame kleuring.

Het blauwverven, (mĕdĕl, K. N. of njĕlĕp, K. I. Madoereesch: bĕddhĕl) komt veel verbreid op Java en Madoera voor.

Meestal zijn 't mannen, die dit werk voor de batiksters naar de door haar gedane aanwijzingen uitvoeren, en als toekang mĕdĕl, blauwververs, bekend staan. Dat de door de bestellers of bestelsters aan de toekang mĕdĕl gedane opdrachten belangrijk kunnen verschillen, wat den duur der onderdompelingen betreft, spreekt van zelf. Wie marktwaar maakt, vraagt de gewone, vluchtige verving; maar zij, die superieure batik levert, eischt de langzame, geleidelijke toepassing van het kleuringsprocédé volgens de regels van de oude kunst.

Het blauwverven is dus op Java een beroep geworden, waarvan de richtige beoefening geduld en vooral correctheid vordert.

Het ligt buiten het bestek van dit werk, de Inlandsche wijzen van indigo-vervaardiging te bespreken, trouwens de toekang mĕdĕl is bijna nooit tevens indigo-bereider; hij koopt de indigo, nilå djåwå, het op Inlandsche wijze vervaardigde materiaal, nog in vochtigen staat voor *f* 2.— *f* 3.— per petroleumblik of voor *f* 4.50 per kotak (petroleumkist).

De nilå djåwå heeft hier en daar plaats gemaakt voor de nilå wĕrdi, het droge indigoproduct uit Europeesche fabrieken; de echte verfstof is door de leveranciers in het groot vervangen door de kunstmatige indigo, die spoediger den doek aantast en daarmee een verandering tracht te brengen in het lang gevolgde kleuring-systeem. Er blijkt echter nog altijd een groot verschil te bestaan tusschen het resultaat van het richtige gebruik van echte indigo en dat van de namaakstof, en de moeite, die sommige handelaren nemen tot de verbreiding van dit product, dat onder de Inlandsche ververs niet erg gewild is, zal naar berekening voorloopig nog niet leiden tot de wijziging van het in toepassing zijnde procédé (¹).

De blauwverver beschikt over vijf tot vijftig aarden verfkuipen of djĕmbangans, welke zich in zijn woning bevinden en in den grond vastgezet zijn. 's Middags om 2 uur vult hij elke djĕmbangan met 1 klapperdop (batok klåpå) vol nilå djåwå en eenige petroleumblikken water, waaraan worden toegevoegd gamping (kalk) en goelå arèn (suiker van den arènpalm). De verhouding der bestanddeelen wordt in Sålå aldus genomen:

Fig. 20. Het vullen der blauwkuipen.

Een kotak of petroleumkist vol indigodrab wordt over vijf groote djĕmbangangs verdeeld en in iedere djĕmbangan worden 1 klapperdop kalk, 1 klapperdop tètès (rietsuikerstroop of melasse) en het noodige water gedaan.

Dit mengsel, na goed omgeroerd te zijn (di tjidoek), wat verscheidene malen met een bamboestok moet uitgevoerd worden, blijft gedurende een halven dag en een nacht staan (dit heet nglĕrĕmmaké, d.i. letterlijk: het laten uitrusten) en kan eerst den volgenden dag tegen 7 uur 's morgens als verfstof gebruikt worden.

Op het vocht bevindt zich dan blauw schuim (oentoek).

Waarvoor nu dienen de toevoegsels van suiker of stroop, en kalk?

In de indigo, welke als zoodanig niet direct als kleurstof kan worden aangewend, bevindt zich het z.g. indigoblauw, dat door suiker tot indigowit kan worden veranderd, hetwelk de eigenschap bezit, om in aanraking met de lucht fraai blauw te worden. De kalk wordt toegevoegd,

(¹) „Was de garancine en daarmede de meekrapteelt het slachtoffer geworden van den vooruitgang der chemische „wetenschap, n.l. van de synthetische bereiding der alizarine, met de plantaardige indigo zou dit niet zoo gemak„kelijk het geval zijn, en zelfs werd het gebruik ervan door de ontdekking van andere blauwe verfstoffen niet „verminderd, maar is de productie in de laatste 15 jaren nog iets gestegen. Geen ervan is gebleken even licht-echt „en wasch-echt te zijn, of, vooral bij lichte nuances, de fraai blauwe kleur van de indigo te hebben. Deze heeft „daarom, niettegenstaande de ontdekking van een onnoemelijk aantal andere, fraaie verfstoffen, die het resultaat „zijn van scheikundig onderzoek, haren naam van „koningin der verfstoffen" kunnen handhaven". (Indigo, door C. J. van Lookeren Campagne, Bulletin van het Koloniaal Museum te Haarlem, no. 17, Mei 1898).

omdat het indigowit alleen in een alkalisch vocht oplost. De doek wordt nu met die indigowitoplossing doordrenkt. Het indigowit dringt door tot in het diepste van het weefsel, dat, in de lucht te drogen gehangen, blauw wordt.
Om te weten, of de verfstof goed is moet men het schuim gadeslaan, of wordt het bezinksel met een iroes of grooten scheplepel opgehaald. Heeft het schuim of de oentoek de kleur van de samber ilèn (d.i. een insect met blauwgroen opaliseerende vleugels), of is dit bezinksel geel, dan kan de verfstof gebruikt worden; is het vocht daarentegen grauwgroen, dan moet de indigo nog langer blijven staan.
Des morgens om 7 uur ongeveer begint de blauwverver zijn werk, d.i. hij dompelt de doeken gedurende 1 tot 2 uren in de verfstof der djĕmbangans (dit heet bajèni) (1), hangt ze daarna te drogen (njirĕp wĕdĕllan) (2) en dompelt ze, als ze goed droog geworden zijn, weer in de kuipen.
Dit wordt per dag 8 à 10 malen herhaald en eerst tegen 2 uur 's middags wordt met dezen arbeid opgehouden, om weer de verfstofbereiding aan te vangen. Het goed wordt voor de onderdompeling opgevouwen of opgerold, en wil men erg nauwkeurig te werk gaan, zooals hier en daar te Sålå geschiedt, dan worden de doeken in 't rond om cylindervormig gevlochten manden gedaan en zoo in de blauwkuipen gedompeld, opdat ten gevolge van vouwing of oprolling de wasteekening niet breken zal.

Fig. 21. Het njidoek (omroeren) der indigomengsels en tegelijk het verdeelen der mengsels in petroleumblikken voor de blauwkuipen.

Men kan die onderdompeling nog gedurende verscheidene dagen voortzetten; voor marktwaar zijn 8 à 10 malen onderdompeling in het eerste indigomengsel voldoende.
Aan dit mengsel worden dan nieuwe hoeveelheden indigo, kalk en arènsuiker toegevoegd; de kleur wordt intenser gemaakt; de onderdompelingen met tusschentijdsche droging van het goed, duren voort, terwijl in de sterkte van de tint een geleidelijke climax behoort te komen. Eens in de 6 dagen wordt de latak of indigodrab uit de blauwkuipen verwijderd.

(1) Bajèni is eigenlijk: in de kraam leggen, als een jong pas geboren kind behandelen.
(2) Njirĕp wĕdĕllan is het blauwgekleurde stillen, sussen, tot rust brengen.

Voor de batiks, die op de gewone pasar verkocht worden, zijn onderdompelingen gedurende vijf à zes dagen, elken dag 8 à 10 malen, voldoende; de verkregen kleur is wel intens, maar verschiet bij herhaaldelijke wassching van de stof.
De batikster betaalt den toekang mĕdĕl voor dergelijken arbeid niet meer dan *f* 0.20 à *f* 0.25 per kain. Te Sålå wordt per saroeng *f* 0.15 en per sawit (d.i. een kain en een hoofddoek) *f* 0.30 voor het blauwverven gevraagd. De blauwverver moet 't daarom ook van de groote hoop bestellingen hebben, vandaar, dat hij zijn prijzen per kleed zoo matig berekenen kan.
Toch, hoewel een indigo-kleuring van 5—6 dagen zeer vluchtig genoemd kan worden, streven sommige blauwververs naar de toepassing van nog snellere en goedkoopere methoden, en wordt de blauwe tint, met een onderdompeling gedurende slechts 3 dagen verkregen, spoedshalve verdonkerd door een fixeerbad van tingi-oplossing.
Tingi, de bast van de aan kusten groeiende Ceriops candolleana Arn, (behoorende tot de Rhizophoraceae) [1] bevat bestanddeelen van looistofachtigen aard, wier ontledingsproducten, in water onoplosbaar, bij het verfproces op de vezels achterblijven en dezen hun kleur meedeelen.
De methode van de langzame kleuring met indigo wordt dus niet alleen versneld, maar plots afgebroken en vervangen door het surrogaat-procédé met tingi bast. Na afloop van de geheele blauwverving moet de doek terdege worden uitgewasschen en beklopt, om alle deelen van het overbodige indigo-bezinksel te verwijderen.
Het te Samarang in gebruik zijnde indigomengsel bestaat uit 1 kati indigo, 1/2 kati gebluschte kalk, 1 kati toendjoeng (ijzervitriool) en ongeveer 30 Liter (2 petroleumblikken vol) water. Dit mengsel laat men 2 à 3 dagen staan. Is deze termijn verstreken en de kleur te donker, dan giet men wat opgeloste aluin in het mengsel. Is de kleur daarentegen te licht, dan voegt men er een weinig stroop of klappersuiker bij.
Te Samarang wordt, indien de vereischte intensiteit van de tint na 10 dagen blauwverven nog niet verkregen is, het kleuren versneld, door bij het mengsel stroopsuiker en tapé poehoeng (gegiste cassave) te voegen.
In Kedoe wordt in de indigo-verfstof gedaan: bruine suiker, tapé (gist) en takjes van den veel looizuur bevattenden djamboe kloetoek (Psidium Guajava, behoorende tot de Myrtacaceae) en van den kajoe girang of kajoe toewa (Leea Sambucina Willd, behoorende tot de Ampelidaceae). [2]
Het toevoegen van deze laatstgenoemde mordant-soorten heet in het Javaansch makanni of niboehi of ook nglalabbi. Is er te veel suiker in het mengsel, dan zal de verfstof geen donkere kleur aannemen, en dan heet ze kĕlĕgèn, d.i. te zoet. Om dit te verhelpen, wordt er het sap van tjĕngkir (d.i. de binnenschil van een jonge klappernoot) en wat kalk bijgevoegd. Men zegt dan, dat dit de roedjak is, (roedjak is een met Spaansche peper bereid mixtum, een salade van jonge vruchten en groenten), welke men de indigo verfstof te eten geeft.
Is er te veel kalk in, dan zal de kleur evenmin donker worden; de indigo heet in dat geval kasinĕn, d.i. te zout. Dat dient weer goedgemaakt te worden met suiker of klapperwater.
De langzame indigo-verving of het mĕdĕl wordt onderscheiden van de zeer vlugge kleuring, welke met den karakteristieken naam van mĕdĕl telegraaf wordt aangeduid. Hierboven is reeds gewag gemaakt van een mengsel, waarin ook toendjoeng (ijzervitriool) voorkomt; welnu, deze stof wordt met nilå wĕrdi of wardi (Europeesche fabrieksindigo) gemengd (1/4 kati indigo en 1/6 kati ijzervitriool op 1 djĕmbangan of kuip water) en vormt een voor-

---

(1) Ook de Ceriops Roxburghiana Arn wordt tingi genoemd, waarvan de Maleische naam tĕngar is.
(2) De Soendaneesche naam is ki toewa Een andere varieteit, welke eveneens kajoe toewa genoemd wordt, is volgens F. S. A. de Clercq's Nieuw Plantkundig Woordenboek de Leea Sundaica Miq.

naam bestanddeel van de verfstof, welke voor het z.g. mĕdĕl telegraaf in Soerakarta, Samarang, Kedoe gebruikt wordt. Aan het mengsel wordt slechts een beetje kalk (ter waarde van $^1/_2$ cent) toegevoegd. Na twee dagen onderdompeling, is het goed donkerblauw geworden. Niet alleen is echter die kleur lang zoo sprekend niet als het blauw van de gewone wĕdĕllan, maar bovendien, — en dit is een zeer groot bezwaar —, tast de toendjoeng het katoen aan, zoodat dit, zonder terdege uitgewasschen te zijn, al spoedig vergaat.

Fig. 22. Het blauwverven (mĕdĕl).

Bovendien mag elke onderdompeling slechts zeer kort plaats hebben.

Voor een nòg snellere kleuring bij de wĕdĕllan telegraaf, wordt het batiksel na elke onderdompeling en na eerst afgewasschen te zijn, in een kuip met aftreksel van tingi gedaan (Ceriops Candolleana Arn, behoorende tot de Rhizophoraceae).

Tengevolge van de vrij ingewikkelde behandeling van het weefsel, de opvouwing of de oprolling van den doek bij het kleuren, het inwrijven met de verfstoffen, raakt de waslaag hier en daar wel eens los, d.w.z. barst het stijve laagje was en laat het in die barstjes de verfstof toe, zoodat het kleed behalve de gekleurde figuur ook nog adertjes, spatjes vertoont, die zich als uitvloeiïngen vertoonen.

Er komt in de teekening daardoor iets gemarmerds.

„Sie wird gebildet durch blitzartig gebrochene Linien, die an manchen Stellen zarter an anderen kräftiger sind, und durch Flecken, die sich an deren Vereinigungsstellen bilden oder die auch ganz unvermittelt auftreten und mitunter als unerwünschter „Zufallsdekor die Klarheit des Musterbildes beeinträchtigen". Een „Zufallsdekor" is deze door het barsten van de waslaag ontstane teekening lang niet altijd. Heel dikwijls gebeurt 't, dat de batikster sommige was-plekken, vooral bij de met sogå-mengsels te kleuren kleine figuurtjes tusschen de vingers stuk knijpt (ngrĕmĕd, ook ngrĕmoek genoemd) met de opzettelijke bedoeling, de ornamentale marmering (rĕmĕddan) van de teekening teweeg te brengen.

Deze techniek wordt echter alleen toegepast op de met sogå-mengsels te kleuren gedeelten, op een wit fond, nooit ten opzichte van de blauwe plekken van den doek. Het blauw moet persé bin-

nen zuiver getrokken lijnen afgebakend zijn; het blauw mag volstrekt nergens eenige uitvloeiing of adering vertoonen, wil men althans aan den doek de eischen van een goed batiksel stellen. Voorts wordt de techniek niet toegepast bij vorstelijke patronen en in de Vorstenlanden zelfs bijna geheel achterwege gelaten.
Hier geldt de teekening van sliertende barstjes, veroorzaakt door het doorsijperen van de sogâ-kleurstof op plekken, waar zij eigenlijk niet thuis hoort, als een besliste fout in de werkwijze. Alleen wordt in Sâlâ het tot barstjes knijpen of trappen van de dekkende waslaag (het z.g. njĕngkaroek) in bescheiden mate gedaan met de nitik-patronen, welke door stipjes een weefmotief nabootsen (zie hoofdstuk over patronen).
De wijze, waarop in Rembang de blauwkuipen gereed gemaakt worden, is de navolgende:
De indigo wordt eerst verwarmd en daarna met water, kalk en goelâ tètès (stroopsuiker) of tapé kaspé (gegiste cassave) gemengd.
Dit mengsel blijft 4 of 5 dagen ongebruikt en is dan gereed, om als verfstof te dienen.
In sommige streken in Midden-Java en in Oost-Java heeft men allerlei indigo-mengsels gemaakt, waarvan de samenstelling min of meer gecompliceerd is, al naar gelang van de kennis, die de kleurder bezit van de eigenschappen der voor dit doel bruikbare, Indische planten.
Zoo bestaat b.v. in Patjitan het recept, om aan de indigo in de blauwkuip toe te voegen: 10 stuks pisang kloetoek (een oneetbare, sterk looizuurhoudende pisang- of Musa-soort), 1/5 kati klappersuiker, wat kajoe kèlor (hout van de Moringa pterygosperma Gaertn, behoorende tot de Moringaceae), 5 gekookte mĕngkoedoe-vruchten (mĕngkoedoe is de Morinda citrifolia L of de Morinda tinctoria Roxb, behoorende tot de Rubiaceae), 5 nampoe-vruchten (nampoe is volgens F. S. A. de Clercq's Nieuw plantkundig woordenboek de Schismatoglottis latifolia Miq, behoorende tot de Araceae), wat kalk, 3/4 ananas-bladeren, 5 takjes dadap srĕp (Erythrina hypaphorus Boerl. var. inermis Miq, behoorende tot de Leguminosae) en wat gegiste cassave.
Men zegt dan, dat met al deze ingredienten de indigo gevoed (di pakanni) wordt.
Dit mengsel met water blijft 4 à 5 dagen staan, nadat men het te voren flink omgeroerd heeft. Het krijgt een onaangenamen reuk. De vaste bestanddeelen, zooals stukjes van bladeren, takjes, enz. worden er uit gehaald, waarna het mengsel weer flink wordt omgeroerd en nog twee dagen blijft staan.
Dan heeft het nglawoehi of nglalabbi plaats d.i. het opnieuw geven, aanbrengen van toevoegsels: indigo, klapperwater, kalk, bladeren van de dadap srĕp (zie hiervoren) en stukjes pisang kloetoek (zie hiervoren). Weer blijft het mengsel 4 à 5 dagen staan en weer voert men het nglawoehi uit. Met deze verfstof kan men aan den doek door herhaaldelijke onderdompeling hiervan een blauwzwarte kleur geven.
Er zijn ook natuurlijk geheime middelen, welke men aan de verfstof toevoegt, opdat deze den doek beter zal aantasten, en zoo moeten, volgens het bijgeloof, in het indigo-mengsel worden gedaan: een stukje kippenvleesch ter grootte van een tamarinde-pit, wat regenwater, wat keukenasch, een theelepel petroleum, enz. (1)
In Indramajoe worden de blauwkuipen op de volgende wijze gereed gemaakt.
Men mengt in een bak 3 kati indigo met 1 kati tapé kĕtan (gegiste kleefrijst) en 40 à 50 kati water en roert dit mengsel om met een schep. Gedurende drie dagen moet dit elken dag plaats hebben, waarna 10 kati indigo en 2 kati tapé (gist) worden toegevoegd.

(1) „Algemeen toch gelooft men, dat, wanneer tijdens het blauwverven eene woordenwisseling tusschen man en vrouw plaats heeft, de indigo onmiddellijk „mlĕngkĕk" wordt, d.i. zij wil niet meer schuimen, neemt niet de vereischte, eenigszins gele tint aan en wil niet dringen in de katoenvezels (orapasah)". Uit: Toestand der nijverheid in de afdeeling Bandjarnegara door A. M. K. de Does (Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, deel XXXVI).

Fig. 23. Het njogâ (kleuren), het z.g. ngĕnjĕt.

Weer wordt gedurende twee dagen het mengsel 's morgens en 's middags omgeroerd; het is dan gereed als verfstof.
Elken dag hebben twee onderdompelingen plaats, en wordt het goed aan een bamboelat boven den indigo-bak te drogen gehangen, (di ĕtoes) en telkens na droging wordt het goed gewasschen en met houten, platte kloppers (gĕblok) zachtjes geslagen, om het aanklevende indigobezinksel daardoor los te krijgen.
Na zeven dagen heeft het niboehi plaats, d.i. het versterken van de kleurkracht van het indigo-mengsel. We hebben hierboven reeds eenige toevoegsels voor het niboehi genoemd. Is de indigo-verfstof te zout (asin), dan gebruikt men voor het niboehi een ananasvrucht, die murw geslagen en met het sap in de verfstof gedaan wordt, waarna men deze weer sterk omroert. In het tegenovergestelde geval gebruikt men kalk en tapé (gist) als toevoegsels, om het mengsel weer als verfstof geschikt te maken.
Ten slotte wordt hier ter vergelijking met het bovenstaande de manier van blauwverven aangegeven, zooals die beschreven is in het werk: Iets over de Inlandsche wijzen van katoen-verven op Midden-Java en over de daarbij gebruikte grondstoffen, door Mr. S. C. J. W. van Musschenbroek: „Men richte twee groote kuipen in, elk van een inhoud van 24 vrachten water. Een van de beide kuipen wordt gevuld met 21 vrachten water. Hierin wordt 3 vrachten pap-indigo, natte indigodrab (latak) gedaan en het mengsel elken ochtend en elken avond omgeroerd. Wanneer nu, vermoedelijk na een dag of twee, drie, al de kleurstof in het water is opgelost, dan is de vloeistof in de kuip geheel zwart (donker gekleurd). Daarop wordt die vloeistof overge-

schept in de tweede, nog ledige kuip. Het bezinksel moet echter in de eerste kuip achterblijven. In de kuip, die het met kleurstof gemengde water inhoudt, worden nu wederom 2 vrachten indigodrab en één klapperdop stroop (ook stroop van rietsuiker wordt veel hiertoe gebruikt) bijgevoegd. Zoodra nu een heldere, goudachtige weerschijn (aangeduid met den naam: djĕné soemringah) zich aan de oppervlakte van het mengsel vertoont, dan wordt er des avonds 1½ groote kom glinsterend donkere indigo bijgevoegd. (In het Samarangsche wordt daartoe droge indigo, volgens Europeesche wijze vervaardigd, gebezigd). En nu kan den volgenden morgen te zes uur het te verven batikgoed in de vloeistof gedompeld worden. (1)
Na 2 uren onderdompeling wordt het goed er uit gehaald en boven de kuip gehangen (di sirĕp = tot rust laten komen). Dan heeft weer onderdompeling van 10 uren plaats, vervolgens wordt het goed gedroogd (di gĕblaggi), weer in de blauwkuip gedaan, weer gedroogd, enz., totdat het goed donker geworden is.
Daarna wordt de kuip (waarvan de vloeistof nu gedeeltelijk uitgeput is) wederom aangevuld met 1½ groote kom goede indigo en zoo steeds voort (dipoen lawoehi; lawoeh = toevoegsel). Indien het indigo-mengsel in de kuip een te grooten goudachtig glanzenden weerschijn heeft, dan verbrokkelt de was van het batikgoed en valt van het katoen af. De oorzaak daarvan is, dat er geen genoegzame hoeveelheid kalk was in de indigo-drab, en moet daarom eenige kalk aan de vloeistof worden toegevoegd, om die meer „lauw" (angĕt) te maken. Is er echter te veel kalk in de indigo, dan wordt het mengsel groen en is niet in staat het batikgoed behoorlijk te kleuren. Dan moet er Javaansche azijn of wat stroop worden bijgevoegd, totdat het mengsel den behoorlijken, goudkleurigen weerschijn krijgt. Blijft ook na het bijvoegen van azijn die verlangde weerschijn hardnekkig weigeren zich te vertoonen, dan wordt er rietsuiker en tamarinde bij gedaan, totdat hij zich vertoont.
Na de blauwverving worden de goederen eerst gewasschen, — waartoe men ze in water met de handpalm afwrijft of met een zachten borstel schuiert —, en beklopt, om het indigo-bezinksel te verwijderen.
Worden de gebatikte doeken vóór de onderdompeling in de blauwkuip, luchtig, losjes opgevouwen, bij de daarop volgende verving wordt de doek nog zorgvuldiger behandeld en onderwerpt men het batiksel aan voortdurende onderdompeling. Wordt het mĕdĕl gewoonlijk door beroepskleurders uitgevoerd, het njogå daarentegen d.i. het behandelen met sogå-verfmengsels geschiedt vaak ook in huis door de batikster zelf. (2)
Zij bedient zich dan van een kèntjèng, een groote rood-koperen pan waarin het sogå-mengsel is bereid. Het te kleuren batiksel wordt voorzichtig opgevouwen en in de verfstof van de kèntjèng gedompeld, waarbij men zooveel mogelijk zorg draagt, dat men door wrijving de verfstof met alle plekken van den doek in aanraking brengt. Na deze onderdompeling hangt men den doek over een rak vlak boven de pan, om de sogå-verfstof te laten uitdruppelen, waarna men den doek in den wind droogt, om vlak daarna een tweede onderdompeling uit te voeren. Ook wordt wel gebruik gemaakt van een bak, ongeveer ter breedte van den te kleuren doek, welke men dan strooksgewijs de verfstof in den bak laat passeeren, en terwijl de doek aan beide breedte-randen wordt opgehouden, wordt telkens een kleine strook met de kleurstof in aanraking gebracht en deze er over heen gestreken of met de vingers tusschen de spleten van de was-reserve tot op het bloote katoen ingewerkt (di ĕnjĕt).
Ook wordt de doek bij het sogå-kleuren rondom een cylindrisch gevlochten koker gespannen en met dezen in de verfstof gedompeld. De beste werkwijze is natuurlijk, om ter vermijding van

(1) Abusievelijk is de vermelding van een kalk-toevoeging achterwege gelaten.
(2) Ook wordt het njogå in Sålå door beroepskleurders gedaan, die voor het 15 dagen lang njogå van een sawittan (kain met hoofddoek) een loon van ƒ 3.— berekenen.

barsten, of breken van de wasteekening, den doek ongevouwen, lang-uit in een platten bak met sogå-kleursel te doen, en dit door zachte wrijving met de handvlakten in het katoen te doen doordringen.

Voordat nu de verschillende recepten voor Inlandsche sogå-kleurmengsels worden genoemd, dienen hier eerst de voornaamste ingrediënten afzonderlijk te worden vermeld.

Koedoe, mĕngkoedoe, bĕngkoedoe of bakoedoe, (¹) naar de vruchten ook patjé geheeten is de Indische meekrapboom, de Morinda Citrifolia of de Morinda tinctoria Roxb, behoorende tot de Rubiaceae, en komt in den Indischen Archipel veel verbreid, in het wild of gecultiveerd voor.

De wortelbast (*f* 7 — *f* 30 per pikoel, al naar gelang er meer of minder hout aan zit), bevat het gele morindine en het roode morindon, waarvan de laatstgenoemde zelfstandigheid als kleurstof in de Indische ververijen de grootste waarde heeft.

Djirak of djirĕk, waarvan de Soendaneesche naam sasah is, is de Symplocos fasciculata Zoll, behoorende tot de Styracaceae en komt in West-Java in het gebergte voor.

De bast (prijs *f* 8 — *f* 13 per pikoel) wordt samen met den wortelbast van den hierbovengenoemden mĕngkoedoe afgetrokken en vormt het Indische-rood der batikververijen. Djirĕkbast is op zich zelf geen kleurstof, maar een fixeermiddel. Er is nl. een vrij aanzienlijk gehalte aan aluminiumverbindingen in en dientengevolge kan de bast in de ververijen soortgelijke diensten doen als aluin.

Fig. 24. Toepassing van Javaansche batikkunst.
Patroon van een gebatikt gordijn.
Ontwerp van Mevrouw Ter Horst—de Boer te Jogjakarta.

Sogå of Peltophorum ferrugineum Benth. behoorende tot de Leguminosae. De boom wordt ook met den naam van sogå djambal aangeduid.

Te Sålå en Samarang betaalt men voor sogå-djambal *f* 0.10 — *f* 0.12 per kati. De inlandsche batikster kent verscheidene soorten, zoo b.v. sogå-klinting, sogå djambal, sogå djåwå (²), sogå mĕnjéré. (³)

Uit de zeer uitvoerige beschrijving van deze sogå-plant, in Bijdrage N°. 2 tot de kennis der boomsoorten van Java door S. H. Koorders en Dr. Th. Valeton, neem ik hier het volgende over.

„Nog al hooge boom. Schors 10 mM. dik. Nog al bros. Buiten grauw, nog al glad, zeer weinig afschilferend. Doorsnede roodbruin. Geographische verspreiding: Bijna uitsluitend in Midden- en Oost-Java. Vooral aan de Zuidkust van Oost-Java, o.a. veel in Zuid-Besoeki bij Gradjagan (Banjoewangi). Alleen 0—100 M. zeehoogte, vooral op 0—10 M. In Midden-Java en West-Java ook op grootere zeehoogten dan 100 M., maar daar uitsluitend gecultiveerd. Buiten Java: Malakka, Ceylon, Andamanen, Singapore, Maleische Archipel, Noord-Australië. Standplaats: Bij voorkeur op zandig strand, vlak aan de kust. Ook aan den drogen zoom der vloedbosschen. Op bijna elke groote markt in Midden- en Oost-Java is sogå-bast (in luchtdrogen staat) te koop.

(¹) Een uitgebreide verhandeling over deze plant komt voor in de Schetsen van nuttige Indische planten door M. Greshoff.

(²) Als sogå-djåwå wordt in F. S. A. de Clercq's Nieuw Plantkundig Woordenboek de sapang of de sĕtjang genoemd, d.i. de Caesalpinia Sappan L, behoorende tot de Leguminosae en waarvan de bast een kleurstof (rooder dan de sogå) levert.

(³) Sogå menjéré of sogå tingi is eigenlijk de hierna te behandelen tingi, (Ceriops Candolleana Arn, behoorende tot de Rhizophoraceae).

Groote hoeveelheden sogå-schors komen uit de bosschen van de Zuidkust van Besoeki en Pråbålinggå en gaan naar Soerabaja, van waaruit de bast naar alle deelen van den Archipel, vooral naar Midden-Java, verzonden wordt. In Besoeki wordt de sogå-bast van Gradjagan (Zuid-Banjoewangi) het duurste betaald. (1) Cultuur: aan te bevelen, om de kleurstofrijke, op Java gemakkelijk en goed verkoopbare schors".

Tingi, hiervoren reeds genoemd, de bast van Ceriops Candolleana Arn, behoorende tot de Rhizophoraceae, is een aan moerassige kusten en in vloedbosschen groeiende boomheester. Ook de Ceriops Roxburghiana Arn, wordt tingi genoemd, waarvan de Maleische naam tĕngar is. In Banjoemas staat de tingi ook bekend onder den naam van menjéré; elders wordt de plant ten onrechte sogå mĕnjéré of sogå tingi genoemd (ter onderscheiding van sogå djambal, hiervoren reeds genoemd). De bast bevat, evenals de sogå, bestanddeelen van looistofachtigen aard, wier ontledingsproducten, in water onoplosbaar, bij het verfproces in de vezels achterblijven en aan dezen hun kleur meedeelen.

Fig. 25. Het ophangen en drogen van de doeken, die pas met sogå gekleurd zijn. Vrouwenarbeid.

Tingi komt in de vloedbosschen aan de kusten van geheel Java voor, doch vooral in bijzonder groot aantal in de Pampang-baai in Banjoewangi, van waar op groote schaal vervoer naar elders plaats heeft. Het wordt ook uit de buitenbezittingen naar Java ingevoerd.

De prijs van tingi-bast te Soerabaja is *f* 1.50—*f* 2.50 per pikoel, te Samarang *f* 0.10 per kati. (2)

Tĕgĕrang (ook wel kĕdĕrang of kadĕrang of kajoe koening genoemd), het hout van den Cudrania javanensis Trécul, behoorende tot de Urticaceae, een o.a. op Java voorkomende kleine heester; dit hout bevat een gele kleurstof. Wordt veel uit de buitenbezittingen ingevoerd en kost te Soerabaja *f* 6—*f* 12 per pikoel, te Samarang *f* 0.20 per kati.

Kĕmbang poeloe, ook kĕmbang kĕsoemba, of soemba geheeten, zijn de bloempjes van een kruidachtige plant, de Carthamus tinctorius L, behoorende tot de Compositae, en waarin een roode en een gele kleurstof voorkomen (saffloer). Kĕmbang poeloe wordt o a. in Soerakarta gekweekt en kost er *f* 0.30 per kati.

Blĕndok trĕmbalo is een soort gomlak, welke als kleurstof reeds uitvoerig behandeld is in

(1) Tegenwoordig is de uit de buitenbezittingen (Timor, Celebes) ingevoerde kleurstof meer gewild, omdat die van een betere kwaliteit is.

(2) Andere rizophoor-soorten met looistofhoudenden bast zijn de katia (Maleisch: bakoe, Javaansch: bangko, Soendaneesch: katia) d.i. de Bruguiera eriopetala, en de kati of tindjang, d.i. de Bruguiera Cylindrica, waarvan de bast eveneens in de ververijen gebruikt wordt.
In het werk: De batikkunst in Nederlandsch-Indië enz. schrijft de heer G. P. Rouffaer over katia-bast of kateja-bast in een noot: „Volkomen terecht legt onze tekst den nadruk op de beteekenis van dezen bast als looibast, terwijl de eigenschappen als verfbast daaraan ondergeschikt zijn. Vandaar, dat een andere, nauw verwante rizophoor, de Ceriops lucida Miq op Sumatra vooral als looibast dienst doet, aldaar geheeten tengar (= koelit of kajoe tengar) en op Java ook tingi".

Plaat 3. KAIN GRĔSIKKAN OF KAIN DOELITTAN.

(Zie blz. 40, 41, 46, 70, 227, 228.)

mijn werk over de weefkunst in den Archipel, in Sumatra als ambalau (in Atjeh als maloë) bekend is, en ook wel gala-gala genoemd wordt.
Deze verfstof, welke een mooi karmijnrood geeft, bestaat vermoedelijk uit de afscheidingsproducten van de cochenielje-schildluis.
In zijn opstel: Gala-gala (Teijsmania, jaargang 1901), schrijft Dr. W. G. Boorsma:
„De cultuur van cochenielje is uit Amerika naar verschillende andere wereldstreken overgebracht, o.a. in de vorige eeuw ook naar Java, waar zij evenwel reeds sinds jaren geheel opgegeven schijnt. Trouwens, over het algemeen is de beteekenis van de cochenielje-teelt in onzen tijd belangrijk verminderd, tengevolge van de concurrentie der teer-kleurstoffen, die het gebruik van karmijn gaandeweg grootendeels verdrongen hebben".
De prijs van blĕndok trĕmbalo is *f* 120—*f* 150 per pikoel.
Sarikoening. Hieronder wordt in Midden- en West-Java iets anders verstaan dan in Oost-Java. Als sarikoening (ook wel saritjinå) worden in Midden-Java verkocht (voor *f* 0.30 per kati) en in de batikververijen gebezigd: de uit China aangevoerde, gedroogde, jonge bloemen van de Sophora japanica L, die een gele kleurstof (rutine of sopherine) bevatten.
In Oost-Java worden met sarikoening ook wel bedoeld: de zaden van den galinggĕm of kasoembå kĕling (Bixa orellana L, een op Java als pagger-plant veel voorkomende heester, behoorende tot de Bixaceae). De buitenlaag dezer zaden levert een bekende verfstof (orlean) op, waarvan het hoofdbestanddeel de roode bixina is.
Koenir (Curcuma longa L. behoorende tot de Scitamineae). Hiervan wordt de wortelstok fijn geraspt en het raspsel met water gekneed, totdat men een gele kleurstof verkregen heeft, welke meer voor de plangi-vervaardiging, als in de batikververijen gebezigd wordt. Hetzelfde kan gezegd worden van het aftreksel van tĕmoe lawak (Curcuma Zedoaria Rosc, behoorende tot de Scitamineae).

Fig. 26. Het ophangen en drogen van de doeken, die pas met sogå gekleurd zijn. Mannenarbeid.

Gondåroekĕm, gewone hars, wordt in de Vorstenlanden blijkbaar als een soort fixeermiddel gebruikt (prijs *f* 0.15 per kati). Ook dient het, wanneer 't gemengd is met vet, als surrogaat van de malam lantjĕng (zie in het hoofdstuk over wasmengsels).
Niet alleen de indigo, maar ook de andere, Indische, plantaardige kleurstoffen hebben hier en daar surrogaten gevonden, welke in Europa o.m. door de Badische Anilin- und Sodafabrik te Ludwigshafen a/Rh. (vertegenwoordigers in Indië Harmsen & Co., Samarang-Soerabaja) vervaardigd en ingevoerd worden.
Voor het njogå, het okergeelbruinkleuren van het batiksel na de indigo-verving, is in Jogjakarta b.v. het navolgende recept bekend: Sogå-djambal: 2 kati; tingi: ½ kati; kĕmbang poeloe: ¼ kati; tĕgĕrang: 1 kati; blĕndok trĕmbalo: ¼ kati; gondåroekem: 1 rejal (± 30 gram); goelå batoe (klontjes-suiker) 8 à 10 gram.
Al deze ingrediënten moeten eerst behoorlijk gewasschen, fijn gesneden of gestampt, met elkaar vermengd en met water gekookt worden.

Gewoonlijk blijft het afkooksel eerst twee etmalen staan, voordat het tot $^3/_4$ van de oorspronkelijke hoeveelheid ingekookt wordt.
Het water wordt afgegoten en het bezinksel weer met water vermengd en tot de helft ingekookt. Het tweede kooksel wordt bij het eerste gevoegd. Men kookt het bezinksel weer tot $^1/_4$ van de oorspronkelijke hoeveelheid in, en voegt het vocht bij het 1e en 2e kooksel.
De eerst vermelde hoeveelheden zijn voldoende voor kleuring van één kain.
Het spreekt van zelf, dat in de samenstelling van de s o g å-kleurstof dikwijls afwijkingen voorkomen, zoowel wat den aard als de hoeveelheid der bestanddeelen betreft. Iedere kleurder, iedere batikster heeft voor dit kleurmengsel een empirisch verkregen recept, dat min of meer geheim gehouden wordt.
Men kan natuurlijk met een minder gecompliceerde samenstelling volstaan, maar dan krijgt men niet die warme, gloedvolle, levendige, s o g å-tint, welke de Vorstenlandsche doeken kenmerkt en zoo mooi bij het diepe indigo-blauw uitkomt.
Het n j o g å, d.i. het kleuren met een s o g å-mengsel, duurt gewoonlijk 1 tot 8 dagen, of in buitengewone omstandigheden veel langer. Dat hangt geheel af van de min of meer constante kleur, welke men aan het batiksel wenscht te geven. Elken dag, voordat men de onderdompelingen aanvangt, moet de s o g å-kleurstof eerst verwarmd worden, en dan weer geheel koud zijn, om als verfbad te kunnen dienen. Te Sålå heeft het n j o g å, om goede batiks te krijgen, 3 maal per dag, gedurende 15 dagen plaats. Ook komt het voor, dat het kleed, gedurende eenige nachten in het verfbad ondergedompeld blijft.
Na het n j o g å wordt de doek gewasschen, gedroogd en in helder kalkwater gedompeld, waarna de s o g å-kleur moet worden gefixeerd (d.i. d i s a r è n i, n j a r è n i van den stam: s a r i, d.i. mooi, voortreffelijk).
Het kalkwater, waarin de doek gedompeld wordt na het n j o g å, zou men reeds een fixeermiddel (s a r è n) kunnen noemen, maar men heeft voor dien arbeid in Jogjakarta een beter, ingewikkelder recept, en zoo wordt aldaar als fixeermiddel (s a r è n) gebruikt (voldoende voor één kain): s a r i k o e n i n g [1]: 3 rejal (± 90 gram); p i d j ĕ r (borax): 2 rejal (± 60 gram); t a w a s (aluin): 1 rejal (± 30 gram); g o e l å b a t o e (klontjes-suiker): $^1/_2$ kati; d j ĕ r o e k n i p i s, ook wel d j e r o e k p e t j e l (d.i. citroen): het sap van één vrucht.
Deze ingrediënten worden, na gewasschen te zijn, bij elkaar gevoegd en met water gekookt; het aftreksel wordt als fixeermiddel gebruikt. Het batiksel twee of drie malen daarin onder te dompelen, na telkens droging van den doek, wordt voldoende geacht.
Aan het fixeeren van de kleur wordt bijna evenveel gewicht gehecht als aan het kleuren zelf. In Sålå en zelfs in Oost-Java b.v. gaat nog altijd zekere roep uit van de s a r è n g è n ĕ s, d.i. de s a r è n, die uitgevonden is door Mevrouw Van Gentsch Gottlieb, en welke niet alleen de kleur fixeert, maar tevens zoo mooi versterkt, dat een s a w i t (d.i. één kain en één hoofddoek van hetzelfde batiksel), met deze s a r è n behandeld, een waarde van *f* 50 krijgt. Naar de uitvindster heeft men deze s a r è n-soort s a r è n g è n ĕ s genoemd. De samenstelling van het fixeermiddel is echter steeds een geheim gebleven. Men vertelt, dat een rijke Inlander van Bandoeng *f* 3000 geboden heeft, om de juiste samenstelling van de s a r è n te weten, maar Mevrouw Van Gentsch Gottlieb heeft haar geheim niet willen verkoopen. In Soerakarta heeft een Javaan getracht, die s a r è n-g è n ĕ s na te maken en zoo heeft hij de s a r è n b l a s t ĕ r (bastaard) gevonden, ook wel s a r è n m a m a s s a n genoemd, welke bijna even goed de kleur van het batiksel vermooit en waarvan de samenstelling is: $^1/_2$ kati t ĕ g ĕ r a n g [1]; 1 theekopje s a r i k o e n i n g [1]; 1 theekopje k ĕ m b a n g p o e l o e [1]; borax (p i d j ĕ r) ter waarde van $2^1/_2$ cent; t a w a s (aluin) ter waarde van 3 cent; $^1/_2$ kati klontjes-suiker en het sap van twee d j ĕ r o e k n i p i s (citroen) en water.

[1] Zie hiervoren.

Het uitgespaarde wit van het batiksel krijgt door zulk een fixeer- tevens kleurversterkingsmiddel een roomkleurige tint en neemt dus te felle contrasten in kleur weg (wanneer dus het njarèni na het nglorod of het geheel afsmelten van de waslaag gebeurt).
Een ander recept, dat ongeveer hetzelfde zou zijn als van de beroemde sarèn gènĕs, wordt aangegeven in H. N. Kiliaan's opstel: De Inlandsche kunstnijverheid in de afdeeling Patjitan (Tijdschrift van Nijverheid en Landbouw in Nederlandsch-Indië, deel XLIV, afl. 6, 1892) n.l. klontjes-suiker van ± 3 centen gewicht; saritjina van ± 6 centen gewicht; bloesem van kasoemba of kĕmbang poeloe van ± 3 centen gewicht; borax van ± 3 centen gewicht; aluin van ± 2 centen gewicht; salpeter van ± 2 centen gewicht; 1 eetlepel citroensap en 2 klapperdoppen water. Ter onderscheiding van de sarèn blastĕr of sarèn mamassan is in Sålå de gewone sarèn djåwå of sarèn apoe bekend, welke bestaat in kalkwater, waarin wat klontjes-suiker is opgelost.
Het van de was ontdane batiksel wordt gewoonlijk eerst in de sarèn djåwå of sarèn apoe gedompeld, voordat het in de sarèn blastĕr of sarèn mamassan komt.
In Samarang onderscheidt men de sarèn apoe (d.i. het in kalkwater bestaande fixeermiddel) van de sarèn boemboe (het uit ingrediënten samengestelde fixeermiddel). De ingrediënten van de sarèn boemboe zijn dan: aluin (tawas), salpeter (sĕndåwå), klontjes-suiker (goelå batoe) en citroensap (djĕroek nipis). Nadat het goed met het sogå-mengsel gekleurd is, komt het eerst in de sarèn apoe, daarna wordt het gewasschen, en eindelijk wordt de kleur gefixeerd met de sarèn boemboe. Maakt men slechts van één fixeerbad gebruik, dan bestaat de sarèn uit $^1/_2$ kati aluin, 50 gram gebluschte kalk, 50 gram goelå batoe (klontjes-suiker), 2 soeplepels citroensap en 10 Liter water. Men kookt dit mengsel, maar laat het eerst weer koud worden, voordat men de doeken er in dompelt. De gewoonte bestaat in Midden-Java en Oost-Java, om den gebatikten doek gedurende b.v. een week elken morgen (om 4 uur) in den dauw te hangen (di ĕmboennaké); men zegt, dat daardoor de sogå-tint beter wordt.

Fig. 27. Het njarèni of fixeeren der kleuren.

In Samarang wordt voor het njogå een mengsel gebruikt van soga djambal, tingi, tĕgĕrang, goelå batoe (klontjes-suiker) en gambir (het ingedikte sap van de bladeren van den Uncaria Gambier Roxb, behoorende tot de Rubiaceae).
De verhouding is aldus: 10 kati soga djambal, 8 kati tingi, 5 kati tĕgĕrang, wat goelå batoe, wat gambir en ongeveer 75 Liters (5 petroleumblikken vol) water. Het mengsel blijft twee dagen staan en wordt daarna gekookt. Vervolgens laat men het nog 5 dagen staan. Op den zesden dag kan het gebruikt worden. Het mengsel in de hierboven aangegeven verhouding is gewoonlijk bestemd voor het kleuren van 20 kains (1 kodi).
Een ander kleurmengsel is er in gebruik voor het maken van de z.g. kain bangbangan, die enkel van een patroon in Indisch rood (bang, abang = rood) voorzien zijn en geen andere

kleur vertoonen. Het kleurmengsel, bestaande uit koedoe of měngkoedoe [1] en djirěk [1] (verhouding 2 : 1), heet ook bangbangan en het werken met dit mengsel heet ngěbang. Voor het ngěbang spreidt men den doek over zijn volle lengte uit op een lange tafel met korte, opstaande randen, een platten grooten bak dus (tlawah of doelang), waarin het koedoe-djirěk-mengsel bij kleine hoeveelheden wordt uitgegoten.

De wijze, waarop het ngěbang wordt uitgevoerd, zou men een niet complete onderdompeling kunnen noemen; de verfstof wordt, gelijk hierboven gezegd, over het batiksel uitgegoten en er met de platte hand over heen gewreven. Telkens giet men kleine hoeveelheden nieuwe verfstof op en herhaalt men de inwrijving hiervan. Zoowel de eene, als de andere zijde van den doek moet op deze manier behandeld worden, om het kleurmiddel beter te laten aantasten.

Nu bevindt zich rechts of links van den platten bak een opening, waardoor de verfstof, na de inwrijving hiervan op den doek, weer uittreden kan.

Het vocht wordt opgevangen in een ton of bak en kan voor een tweede, derde keer gebruikt worden. Het is begrijpelijk, dat deze kleuringsmethode door inwrijving nog langzamer werkt, dan die door onderdompeling; zij is gebaseerd op de moeilijk aantastende eigenschap van het plantaardige verfmengsel.

Ook in Java's Oosthoek is het koedoe-djirěk-mengsel veel in gebruik voor het kleuren van de z.g. kain bang-rod of kain bang-biroe, te Batavia kain bang senèn genoemd, d.w.z. de roodgekleurde doeken van kampoeng Seněn, (zie hoofdstuk over het batikken).

Gewoonlijk begint men de twee genoemde stoffen bij elkaar te mengen in de verhouding van 2 měngkoedoe tot 1 djirěk. Dan gaat men na, of de kleur goed is. Vereischt de měngkoedoe meer djirěk, dan zegt men: koedoe wani djirěk, d.w.z. de měngkoedoe durft meer djirěk aan.

Omgekeerd zegt men: djirěk wani koedoe, in welk geval er meer měngkoedoe bij het mengsel gevoegd moet worden.

Het ngěbang of het roodkleuren met koedoe-djirěk duurt gewoonlijk 24 dagen, althans, wanneer men een intens-roode kleur verlangt.

De inwrijvingen hebben elken dag gedurende 6 achtereenvolgende dagen plaats. Het werk wordt dan onderbroken, door het batiksel in de rivier af te spoelen en te wasschen, waarna het gedroogd wordt, om opnieuw gedurende 6 dagen met de verfstof in aanraking te worden gebracht. Dit herhaalt zich dus nog eenige malen.

Het ngěbang is gewoonlijk mannenwerk. In Sålå, waar voor batiks algemeen de kleuring met indigo en met sogå-mengsels wordt toegepast, is het verven van een mengsel van měngkoedoe en djirěk bekend bij de vervaardiging van de z.g. kain tritik (zie het hoofdstuk over het batikken). Daar noemt men het onderdompelen van den doek in het koedoe-djirěk-mengsel niet ngěbang, maar ngětèl [2] en dit heeft gedurende 8 à 10 dagen plaats, zoodat de doek een donker roodbruine kleur krijgt.

In Samarang kent men eveneens het versterken van de kleur. Wanneer de doek reeds in het fixeerbad gedompeld is geworden, het nglorod of afsmelten van de was heeft plaats gehad, dompelt men den doek nog in een mengsel van 1½ kati kěmbang kesoembå of kěmbang poeloe [1], 1 kati ambalau [1] en 15 Liter water, welk mengsel eerst gekookt, doch koud gebruikt moet worden. Tot versterking van de sogå-kleur blijft de doek gedurende ½ uur in dit mengsel gedompeld.

Hierna moet hij afgewasschen en gedroogd worden.

---

(1) Zie hiervoren.

(2) Ngětèl is eigenlijk de term voor het olieën van den doek, hetgeen echter in Sålå gewoonlijk met den naam nglojor wordt aangeduid, terwijl er met ngětèl wordt bedoeld: het met koedoe-djirěk donkerroodbruin verven van kain tritik.

Voor het verkrijgen van een minder goede sogå-tint gebruikt men minder kostbare en minder gecompliceerde mengsels, en zoo wordt b.v. in Banjoemas de methode toegepast, om den doek eerst in een afkooksel van mĕngkoedoe en djirĕk te dompelen en daarna in een afkooksel van ½ kati sogå djambal, ½ kati sogå klinting en 4 kati tingi.

Het afkooksel van mĕngkoedoe en djirĕk wordt in Banjoemas gewoonlijk sèngkollan en het roodkleuren hiermee (dus voorafgaand aan het njogå) njèngkol (1) genoemd.

De onderdompeling in het eenvoudige sogå-mengsel duurt er 3—4 dagen. Het spreekt van zelf, dat men door deze primitieve verving een minder goede sogå-tint verkrijgt.

De versterking van de sogå-kleur heeft hier plaats door den doek, na de verwijdering van alle was, te dompelen in een afkooksel van tĕgĕrang, waardoor meteen de witheid van de uitgespaarde plekken getemperd en het contrast met de gekleurde plekken verminderd wordt. In Bandjarnegara komt, volgens het werk: Toestand der nijverheid in de afdeeling Bandjarnegara door A. M. K. de Does (Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, deel XXXVI) het njèngkol na het sogå-kleuren.

Hieronder volgen 3 kleur- en fixeer-recepten, geput uit het Javaansche boek „Over het batikken van Javaansche kleedjes, in het bijzonder die van Soerakarta; Serat amratèlakaken rèkannipoen anjogå enz. (Uitgave van G. C. T. van Dorp & Co. 1902).

1. Inferieur kleurmiddel.

Sogå djambal (tot een gewicht van 100 centen), tingi (tot een gewicht van 50 centen); samenstampen (kadĕplok) en koken met 3 emmers water, totdat zoowat de helft ingedampt is. Hiervoor is de sarèn of het fixeermiddel rietsuiker (tot een gewicht van 10 centen), gebluschte kalk (tot een gewicht van 5 centen) en 2 klapperdopjes water.

2. Middelsoort kleurmiddel.

Sogå djambal (tot een gewicht van 50 centen); koken met 3 gajoengs water.

Fixeermiddel: pidjĕr of borax (tot een gewicht van 6 centen), aluin (tot een gewicht van 6 centen), saritjina (tot een gewicht van 7 centen), citroen-sap (2½ eetlepels vol), klontjes-suiker (tot een gewicht van 15 centen) en vijf klapperdopjes water.

3. Superieur kleurmiddel.

Sogå djambal (gewicht 500 centen), tingi (gewicht 100 centen), tĕgĕrang (gewicht 120 centen), gondåroekĕm (gewicht 25 centen), kĕmbang poeloe (gewicht 60 centen), blĕndok trĕmbalo (gewicht 250 centen), koken met 12 emmers water.

Fixeermiddel: pidjĕr of borax (gewicht 6 centen), aluin (gewicht 6 centen), saritjina (gewicht 7 centen), klontjes-suiker (gewicht 37 centen), citroensap (1½ lepels vol) en 5 klapperdopjes water.

De kleurstoffen, welke in Pekalongan gebruikt worden, zijn de navolgende:

Voor rood: 1 deel mĕngkoedoe Europa (de hierboven reeds genoemde aniline verfstof), 1 deel mĕngkoedoe djåwå (de echte wortelbast van de reeds genoemde Morinda citrifolia of Morinda tinctoria), 3 deelen djirĕk-bladeren (2) en 30 deelen water.

Voor Indisch rood: een koedoe-djirĕk-mengsel.

Voor geel: a. een oplossing van een aniline kleurstof (auramin, afkomstig uit de Badische Anilin- und Sodafabrik) met water; b. een afkooksel van 5 kati tĕgĕrang hout (in kleine stukjes gesneden) in één petroleumblik water (het mengsel wordt tot een hoeveelheid van ⅓ blik ingekookt). Aan dit aftreksel wordt toegevoegd een stuk kandijsuiker ter grootte van een kleinen citroen, een stuk aluin van deze zelfde grootte en het sap uit 3 citroenen.

---

(1) Het Javaansche woord hiervoor, is, gelijk wij hierboven gezien hebben, ngĕbang (van bang, abang = rood).

(2) Men ziet hieruit, dat in afwijking van de gewone methode de bladeren in plaats van den bast van den djirĕk gebruikt worden.

Mengsel a. wordt uitsluitend gebezigd om aan de doeken een lichtgele fondkleur te geven; dus om de uitgespaarde, witte vlekken te vergelen, waarvoor men het batiksel, nadat er de wasdeelen van verwijderd zijn, even in de genoemde kleurstof dompelt.

Groen. Deze kleur verkrijgt men door de plekken, waaraan men deze kleur wenscht te geven, eerst lichtblauw te verven (di wĕdĕl). Daarna volgt men al naar gelang van de kwaliteit van het batiksel de volgende methoden:

De lichtblauw gekleurde plekken worden, hetzij met een penseeltje, of met een borsteltje, ingewreven met een oplossing van de hierbovengenoemde gele aniline-kleurstof. De lichtblauwe kleur verandert dan in een groene. Moet groen de overheerschende kleur zijn van het batiksel, dan wordt de doek, na lichtblauw te zijn geverfd, in een bad gedompeld van gele aniline-oplossing. Al naarmate men licht- of donkergroen wil hebben, wordt het goed eerst licht- of donkerblauw geverfd en hebben de inwrijvingen met aniline oplossing eens of meermalen plaats.

Wil men beter kleurhoudend groen hebben, dan worden de blauwe plekken eerst met gele aniline oplossing en daarna tot twee malen toe met een afkooksel van tĕgĕrang ingewreven.

Paars (woengoe). Deze kleur verkrijgt men door het goed eerst blauw te verven en daarna rood (met mĕngkoedoe-djirèk-mengsel).

Violet. Om een batiksel violet te kleuren, wordt het eerst blauw geverfd en daarna in een sogå-mengsel gedompeld.

Deze kleur kan men in diverse tinten opbrengen, 1e. door de oplossing van de verfstof te verslappen, 2e. door een minder lange onderdompeling van den doek.

Het versterken van de sogå-kleur, vooral, wanneer van inferieure sogå-mengsels gebruik is gemaakt, wordt ook in Pekalongan toegepast, waar de reeds met sogå behandelde slèndang pangsi (zie het hoofdstuk over de werkwijzen en ook dat over kleederdrachten en patronen) ondergedompeld worden in een kooksel van mĕngkoedoe en djirĕk; men noemt dit batjĕm, d. i. letterlijk: het in zuur of pekel leggen, het inleggen.

In Soerabaja past men voor de kleuring van de veeltintige kain Grĕsikkan (nabootsingen van de kain Lasĕmman) de navolgende kleurmiddelen toe:

voor blauw: indigo;

voor rood: mengsel van mĕngkoedoe en djirĕk;

voor geel: tĕmoe en lawak (zie hierboven), azijn, gele aniline (auramin) en aluin. Gewoonlijk wordt deze kleur met een penseel (doelit) opgebracht, nadat de doek van alle wasdeelen ontdaan is.

Voor groen: de blauwe plekken worden aangestreken met het hierbovengenoemde, gele verfmengsel of met een afkooksel van tĕgĕrang.

Er is te Soerabaja een middel bekend, om de sogå-kleur op een goedkoope wijze na te bootsen, en dat middel wordt toegepast bij de vervaardiging van slèndang looktjan. Deze zijden doeken ondergaan eerst de gewone blauwverving (gedurende 4 dagen) en daarna worden ze in een afkooksel van tingi gedompeld, zoodat de blauw gekleurde plekken donker okerbruin worden. Na het njarèni of fixeeren met kalkwater volgt een tweede behandeling met tingi. Het nakleuren der blauwe plekken met tingi, noemt men er eveneens njogå. Voor dit werk wordt gewoonlijk 2½ cent per slèndang aan loon betaald.

Op ongeveer dezelfde wijze kleurt men te Batavia de z.g. batik katia donker. Na de onderdompelingen van het goed in indigo (voor batiks 3 dagen lang, elken dag twee malen, voor tjappans 2 dagen lang, elken dag twee malen) wordt het goed telkens eerst gedroogd en daarna nagekleurd met een afkooksel van katia-bast, (katia is ongeveer dezelfde als tingi, zie de noot op blz. 42).

Hierboven is gewag gemaakt van een nakleuring, het vergelen van de wit uitgespaarde plekken

tot tempering van contrasten in tinten. Als tegenstelling daarvan wordt b.v. het uitgespaarde midden van een slèndang of van een hoofddoek, mocht de kleur daarvan ten gevolge van de gecompliceerde behandeling vuil geworden zijn, veranderd, zuiver-wit gemaakt (di poetihi). Daarvoor wordt de plek, welke verhelderd moet worden, op vier lage, bamboezen staven in vol zonlicht uitgespreid. Dan wordt die plek met asch- en zeepwater (van witte zeep) nat gemaakt en van tijd tot tijd met een bot mes gekrabt. 's Middags wordt de doek uitgewasschen. Ook een vóórkleuring wordt wel eens toegepast.

In de Vorstenlanden b.v. wordt het goed, vóór het batikken van een lichtbruingele fond-kleur voorzien, door het gedurende de drie dagen onder te dompelen in een afkooksel van kajoe tĕgĕrang, kĕmbang poeloe en aluin. Te Soerabaja wordt de zijden stof bij de vervaardiging van slèndangs looktjan vóór de wasbedekking geelbruin gekleurd, door die zijde in een aftreksel van tingi te dompelen. Voor een lichtgeel fond wordt gebruikt auramin (aniline) en voor donkergeel auramin met curcuma-sap.

In Oost-Java wordt voor de vervaardiging van kain sogan het volgende kleurrecept gebruikt: Sogå: 1 kati; tingi: 1/4 kati; tĕgĕrang: 1/2 kati; witte suiker: een kopje vol.

Nadat de sogå-kleur door onderdompeling van den doek in het afkooksel van dit mengsel verkregen is, wordt de kleur gefixeerd (di sarèni) met een oplossing van kalk en suiker, waarna de sogå-tint versterkt wordt met een mengsel van mĕngkoedoe (1 deel) en djirĕk (3/4 deel), tengevolge waarvan de tint niet mangkak (vaal) blijft, maar rossiger wordt.

Na deze versterking wordt de versterkte kleur opnieuw gefixeerd met een oplossing van aluin, kandijsuiker en citroensap.

In Madioen worden de lichte kleuren der batiks, zoo b.v. voor de middens van sjaals, hoofddoeken en borstkleeden op de volgende wijzen verkregen:

Voor groen: fijngemalen vruchten van de djarak koening (een Ricinus soort?) met wat indigo en azijn.

Voor donkergroen (gadoeng): Eerst wordt de doek blauw gemaakt en daarna aangestreken met een kooksel van: koelit kajoe laban (schors van den laban-boom, d.i. de Vitex pubescens Vahl, behoorende tot de Verbenaceae), koelit kajoe moendoe (schors van den moendoe boom, d.i. de Garcinia dulcis Kurz, behoorende tot de Guttiferae), bladeren van de pandan (d.i. een pandanus soort), atal (gele klei-aarde), tawas (aluin), proesi (kopersulfaat), en salpeter.

Voor geel: curcuma-sap.

Voor rood: een koedoe-djirĕk-mengsel.

De vurige sogå-tinten, welke de Madoereesche doeken hebben, worden verkregen, door de batiks eerst in een kooksel van koedoe-djirĕk te dompelen, en daarna in het sogå-mengsel. De omgekeerde volgorde in deze kleurwijze kan ook worden toegepast. En zelfs komt 't vaak voor, dat de batiks eerst in koedoe-djirĕk, daarna in sogå-oplossing, en ten slotte nog eens in koedoe-djirĕk gedompeld worden.

Wil men de witheid van de uitgespaarde plekken wat temperen, dan is het gebruik op Madoera, dat men aan het warme lorod dan-water (d.i. het water, waarin men de geheele waslaag afsmelt) b.v. curcuma-sap toevoegt.

Overigens kent men op Madoera ongeveer dezelfde recepten als elders op Java, zoowel voor de verfstoffen, als voor de fixeermiddelen.

Voor de lichte kleuren gebruikt men op Madoera:

voor groen: een kooksel van moendoe-schors, kandij-suiker, aluin, citroensap en water, met welk kooksel de reeds blauw gekleurde plekken worden behandeld, tengevolge waarvan zij groen worden.

Voor donkergeel: een afkooksel van tĕgĕrang.

Ongeveer dezelfde kleuringsmethode wordt ook in Cheribon toegepast, d.w.z. men dompelt den doek eerst in een koedoe-djirĕk-mengsel, voordat de kleuring met de tjisogå (het sogå-kooksel) plaats heeft.
Voor 5 kains heeft men er noodig 5 kati sogå-bast, welke in 2 petroleumblikken kokend water worden afgetrokken, waarbij dan nog 1/4 kati kandij-suiker wordt toegevoegd. Is het water voor de helft ingedampt, dan doet men er nog wat tĕgĕrang bij tot een gewicht van 1 1/2 kati. Het kleuren met sogå duurt in Cheribon 5 tot 7 dagen, waarna het gebruik van het fixeermiddel (tjisarèn) aan de beurt komt. De tjisarèn is een oplossing van sirihkalk, kandijsuiker en salpeter. Voor 5 kains pandjang heeft men een oplossing noodig van sirihkalk ter waarde van 1 cent, kandij-suiker ter waarde van 10 cent en salpeter ter waarde van 5 cent, welke bestanddeelen opgelost worden in een petroleumblik water.
Versterking van de kleur heeft plaats met de z.g. tjitĕgerang, een oplossing van tagĕrang of tĕgĕrang, citroensap, aluin en water.
Vooral, waar de bevolking in Cheribon veel van zwarte kleuren houdt, zooals b.v. in Indramajoe, worden de zwarte tinten van de met de sogå-kleurstof in aanraking gekomen, reeds te voren blauwgekleurde plekken intenser gemaakt door onderdompeling van den doek in de z.g. bĕlĕttan, een mordant, bestaande uit zwarte modder (tanah ĕndoet itĕm), jonge klappernoten, klapperbladeren en water. Vermelding verdient nog, dat men in Tasikmalaja voor het verkrijgen van de zeer en vogue zijnde roode kleur van de saroengs en kains gebruik maakt van een mengsel van curcuma en kalk, of van mĕngkoedoe, van welke grondstof men zich ook in Zuid-Bantam bedient bij het roodkleuren der z.g. kain simboet.
Op Bali en Lombok gebruikt men voor het kleuren van plangi's aniline-verfstoffen, welke met een aluin-oplossing en citroenwater worden aangelengd en waarbij, voor geel, curcumapoeder wordt toegevoegd.
Deze oplossing wordt er gewoonlijk warm aangewend.
Op Martapoera gebruikt men bij de plangi-vervaardiging eveneens aniline-verfstoffen. Voor de gele kleur bezigt men er een mengsel van koenjit (curcuma)-sap en kalk.
De lichte tinten van de kain kembangan (zie het hoofdstuk over kleederdrachten en patronen) worden tegenwoordig gemakshalve met aniline-tinten aangebracht. Men bezigde daarvoor vroeger in Sålå eveneens plantaardige kleurstoffen:
voor donkerblauw (biroe toewå): een sterke indigo-oplossing;
voor lichtblauw (biroe nom): een slappe indigo-oplossing. Men gebruikt hiervoor gewoonlijk nilå wĕrdi (Europeesche indigo) of kogeltjesblauw (ultramarijn);
voor zwart (woeloeng): eerst een onderdompeling van het goed in een indigo-oplossing en daarna in een aftreksel van tingi;
voor donkergroen (idjo toewå): eerst een onderdompeling van het goed in indigo en daarna in curcumasap en azijn;
voor lichtgroen (idjo nom): onderdompeling van het goed in een afkooksel van curcuma, djarak en citroen. Of ook: eerst een onderdompeling in een slappe indigo-oplossing en daarna in een afkooksel van den bast van den mĕmpĕlam hitam (een soort mĕmpĕlam of Mangifera) of van den laban-boom (den Vitex pubescens Vahl, zie hiervoren) met daoen dandanggoelå (bladeren van de Telanthera strigosa Moq, behoorende tot de Amarantaceae), curcuma en citroensap;
voor bruinrood (abang kĕtèl): eerst de doek olieën, d.w.z. met djarak-olie en loog behandelen (nglojor, ngĕtèl) en daarna dompelen in een afkooksel van mĕngkoedoe en djirĕk.
In H. N. Kiliaan's opstel: De Inlandsche kunstnijverheid in de afdeeling Patjitan (Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Nederlandsch Indië, deel XLIV afl. 6, 1892) wordt voor het groenkleuren het navolgende recept opgegeven:

Plaat 4. BATIK VAN PĔKALONGAN.
Gevarieerd parang mĕnang-patroon.
(Voor het kleurprocédé zie blz. 66 en 67; voor het patroon zie blz. 157 en 158.)

Fig. 28. Batikkerij onder beheer van een Europeaan te Sålå.

„bast van den pĕlĕm dodol (een Mangifera-soort): ± ½ kati gewicht; bast van den moendoeboom (den Garcinia dulcis, zie hiervoren): ± ½ kati gewicht; tĕgĕranghout (zie hiervoren): ± ¼ kati gewicht; kopervitriool (proesi): ± 1 duit gewicht; ijzervitriool (toendjoeng): ± 2 duiten gewicht."

Voor donkerrood (djinggå of abang toewå): een afkooksel van kĕmbang poeloe (zie hiervoren), djangkang (schillen van de kĕpoh-vrucht, de Sterculia foetida L, behoorende tot de Sterculiaceae) en citroen.

Mr. S. C. I. W. van Musschenbroek geeft in zijn werk: Iets over de Inlandsche wijzen van katoen-verven op Midden-Java en over de daarbij gebruikte grondstoffen het navolgende recept op voor het roodkleuren: „een kati kĕmbang-poeloe (zie hiervoren), asch van 40 (djangkangs (schillen van de kĕpohvrucht (zie hiervoren). Of een mengsel van: poetjoek (Corypha umbraculifera of Corypha gebanga, behoorende tot de Palmae), schors en pitten, (niet te verwarren met een alocasia, die ook poetjoek heet en ook wel gebruikt wordt), ganti (een Umbellifere, de Ligusticum striatum van Roxburg) (1), mĕsoji (geneesmiddel, sassafras), een boomschors, van Nieuw-Guinea verkregen, een der van daar meest verlangde en gewilde producten en vermoedelijk van een Laurinee afkomstig, hoewel het lang een raadselachtig product bleef, (in 1875 verkreeg 's Lands Plantentuin te Buitenzorg levende mĕsoji-plantjes), (2), djintĕn irĕng (Nigella sativa, fam. der Ranunculaceae), pålå (muskaatnoot), mritja (peper), tjĕngkèh (kruidnagel), kalĕmbak (Aloëxylon agallochum, behoorende tot de Papilionaceae) (3), lombok (spaansche peper) en staartpeper met citroensap en water."

---

(1) Voor ganti wordt in F. S. A. de Clercq's Nieuw Plantkundig Woordenboek opgegeven: Ligustrum glomeratum Bl, behoorende tot de Oleaceae.

(2) Voor mĕsoji, masowi of masodji wordt in F. S. A. de Clercq's Nieuw Plantkundig Woordenboek opgegeven: Massoia aromatica Becc, behoorende tot de Lauraceae.

(3) Voor kalĕmbak wordt in F. S. A. de Clercq's Nieuw Plantkundig Woordenboek opgegeven: Rheum palmatum, behoorende tot de Polygonaceae.

Voor rose (abang nom): een slap afkooksel van kĕmbang poeloe (zie hiervoren), djangkang en citroensap;
Voor oranje (djinggå nom): een afkooksel van kĕmbang poeloe, djangkang, citroen- en curcumasap;
voor geel (koening): een afkooksel van curcuma en azijn, of ook een afkooksel van tĕgĕrang, aluin en citroensap;
voor paars (woengoe): eerst een onderdompeling van het goed in indigo, daarna in een afkooksel van kĕmbang poeloe, djangkang en citroen, of ook: een nakleuring met een afkooksel van koedoe-djirĕk.
Voor West-Java geeft de hierbovengenoemde schrijver de navolgende kleur-recepten op:
voor donkergroen: eerst met indigo-kleuren en daarna behandelen met een brij van de bladeren van de katjang rowaj gèndjah (Phaseolus lunatus, of volgens F. S. A de Clercq Phaseolus vulgaris L, behoorende tot de Leguminosae), samengestampt met aluin en citroensap;
voor middelsoort groen: fijngestampte nangka bast (nangka is de Artocarpus integrifolia L. f. behoorende tot de Urticaceae); soms nangka hout afkoken en bij de verkregen, gele vloeistof indigo en aluin voegen. Of eerst het goed koken in het aftreksel van nangka-bast en dan behandelen met indigo en aluin;
voor lichtgroen: bladeren van de katjang rowaj gèndjah (zie hiervoren), de geheele nog jonge plant van de djaé of gember, nog jonge vruchten van de echte hondje (hondje bĕnar, Elettaria speciosa, of volgens F. S. A. de Clercq: Nicolaia (= Amomum) magnifica K. Schum, behoorende tot de Zingiberaceae), in de achterhoeken van Buitenzorg en de Preanger ook wel nanas hoetan of leuweung geheeten; samenwrijven en met indigo en aluin mengen;
voor geel: koenir (curcuma) met aluin;
voor donkergeel: aftreksel van nangkabast (zie hiervoren) met aluin;
voor helderpaars: aftreksel van sapanhout (zie hiervoren) met citroensap en aluin; telkens het goed daarin onderdompelen;
voor donkerpaars: eerst donkerblauw verven en dan verscheidene malen dompelen in aftreksel van den bast van de kati of katia (zie hiervoren). Tot fixeering een modderbad.

HOOFDSTUK VI.

WERKWIJZEN.

A. HET BATIKKEN.

ET eigenlijke batikken wordt door vrouwen zoowel uit het volk als uit den adelstand gaarne gedaan; het blauw kleuren der batiks wordt dan gewoonlijk aan beroepsarbeiders overgelaten.

Naast den huisarbeid, in vrijen tijd in de woning of op het erf verricht, treffen wij het batikken ook als kleinindustrie aan, vooral in de groote centra van batikkunst, waar tal van arbeiders en arbeidsters in dienst zijn van de Europeanen, Inlanders en Chineezen, die batikwerkplaatsen beheeren.

Laten we eens zien, hoe het batikken plaats heeft en wat er al zoo voor noodig is!

De doek, wordt over een gawangan of pĕnggawangan, gehangen, een rak, dat van bamboe of hout gemaakt en soms voor 't gemakkelijk transporteeren op rolletjes geplaatst is.

Over dat rak wordt de doek aan de bovenzijde vastgezet met een djĕpit, een bamboezen knijper, welke men op de bovenste lat van het rak bevestigt.

Zoo noodig wordt de met was te beteekenen stof recht gehouden door de bandoel, d. i. een haak, waaraan met een touw een zwaar voorwerp verbonden is.

De bandoel kan verschillende vormen hebben; de gefortuneerde batikster, die uit liefhebberij batikt, bezit wel een zilveren bandoel, waarvan het zware lood geborgen is in een zilveren sluitsel, dat b. v. in den vorm van een manggisvrucht is gedreven.

Behalve deze werktuigen heeft de batikster ook nog noodig: een anglo of vuurhaard, met een wadjan of ijzeren pot, waarin de was gesmolten moet worden, benevens een van bamboe gevlochten kipas, waarmee het vuur in de anglo wordt aangewaaierd.

De batikster zit nu op een dingklik of laag bankje vlak voor de pĕnggawangan.

Den doek houdt zij met de linkerhand vast, daarmee van achter steunende de plek, welke van voren gebatikt moet worden.

Nu dompelt ze de tjanting, die zij bij den rieten steel in haar rechterhand houdt, in de gesmolten was, — de wadjan en de anglo heeft zij rechts van zich —, schept met het reservoirtje was op, houdt daarna, telkens na het opscheppen de tuit-opening vlak bij haar mond

en blaast met saamgetrokken lippen door die opening, om het tuitkanaaltje vrij te maken van intusschen gestolde was. Blijft het tuitje verstopt, dan wordt het doorgestoken met een idjoek-vezel (vezel van den arèn-palm).

Voordat zij aan het batikken gaat, wordt de tjanting ietwat achterover opgeheven gehouden, opdat de was niet noodeloos wegvloeit. Eerst wanneer zij de lijntjes gaat trekken, dus de eerste teekening begint te maken, wordt de tjanting recht gehouden, zoodat de was uit de tuit kan komen. (1)

Wenscht zij met haar arbeid van batikken even op te houden, om een korte rust te nemen, dan wordt de tjanting leeg gegoten en aan den rand van den wadjan of smeltpot geplaatst, om ze even later dadelijk te kunnen gebruiken. De batikarbeid n.l. wordt nog al eens afgebroken door groote en kleine werkzaamheden, die met de huishouding, het ont-

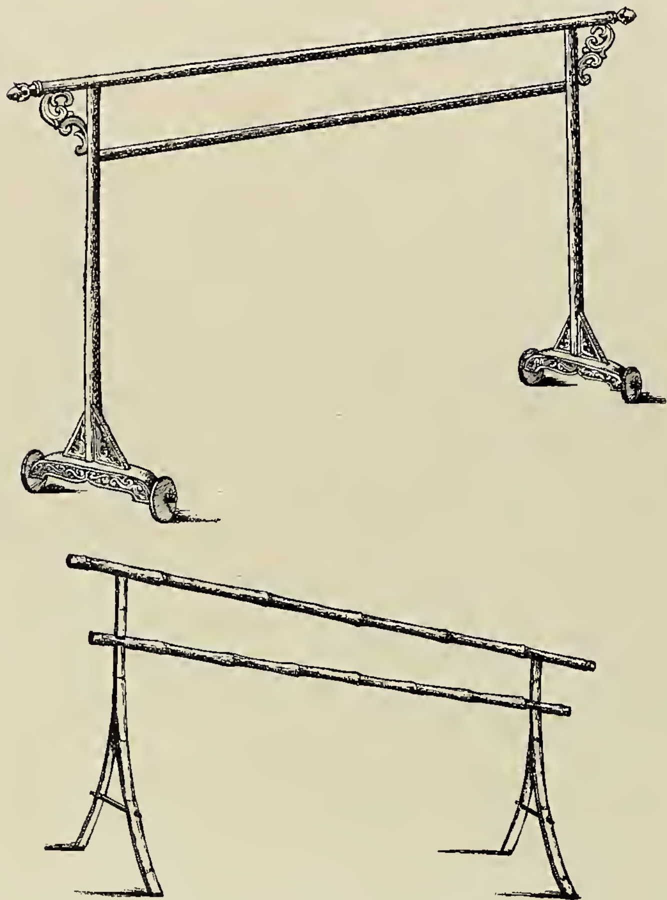

Fig. 29. Twee gawangans of batik-rakken.

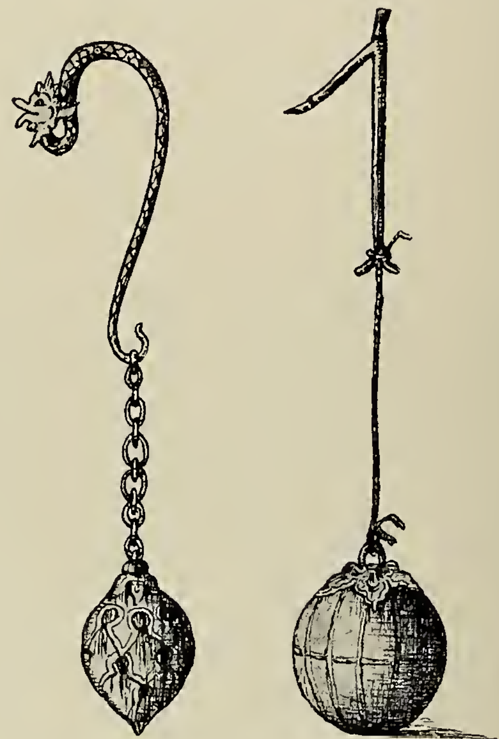

Fig. 30. Twee bandoels.

vangen van bezoeken, de zorg voor de kinderen, enz. in verband staan, en nu is het praktisch, dat de nijvere dadelijk daarna het batikken kan voortzetten en dus niet behoeft te wachten op het warm worden van de was.

Bij het batikken merkt de ervaren batikster aan het snel of traag opvloeien van de was, of deze zelfstandigheid tot op den juisten warmtegraad gesmolten is. De was mag b.v. niet zóó dun vloeibaar wezen, dat zij dadelijk in het katoen doordringt met de neiging, om zich als over

(1) Het batikken is dus met recht het teekenen met was, met de ongesteunde, vrije hand. Vroeger moet het slechts een droppel-techniek geweest zijn, welke toegepast werd op een horizontaal gelegen doek. Ook nu komt zoo'n werkwijze nog wel voor, wanneer groote oppervlakten van den doek met was moeten worden ingevuld, terwijl in Zuid-Bantam tot verkrijging van de z.g. kain simboet het teekenen op den doek nog altijd plaats heeft, terwijl deze uitgespreid op den grond ligt of horizontaal in een raam gespannen is.

vloeipapier te verspreiden; zij mag ook niet zóó dik zijn, dat zij dikwijls reeds in de tuit-opening van de tjanting stolt. Zij moet zoodanig verwarmd wezen, dat zij, zich vasthechtende aan het goed, verstijft; de lijn, die de batikster met gesmolten was over de stof trekt, moet zich reeds weer verdikt hebben, als de tjanting-opening eenige centimeters voorbij is.
De juiste vloeibaarheid, waarvan dikwijls veel afhangt, — immers is de was te veel in het weefsel doorgedrongen, dan kan zij er later moeilijk uit verwijderd worden, en is zij te gauw gestold, dan heeft zij geen kleefkracht genoeg en zal zij bij de onderdompeling van den doek des te eerder in heele plekken losraken —, laat zich niet berekenen, maar aanvoelen tijdens den tjanting-arbeid, en zoodra de batikster merkt, dat het materiaal te warm en dus te liquide begint te worden, zet zij de pan met smeltende was even van het komfoor.
Uit het bovenstaande blijkt dus: 1e. dat de juiste vloeibaarheid van het wasmengsel in de batikkunst een even gewichtige factor is, als die van het stijfsel, waarmee het katoen behandeld wordt (zie voren); 2e. dat het batikken een snelheidstechniek is, welke zonder eenige aarzeling moet worden uitgevoerd.
Het patroon draagt daarvan dan ook meestal het karakter.
Dat de behandeling van het reservoirtje eenige routine vereischt, spreekt van zelf; de kunst, om de tjanting in juisten stand te houden, opdat het werk vlot kan gaan, en er zich bij het trekken van de contourlijnen geen technische moeilijkheden voordoen, — daardoor immers zou de ontwerpgedachte belangrijk kunnen worden afgeleid —, dient ernstig te worden aangeleerd, wil men haar op ware wijze toepassen.
De batikster kent volstrekt niet alle patronen uit het hoofd. Zij, die niet bekwaam is in het ontwerpen van een teekening, maakt gebruik van modellen (Jav: polå; Madoer: pola), die met was of potlood op vezelig Chineesch papier geteekend zijn. Men noemt dit het molani, d.w.z. het werken naar de polå, het voorbeeld.

Fig. 31. Het doorblazen van de verstopte tjanting-tuit.

Een ander voorbeeld is een stuk doek, waarop het gebatikte, te imiteeren patroon reeds voorkomt (doch niet met sogå-verfstof gekleurd, om het voorbeeld zoo duidelijk mogelijk te doen zien). Vooral bij parang-motieven en andere schuinloopende lijnpatronen volgt men deze werkwijze, welke met den naam van anggramang(1) wordt aangeduid.
De bekwaamste batikster werkt zonder voorbeeld en uit het hoofd; dit heet ngroedjag of andjarag, waarvoor echter toch het veld van den doek zoo noodig eerst met potloodlijnen verdeeld wordt (sipattan of garissan), opdat het patroon zuiver-symmetrisch kan worden

(1) Gericke en Roorda geven voor anggramang op: „een verbleekt of met bleeken inkt geschreven schrift herstellen, door er nog eens losjes over heen te gaan, of te toucheeren, duidelijker te maken.”

opgebracht. Het patroon wordt dus van het een of ander batiksel overgenomen op het stuk papier en dit dient als voorbeeld.

Dat eerste overnemen en ook het later weer overnemen van het patroon, — waarbij het voorbeeld aan de achterzijde van den doek met spelden wordt vastgehecht, en de teekening aan de voorzijde gecalqueerd wordt —, geschieden niet altijd met nauwkeurigheid. Ziedaar een van de redenen, waarom vooral ingewikkelde Javaansche patronen verbasterd zijn. Er zijn hier en daar op Java, zoo b.v. in de Vorstenlanden en in Pekalongan, Javanen, die voor *f* 1.— à *f* 1.50 een stuk goed voor een kain of saroeng aan één zijde hiervan van een patroon in potloodlijnen voorzien; zij worden toekang soengging genoemd.

Fig. 32. Het uit de vrije hand teekenen van een patroon.

Fig. 34. Figuur van Bimâ. Het kleed toont het patroon polèng bintoeloe adji. (blz. 57).

De eerste arbeid bij het eigenlijke batikken is het met was, met behulp van de tjanting aanbrengen van de contourlijnen, het vervaardigen dus van de schets (rèngrèngan of klowongan; rèng = lat, dunne lat; rèngrèng = schets, klad, model, voorbeeld; klowong = de opening van een lus, hoepel, cirkel). Dat geschiedt eerst aan één zijde van den doek.

Fig. 33. Het maken van de garissan of eerste verdeellijnen.

Vervolgens worden de lijnen aan de andere zijde van den doek nagetrokken (tĕroessan), zoodat dus het katoen aan beide kanten dezelfde figuur vertoont.

Het ngisèni, dat daarna volgt (van: isi = vullen), is het opvullen of aanvullen der schets met allerlei kleine ornamenten, welke de teekening ietwat verlevendigen, en binnen de contourlijnen van een figuur worden aangebracht.

Men noemt die opvul- of aanvul-ornamenten gewoonlijk isèn; in de Javaansche Vorstenlanden heeft men daarvan de volgende soorten:

a. de tjĕtjĕk, stippellijnen, (tjĕtjĕk = stip, punt); *b.* sisik, vischschubben, (sisik = schub); *c.* tjĕtjĕk mĕlik of tjĕtjĕk pitoe, zeven stippels in een cirkel met een stippel in het midden; wordt met de zeventuitige tjanting bjok gemaakt, (tjĕtjĕk = stippel; mĕlik van pĕlik = glinsteren, schitteren); *d.* gringsing, aaneengeschakeld kruismotief (gringsing is een algemeene benaming); *e.* gringsing sisik, schubben-imitatie; *f.* sawoet, bloembladnerven. (In hun Jav. woordenboek geven Gericke en Roorda voor sawoet op: fijne stipjes en krulletjes in een batikfiguur); *g.* owal awil, kleine kruisjes (owal awil = heen en weer waggelen van iets kleins, dat los zit, zooals een tand b.v.); *h.* oekĕl, rankvormige of krulvormige

Fig. 35. Wasteekening op een gebatikte kepala van een saroeng.
Voor het grootste gedeelte is de teekening reeds van de opvulmotieven voorzien.

aanhangsels (oekĕl = een krul); *i.* kĕmbang waroe (waroebloem) ([1]), voorgesteld door kruisjes met puntjes. (Van dit isèn-ornament kunnen de zeven puntjes te samen met de zeventuitige tjanting bjok gemaakt worden); *j.* tjatjah gori, harceering (tjatjah = kerf; gori = de naam van de jonge nangka-vrucht) ([2]); *k.* sirappan, als dakpannen; *l.* polèng, geruit en gestippeld, weergevende het algemeene ruitweefpatroon, dat polèng heet; *m.* polèng bintoeloe adji (polèng beteekent geruit, gestreept; bintoeloe = bont geruit van een kleed, met vier kleuren, rood, geel, wit en zwart, zooals het kleed van de wajangfiguur Bimå; adji = kostbaar, van waarde); een motiefje van kwadraten; *n.* mlindjo of mlindjon

([1]) Waroe is de Hibiscus tiliaceus L. behoorende tot de Malvaceae.
([2]) Nangka is de Artocarpus integrifolia L. f. behoorende tot de Urticaceae.

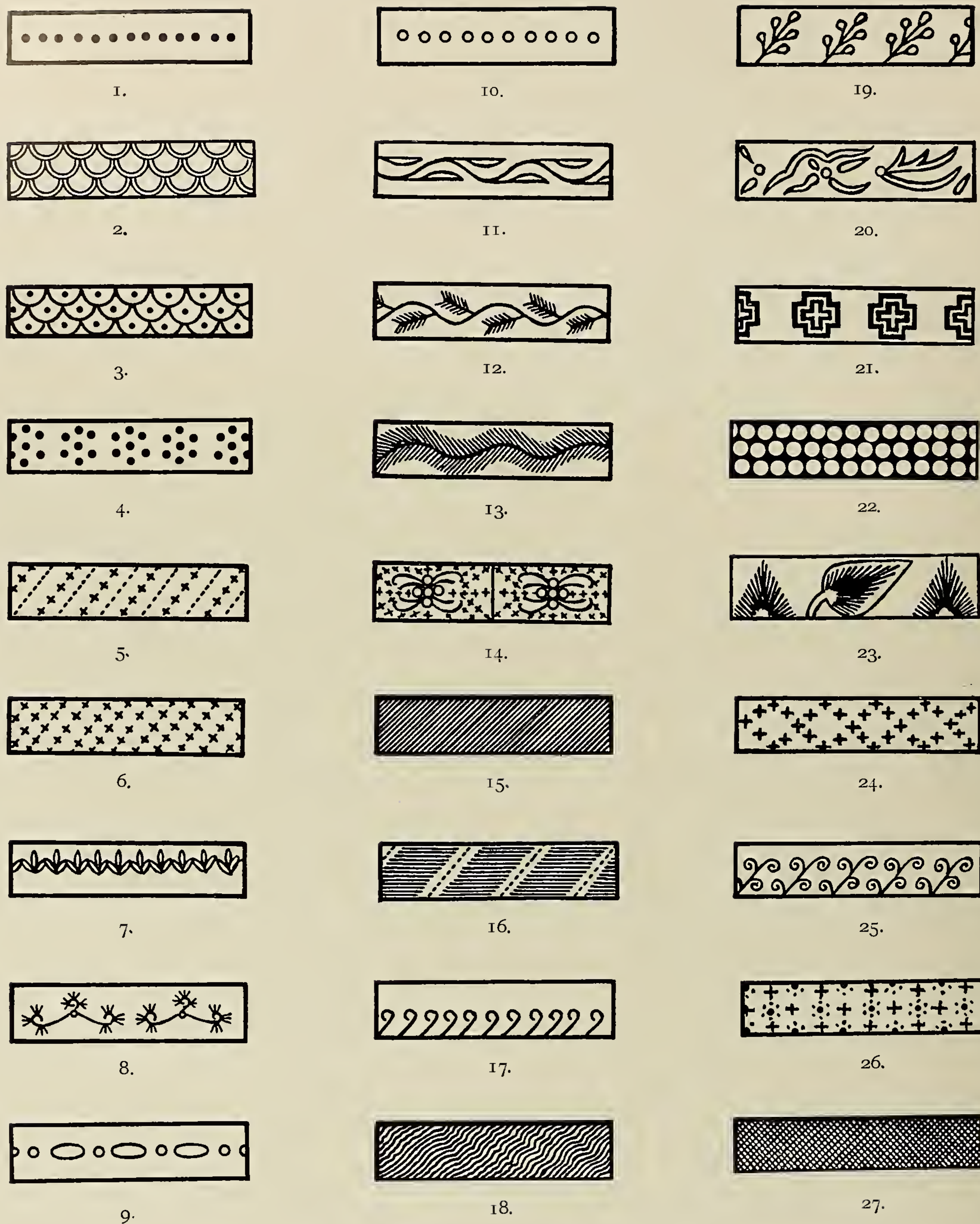

Fig. 36. Isèn motieven.

1. tjĕtjek. 2. sisik. 3. sisik mĕlik. 4. tjĕtjĕk mĕlik of tjĕtjĕk pitoe. 5. hèrangan. 6. kĕmbang tibå. 7. kĕmbang lombok. 8. tapak dårå. 9. oepan oepan. 10. måtå dĕroek. 11. ådå ådå. 12. manggaran. 13. blarak sahirit. 14. mroetoe sèwoe. 15. sawoet. 16. tjĕtjĕk sawoet. 17 srawèjan. 18. ramboetan. 19. kĕmbang krokot. 20. sawat. 21. gringsing. 22. gringsing sisik. 23. sawoet. 24. owal awil. 25. oekĕl. 26. kĕmbang waroe. 27. tjatjah gori.

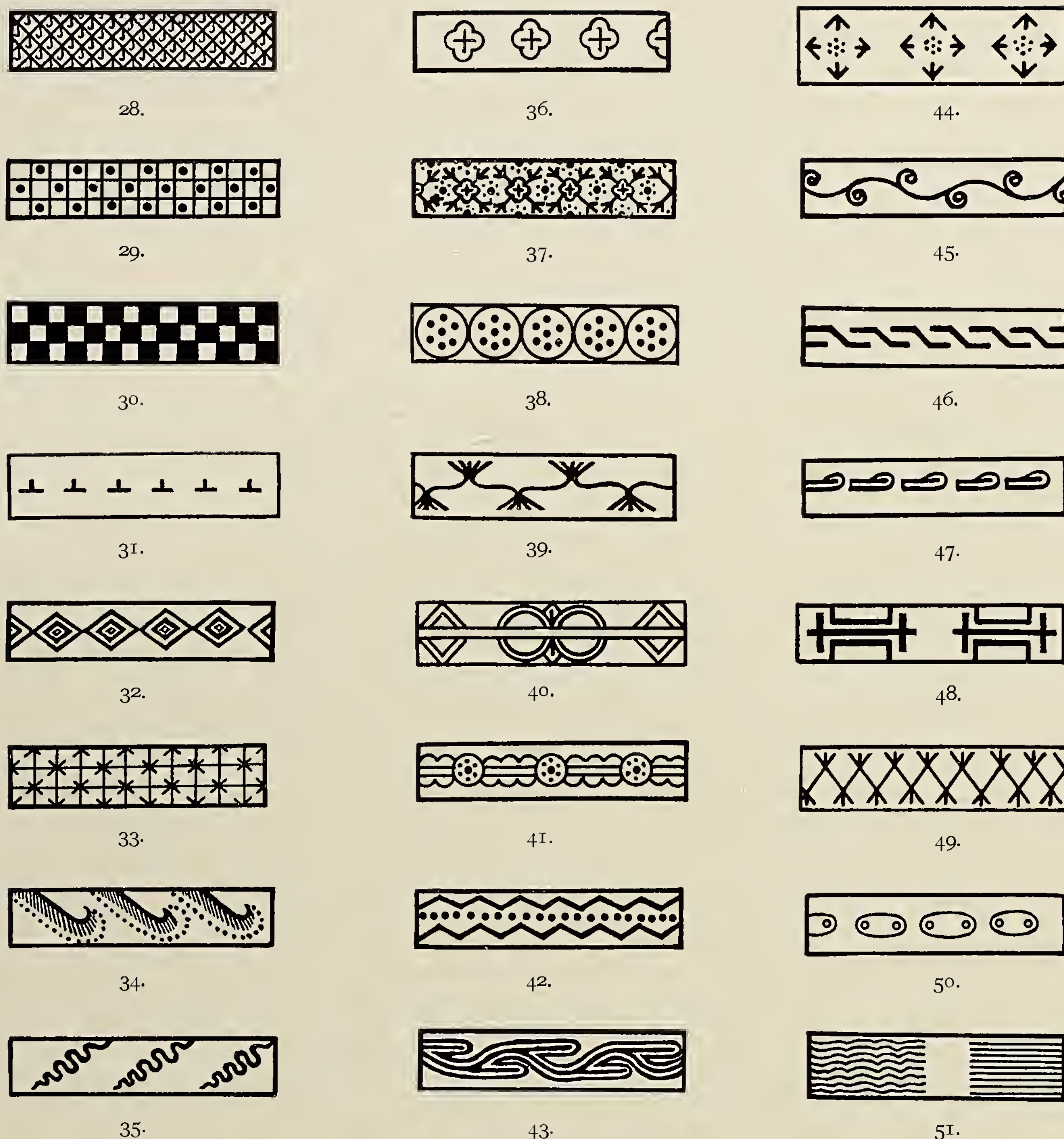

Fig. 37. Isèn motieven.

28. sirappan. 29. polèng. 30. polèng bintoeloe adji. 31. mroetoe sèwoe. 32. mlindjo of mlindjon. 33. kĕmbang pépé. 34. oelĕr oelĕrran. 35. oetjĕng oetjĕngan. 36. kĕmbang tjĕngkèh 37. kĕmbang djati. 38. kĕmbang djĕroek. 39. kĕmbang lombok. 40. plĕnta plĕnti. 41. tĕboe sakĕrĕt. 42. tritis. 43. andan andan. 44. grompol. 45. tjantèl. 46. slimpĕd. 47. gion. 48 bandji. 49. liris. 50. oetĕr. 51. rawan.

(mlindjo is de vrucht van den so-boom), (1) een rand van aaneengeschakelde ruitfiguren, welke men vooral als invul-motieven in de sierstrooken van z.g. parang-patronen (zie het hoofdstuk over kleederdrachten en patronen) zal aantreffen.

---

(1) Mlindjo, blindjo of so is de Gnetum Gnemon, behoorende tot de Gnetaceae.

Voorts nog: sisik mělik (schitterende schubben), sisik poetih (witte schubben), mroetoe sèwoe (duizend insectjes), kěmbang pépé, (1) oetjěng-oetjěngan (als de oetjěng, een kleine riviervisch, of: als oetjěng-oetjěng = de pit van een lamp), oelěr-oelěrran, (als slangen), kěmbang tjěngkèh (kruidnagelbloem), kěmbang djati, (2) kěmbang djěroek, (3) kěmbang lombok, (4) plěnta-plěnti (het opgezet zijn, het bol staan), těboe sakěrět (een geleding riet), tritis (de drup), andan-andan (lang golvend hoofdhaar), grompol (als een soort oorsieraden), tjantèl (haak-figuur), srimpěd (als verward touw), gion(?), bandji, (swastika-figuur), liris, (zacht zooals van een regentje, oedan liris) oetěr, (als ronde schijven of knoopsgaten), rawan, (als kleine vijvers), hèrangan als het driehoekige vlechtwerk onder den nok van een dak), oepan oepan (als rijstkorrels), manggarran (als de bloesem van den kokosboom), blarak sahirit (een stuk oud klapperblad), srawéjan (als in snoeren hangend), kěmbang tibâ (als vallende bloemen), tapak dârâ

Fig. 38. Het batikken.
Links: het ngisèni (het teekenen der opvulpatronen). Rechts: het nèmbokki (het bedekken).

(als de poot-indrukken van een duif), mâtâ děroek (duiven-oogen), âdâ-âdâ (als stengels), ramboettan (als haren), kěmbang krokot (5), sawat (algemeene benaming voor een batiksel).

Ziedaar de voornaamste isèn-ornamentjes, welke in gebruik zijn.

Heeft het aanbrengen van deze kleine figuurtjes, tot verduidelijking van details, aan één zijde van den doek plaats gehad, dan worden zij ook aan de andere zijde nagetrokken.

Uit het een en ander blijkt reeds voldoende, dat de batikteekening aan beide kanten van een

(1) Kěmbang pépé is de bloem van de Oxystelma esculentum R. Br. behoorende tot de Asclepiadaceae.
(2) Kěmbang djati is de bloem van den djatiboom, den Tectona grandis L. f., behoorende tot de Verbenaceae.
(3) Kěmbang djěroek is de bloem van den djěroek, een Citrus soort.
(4) Kěmbang lombok is de bloem van de Capsicum annuum L. behoorende tot de Solanaceae
(5) Kěmbang krokot is de bloem van de Sesuvium Portulacastrum L. behoorende tot de Ficoideae.

Fig. 39. Batiksters aan den arbeid. Het nèmbokki (het bedekken van den achtergrond).

kleed precies dezelfde is. Alle andere volgende werkzaamheden bij het batikken zijn dan ook op dit beginsel gebaseerd.

Na het ngisèni volgt het nèmbokki, (Madoereesch: nĕbbhĕng), d.i. het egaal bedekken

Fig. 40. Het in de zon leggen van de blauw geverfde doeken om de was beter te laten opkleven.

met was van alle plekken, welke bij de onderdompeling in de eerste verfstof (gewoonlijk indigo) wit, dus uitgespaard moeten blijven (nèmbok beteekent eigenlijk: pleisteren, van: tèmbok = pleister). Ook dit heeft eerst plaats aan één zijde van het kleed (nèmbokki; Madoereesch: nĕbbhĕng) en daarna, op dezelfde plekken ook aan de andere zijde, hetgeen met den naam

van blirikki (Madoereesch: nĕrrossi tĕbbhĕngan of abhilassi) aangeduid en met een groftuitige tjanting of zelfs met een kwast of djĕgoel (zoo b.v. voor de middens van hoofddoeken en borstkleeden) uitgevoerd wordt.

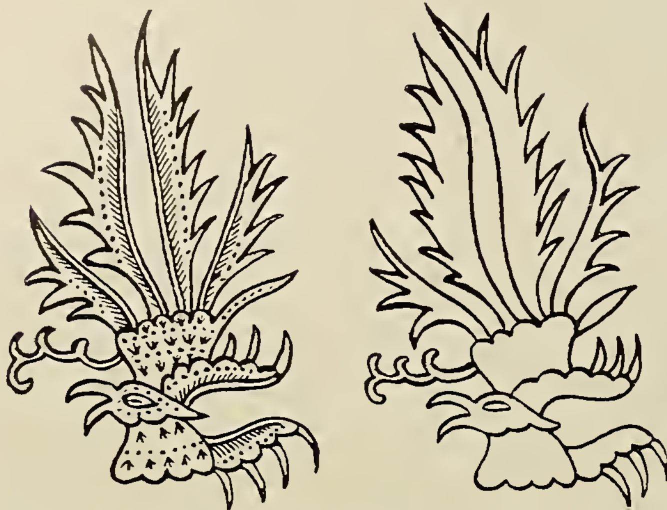

Fig. 41. Gebatikte vogelfiguren met en zonder isèn- of opvulmotieven.

Later zal blijken, waarom hiervoor een ander wasmengsel gebruikt wordt als bij het trekken van de rèngrèngan of eerste lijnen. Voorloopig kan hier worden vermeld, dat men de schets door alle bewerkingen heen duidelijk moet kunnen blijven onderscheiden van de dekkende lagen, waarom dan ook voor de eerste teekening een lichtkleurig was-preparaat en voor de dekkende lagen een donkerder wassoort genomen wordt (zie het hoofdstuk over de wassoorten en wasmengsels).

Na het nèmbokki en blirikki heeft de eerste kleuring met indigo plaats, waarvoor de doek systematisch in de daartoe bereide verfstof gedompeld wordt (zie het hoofdstuk over de kleur- en fixeermiddelen).

Fig. 42. Batikster bezig met het ngĕrikki of ngĕrokki van wasplekken na het blauwverven.

Te voren wordt echter eerst nagegaan, of de was wel voldoende op den doek kleeft. Blijkt dit niet het geval te zijn, dan wordt het batiksel even in de zon gelegd, (dilèlèh) zoodat de wasdeelen zacht worden en meer kleefkracht krijgen. Ook na het blauw kleuren wordt dit gedaan.

Is de doek van den blauwverver weer teruggekomen ([1]) — het blauwverven, mĕdĕl, K.N. of njĕlĕp K I. wordt gewoonlijk door mannen gedaan — is de doek dus behoorlijk in zuiver water uitgespoeld en gedroogd, dan schraapt de batikster met een fijn mesje eerst de wasdeeltjes weg (ngĕrikki of ngĕrokki) op de plekken, die door de volgende verving (het njogâ d.i. het met sogâ kleuren) aangetast moeten worden; de plekken, die nu een volgende kleur moeten krijgen, worden dus van de dekkende waslaag ontbloot.

([1]) Vroeger werden de batiks op eigen geweven, grof katoen slechts in blauw en wit uitgevoerd; dit blijkt uit

Bij deze bewerking, welke plaats heeft, terwijl de doek over een rak of gawangan hangt, merkt de batikster eerst klaar, van welk practisch nut 't geweest is, dat zij met verschillend getinte wasmengsels gewerkt heeft. Op het donkerblauwe fond van den doek zijn nu de lijnen van de schets (rèngrèngan) duidelijk van die der opgevulde vlakken (tèmbokkan) te onderscheiden, zoodat verdere arbeid voor haar gemakkelijk is.

De reeds blauw gekleurde plekken van den doek, welke blauw moeten blijven, behooren weer met was gedekt te worden (di bironi, van: biroe = blauw), nadat de doek weer eerst met stijfselwater behandeld is. [1].

Alleen de blauwe gedeelten der binnenmotieven blijven onbedekt, zoodat die na de tweede onderdompeling van den doek in de sogå-verfstof zwart zullen worden.

Maar nog een andere bewerking gaat aan het sogå-kleuren vooraf, n.l. het ngrĕmĕd of ngrĕmoek (Madoereesch: rĕmok of romĕs), d.i. het hier en daar stuk knijpen van de tèmbokkan-waslaag, waardoor hierin barstjes ontstaan, welke zich na de sogå-kleuring als sliertende spatjes verraden. Bij de beschrijving van de „Zufallsdekor" in het hoofdstuk over de kleurstoffen is hiervan reeds gewag gemaakt. Niet overal past men echter deze techniek toe en in de Vorstenlanden wordt ze bijna geheel achterwege gelaten, daar het aspect van slierten of spatjes buiten de eigenlijke teekening als een fout, een gebrek in de werkwijze wordt aangemerkt. Alleen wordt het tot barstjes knijpen van de dekkende waslaag (het z.g. njĕngkaroek) in Sålå in bescheiden mate gedaan met de nitik-patronen, dit zijn de patronen, die door stipjes een weefmotief nabootsen (zie hoofdstuk over patronen). Vandaar de naam njĕngkaroek, afgeleid van tjĕngkaroek, hetgeen: gedroogde rijstkorrels beteekent. Het njĕngkaroek werd vroeger ook wel eens uitgevoerd, door den doek in de sogå-kuip zacht met voeten te betreden. Na het ngĕrokki en vóór het bironi, moet echter de doek eerst gesteven worden en dit doet

Fig. 43 Een gebatikte doek, blauw gekleurd en gereed om in de sogå-verfkuip te gaan.

---

eenige mij vertoonde oud-Javaansche batiks, welke een dicht indigoblauw patroon vertoonen op een veld van uitgespaard wit.

[1] Dit stijven na de blauwkleuring word njĕkoelli bironi genoemd en gewoonlijk uitgevoerd met een mengsel van oud stijfselwater, een weinigje rietsuiker en ook wat fijngestampte randoe-bladeren (randoe is de Eriodendrum anfractuosum D. C. behoorende tot de familie der Malvaseae).

men, met de bedoeling alweer, om de was, waarmee de reeds blauw gekleurde plekken worden gedekt, niet in het katoen te doen doordringen. Dit procédé blijft consequent in toepassing, telkens wanneer de was op het goed moet worden aangebracht.

Men dekt de blauw gekleurde binnenmotieven opzettelijk niet meer, omdat men anders met de groftuitige tjanting biron of pĕnorong te dikwijls de fijne strepen van de rèngrèngan of isèn aanraken en wellicht beschadigen zou.

Fig. 44. Het nglorod of afsmelten van de was (door vrouwen).
De vrouw rechts houdt een gajoeng vast, om de was uit het warme water op te scheppen.

Ook bij het bironi wordt weer een ander wasmengsel gebruikt, (zie hoofdstuk over wasmengsels), dat meer zwarte was bevat en dus donkerbruin is. Daardoor zijn de dekkende lagen, gebruikt bij het ngrèngrèngi, nèmbokki en bironi goed van elkaar te onderscheiden. Hoe de tweede kleuring plaats heeft (njogå) en hoe de sogå-kleur gefixeerd wordt (njarèni) is uitvoerig omschreven in het hoofdstuk over de kleuren fixeermiddelen.

Komt de doek van den sogå-kleurder terug, — de kleuring is dan geheel afgeloopen —, dan dient de geheele waslaag verwijderd te worden, hetgeen gebeurt volgens een methode, welke men nglorod noemt, en waarvoor men eenige primitieve werktuigen, de prabot babarran, noodig heeft (babar, ambabar = het voltooien van den doek, figuurlijk: het onthullen, ontblooten van een bekoorlijkheid).

Deze werktuigen zijn: een groote, roodkoperen pot (djadi of djèdi), die met warm water gevuld wordt, en waarin men den doek dompelt, om de was te kunnen afsmelten (nglorod); een scheplepel of iroes, d.i. een lepel van klapperdop, met een langen bamboezen steel eraan, met welken lepel de in de djadi drijvende was opgeschept en in een roodkoperen kom of kèntjèng gedaan wordt, waarin de verzamelde was, (malam irĕng of malam loroddan), nu donkergetint tengevolge van de verschillende kleuringen nog eens wordt gesmolten, om na door een

grove zeef gegoten en dus van onreinheden gezuiverd te zijn, weer bij het batikken gebruikt te kunnen worden. Het kan voorkomen, dat er bij de onderdompeling van den doek in warm water zich te weinig was loslaat. Om het werk te bespoedigen, voegt men bij het vocht wat stijfselwater, (van cassave meel gemaakt). Heeft zich nog niet al de was losgelaten, dan worden de overblijvende deelen met een bot mes weggekrabt.

Fig. 45. Het nglorod of afsmelten der was (door mannen).

Als de doek geheel gereed is, wordt hij door sommige batiksters eenige keeren des morgens om 4 uur buiten gehangen, (di ĕmboennaké, d.i. aan den dauw blootgesteld), waardoor de sogâ-kleur, naar men zegt, mooier, warmer zal worden.

De duur van het maken van een batiksel van af het bereiden van het katoen tot aan het afsmelten van de waslaag kan gemiddeld op 45 dagen gesteld worden; voor een grof batiksel zal die tijd iets korter, en voor fijn batiksel iets langer zijn.

Van een allerlaatste bewerking, welke soms het batiksel nog ondergaat, is hier nog geen gewag gemaakt, n.l. van het z.g. anggĕroes, d.i. het glanzend maken van den doek. Indische dames, Chineesche vrouwen, Arabieren, Soendaneezen dragen gaarne geglansde doeken. Voor het anggĕroes is 't noodig, dat het batiksel eerst gesteven wordt (di kandji), waarna men het op een harde plank of een tafel legt en het met de gladde oppervlakte van een schelp (koewoek of kèjong) glanzend wrijft.

De geglansde doeken mogen niet gewasschen worden, daar natuurlijk anders de glans verdwijnen zou. Zij komen vooral in Pekalongan voor. De echte kain sogan [1] uit de Vorstenlanden worden echter zelden of nooit aan de bewerking van het anggĕroes onderworpen.

---

[1] Aldus worden de batiks genoemd, die met indigo en met sogâ-mengsels gekleurd zijn.

Fig. 46. Het wegbrengen van de geheel afgewerkte doeken.

Het njarèni (fixeeren) van de sogå-kleur kan plaats hebben dadelijk na het njogå of na het nglorod (afsmelten van alle was).
In het laatste geval tast de sarèn (het fixeermiddel), waarin gewoonlijk eenige plantaardige verfstoffen als ingrediënten zijn opgenomen (zie het hoofdstuk over kleur- en fixeermiddelen) tevens ook de wit uitgespaarde plekken van het batiksel aan, tempert dus de witheid en vermindert het scherpe contrast met de overige kleuren. Het wit der uitgespaarde plekken wordt bleekrood, lichtgeel of roomkleurig, een tint, die het artistiek aanzien van het patroon verhoogt en dikwijls ook met de opzettelijke bedoeling daartoe wordt aangebracht, niet alleen in de Vorstenlanden, maar ook elders in Midden-Java.
Te Samarang kent men bovendien nog het versterken van de sogå-kleur. Wanneer de doek n.l. reeds in het fixeerbad (sarèn) gedompeld is geworden, en het nglorod of afsmelten van de was heeft plaats gehad, dompelt men den doek nog in een kleurmengsel, dat in het hoofdstuk over de kleur- en fixeermiddelen omschreven is. Dat kleurmengsel, waarvan ambalau en kĕmbang poeloe de hoofdbestanddeelen zijn, versterkt wel de sogå-kleur, maar tast tevens ook de witte plekken van het patroon te veel aan, en hoe kort men den doek aan dit versterkingsbad blootstelt, (hoogstens ½ uur), de toepassing van de methode zal natuurlijk waarneembaar zijn aan de uitgespaarde plekken van het batiksel.
Ongeveer hetzelfde geschiedt in Banjoemas, waar men den doek na het nglorod nog in een afkooksel van tĕgĕrang dompelt, met de opzettelijke bedoeling, om aan de wit uitgespaarde plekken wat kleur te geven.
In Pekalongan maakt men het wit uitgespaarde fond lichtgeel, door den doek na het nglorod in een gele aniline-oplossing te dompelen (zie overigens het hoofdstuk over de kleur- en fixeermiddelen).
Versterking van de sogå-kleur, vooral wanneer inferieure sogå-mengsels gebruikt zijn, wordt

Plaat 5. KAIN SOGAN VAN JOGJAKARTA.
PATROON: sĕmbagèn hoek latar poetih.
(Voor sembagèn hoek zie blz. 205, 220 en 227; vcor latar poetih zie blz. 107 en 108.)

ook in Pekalongan toegepast, door de met de sogå reeds geverfde doeken nog eens onder te dompelen in een mengsel van koedoedjirĕk. Vooral gebeurt dit met de z.g. slèndang pangsi, welke later beschreven zullen worden.

I.

Niet altijd worden de werkzaamheden uitgevoerd in de volgorde, welke hierboven aangegeven is; zoo wordt b.v. ook de doek, nadat deze de blauwkleuring heeft ondergaan, van alle was ontdaan (dilorod), — men krijgt dan een z.g. kain kĕlĕngan, ook wel kain loroddan genoemd —, om opnieuw gesteven en gebatikt te worden vóór de tweede kleuring met sogå-verfstof. Het ligt in de rede, dat men daardoor een fijnere, correctere teekening verkrijgt. Bij dit voor een tweede keer batikken heeft men dus alle plekken te bedekken, welke blauw en wit moeten blijven. Die, welke zwart en sogå-kleurig moeten worden, laat men open. De volgorde der werkzaamheden is in dit geval aldus:

1e. ngrèngrèngi en nĕroessi d.i. het aanbrengen der contourlijnen; 2e. ngisèni, het aanbrengen der opvulpatronen; 3e. nèmbokki, en blirikki, het opvullen der plekken, die wit moeten blijven; 4e. mĕdĕl, de blauwverving; 5e. afwassching; 6e. nglorod, het afsmelten van alle was; 7e. njĕkoelli, het stijven; 8e. bironi, het voor de tweede maal batikken d.w.z. het bedekken van de plekken, die bij de sogå-kleuring blauw of wit moeten blijven; 9e. njogå, d.i. het kleuren met de sogå-verfstof; 10e. njarèni, d.i. het fixeeren van de kleur; 11e. nglorod, het afsmelten van de was.

Hierboven is slechts van drie kleuren gesproken: blauw, sogå-tint en wit. Maar ook andere kleuren kunnen met de plantaardige verfstoffen, welke in het hoofdstuk over de kleur- en fixeermiddelen genoemd zijn, aangebracht worden, terwijl het blauw door herhaalde bedekkingsprocédés in verschillende tinten verkregen kan worden.

II.

Fig. 47. Verschillende stadia van batikbewerking.
I. Rèngrèngan (eerste waslijnen).
II. Isèn (kleine opvulpatroontjes).

Zijn b.v. het ngrèngrèngi, het nĕroessi en het ngisèni afgeloopen, dan heeft het nèmbokki voor de lichtblauwe kleur plaats; d.w.z. alle plekken worden bedekt,

behalve die, welke door een niet al te lange onderdompeling in de indigo-verfstof lichtblauw moeten worden. Hierna worden de plekken bedekt, die lichtblauw moeten blijven en ondergaat de doek de volledige wĕdĕllan (de volledige onderdompeling in de indigo-verfkuip), waardoor men ook donkerblauwe plekken krijgt. Men heeft nu drie kleuren: wit, lichtblauw en donkerblauw.

Weer worden die gedeelten bedekt, welke lichtblauw en donkerblauw moeten blijven, terwijl hier en daar de waslaag wordt weggekrabt van de plekken, die geel gekleurd moeten worden. De doek ondergaat dan een onderdompeling in een afkooksel van tĕgĕrang (zie het hoofdstuk over kleur- en fixeermiddelen). De open, witte plekken worden daardoor geel, de open lichtblauwe plekken worden lichtgroen, de open donkerblauwe plekken worden donkergroen.

Men heeft nu de kleuren: wit, lichtblauw, donkerblauw, geel, lichtgroen, donkergroen. Een nieuwe wasbedekking volgt op de plaatsen, die bij de volgende roodkleuring niet van tint veranderen mogen, terwijl van sommige bedekte witte en lichtblauwe plekken, die rood en paars moeten worden, de was wordt weggekrabt.

Dan volgt een onderdompeling in een afkooksel van koedoe en djirĕk. De onbedekte, witte plekken worden rood, de onbedekte lichtblauwe plekken worden paars, de onbedekte donkerblauwe plekken worden donkerviolet, de onbedekte donkergroene vlekken worden zwart.

Men krijgt dus de kleuren: wit, lichtblauw, donkerblauw, geel, lichtgroen, donkergroen, rood, paars, donkerviolet en zwart. Zoo wordt in Lasem, Pekalongan, Bandoeng gewerkt, en het spreekt van zelf, dat dit een langdurig en kostbaar procédé is, terwijl bovendien elke kleur door herhaalde toepassing van het bedekkingsprocédé in meer dan één tint op den doek kan aangebracht worden.

Men zou deze Lasem- en Pekalongan methode het uiterste contrast van het z.g. ngĕbang kunnen noemen, waardoor men de z.g. kain bangbangan verkrijgt en dat slechts het opbrengen van één kleur (het rood) vereischt.

III.

IV.

Fig. 48. Verschillende stadia van batikbewerking.
III. Tèmbokkan (verdere opvulling).
IV. Wĕdĕllan (reeds blauw gekleurd).

Vooral in de residenties Soerabaja en Rembang wordt door tal van batiksters gewerkt voor Arabische en Chineesche batikhandelaren, die bijna altijd er voor zorgen, dat de batiksters door het ontvangen van voorschotten steeds bij hen in het krijt staan. De in hun dienst zijnde batiksters worden met den algemeenen naam van obèng of pangobèng aangeduid. Het spreekt bijna van zelf, dat zij een karig loon voor haar werk overhouden en dat de grootste winsten worden gemaakt door de Chineesche en Arabische werkgevers, die tevens batikhandelaren zijn.

Dat de obèngs trachten, het werk, waarvoor zij een voorschot ontvangen hebben, zoo spoedig mogelijk te leveren, ligt in de rede. Het batikken, het kleuren, het fixeeren der kleuren, enz. geschieden daardoor op vrij slordige wijze, afgescheiden van het feit, dat door bestellingen van de voor kunst weinig voelende werkgevers de patronen danig verbasterd worden weergegeven.

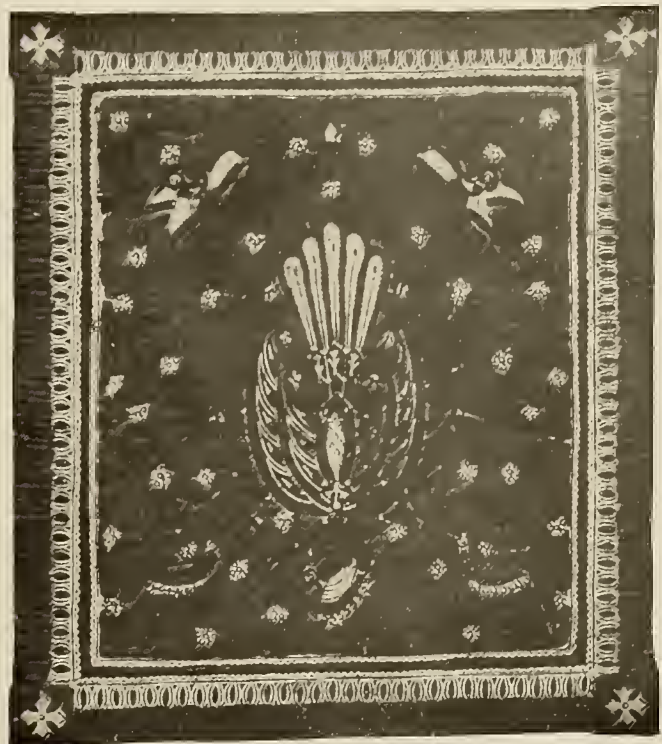
Het zijn dan ook de obèngs of pangobèng's die de kain kodèn, d.i. de bij kodi's (20 stuks) tegelijk te koop aan te bieden batiksmarktwaar dus vervaardigen.

In Pekalongan [1] maakt men onderscheid tusschen de kain sogan en de kleurige doeken.

Wil men deze laatsten maken, dan past men de methode toe, om b.v. van een saroeng eerst de randen en de kĕpala te batikken, en daarna het ongebatikte

V.

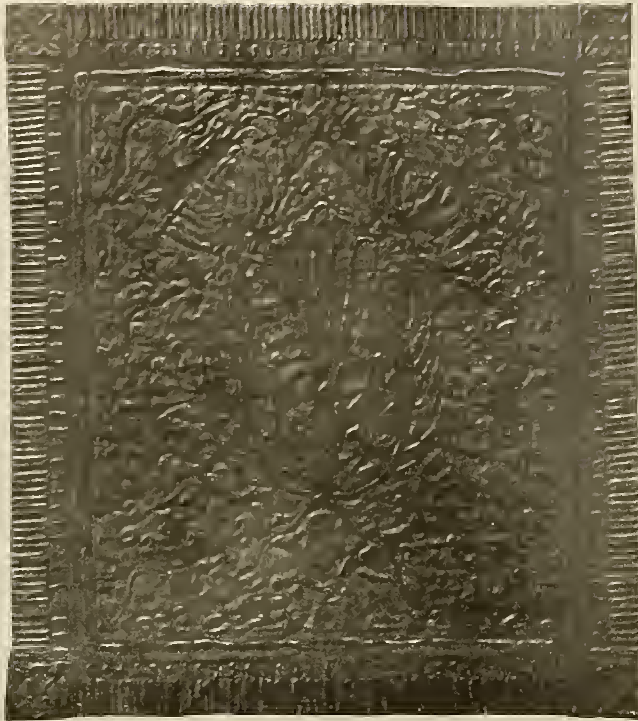

VI.

Fig. 49. Verschillende stadia van batikbewerking.
V. Kĕrikkan (sommige partijen, die sogâ gekleurd moeten worden, afgeschraapt). VI. Bironi (sommige partijen, die wit moeten blijven, weer met was bedekt).

(1) Het centrum van de batikkerijen in de residentie Pekalongan is de gewestelijke hoofdplaats, waar door Europeesche dames, Chineezen en Arabieren groote en kleine batikkerijen worden beheerd. Ook het district Kadjen produceert een belangrijke hoeveelheid batiks, terwijl in de onderdistricten Batang, Baros en Kandeman vele Inlandsche vrouwen zich met het batikken bezighouden. De batikkunst is overigens over de geheele afdeeling Pamalang verspreid. In de afdeeling Tegal is het centrum van die kunst te zoeken in de onderdistricten Doekoeh-toeri en Talang. Een ander vrij belangrijk centrum is het district Balapoelang.

veld met een dikke waslaag te bekleven (di tonjok). Daarna heeft het kleuren plaats, vervolgens het nglorod, en eerst hierna wordt aan het veldpatroon gewerkt.

VII.

VIII.

Fig. 50. Verschillende stadia van batikbewerking.
VII. Sogan (heelemaal met sogå geverfd).
VIII. Loroddan (van alle was ontdaan en gereed).

Hierboven is reeds het een en ander meegedeeld, hoe het procédé van herhaalde wasbedekking en onderdompeling moet zijn, om veelkleurige doeken te verkrijgen. Evenals bij het ikat-weven hier en daar, zoo b.v. bij het maken van tjindèns, de garenbundels niet telkens omwikkeld worden en men de tweede en derde kleur met de vrije hand op de uitgespaarde plekken aanbrengt, zoo bestaat iets dergelijks in de batikkunst.

Het opnieuw bedekken van reeds gekleurde plekken, tot verkrijging van andere kleuren blijft in sommige gevallen spoeds- en gemakshalve achterwege en wordt vervangen door een nakleuring met het penseel. Zoo worden b.v. blauwe plekken van den doek groen gekleurd door ze met een penseel met gele verfstof na te kleuren. Zoowel in Lasem als in Pekalongan komt deze methode van tijdbesparing bij het vervaardigen van veelkleurige doeken voor.

Een andere methode, welke te Soerabaja gevolgd wordt bij het maken van de kains bang biroe, d.w.z. de rood (bang) en blauw (biroe) gekleurde kains, ook wel kain tjangkringan genoemd, kan in het kort als volgt aangegeven worden:

1. het maken der omtreklijnen aan vóór- en achterzijde van den doek (ngrèngrèngi en nĕroessi); 2. het opvullen van het patroon (ngisèni); 3. het met was bedekken van alle plekken, die bij de eerste kleuring (wit) uitgespaard moeten blijven (nèmbokki en blirikki). Voor het nèmbokki en blirikki van één saroeng is een tijd van drie dagen noodig: het loon van de vrouw, die dat werk uitvoert, bedraagt *f* 0.20—*f* 0.25 per saroeng; 4. het stijven (njĕkoelli) van het goed. Men noemt dit voor de tweede maal stijven van het goed njĕkoelli kĕntĕl d.i. dik stijven. Men gebruikt er dan ook dik stijfsel voor; 5. het met was bedekken van de plekken, die bij de eerste onderdompeling ongekleurd moeten blijven, doch bij de tweede onderdompeling rood moeten worden. Dit is het

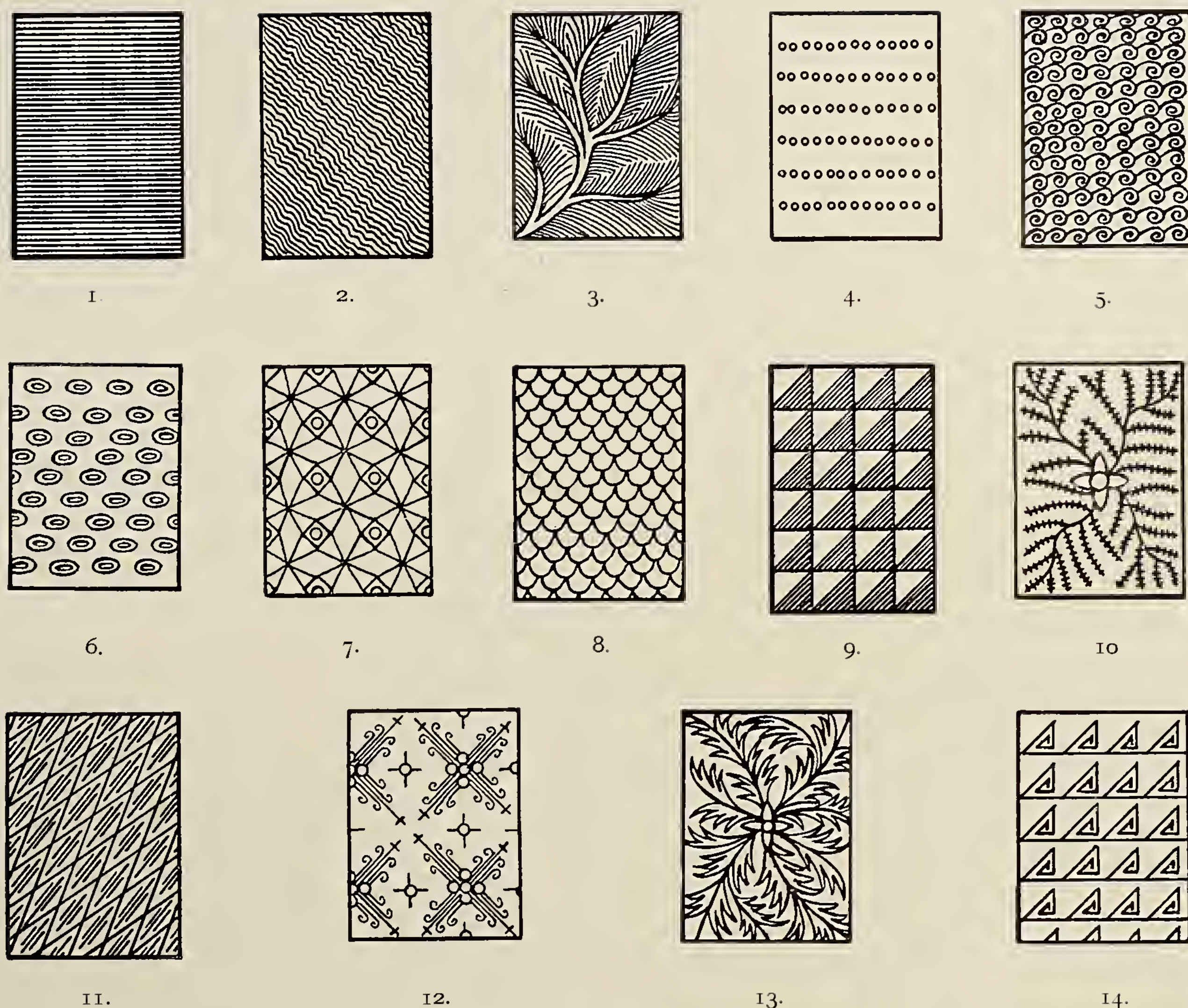

Fig. 51. Isèn motieven uit Madoera.
1. rawan katjang. 2 rawan bèngkok. 3. saboet mate. 4. tĕstĕs 5. tanale. 6. bhĕrras doempa. 7. tromtom. 8. bhang tjamara. 9. balkatoepat. 10. sèssèq. 11. bhang pakès. 12. bhang ganggong. 13. lèmar. 14. tjabĕng.

z.g. nèplokki (1), het opkwakken, het oppleisteren, waarvoor een bijzonder wasmengsel moet worden gebruikt om de tèplokkan, de tèmbokkan, de isèn en de rèngrèngan goed van elkaar te kunnen onderscheiden.

De doek wordt eenvoudig op den grond gehouden; de vrouw, met het nèplokki belast, druppelt uit de grove tjanting de warme was in dikke lagen op de later rood te kleuren plekken. Ook dit nèplokki heeft plaats eerst op de eene zijde en daarna op de andere zijde van den doek; in 't eerste geval duidt men het werk eenvoudig met nèplokki, in 't tweede geval met nèplokki-nĕroessi aan.

We zien dus op het kleed, dat gereed is, om in de blauwkuip gedompeld te worden drie soorten wasmengsels n.l. *a.* het lichte van de rèngrèngan en teroessan en de isèn; *b.* het donkere van de tèmbokkan en blirikkan; *c.* het lichtbruine van de zeer dikke laag der tèplokkan en tèplokkan-teroessan. Voor het nèplokki en nèplokki-nĕroessi van een saroeng — werk van ongeveer 1 dag —, wordt *f* 0.125 betaald; 6. het

(1) Nèplokki, van tèplok = een groote vlek of laag van een dikke zelfstandigheid.

verwijderen van de overtollige stijfsel, door den doek op een platten bak uit te spreiden en met een zachten borstel met water af te wrijven. Hierna wordt de doek in den wind gedroogd; 7. het blauwverven met indigo (měděl); het verwijderen van de waslagen der tèplokkan, hetgeen gemakkelijk met de nagels van de hand kan gebeuren (di klopèkki of di koplèkki ook-wel di klèmbètti of di koepas, d.i. het afgeschild of gepeld worden, waardoor de witte plekken te voorschijn komen, welke later rood gekleurd moeten worden); 9. het opnieuw stijven (kandji) en drogen van het batiksel; 10. het bedekken van de blauw gekleurde plekken, die blauw moeten blijven (bironi); 11. de roodkleuring van het batiksel met een oplossing van koedoe en djirěk. De blauwgekleurde, niet bedekte plekken zullen door deze roodkleuring natuurlijk donkerviolet of zwart worden; 12. het afsmelten (nglorod) van alle wasdeelen.

Uit het bovenstaande merkt men dus, dat het ngěrik, d.i. het wegkrabben (na de blauwkleuring) van alle was van de plekken, die roodgekleurd moeten worden, hier vervangen is door het meer globale procédé van het nèplokki.

Fig. 52. Inlandsch winkeltje van batiks te Soerakarta.

De z.g. kain Gresikkan, nabootsing van de kain Lasemman, is eigenlijk een voortzetting in het procédé van de kain bang biroe. D.w.z. na het nglorod (het afsmelten van de geheele waslaag) van een kain bang biroe wordt het geel met de vrije hand met behulp van een kwastje opgebracht, terwijl de groene kleur ontstaat, door hier en daar het blauw met dienzelfden kwast aan te strijken (doelit). Hiernaar worden de kain Gresikkan ook wel kain doelittan genoemd.

Wat de kain bangbangan is van Midden-Java, is de kain bangrod van Oost-Java en deze laatste naam is eigenlijk correcter, aangezien hij een samentrekking is van: kain di bang dilorod, d.w.z. een dadelijk rood gekleurde kain, die na de roodkleuring van alle wasdeelen ontdaan wordt en dus geheel klaar is. (Te Batavia spreekt men van kain bang Sěnèn, roodgekleurde doeken van kampoeng Senèn).

Voorts dient hier de aandacht gevestigd te worden op de kain pindon of de kain sěmboehan, welke in Midden- en West-Java gemaakt worden. Het gebeurt toch wel eens, dat de roode of bruinroode teekening van een batiksel door het lang dragen van het kleedingstuk verkleurt. Is echter het katoen nog sterk en vindt de draagster het jammer om het kleedingstuk buiten gebruik te stellen, dan laat zij 't nog eens batikken (pindon, van pindo = tweemaal; semboeh = vermeerderen, herstellen).

De bewerking komt n.l. hierop neer, dat alle blauwe en witte plekken van den doek met was — of ook met een papje van kleefrijst, gelijk hier en daar in de Preanger gebeurt —, bedekt worden, waarna men den doek in de bruinroode sogâ-verstof of het roode koedoe-djirěk-mengsel dompelt.

Fig. 53. Bij het maken van kain simboet. Het aanbrengen van de teekening met darih (kĕtanpap).

In de afdeeling Tjibatoe (Preanger) wordt de te benutten kleefrijst eerst tot poeder gestampt, dat vervolgens gezeefd, met een beetje aniline kleurstof gekleurd en met water tot een dun papje gekookt wordt. De uit dit materiaal bestaande bedekkingslaag wordt na de onderdompeling van den doek verwijderd door afwassching met koud water. Alsnog dient hier te worden aangeteekend, dat het papje, hetwelk men malam kĕtan noemt, met een van pisang-blad gemaakt trechtertje (peperhuisvormig) op den doek gebracht wordt.

De Madoereesche batik-methoden (in toepassing op Madoera en in een gedeelte van Oost-Java) kunnen in het kort als volgt aangeven worden:

1. Het goed wordt gesteven (Madoereesch: è boebbhoer).
2. De omtreklijnen (rèngrèngan) en de opvulmotieven (isèn) worden met was geteekend en de plekken, die wit moeten blijven, worden met was bedekt (Madoereesch: nĕbbhĕng).
3. De doek wordt blauw gekleurd (Madoereesch: è bĕddhĕl).
4. De doek wordt van alle wasdeelen ontdaan (è lorot bangkang).
5. De doek wordt door onderdompeling in olie en loog aantastbaar gemaakt voor de sogå-kleurstof (è kĕttèlli).

Dit heeft op Madoera ook wel als eerste voorbereidingsmaatregel plaats, maar dat het gewoonlijk gebeurt na de blauwverving, is iets typisch, dat men alleen op Madoera aantreft.

6. De doek wordt gesteven.
7. De doek wordt opnieuw gebatikt, en de blauwe plekken worden met was bedekt (è bhiroenĕ) Veelal heeft eerst nu het maken van de opvulmotieven (Javaansch: isèn, Madoereesch: ghoeriq) plaats. Deze opvulmotieven zijn op Madoera eenigszins anders dan de Javaansche en heeten: rawan katjang, rawan bèngkok, saboet mate, tĕstĕs, tanale, bhĕrras doĕmpa, trontom, bhang tjamara, balkĕtoepat, sèsèq, bhang pakès, bhang ganggong, lèmar, tjabĕng.

Dit opnieuw batikken is eigenlijk de meest ideale batikmethode, om zuivere patroonlijnen op den doek te krijgen.

8. De doek wordt gekleurd met koedoe-djirĕk (è koddhoeq).
9. De doek wordt in het sogå-mengsel gedompeld.

De werkzaamheden sub 8 en 9 kunnen ook wel in omgekeerde volgorde plaats hebben. En zelfs

kan de methode gevolgd worden, om het batiksel eerst in koedoe-djirĕk daarna in sogâ-mengsel en ten slotte weer in koedoe-djirĕk te dompelen (zie het hoofdstuk over de kleur- en fixeermiddelen).

10. Het fixeeren met de sasarèn of het fixeermiddel.

11. De doek wordt van alle wasdeelen ontdaan (è lorot).

12. De doek wordt geglansd (è ghĕrroes) met een schelp, (tjèng kotjèngan).

De aldus vervaardigde doeken worden op Madoera batikkan koerik genoemd.

Maar er zijn ook andere Madoereesche batiksoorten, voor de vervaardiging waarvan men de navolgende methoden toepast:

1. Het stijven van het goed.
2. Het maken van de omtreklijnen en opvulmotieven en het bedekken van de uit te sparen plekken. (Dit laatste wordt al naar gelang van het patroon wel eens achterwege gelaten).
3. De onderdompeling in koedoe-djirĕk.
4. Het afsmelten van alle was.
5. Het stijven van het goed.
6. Het opnieuw batikken en het bedekken van sommige witte en roodgekleurde plekken.
7. Het blauw kleuren van het batiksel.

De witte, onbedekte plekken worden blauw, de roode onbedekte plekken worden violet-achtig, een kleur, welke door den Madoerees wordt aangeduid met den naam: atè adjam (kippenhart). Een afwijking dus van het bijna overal gebruikelijke procédé, volgens hetwelk de blauwkleuring voorafgaat aan de roodkleuring.

8. Het afsmelten van alle was.
9. Het stijven van het goed.
10. Het opnieuw batikken.
11. Het onderdompelen in de gele verfstof. De onbedekt gebleven blauwe plekken worden groen.
12. Het afsmelten van alle was.

De doek vertoont nu behalve het uitgespaarde wit nog de kleuren: lichtblauw, groen, violet, rood en geel, en wordt op Madoera batikkan djangkoen koening genoemd. De omschreven methode is een variatie van het procédé voor de vervaardiging van de kain Lasemman.

Een derde Madoereesche batikmethode, waarmee men de z.g. batikkan djangkoeng koerik verkrijgt, is de navolgende:

1. Het stijven van het goed.
2. Het maken van de omtreklijnen, enz.; het bedekken van de wit uit te sparen plekken.
3. De onderdompeling in de blauwkuip tot verkrijging van een lichtblauwe kleur.
4. Het afsmelten van alle was.
5. Het stijven.
6. Het opnieuw batikken.
7. De onderdompeling in de gele verfstof. De onbedekt gebleven blauwe plekken worden groen.
8. Als sub. 4.
9. Als sub. 5.
10. Als sub. 6.
11. De onderdompeling in de koedoe-djirĕk. De onbedekt gebleven blauwe plekken worden violet (atè adjam).

Men krijgt ongeveer dezelfde tinten als bij de batikkan djangkoeng koening, alleen is de volgorde in de kleuring anders genomen.

In Cheribon gaat men eenvoudiger te werk.

Daar wordt het lijnwaad dikwijls aan één zijde bewerkt, zoodat het nĕroessi en het blirikki niet behoeven plaats te hebben.

Plaat 6. KAIN SOGAN VAN SÅLÅ (blz. 42).
PATROON: sidåmoekti latar poetih.
(Voor sidamoekti zie blz. 225 en 229; voor latar poetih zie blz. 107 en 108.)

Zoo'n batiksel, in den toestand na het nèmbokki, noemt men in Indramajoe batik menteh. Na het nèmbokki moet het batiksel even gedroogd worden (dilanas); men zegt, dat anders de wit-uitgespaarde vlekken een vuile, vale kleur krijgen. Inderdaad zal dit wel zijn, om de waslaag wat zachter te doen worden, meer kleefkracht te doen krijgen en meer in den doek te doen doordringen.

De batik menteh, dus de doek. die reeds de bewerking van het nèmbokki heeft ondergaan, wordt met naalden doorstoken (di tjomplongi). Er worden drie soorten tjomplongans gebruikt, t.w. de gewone tjomplongan met één naald, de tjomplongan kěplik, met twee tot vier naalden, de tjomplongan gěbloek, met 250 tot 300 naalden.

Gewoonlijk worden alleen de plekken doorstoken, waarop het nèmbokki heeft plaats gehad; de opvulmotieven worden onaangetast gelaten.

Door het tjomplongi krijgt men dus later een wit veld met blauwe stippels.

In de Preanger-Regentschappen kent men dezelfde batikmethoden als die, welke reeds hierbo-

Fig. 54. Een tjapperij te Sålå (blz. 76).

ven omschreven zijn; in Tasikmalaja zijn rood en geel de eenige kleuren; deze kains kunnen vergeleken worden met kain bangbangan.

Garoet kent dezelfde kleuren als Pekalongan, maar over het algemeen zijn de patronen er hopeloos verbasterd.

In Batavia spreekt men van kain karèt, dit zijn de doeken, die men elders op Java kain bang biroe noemt.

Ter vergelijking met de hiervoren reeds omschreven werkwijzen wordt hieronder een overzicht gegeven van de Britsch-Indische batikkunst.

De heer G. P. Rouffaer ontleent aan de brieven van pater Coeurdoux (Lettres édifiantes et curieuses, écrites des missions étrangères par quelques missionnaires de la compagnie de Jézus; Paris 1713—1776) een beschrijving van de Zuid-Dekkansche wasteekenkunst, welke in het kort hierop neerkomt:

1. Looiing van het katoen met het melksap van Myrobolanen (Terminalia soorten). 2. Bekloppen van het goed. 3. Het opbrengen van de vóór-schets met houtskoolpoeder. 4. Natrekking der lijnen in zwart met een ijzeroplossing. 5. Inschetsing met het roode aftreksel van sappanhout (plus aluin) van de omtrekken der bloemfiguren, die later rood moeten zijn (sapan of sappan is de Caesalpinia Sappan L., behoorende tot de Leguminosae). 6. Koking van het

goed in water, daarna weeking in gier (waterig aftreksel van schapen- of geitenmest). 7. Bleeking van het katoen in de zon. 8. Opnieuw bekloppen van het goed, daarna stijven met rijstwater en glad kloppen. 9. Batikken, waarvoor gebruik gemaakt wordt van een soort trekpen, waarvan het sponsachtige wasreservoir zich vlak boven de punt van de trekpen bevindt. 10. Onderdompeling van het goed in de indigokuip. 11. Totale wegsmelting van de was. 12. Nieuwe gereedmaking van den doek, welke plaats heeft door werkelijke beschildering uit de hand met sapanhout-aftreksel en aluin, nadat echter sommige kleine partijen, als meeldraden, stippels, enz. met was afgedekt zijn. 13. Fixeering en verscherping van de roode kleur door onderdompeling van den doek in aftreksel van chaya wortel (Oldenlandia umbellata. L, fam. shayaver, een Rubiaceae, evenals de Javaansche mĕngkoedoe).
Men ziet hieruit, dat er verschillen en overeenkomsten zijn met de Javaansche methoden. Zoo

Fig. 55. Het tjappen of stempelen van het veld-patroon (blz. 76).

heeft het looien van het goed met myrobolanensap op Java niet plaats. Inderdaad wordt in Britsch-Indië tegenwoordig niet het sap, maar het afkooksel van galnoten (kadeka of mâdjâ kĕling d. i. de Elaecarpus Ganitrus Roxb, behoorende tot de Tiliaceae) gebruikt. Wat het opbrengen van de vóórschets met houtskoolpoeder en het natrekken der lijnen in zwart met een ijzeroplossing in de boven aangegeven stadia van bewerking beteekenen, is duister. Vermoedelijk heeft men hier met een exceptioneel geval te doen van het overnemen van een relief-patroon, zoo b.v. van het houtsnijwerk van een stempel, in welk geval het katoen over het patroon gespreid wordt, dat men door het bekloppen met een zakje houtskoolpoeder in het weefsel overneemt. De daardoor ontstane vage teekening zou dan verscherpt kunnen zijn door „natrekking in zwart".
Het inschetsen met het roode aftreksel van sapanhout van de partijen, die later rood moeten blijven, is een onderscheidingsmiddel, dat ongeveer gelijk staat met het Javaansche gebruik van

verschillend gekleurde wasmengsels. Het weeken in aftreksel van mest zou men kunnen noemen: het beter aantastbaar maken van het goed voor de verfstof, het ngĕtèl, waarvoor de Javanen olie en loog gebruiken. Het stijven met rijstwater komt precies zoo op Java voor. Maar het batikken heeft in Britsch-Indië dikwijls plaats aan één kant van het katoen, gelijk ook wel eens op Java voorkomt bij de vervaardiging van inferieure batiks of tjappans (tjappan djĕblossan). De in Britsch-Indië veel toegepaste manier, om de was door zonnewarmte van de vóórzijde tot aan de achterzijde van den doek te laten doordringen is en blijft altijd een inferieur middel ter vervanging van het batikken op beide zijden van het weefsel.
De totale wegsmelting van de was na de blauwkleuring heeft evenals in Britsch-Indië ook op Madoera plaats, en gelijk wij hierboven in dit hoofdstuk gezien hebben, komt er eveneens het kleuren uit de vrije hand voor, al is 't slechts van enkele partijen. Ten slotte worde in dit hoofdstuk in het kort de techniek beschreven, welke in Zuid-Bantam wordt toegepast voor het batikken (het z.g. noelis) van de kain simboet.

Fig. 56. Het maken van kain tritik (blz. 80).

1. Het in eigen huis geweven katoen wordt gedurende 40 dagen systematisch in olie en loog gedompeld, om het beter aantastbaar te maken voor de verfstof, daarna met loog uitgewasschen, en eindelijk gedroogd.
2. De doek wordt plat op den grond uitgespreid of in een horizontaal raam gespannen, waarna men het patroon arrangeert, met lidi-stokjes als hulpmiddelen.
3. De doek blijft horizontaal, als men daarop met darih (stijfselpap van kleefrijst) het door stokjes aangegeven patroon langs die stokjes met behulp van een stokje natrekt (noelis). Dit natrekken heeft in de dessa Tjilograng van de afdeeling Lebak eenvoudig plaats met een vinger, welken de nijvere telkens in de stijfselpap doopt. In Tjiĕmas (Preanger) gebruikt men voor dezen arbeid een als een kleinen lepel (sèndok) uitgesneden stuk bamboe.

4. Na droging wordt de doek omgekeerd en geschiedt dezelfde bewerking van het noelis aan de andere zijde. Zoo althans in de dessa Katoembiri, afdeeling Pandeglang. In de genoemde dessa Tjilograng en ook in de dessa Tjihaoer (afdeeling Soekaboemi) heeft en had het teekenen slechts op één zijde van den doek plaats.
5. Het roodkleuren met měngkoedoe-oplossing, waarvoor de doek òf bij gedeelten in de verfkuip gedompeld, òf voorzichtig met behulp van een zachten borstel met de verfstof ingewreven wordt.
6. Na droging van den egaal-rood gekleurden doek wordt de stijfselpap weggewasschen en is de kain simboet gereed.

B. HET TJAPPEN OF STEMPELEN.

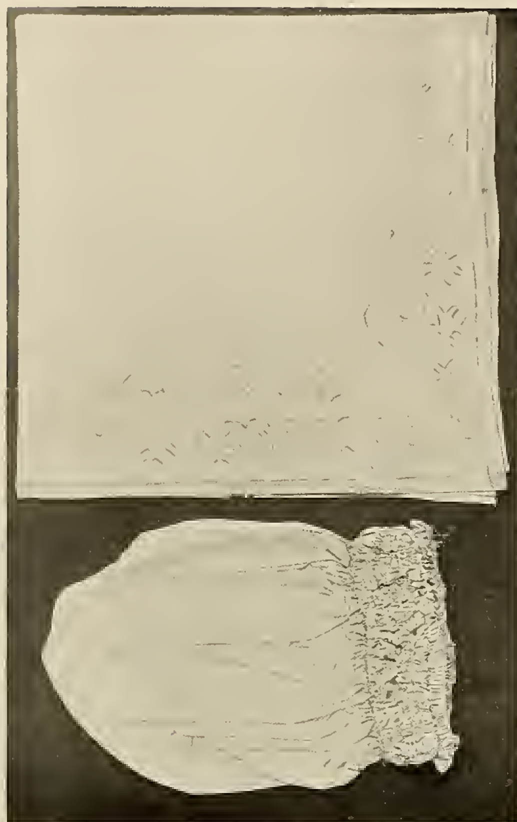
Gelijk hierboven reeds is aangegeven, geschiedt het tjappen of stempelen (Jav. ngětjap) dat, volgens de mij gedane medeelingen omstreeks 1860 voor het eerst gedaan moet zijn, ter vereenvoudiging van het langdurige procédé van het batikken. Vooral voor de goedkoope doeken, welke voor dagelijksch gebruik bestemd zijn wordt de stempelmethode toegepast.
Deze is een variatie van de Britsch-Indische stempeltechniek, door toepassing waarvan met houten stempels dadelijk het patroon in zijn verschillende kleuren opgebracht kan worden. Gelijk wij later zullen zien, is het gebruik van die houten stempels, zij 't ook slechts als vóórbewerking bij de vervaardiging van kain tritik, plangi, enz. bekend, terwijl precies eenzelfde methode als de Britsch-Indische (d. w. z. het gebruiken van verschillende deelen en kleuren van het standaardmotief in het patroon) ook wordt toegepast in Saoesoe (Celebes) bij het kleurig versieren van foeja of geklopte boomschors (vide het werk: Geklopte boomschors als kleedingstof op Midden-Celebes en hare geographische verspreiding in Indonesië, door N. Adriani en Alb. C. Kruyt, Internationales Archiv. für Ethnographie Bd. XIV en XVI).
Het spreekt van zelf, dat niet alle batikpatronen gestempeld kunnen worden; de methode eigent zich alleen voor die patronen welke symmetrisch zijn of telkens terugkeeren. En in ieder geval kan de reeks der stempelfiguren niet zoo nauwkeurig aaneensluiten, of men merkt aan de afgebroken lijnen, dat de nijvere niet met de tjanting, maar met de tjap bezig geweest is.
Om zoo goedkoop mogelijk te werken, wordt het katoen niet aan de ngětèl-bewerking (behandeling met olie en loog) onderworpen, maar kookt men het eenvoudig uit.
Het tjappen, bijna altijd het werk van mannen, heeft op de volgende wijze plaats.
Op een hellende tafel, waarvan de voorpooten b.v. 0.75 M. en de achterpooten 0.60 M. zijn, legt men een plat kussen, waarop het te bestempelen goed wordt uitgespreid.
Men drukt den metalen stempel eerst op een stempelkussen, (sěrěk) bestaande in een stuk vierkant, dubbelgevouwen jute-weefsel, en drijvend op de warme vloeibare was in een roodkoperen pan (èndèr) en men stempelt de figuur daarna op den doek af. (Het stempelkussen van jute is aan den bovenkant gewoonlijk met keper bekleed). Ook de andere zijde van den doek wordt op gelijke wijze met den stempel bewerkt (něroessi).
Hiervoor moet een stempel worden gebruikt met een teekening, welke het spiegelbeeld is van de stempelfiguur, die aan de vóórzijde van den doek is opgebracht (rèngrèngan). Dat něroessi, dus het stempelen aan de achterzijde van hetzelfde patroon (in spiegelbeeld), hetwelk zich op de vóórzijde van den doek bevindt, gaat met niet al te veel bezwaren gepaard, aangezien de aan de vóórzijde opgebrachte teekening door den doek heenschemert en dus wel aangeeft, op welke plaats precies de nijvere den stempel op de achterzijde van den doek moet drukken. Hij houdt dan den stempel eenige centimeters boven den doek, kijkt onder den stempel, welken hij bovendien met de vingers van zijn op de tafel geplaatste linkerhand steunt en voor uitwijken

behoedt en drukt het patroon dan op. Desondanks ziet men dikwijls de onnauwkeurigheid, dat de teekening van de eene zijde niet precies op de andere past. Een kleine afwijking van den stempel bij den aanvang van het nĕroessi vergroot zich bij het herhalen van den afdruk, tenzij men later den stempel weer wat terug brengt, waardoor natuurlijk de aaneenschakeling der figuren foutief wordt. De nijvere moet er vooral aan denken: 1e. om de waspan (èndèr) even van het vuur te halen, zoodra de was te vloeibaar begint te worden, waardoor ze gemakkelijk van den stempel zou afdruppelen; 2e. om den stempel, nadat hij dezen op het kussen gedrukt heeft, eenige keeren schokkend neer te zwaaien, om de overtollige, aanklevende wasdeelen te verwijderen. Anders zouden er klonters op den doek worden afgedrukt. Toch gebeurt dit nog dikwijls, en dan verraad zich de stempelmethode duidelijk door lijnverdikkingen, hoekpuntverklonteringen in het gestempelde en gekleurde batiksel; 3e. om telkens na het doen van een stempeldruk bij het nĕroessi (de bewerking van de achterzijde van den doek) het kleed even van de stempelbank op te halen, omdat de was van de vóórzijde tengevolge van den stempeldruk, aan de bank kleven blijft. Dat hierdoor telkens stukjes was aan het goed van de stempelbank blijven plakken, vooral, wanneer men niet voorzichtig arbeidt, is duidelijk. En ook dergelijke fouten zijn duidelijk aan den gekleurden doek waar te nemen. Vandaar, dat het kussen van de stempelbank nu en dan vochtig gehouden wordt, om het opkleven van de wasteekening te voorkomen.

Fig. 57. Het maken van kain kĕmbangan of kain Wintĕrran (blz. 80). Rechts: het omwikkelen met en vastbinden van pisangblad. Links: het onderdompelen in de kleurstof. Op den voorgrond rechts de doeken, welke reeds van blad-omhulsel voorzien zijn.

Gewoonlijk worden b.v. van een slèndang of een hoofddoek eerst de randen en het midden afgestempeld en daarna het veld. Wanneer b.v. een teekening van het veld die van de randen nadert en de stempel voor de laatste strook van het veld niet geheel kan worden afgedrukt, m.a.w. wanneer dus de teekening van het veld bij de randen moet worden afgebroken, legt men een afzonderlijk stuk goed over de randen en stempelt men dus gedeeltelijk op het veld en gedeeltelijk over de randbedekking.
Om de eerste teekening aan vóór- en achterzijde van den doek niet te dun te maken, wordt dezelfde stempel voor de rèngrèngan of tĕroessan drie malen opgedrukt; de wasteekening wordt daardoor dikker en solieder.
De afbreking van het patroon bij de randen tengevolge van verschuiving der randbedekking, de onnauwkeurigheden in het stempelwerktuig verraden maar al te duidelijk het machinale, kunstlooze in de weergave van het motief. Soms wordt de stempel aan weerszijden van kleine

I en II.

III en IV.

V.

Fig 58. Verschillende stadia van tritik-vervaardiging (blz. 80).

I. De doek tweemaal opgevouwen en het $^1/_4$ deel van potloodteekening voorzien. II. De draden aangetrokken. III. Hetzelfde als II maar gekleurd. IV. Het $^1/_4$ deel van den doek, van den ingeregen draad ontdaan. V. Tritik, opengevouwen en geheel gereed.

teekens, streepjes (pĕnitis) voorzien, opdat de aaneensluiting van patroon-deelen bij den arbeid van het stempelen duidelijker en gemakkelijker kan zijn.
Worden de rèngrèngan- en tĕroessan-lijnen, — en tevens ook de isèn of opvulmotieven —, met den stempel opgedrukt, het nèmbokki en blirikki, (welke werkzaamheden trouwens vrij vlug gaan), geschieden op den gestempelden doek weer geheel uit de hand met de tjanting tèmbokkan.
Spoedshalve worden ook twee stukken goed aan elkaar tegelijk op deze zelfde manier bewerkt, zoodat elke doek dan slechts aan één zijde gestempeld is. Zulk een doek, welke gewoonlijk inferieur en goedkoop is, wordt tjappan djĕblossan genoemd.
Een ervaren toekang tjap kan per dag ± 20 saroengs geheel bedrukken, terwijl voor het batikken (ngrèngrèngi en nĕroessi) van één kleed minstens 12 à 15 dagen noodig zijn.
Tjapperijen komen overal op Java in meerder of minder aantal voor; er zijn er, zoo b.v. in Sålå, Pekalongan en Gresik, welke door Chineezen en Arabieren worden gedreven. Meestal worden de goedkoope doeken, die als marktwaar worden rondgevent, zooals b.v. de kain bangbangan of bangrod, kain bang biroe (zie hiervoor) niet gebatikt maar getjapt, doch tegenwoordig worden spoedshalve ook kain sogan, kain Lasemman, enz. gestempeld.

C. HET MAKEN VAN KAIN PRADAN (MET GOUDBLAD BELEGDE DOEKEN).

In de batiks wordt zekere luxe gelegd, door ze met bladgoud te beleggen (aan de vóórzijde). Niet alle patronen leenen zich hiervoor. Er moet een gelijkmatige verdeeling zijn van het kostbare materiaal over het veld van het batiksel, wil dit als kain pradan (d. i. met goudblad of prådå belegd kleed) een mooi, artistiek aanzien verkrijgen. Zoo kan men de kain parangroesak — dit patroon mag trouwens ook alleen door den Vorst gedragen worden — goed gebruiken, om met prådå of goudblad te beleggen.
De bewerking is heel eenvoudig.
Het wit der patronen wordt met antjoer (lijm) of eiwit aangestreken, waarvoor men een dun penseel gebruikt, waarna het zich op Chineesch papier bevindende goudblad wordt opgekleefd.
In Pekalongan, waar in de batikkerijen van Europeesche dames veel kain pradan gemaakt worden, wrijft men de plekken, waarop goud moet komen, eerst met een schelp glad (gĕroes), waarna zij met behulp van een penseel van eekhoornhaar bestreken worden met een soort kleefstof. Deze wordt bereid uit lijnolie (minjak tanjoe door de Chineezen en minjak tjèt door de Javanen genoemd), gekookt met een soort wierook, (loté) en daarna vermengd met atal (gele, op oker gelijkende kleiaarde). De toevoeging van atal is noodig, om aan het fond, waarop het goud gebracht moet worden, een gele tint te geven, waardoor het goud later beter zal uitkomen. Nadat de kleefstof gedroogd is, wordt er den volgenden dag stofgoud opgebracht en dit daarover vastgestreken met een kwastje van paardenhaar. Het stofgoud, dat gebruikt wordt, is dat, hetwelk tusschen papier verpakt, in den handel voorkomt. Hiermee is de bewerking afgeloopen en kan het goed zelfs tegen wasschen, zonder dat het goud loslaat.
Ook op de z.g. kains kĕmbangan van de patronen bango toelak (donkerblauw met wit midden), en gadoeng mlati (donkergroen met wit midden) wordt het typische motief alasalassan (figuren van boomen en allerlei dieren) in goudblad uitgevoerd. Daartoe maakt men op het egaal gekleurde, donkerblauwe of donkergroene veld van de kain kĕmbangan met een penseeltje een voorteekening van atal (gele kleiaarde); de teekening wordt dan met antjoer of vischlijm aangestreken en ten slotte met het goudblad belegd.
Meer verbreid dan op Java komt de vervaardiging van kain prada op Bali voor, waar men

gewoonlijk daarvoor zijde-stof van een egale kleur gebruikt. Na in de vereischte lengte te zijn geknipt, wordt het stuk strak op een raam uitgespannen en brengt men er met behulp van atal de voorteekening op aan. Dit teekenen (mĕtjawi) van ornamenten geschiedt geheel uit het hoofd. Men betracht gewoonlijk symmetrie, zoodat te voren wel eerst met een liniaal de verdeellijnen worden getrokken.
Vlakjes en lijnen worden nu bij beetjes met antjoer of lijm bestreken, waarna het Chineesche bladgoud wordt opgekleefd.

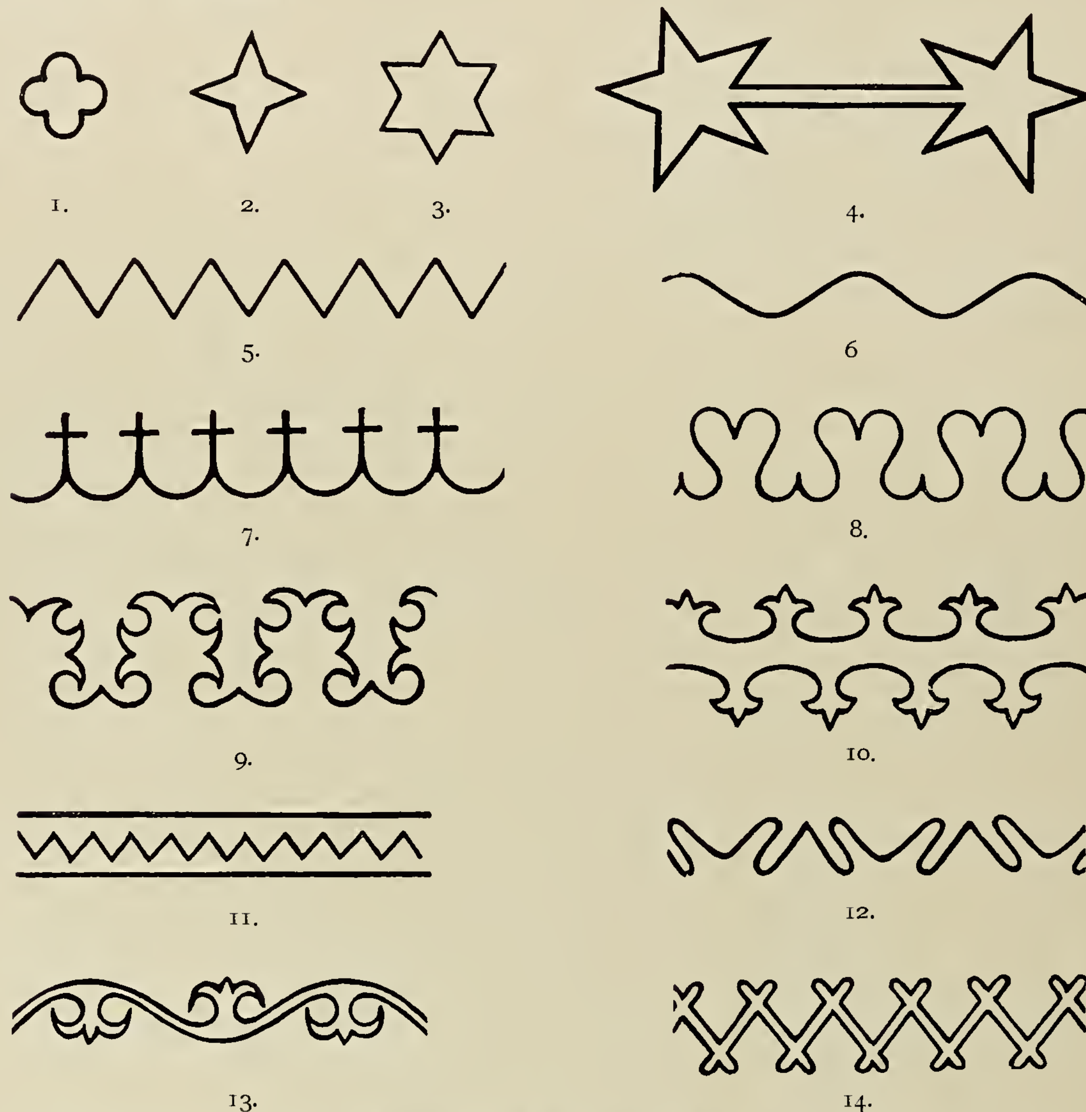

Fig. 59. Tritik patronen uit Sålå.
1. kĕmbang djĕroek. 2. tjĕplikkan. 3. prånĕmman. 4. plangèn. 5. oentoewalang. 6. bèngkok. 7. tapak dårå. 8. slimpĕd. 9. rĕgoelon. 10. tapak dårå. 11. ipil ipil. 12. kĕlak kĕling. 13. gadan. 14. karoek djamboe.

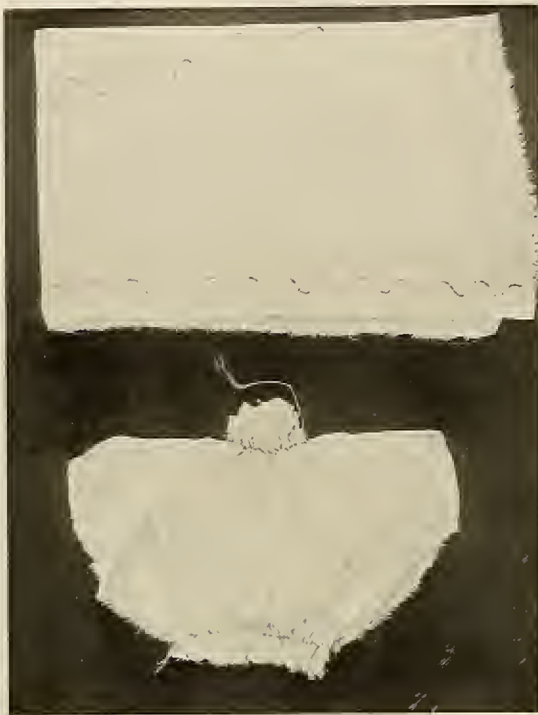
D. HET MAKEN VAN KAIN TRITIK EN KAIN KĔMBANGAN.

Kain tritik of tritik is een kleed, dat als bedruppeld lijkt.
De figuren van een kain tritik worden gevormd, doordat een draad met een lossen steek tot een bepaalde figuur (meestal een gewone golflijn) ingenaaid, en daarna vast aangetrokken wordt. Men rijgt dus de verschillende deelen van den doek op de plekken, waar de draad passeert, tot

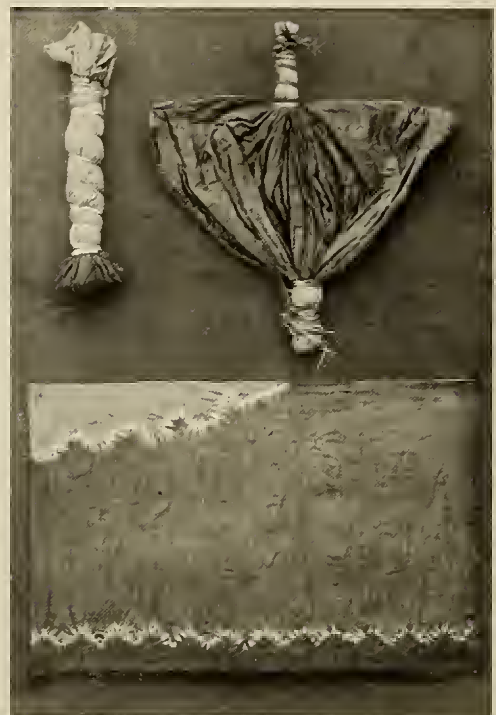
een stijve plisseering bijeen, tengevolge waarvan bij de onderdompeling van den doek daarna in de kleurstof de genaaide figuur (meestal slechts aan de randen) uitgespaard blijft, terwijl ook de plekjes tusschen de bijeengedrukte vouwen moeilijk door de verfstof aangetast kunnen worden, zoodat er zich na de kleuring een teekening van witte stipjes tegen een spat-achtige fondkleur vertoont.
Om nu die symmetrische randfiguur te maken, wordt de vierkante of langwerpig-vierkante doek eerst dubbel en dan nog eens in tweeën gevouwen, waarna de voorschets in lijnen, dus op slechts het 1/4 deel van den doek, wordt opgebracht. Langs die lijnen rijgt men de draad door, tengevolge waarvan dus de 4 in patroon gelijkvormige deelen van de doek-oppervlakte tegelijk worden bewerkt.
De voorschets wordt met gebruikmaking van leeren chablonen met potlood aangegeven of ook wel met curcumasap opgestempeld of geteekend, in welk laatste geval men wel eens van een tjanting gebruik maakt.
In Keboemen, waar evenals in Soerakarta de beste tritiks gemaakt worden, heeten die figuren: 1. kĕmbang djĕroek (djĕroek-bloem), 2. tjĕplikkan (onderdeel van een oorsieraad) of prapatten (de vierpuntige), 3. pranĕmman (de zespuntige), 4. plangèn (als plangi-figuren), 5. oentoe walang (sprinkhanen-tanden), 6. bèngkok (krom, scheef), 7. tapak dårå (indrukken van een duivenpoot), 8. slimpĕd (?). De sub 5, 6, 7 en 8 genoemde figuren worden als randornamenten gebruikt.
Gewoonlijk krijgt de kain tritik slechts één fondkleur (blauw of bruinrood), waarop zich de uitgespaarde randteekening in wit vertoont.
Is dus bij het batikken de was het uitsparingsmiddel, bij het maken van tritiks dient eenvoudig naaigaren (van ananas-vezel) als zoodanig.
De vervaardiging van kain tritik in Sålå kan in het kort als volgt worden omschreven. 1. het olieën (nglojor) van het goed gedurende 12 dagen; 2. het uitlogen van het goed (ngloengsoer); 3. het met curcuma teekenen der randfiguren door gebruikmaking van een lederen mal; 4. het innaaien der figuren en aantrekken van den draad; 5. het ngĕtèl ([1]) of kleuren met koedoe-djirĕk gedurende 8 à 10 dagen.
Na de onderdompeling wordt het naaisel losgetornd en onderscheidt de uitgespaarde teekening zich door een vloeierig wit, waarbij hier en daar de door de naainaald veroorzaakte gaatjes zichtbaar blijven.
Kain kĕmbangan wordt eveneens door toepassing van een uitsparingsmethode vervaardigd, en wel door sommige vlakken van den eveneens tweemaal opgevouwen doek, vóór de onderdompeling in de kleurstof, met stukken gĕdĕbog pisang (bladscheeden van den pisang) of pisang-blad te bedekken. De kain kĕmbangan vertoont meestal drie kleuren (midden, veld en randen), zoodat het uitsparingsprocédé met gĕdĕbog-pisang of pisangblad voor elke kleuring moet worden toegepast.
Gewoonlijk wordt eerst het midden afgebonden, en worden dan afzonderlijk het veld en de randen in de kleurstof gedompeld. Daarna heeft het met pisang-blad omwikkelen van veld en randen plaats, om het midden te kunnen kleuren.
De hierboven omschreven methoden voor het maken van tritiks en kain kĕmbangan worden wel eens met elkaar gecombineerd, en zelfs wordt op een gecombineerden tritik-kĕmbangan-doek ook wel eens gebatikt.
Gesteld nu, dat men een hoofddoek wil maken met een groen vierkant midden en een rood tritik-veld. Na de tritik-figuren op de gewone wijze met garen te hebben gevormd, wordt het vierkante midden tusschen pisangblad en bamboe of rotan geklemd en gaat de doek in het bad van koedoe-djirĕk-oplossing. Na de verschillende onderdompelingen worden de

([1]) Elders is ngĕtèl: het met olie en loog behandelen van het katoen.

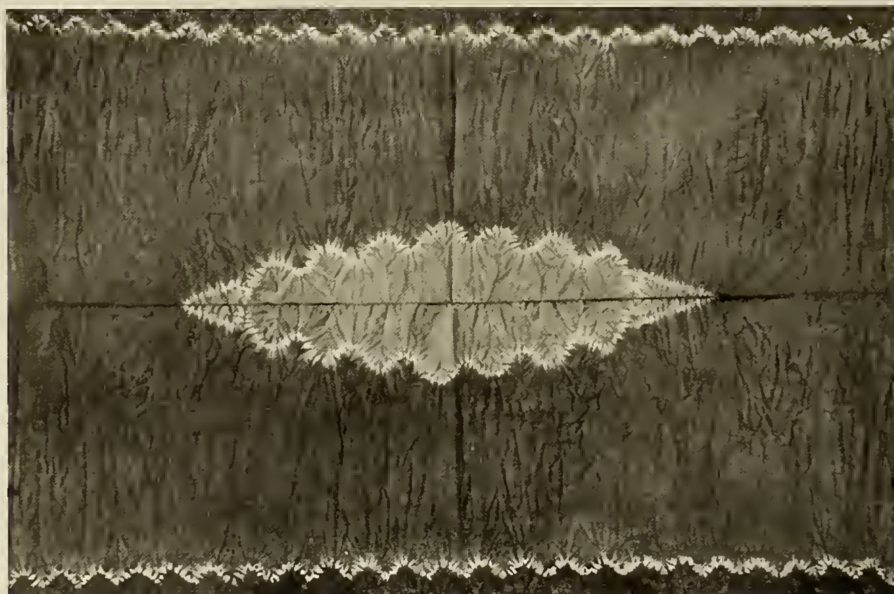
garen-naaisels en het pisangblad-omwindsel losgemaakt, zoodat de doek nu een wit uitgespaard, vierkant midden vertoont en een rood tritik-veld. Dit laatste wordt nu tusschen pisangblad geklemd, waarna de doek in de groene verfstof gedaan wordt.

I.

II.

III.

Fig. 60. Verschillende stadia van kain-kĕmbangan-vervaardiging.

I. Boven: de doek tweemaal toegevouwen en het 1/4 deel van potloodteekening voorzien. Beneden: Aantrekking van den doorgeregen draad. II. Middenstuk omwonden, einden gekleurd. Einden omwonden, middenstuk gekleurd. Het vierde deel, ontdaan van alle omwindselen. III. Kain kĕmbangan, geheel opengevouwen.

Ziedaar een eenvoudig voorbeeld van de wijze, waarop de tritik-methode met het kain kĕmbangan-procédé wordt gecombineerd.

Het maken van kain tritik en kain kĕmbangan is in Sâlâ gewoonlijk mannenwerk. In den kraton echter worden dergelijke doeken door vrouwelijke beambten van den vorst vervaardigd, die onder de bevelen staan van Adipati Sedahmirah. In vroegeren tijd waren er twee beambten, tegenwoordig is er slechts één (Njai loerah Warnâ pangrékâ) voor het maken van kain kĕmbangan.
De kleuren der kain kĕmbangan zijn meestal helder en met anilineverfstoffen verkregen; de doeken heeten nu te Sâlâ wintĕrran, naar den naam van den heer Winter, die voor het eerst de kleuring met aniline liet toepassen.
Hoe men vroeger voor die kains kĕmbangan voornamelijk plantaardige kleurstoffen bezigde, is omschreven in het hoofdstuk over de kleur- en fixeermiddelen; die plantaardige kleurstoffen gaven slechts lichte, gemakkelijk verschietbare tinten, heldere tinten als van bloemen (kĕmbang), waarom deze doeken dan ook kain kĕmbangan genoemd werden. Worden die kleuren in goede contrasten opgebracht, in juiste verdeeling van veld en randen, dan krijgt de kain kĕmbangan een warm, levendig aspekt, vooral, wanneer daarop ook nog de tritik-methode is toegepast. (Zie over de kain kĕmbangan verder in het hoofdstuk over patronen en kleederdrachten). Iets dergelijks als de tritiks van Java bestaat ook bij de Karo-Bataks, maar op de aldus vervaardigde doeken van dezen volksstam zijn de figuren meestal wit uitgespaard op een donkerblauw fond.

Fig. 61. Het maken van een kain kĕmbangan voor sadjèn. Het omwikkelen van het goed met pisangblad.

Uit den door den heer G. P. Rouffaer samengestelden catalogus van Oost-Indische weefsels, Javaansche batiks en Oud-Indische meubelen (tentoonstelling 1901 te 's Gravenhage) citeer ik hier het navolgende: „De heer C. J. Westenberg toch vertelde mij, hoe de Karo-Bataks veelvuldig effen wit katoen op de volgende wijze blauwverven: vóór de verfkuip binden zij hier en daar het witte goed krachtig samen; het resultaat na de blauwkuip is, dat zij een doek krijgen met witte, lichtelijk golvende strepen op indigo grond.
En voorts schrijft hij nog: Nader deel ik U mede, dat de door uitbinding wit blijvende randen en golvingen bij het verven van katoenen stoffen bekend zijn als ajau. De Karo's spreken zoo van een oewis lima ajau enz., al naar mate van het aantal zoo uitgespaarde gegolfde strepen. De behandeling, waaraan ze de kleedjes onderwerpen, om die ajau's te verkrijgen, dus het binden, enz. noemen ze ajauwi. Ik teeken hierbij nog aan, dat ajau eigenlijk beteekent: aangezicht (Karo'sch)".
Dit vereischt nog een nadere aanvulling. Want er dient hier nog de aandacht gevestigd te

worden op de Karo'sche oewis batoe djala, een veel in de Karolanden voorkomend, blauw kleed, waarin witte plekjes in rijen zijn uitgespaard, welke plekjes ontstaan zijn, door hier en daar op den doek vóór de blauwverving kleine stukjes bamboeschil vast te naaien, die na de blauwverving weder worden verwijderd (1).

De naam batoe djala beteekent: mazen van een net, en duidt op de wit uitgespaarde plekken, die er als zeshoekjes uitzien.

Het opnaaien, of bevestigen, ook het inwikkelen van kleine voorwerpen, schijnt in oude tijden op Java eveneens gebruikelijk te zijn geweest voor de tritik-vervaardiging, althans uit Banjoemas bereikt mij het bericht, dat vroeger als uitsparingsmiddelen bij de tritik-vervaardiging gebruikt werden: krikil (kleine ronde steentjes), peperkorrels, e.d. En te Batavia gebruikte men vroeger voor de vervaardiging van de z.g. kain batik katjang soëoek een papje van fijn gewreven katjang soëoek, (de z.g. apenootjes), kalk en water, welk papje over het goed gestreken wordt, dat men eerst met tot bepaalde patronen uitgewerkte chablonen belegd heeft. Volgens den heer G. P. Rouffaer zou deze techniek oud-Chineesch en Japansch zijn; echter wordt ze als een zeer oud bekende werkwijze ook in Bantam toegepast, waar het uitsparingsmiddel bestaat uit een darih- of stijfselpap (vide het hoofdstuk over de batik-werkwijzen).

E. HET MAKEN VAN PLANGI.

De naam plangi is afgeleid van plang, hetgeen uitgespaarde plek of vlakte beteekent. Men vindt den stam van het woord terug in het Maleische: pëlangei, een geïkat weefsel met uitgespaarde patronen, in het Atjehsche: plang roetha, eveneens een geïkat weefpatroon.

De vervaardiging van plangi is op Java vermoedelijk door Hindoes ingevoerd en bestaat nog in Britsch Indië en Japan. In Britsch-Indië wordt het met den naam van bandhana aangeduid; in Japan heet het bausi kukusi (zie catalogus van Oost- en West-Indisch vlechtwerk, weefselversiering en kaartweefsel). De heer J. Loeber schrijft in dezen catalogus: „Dit Japansche procédé is letterlijk een voortgaan op het beschreven Indische. De kreukels, afkomstig van het omwinden, verdwijnen in het Indische bijna geheel. Hier echter wordt er een opzettelijk gegebruik van gemaakt, dat een nieuwe en prachtige bekoring te meer geeft. Het wordt allereerst met stijfsel op elkaar geplakt. Daarna worden met een haakje enkele draden opgehaald en eventjes omwonden. Het gewone proces volgt, maar na het losmaken en uittrekken blijven de kleinere, pittige, nopjes door de stijfseltoevoeging staan". In onzen Archipel wordt deze kunst nog beoefend voornamelijk op Java, speciaal te Samarang, in Kedoe en Banjoemas, te Soerabaja, op Bali en Lombok, in Palèmbang en Martapoera.

Het materiaal, dat voor plangi's gebruikt wordt, is Chineesche zijde; men begint eenvoudig de zijde in stukken van de vereischte lengte te snijden. Daarna worden twee tot vier dergelijke stukken op elkaar gelegd en overlangs in drieën gevouwen, om aan elkaar te worden vastgenaaid, opdat de vouwen gedurende de hieronder te omschrijven bewerking niet los zullen raken. De figuren, welke nu toegeknoopt moeten worden, om ze bij de onderdompeling in de verfstof te kunnen uitsparen, — want hierop komt het plangi-procédé eigenlijk in hoofdzaak neer —, worden te voren opgedrukt met stempels (te Soerabaja worden deze stempeltjes pëtå genoemd;

---

(1) Het uitsparingsprocédé door op den blauw te verven doek stukjes bamboe te naaien, komt niet alleen bij de Karo-Bataks voor, maar ook bij de Keo's, die het binnenland van Mangarai en West-Flores bewonen. In zijn Reizen naar Mangarai en Lombok (Tijdschrift van Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, deel IX) schrijft de heer Freyss: „Zij (de Keo's) hebben blauwe slèndangs met witte figuren, zooals uitsluitend door hen vervaardigd worden. Voordat het doek door hen blauwgeverfd wordt, naaien zij er figuren van bamboe op; na de verving nemen zij de bamboe er af, waardoor er witte figuren in overblijven, alsof die er in gedrukt waren".

Plaat 7. PLANGI'S VAN BALI.
(Zie blz. 84, 85, 86 en 239; voor het procédé zie blz. 84 e.v.)

Plaat 8. TWEE PLANGI'S VAN KOTAWARINGIN EN SOEKADANA.
(Zie blz. 89 en 240.)

p ĕ t å = de voorstelling van iets door zijn gedaante of teekening) van licht hout, waarin de standaardmotieven uitgesneden zijn. Vóór het gebruik wordt de stempel gedrukt in een kussentje, dat met fijngestampte houtskool en water bevochtigd is. Aldus te Samarang.
Te Soerabaja wordt de voorteekening op den zijden doek aangebracht met curcumasap.
Er zijn verschillende standaardmotiefjes, welke men onderscheidt in die voor het veld en die voor de randen. Ze worden samen gecombineerd tot een bepaalde teekening.
Te Samarang hebben de randpatronen vier verschillende namen t.w.: 1. a w a n (wolken), bestemd voor den buitensten rand; 2. s a n g j o e (?) 3. o m b a k b a n j o e (watergolf) en 4. t j ĕ p å k å (t j ĕ p å k å = de bloem van den Michelia Champaca L, behoorende tot de Magnoliaceae).

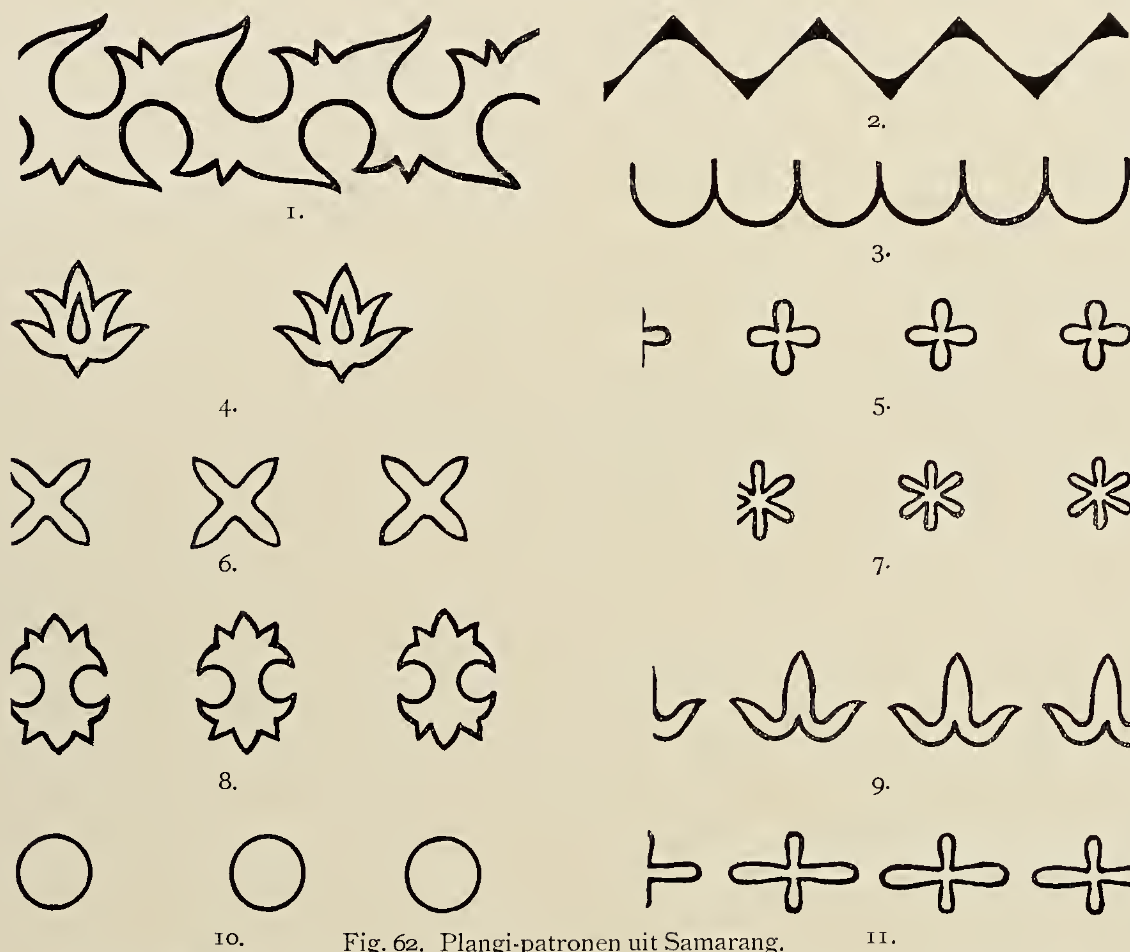

Fig. 62. Plangi-patronen uit Samarang.

1. awan. 2. sangjoe. 3. ombak banjoe. 4. tjĕpåkå. 5. melati. 6. kondoer. 7. bĕdodot. 8. iwak. 9. koepoe. 10. boeloeh. 11. ranté.

De sub 2 en 3 genoemde zijn bestemd voor den binnensten rand en het sub 4 vermelde patroon dient voor de hoekranden.
De veldpatronen, — men zou ze ook opvulpatronen of i s è n kunnen noemen —, heeten: k o n d o e r (naar huis gaan), m ĕ l a t i, (bloem van de Jasminum Sambac Ait, behoorende tot de Oleaceae), i w a k (visch), bĕdodot (vischnet), k o e p o e (kapel), r a n t é (ketting), b o e l o e (veeren). Te Soerabaja heeten dergelijke standaardmotieven voor plangiwerk: g i g i w a l a n g (sprinkhaantanden), een enkele op en neer-gaande lijn, p o d j o k k a n, twee aan elkaar evenwijdige, dunne lijnen, die speciaal voor hoeken (p o d j o k) worden gebruikt, l o l i n g en l è n g-k o n g, slangvormige kronkelende strepen, b o o g b o o g g a n, dubbele golflijn; p ĕ t j a h p i r i n g (stuk bord), rozetvormig, k ĕ m b a n g d j ĕ r o e k, als de vierbladige d j ĕ r o e k bloempjes, kĕm-

bang santam, (santam-bloem), een ingewikkelder bloemornamentmet vier groote en vier korte stralen; kĕmbang prapattan, (vierbladige bloem), stervormige bloem, kĕmbang blindjon, ongeveer als kĕmbang prapattan, doch ietwat gerekter, kĕmbang tjal, kleine, aparte bloemblaadjes, enz.

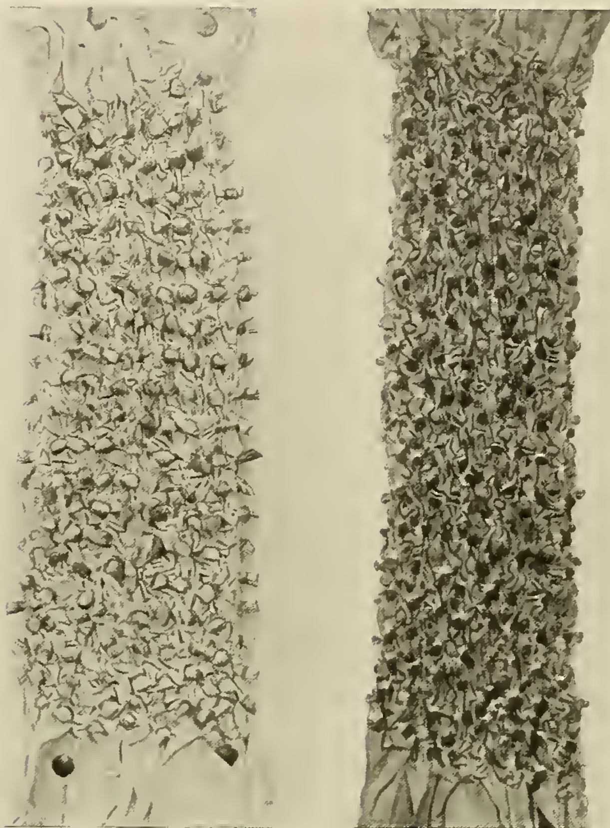

Fig. 63. Balische plangi in twee stadia van ontwikkeling (vóór en na de kleuring).

Langs den rand der afdruksels gaat men de zijde met garen innaaien. Te Samarang wascht men hierna de afdruksels af, zoodat men dus bloemen en figuurtjes van ingenaaide draden overhoudt. Te Soerabaja is dit afwasschen niet noodig, daar het curcumasap, waarmee afgestempeld wordt, bij de onderdompeling in de verschillende kleurstoffen verschiet (loentoer) of door dezen opgenomen wordt. Het ingenaaide garen trekt men nu vaster samen, zoodat de zijden doek op de plekjes, waar de bloemen en figuurtjes aangebracht zijn, ineenschrompelt tot balletjes of nopjes, welke dan met reepen van agĕl (bladreepen van den gĕbangpalm) of met pisangbladreepen omwonden worden, tengevolge waarvan zij bij de onderdompeling der zijde in de kleurstof wit uitgespaard blijven.

Het plangi-procédé is dus ongeveer hetzelfde als de tritik-methode, hiervoren reeds in dit hoofdstuk omschreven, doch verder doorgezet en gecompliceerder uitgevoerd. Immers, waar men bij het maken van tritik bedoelt, slechts uitgespaarde figuurlijntjes te verkrijgen, wil men op de plangi figuur-vlakjes doen ontstaan. Voor beide methoden gebruikt men garen als uitsparingsmiddel; echter is voor de tweede methode evenals bij het ikatweven het gebruik van bladreepen noodig tot omwikkeling van de vlakjes, welke door de kleurstof niet aangetast mogen worden.

Fig. 64. Balische plangi (gereed).

Gewoonlijk begint men te Samarang het fond geel te kleuren door een onderdompeling van den van bindsels voorzienen doek in sap van koenir of curcuma. Is de doek goed met deze kleurstof doordrenkt, dan perst men het koenir-sap weer uit, en dompelt de zijde dan even in warm water, opdat de donkergele kleur zich goed aan de stof vasthechte.

Wil men nu het fond een andere kleur geven, b.v. paars, groen, enz., dan wordt de zijde na droging gedompeld in opgeloste aniline-kleurstoffen. Alleen voor lichtgeel gebruikt men aftreksel van tĕmoelawak (zie het hoofdstuk over kleur- en fixeermiddelen).

Is het fond gekleurd, dan maakt men de omwindsels en de naaisels der figuurtjes los, welke dan wit te voorschijn treden, terwijl de geheele zijden doek tengevolge van de bewerking van naaien en toeknoopen er als crêpe-de-Chine uitziet.

De laatste bewerking is het nakleuren der figuurtjes, waarvoor men den doek over de linkerhandpalm houdt, om de uitgespaarde plekjes hier en daar met opgeloste aniline rood, blauw, enz. te strijken (noelis).

Dikwijls komt het voor, dat op één en denzelfden doek het plangi-procédé met het batikken is gecombineerd; zoo b.v. op een slèndang of sjaal, waarvan het middenveld de plangi-kleuren en -motieven vertoont, terwijl de randen gebatikt zijn. Of omgekeerd. Het maken van plangi's komt ook op Bali en Lombok voor, waar deze arbeid gewoonlijk door vrouwen wordt uitgevoerd. Het procédé komt in hoofdzaak op hetzelfde neer als de hierboven reeds omschreven, Javaansche methode; als bedekkingsmiddelen worden gebruikt: pisangvezels, vezels van het pinangschutblad en agĕltouw (vezel van gĕbangpalmbladeren).

De standaardfiguren, waarmee men er de plangi-teekening samenstelt, heeten: poetjoek tĕloe, poetjoek pat, batoen nangka, sĕkar tjamploeng, kiping, poetjoek tĕloe masoewĕr, poetjoek rĕboeng, blègod, soengsang en bajĕm radja.

Een voorteekening wordt bij de vervaardiging van Balische en Lomboksche plangi's niet gemaakt.

Na den zijden doek vier of vijf malen opgevouwen te hebben, neemt men bepaalde plekken op en omwikkelt ze.

Ook op Bali en Lombok worden de wit uitgespaarde plekken, na de eerste onderdompeling, uit de vrije hand nagekleurd. Hierbij gebruikt men in plaats van penseeltjes, 3 soorten bamboestokjes. Het eerste instrumentje heeft den vorm van een bot mes; het tweede van een vijl, het derde van een zaag. Men dompelt nu een van deze instrumentjes (al naar gelang van de te kleuren plek), in de aniline verfstof, en wrijft er mee over de wit uitgespaarde figuren.

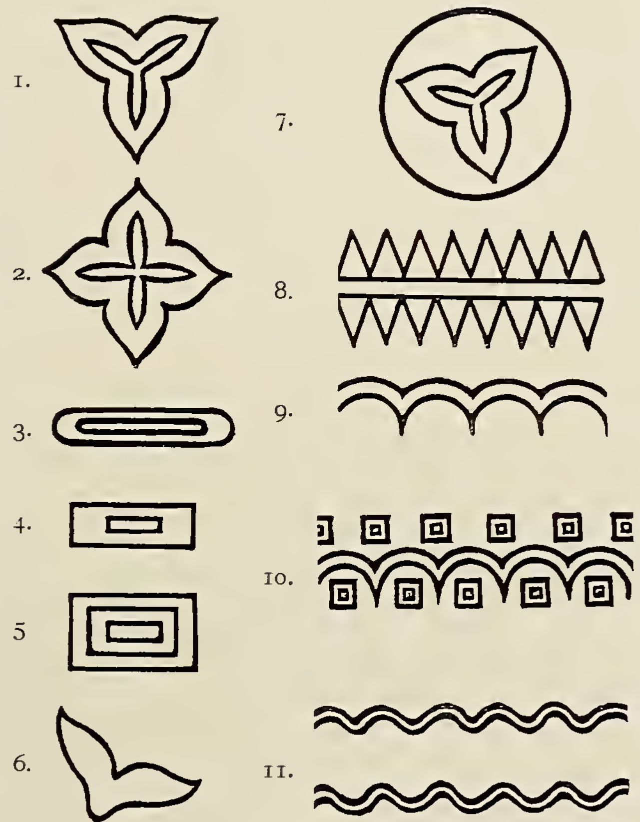

Fig. 65. Plangi-patronen uit Bali.
1. poetjoek tĕloe. 2. poetjoek pat. 3. batoen nangka. 4. sĕkar. 5. tjamploeng. 6. kiping. 7. poetjoek tĕloe masoewĕr. 8. poetjoek rĕboeng. 9. blègod. 10. soengsang. 11. bajĕm radja.

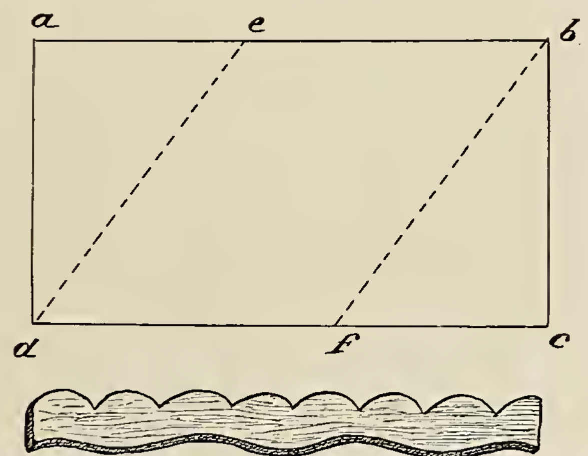

Fig. 66. Wijze van opvouwing en liniaal (blz. 88).

In Palembang komt ook het plangi-kleuren voor; men past er hetzelfde procédé toe als op Java, maar de figuren worden meer nagekleurd. Vroeger schijnt er zelfs de echte, Britsch-Indische stempelmethode bekend te zijn geweest; althans in een opstel van C. F. E. Praetorius „Eenige bijzonderheden omtrent Palembang" in het oude tijdschrift „de Indische Bij" staat: „Andere zijn er, welke het drukken van chits zoeken na te bootsen. Zij bezigen hiertoe houten stempels,welke zij in zwarte of blauwe verw doopen en op het witte katoen afdrukken en de fijndere nuancen of teekeningen met een Chineesch penseel nahelpen". Terwijl men in Raffles' History of Java ter zake nog kan vinden: Another kind of coloured cottons in imitation of the Indian chintz is also prepared, but it is not held in much estimation on account of the superiority of the foreign chintzes imported, and the uncertainty of the colours which the natives allege will not stand in the same manner as those, which have undergone the process of the batik, frequently fading in the second washing. In these cloths, the patterns being carved on small wooden blocks, are stamped as in India. They serve as coverlids and are employed as a substitute for the Indian palempore when the latter is not procurable". Ook in Martapoera worden plangi's vervaardigd, maar meestal van kain bĕlatjoe (ongebleekt katoen). Een langwerpig vierkant stuk goed (voor een slèndang b.v.) wordt langs de lijnen d-e en f-b opgevouwen, zoodat de rand b-c met a-b en de rand a-d met d-c samenvalt (zie vorenstaande schets).

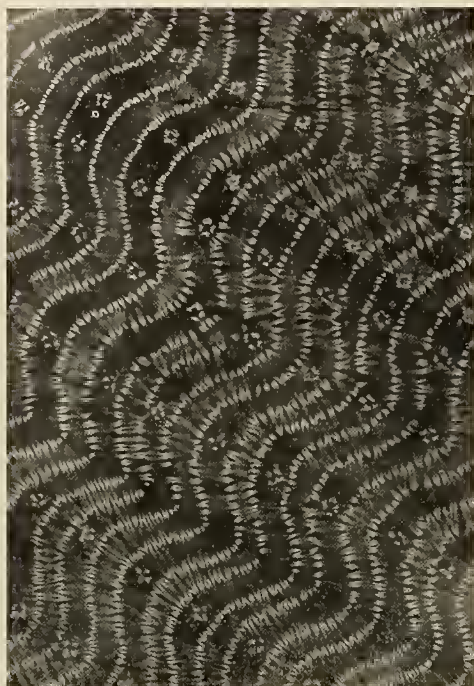

Fig. 67. Tritik van Martapoera, witte tritikfiguren op lichtrood fond; patroon: boenga djamboe air.

Op dien aldus gevouwen doek wordt met potlood de vóórteekening gemaakt, veelal met behulp van een atjoean of liniaal, welke loodrecht ten opzichte van de lijnen of vouwen d-e en b-f op den doek gelegd wordt. Men trekt het potlood langs de gegolfde randen van de liniaal, allerlei combinaties van gebogen lijnen vormende. Nu wordt er langs de lijnen van de teekening een draad ingenaaid, welke vast aangetrokken wordt, waarna men de doek in aniline-verfstof dompelt (1). Na de onderdompeling van den

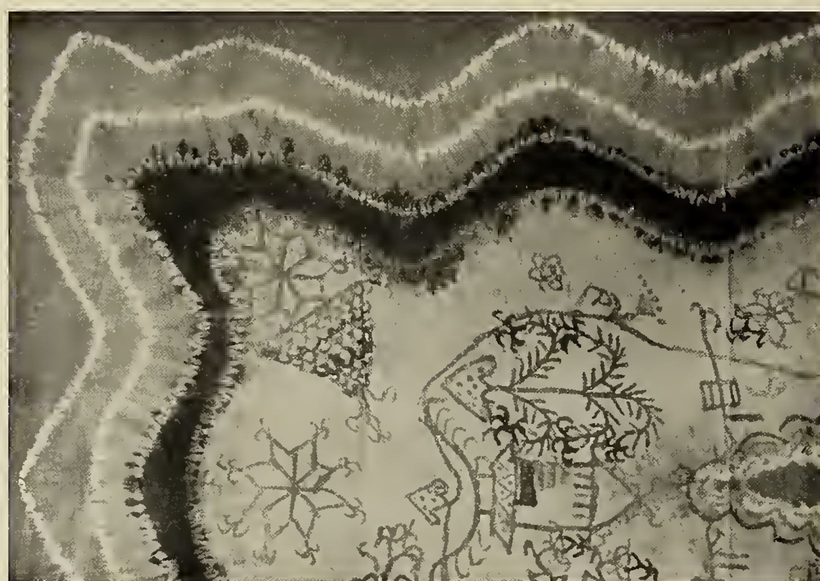

Fig. 68. Gedeelte van een Martapoerasche plangi-tritik, uit de hand nageschilderd. Patroon: boenga mèga mĕnjisih.

(1) Dit is eigenlijk het tritik-procédé, maar desondanks noemt men er de doeken plangi.

Plaat 9. LOOKTJAN VAN PEKALONGAN.
(Zie blz. 89 en 90 en blz. 240 en 241. Patroon: loeng mawar. Zie blz. 241.)

Plaat 10. LOOKTJAN VAN SOERABAJA.
(Zie blz. 89 en 90 en blz. 240 en 241. Patroon: tloeki. Zie blz. 109, 187, 227 en 241.)

doek worden de uitgespaarde figuren met een andere aniline-verfstof bespat of besprenkeld en in sommige gevallen met een penseel nagekleurd.
De figuren van de Martapoerasche plangi's zijn: boenga sisik tanggiling, boenga banawati, boenga dara mĕnginang, boenga djamboe air, boenga kangkoeng kaombakkan, boenga mèga mĕnjisih, boenga pandan lĕrĕs, boenga djoempoetan, boenga bajam radja laki, boenga bajam radja bini, enz. Vroeger werd het plangi-procédé ook in Kota-waringin (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) toegepast; tegenwoordig maakt men er plangi's na, door op een doek de figuren in omtreklijnen te teekenen of te stempelen, en met aniline-verfstof in te vullen.
Soms werden op dergelijke als slèndangs, baadjes, zakdoeken, te gebruiken doeken patronen van Javaansche batiks nageteekend en uit de vrije hand gekleurd. Iets dergelijks komt ook in Soekadana voor (Westerafdeeling van Borneo), waar men den arbeid mĕlangi noemt.
De figuren worden hier eerst in papier uitgeknipt, waarna men deze patronen op het goed plakt, om ze als chablonen bij het met aniline schilderen te kunnen gebruiken.
Een dergelijke wijze van schilderen wordt ook in de Noorderdistricten van Celebes (Maros en Pangkadjene) toegepast voor het vervaardigen van sluiers voor vrouwen.
Dergelijk pĕlangi-werk wordt meestal door vrouwen uitgevoerd. Voor de sluiers wordt doorschijnend wit goed genomen, dat in de geheele lengte (1 Meter) en breedte met verschillende figuren van gebloemte wordt beschilderd.
Het goed wordt op een soort borduurraam gespannen, en het schilderen heeft plaats met penseeltjes (van bamboe gemaakt) en aniline verfstoffen. Dergelijke arbeid uit de vrije hand en met stempeltjes wordt ook in Atjeh uitgevoerd, waar de op deze wijze vervaardigde doeken plangi heeten ([1]).

F. HET MAKEN VAN KAIN LOOKTJAN OF LOTJAN.

De naam lotjan is afgeleid van de Chineesche woorden: lo = blauw, tjan = zijde.
De vervaardiging van de looktjan is dus ontstaan door de bestelling van Chineezen. Te Pekalongan duidt men deze gebatikte zijden doeken (meestal slèndangs of sjaals) aan met den naam van pangsi.
Hoe er de zijden stof bereid en voor het batikken gereed gemaakt wordt, is reeds omschreven in het hoofdstuk over materialen. Het batikken van de zijden slèndang pangsi heeft op ongeveer dezelfde wijze plaats als dat van gewoon batikkatoen.
De opmerking dient hier gemaakt te worden, dat de rèngrèngan (omtreklijnen) van de Pekalongansche pangsi's nog eens met was worden overgetrokken, opdat de was zich goed aanhechte.
Het batikken van een slèndang pangsi duurt ongeveer 15 dagen. Is dit afgeloopen, dan wordt de stof gedurende slechts twee dagen in het indigo-bad ondergedompeld, op nieuw gesteven en in den wind gedroogd. Nadat het ngĕrik heeft plaats gehad, d.i. het wegkrabben (met een mesje) van de was op de plekken, die met de tweede kleurstof in aanraking moeten komen. wordt het bironi uitgevoerd, dus worden de blauw gekleurde plekken, die blauw moeten blijven, met was bedekt. Nu komt de zijde in het sogå-mengsel. Het njogå duurt 6 dagen en 6 nachten. De slèndangs mogen niet gevouwen worden, zoodat men voor de onderdompelingen groote, lange bakken gebruikt.

([1]) Een verhandeling hierover, van de hand van den heer H. W. Fischer komt voor in het Internationales Archiv für Ethnographie Band XX, 1911. De in Atjeh in gebruik zijnde standaardmotieven voor plangi-arbeid worden genoemd: gelima raja, gelima oebit, gelima doewa lapih, boengong koendoer, boengong koendoe doewa lapih, boengong koendoe siblah, boengong toendjoeng, enz.

Na het njogå volgen: het njarèni, (het fixeeren van de kleur), het schoonwasschen, afborstelen en drogen, waarna het ambatjĕm (letterlijk: in zuur of pekel leggen, inleggen) wordt toegepast, d.i. de stof wordt ondergedompeld in een mengsel van mĕngkoedoe-djirĕk ter versterking van de sogå-kleur.
Na afloop van het ambatjĕm wordt de stof flink in water uitgespoeld, vervolgens weer gesteven, van alle wasdeelen ontdaan (dilorod) en gedroogd.
Te Soerabaja worden de zijden looktjans ook wel eens getjapt (d. i. met den batikstempel bewerkt). In dat geval vouwt men de te vervaardigen slèndang in de lengte dubbel, en naait men de randen aan elkaar vast, waarna de doek bedrukt wordt. Men voert daardoor het werk van het ngĕtjap tweemaal korter uit, dan wanneer men op de gewone wijze zou stempelen. De ijlheid van het gebruikte zijde-weefsel laat deze methode toe.
De dubbele doek wordt eerst aan de eene zijde en dan aan de andere zijde bedrukt met een soort wasmengsel, waarin veel malam loroddan (zie het hoofdstuk over wassoorten) voorkomt. De mooiste en fijnste looktjans zijn natuurlijk die, welke gebatikt zijn.
Na het opbrengen van de rèngrèngan (de omtreklijnen aan den eenen kant), de tĕroessan (de omtreklijnen aan den anderen kant van den doek) en de isèn, (de opvul-motieven), hetzij met de tjanting batik (de gewone tjanting), of met de tjanting tjap (den stempel), worden op gewone wijze (altijd met de tjanting batik) het nèmbokki en blirikki (het invullen met was aan beide kanten van den doek) uitgevoerd.
Na deze bewerking heeft er iets eigenaardigs plaats, typisch voor de slèndang looktjan; de dubbele doek wordt n.l. met een naald op verscheidene plaatsen doorprikt, tengevolge waarvan in de waslaag verscheidene gaatjes ontstaan, welke mogelijk maken, dat bij de onderdompeling in de verfkuip de verfstof door die gaatjes dringt, waardoor later het veld van den doek als met vele stippels bezaaid zal lijken.
Dat doorprikken noemt men njotjohi (di tjotjohi) en is een bezigheid, welke aan kinderen wordt overgelaten en waarvoor *f* 0.20 per slèndang betaald wordt.
Hierna heeft het blauwverven plaats.
Volgens de gewone methode zou nu eigenlijk het bironi (het bedekken van alle plekken, die blauw moeten blijven en dus niet met de tweede kleurstof in aanraking mogen komen) en na het ngĕrik (d.i. het wegkrabben van de waslaag der plekken, die met de tweede verfstof in aanraking moeten komen), het njogå moeten plaats hebben, maar voor de slèndang looktjan blijft het bironi eenvoudig achterwege, zoodat dezelfde figuren op den doek, éénmaal blauwgeverfd, nog een nakleuring ondergaan in een aftreksel van kajoe tingi (zie het hoofdstuk over kleur- en fixeermiddelen), waardoor de teekening een donkerbruine tint verkrijgt, die veel op een donkere sogå-kleur lijkt. Na het fixeeren (njarèni) in kalkwater, wordt de doek voor de tweede maal behandeld met tingi-aftreksel.
Ten slotte volgen: het nglorod, het wasschen en het drogen, waarna de naaisels aan de randen losgetornd en ten slotte de franjes (gombjok) aan beide einden van de slèndang of sjaal gemaakt worden ([1]), door draden uit te rafelen en de overgebleven scheringdraden van het weefsel in elkaar te draaien.
Dikwijls wordt op gebatikte looktjans ook het plangi-procédé toegepast d. w. z. sommige plekken van het wit gelaten fond worden hier en daar volgens de plangi-methode omwikkeld. Nadat dan de gebatikte gedeelten tusschen pisangblad en bamboe zijn vastgeklemd, wordt de doek in aniline-verfstoffen gedompeld, om nieuwe, uitgespaarde, witte plangi-plekjes te verkrijgen.

([1]) Met de Samarangsche pangsi's gebeurt dit vóór het batikken.

HOOFDSTUK VII.

KLEEDERDRACHTEN EN PATRONEN.

A. BATIKS.

E gebatikte kleeding, gelijk die op Java gedragen wordt, is als volgt:
A. De ikĕt (K. Ng. dĕstar K. I.) of oedĕng, ook wel singĕl, de hoofddoek, een vierkante doek van ± 1 M^2. oppervlakte.

Is de hoofddoek driehoekig, dan noemt men dit kleedingstuk „half"; ikĕt sĕparon. Dergelijke hoofddoeken worden veel op Madoera gedragen.

Welke nu zijn de kenteekenen van een hoofddoek? Behalve, dat hij vierkant of gelijkbeenig-driehoekig is, vertoont hij veelal een vierkant middenvak (tĕngahan), dat effen gekleurd (rood, groen, blauw, enz.) of ongekleurd (wit) is en aan de randen van scheef binnenwaarts loopende ornamenten (de z.g. tjĕmoekirran) (1) voorzien is. Het kan ook zijn, dat het vierkante middenvak niet van dergelijke ornamenten voorzien is; dan heet de hoofddoek ikĕt bloembangan, d.w.z. met een midden als een vijver. Ook komt het voor, dat de hoofddoek geen midden of tĕngahan heeft, men spreekt dan van ikĕt bjoer, ter onderscheiding van ikĕt tĕngahan (d.i. een hoofddoek met een tĕngahan of middenvak). De ikĕts bjoer worden veel door Jogjaneezen en oude mannen gedragen.

De ikĕts tĕngahan met een gekleurd midden worden veel door jongelieden gedragen en die met een geel midden vormen in Sâlâ gewoonlijk de drachtvan jongens, die pas besneden zijn. De hoofddoeken met een wit midden zijn het meest gewild, omdat zij zoowel door oude, als jonge menschen gedragen kunnen worden.

Heeft de hoofddoek geen midden, maar is hij egaal gekleurd over het heele vlak, dan komen langs de randen meestal, groote eveneens scheef binnenwaarts loopende ornamenten voor, welke gestyleerde bladmotieven zijn, die evenals de tjĕmoekirrans van het middenvak in een gebogen of omgekrulde punt eindigen.

---

(1) In Sâlâ, Kedoe, Banjoemas wordt dit ornament ook wel sĕmoekirang genoemd, welk woord waarschijnlijk een samentrekking is van sĕmoe oekirran (letterlijk: wat op snijwerk gelijkt) In Oost-Java spreekt men van rèdjèng. Ook wordt in de Vorstenlanden wel eens gesproken van kĕrissan (d.i. op krissen lijkende) of koemitirran (van kitir = draaien, wervelen). In Jogjakarta zegt men: tjĕmĕngkirran.

Fig. 69. Gebatikte hoofddoek met witte tĕngahan en tjĕmoekirran-figuren (blz. 93).

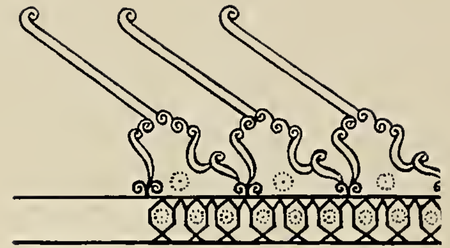

Fig. 70. Tjĕmoekirran Sâla (blz. 93).

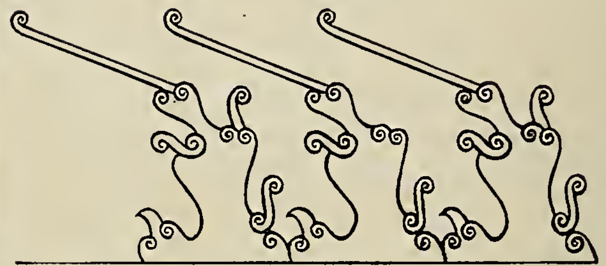

Fig. 71. Tjĕmoekirran Sâlâ (blz. 93).

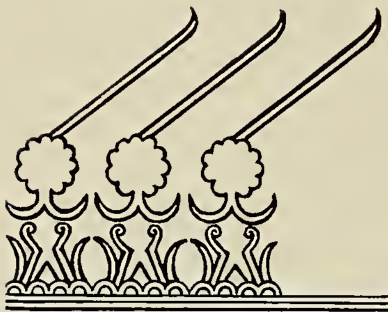

Fig. 72. Tjĕmoekirran Jogjâ (blz. 93).

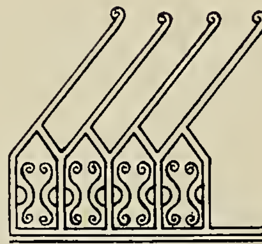

Fig. 73. Tjĕmoekirran Jogjâ (blz. 93).

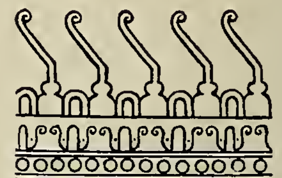

Fig. 74. Tjĕmoekirran Oosthoek (blz. 93).

Fig. 75 Modang Sâlâ (blz. 93).

Deze groote rand-bladornamenten worden modang genoemd.
De tjěmoekirran- en modangfiguren worden in het algemeen onderscheiden in de een-

Fig. 76. Oempak of basis van een modang.

voudigere tjěmoekirran Jogjå en modang Jogjå, (met recht opstaande bladmotieven en scheeve bladpunten) en de tjěmoekirran Sålå.
De tjěmoekirrans komen dus voor op het egaal-blauwe of het egaal-witte veld van het middenvak of de těngahan. Hebben echter de tjěmoekirrans een eigen fond-kleur, welke afwijkt van de kleur van het middenvak, dan wordt de hoofddoek gewoonlijk glatik moengoep genoemd (d.i. letterlijk: een rijstdiefje, dat met zijn kopje ergens uitsteekt). (1)

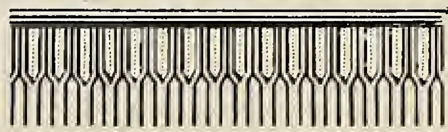

Fig. 77. Pěngådå (onderrand) van een hoofddoek.

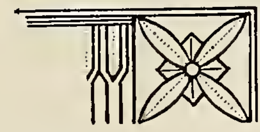

Fig. 78. Pontjot van een hoofddoek.

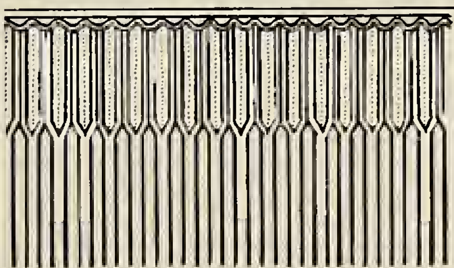

Fig. 79. Pěngådå (onderrand) van een slèndang.

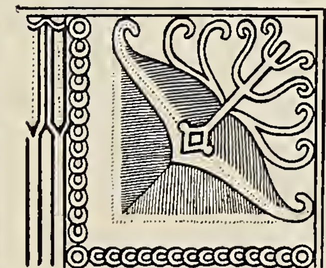

Fig. 80. Pontjot van een slèndang.

Meestal worden beneden de rand-bladornamenten of modangs versierende basissen aangebracht, deze heeten oempak-oempak (voetstukken) en stellen bijna altijd randen van gestyleerd gebloemte voor. Smalle of breede randen heeten pengådå of kěmådå, waarvan de namen zijn: kěmådå sådå arèn, kěmådå gěndoelan, kěmådå soenggingan, kěmådå satrijå manah, enz. Waar de kěmådå's in de uiterste hoeken te zamen zouden komen, worden zij van elkaar

Fig. 81. Kěmådå of rand.

Fig. 82. Kěmådå of rand.

(1) De naam glatik moengoep werd mij in Sålå opgegeven, doch is in Jogjakarta minder bekend.

Fig. 83. Drie gebatikte hoofddoekdrachten.
Rechts: plèsèddan, in het midden: adoemantjoeng, en links: pĕrbawan.

gescheiden, door een hoekmotiefje, de pontjot, welke gewoonlijk in een klein vierkantje besloten ligt.

Heeft nu de hoofddoek wèl deze versierende randen (kĕmådå's) en ook wèl de versierende basissen (oempak-oempak), maar geen rand-bladornamenten (modang), dan heet deze hoofddoek tjèlèng, of tjèlèng kĕwĕngèn (letterlijk: een door den nacht overvallen zwijn). Wanneer de randen en basissen van twee aanéénsluitende zijden geheel anders van teekening zijn, dan die van de tegenovergestelde aaneensluitende zijden, dan krijgt de hoofddoek den naam van pagi-soré, (letterlijk: dag-avond) d.w.z. men kan dan het kleedingstuk zoodanig gebruiken, dat nu eens de twee eene randen, en een volgende maal de twee andere geheel verschillende motieven te zien geven.

Talrijk zijn de wijzen, waarop de ikĕt om het hoofd gebonden wordt. Aan het maken der vouwen, het doen te voorschijn treden van strooken, het bedekken van bijzondere gedeelten van dezen doek wordt gewoonlijk de noodige zorg besteed. Van de verschillende wijzen, waarop de hoofddoek gedragen kan worden, noem ik hier: djĕplakkan of djĕblaggan (open als een muizenval), een hoofddoek, welke zoo opgemaakt is, dat het achterhoofd bloot komt en de twee achterslippen breed vleugelvormig uitstaan, hetgeen door insteking van een stokje veroorzaakt wordt. De djĕplakkan-hoofddoekdracht is in Soerakarta voor bijzondere personen bestemd (pandji's en boogschutters van den vorst en de dragers van de insignieën van den kroonprins) en wordt in de Gouvernementslanden wel eens geïmiteerd, met weglating echter van de wijd uitstaande slippen. Voorts noem ik van de hoofddoekdrachten nog: pĕrbawan (van bawah, bawahan = al wat beneden is), adoe mantjoeng (tegenover elkaar geplaatste klapperbloemschutbladen), plèsèddan, (het uitslippende), mèrèttan (met den rand in een bocht te voorschijn komend), kodok binèsèt (als een opengespalkte kikvorsch), mĕdoeran (op Madoereesche wijze), toetoep liwĕt (deksel van den rijstpot), welke gewoonlijk de hoofddoekdracht is voor het volk, tèmpèn of tèmpèhan (als een tèmpèh of gevlochten schaal) de hoofddoekdracht voor den kleinen adel en in de wajang wong, enz.

De Jogjanees bindt den hoofddoek zoodanig om het hoofd, dat van den doek een driehoekig slipje (koentjoeng) vlak op het voorhoofd tusschen rechtsche en linksche vouwen zichtbaar blijft. Zoo schijnt in Soerakarta de koentjoeng (eigenlijk: de kuif, hier: de voorslip van den hoofddoek) het eerst gedragen te zijn geworden door den Soesoehoenan Pakoeboewana IX, toen deze nog prins was. De koentjoeng, wanneer zij gewoon als een driehoekje uit de vouwen van den doek te voorschijn treedt en plat op het voorhoofd ligt, wordt aangeduid met den naam van koentjoeng prasådjå of koentjoeng pasådjå (pasådjå = gewoon,

eenvoudig). Wordt zij samengevouwen, om er gemakkelijk een edelsteen in te kunnen steken, dan heet zij koentjoeng djĕntittan, = samengevouwen of ook wel djĕntirran = overeind staan.

Genoemde vorst droeg de djèbèhan, dit zijn de rechts en links achter uitstaande slippen van den hoofddoek (djèbèh = djĕbèbèh = de volle uitgestrektheid van iets, dat zich in de breedte uitstrekt, zooals van de uitgeslagen vleugels van een vogel) lang naar beneden gericht, en gewoon ellipsvormig.

De djèbèhans zijn veelal zoo breed en lang, dat men er een gedeelte van kan zien, ook wanneer men zich vlak tegenover den drager bevindt.

Z. H. de Soesoehoenan Pakoe Boewana X heeft de mode van de koentjoeng djĕngat of koentjoeng djĕntirran (djĕntir = overeind staan) ingevoerd met een bladvormig uitgespreide djèbèhan of een spitse, horizontaal rechts en links uitstekende djèbèhan.

De opstaande slip of koentjoeng djĕntirran kan ook bladvormig uitgespreid en met een briljant versierd worden.

Zijn de djèbèhans of achterslippen kort en klein, of beiden aan één zijde gehouden, dan spreekt men van sintingan (= kwasten van een vlieger).

Fig. 84. Twee hoofddoekdrachten.
Rechts : hoofddoekdracht djĕplakkan. Links : hoofddoekdracht tempèn.

De plooien rechts en links vooraan worden wiron genoemd (wiroe = plooi). Komen deze plooien of wirons precies in het midden boven op het voorhoofd bij elkaar, dan heet de hoofddoekdracht koepoe taroeng (tegen elkaar komende kapellen) of ook wel adoe mantjoeng (tegenover elkaar geplaatste klapperbloemschutbladen).

De bochtende strooken over die wirons heeten pidihans (pidih = in elkaar knijpen).

Het overschietende van de pidihan, dat zich achter onder het oor bevindt, wordt tjèwèkkan genoemd, en de zak of bult, waarin de haarwrong gedragen wordt, heet tjèkokkan of mondollan.

Een andere hoofddoekdracht (die van Pangèran Ariå Poerbånĕgårå) is, om één der wirons of plooien de pidihan te laten passeeren en de koentjoeng of voorslip zoodanig om te slaan, dat de punt van de slip weer onder de plooien kan worden vastgestoken (koentjoeng tĕbalik).

Ook een Sålåsche hoofddoekdracht (die van Pangèran Adipati Ariå Mangkoenĕgårå) is, om in 't geheel geen koentjoeng te gebruiken (tegenwoordig is door dezen pangèran de hoofddoek afgeschaft en door een gebatikte muts vervangen).
Een andere dracht weer is, om aan de achterzijde van den hoofddoek alleen de tjĕkokkan of mondollan te dragen (zonder sintingan of djèbèhan). Aldus is b.v. de dracht van Z. H. den Soesoehoenan Pakoe Boewana X als deze in groot militair kostuum is. Ook de Sultan Hamangkoeboewånå VII te Jogjakarta gebruikt den hoofddoek zonder sintingan of djèbèhan, (achterslippen), maar de vouwen zijn toch weer anders.

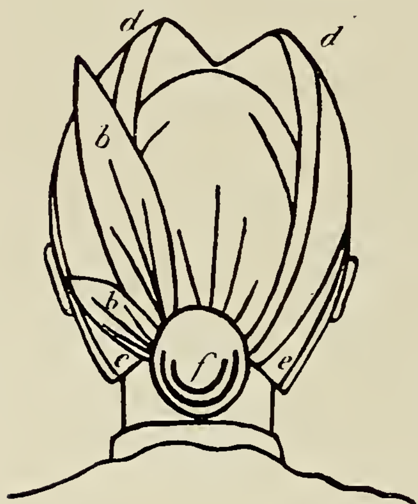

Fig. 85. Hoofddoekdracht (vóór- en achterzijde).
a. koentjoeng djĕngat of djĕntirran, met edelsteen versierd; *b.* sintingan; *c.* wiron; *d.* pidihan; *e.* tjèwèkkan; *f.* tjĕkokkan of mondollan.

Er zijn nog vele andere wijzen, waarop een hoofddoek wordt gedragen, en welke van de in zwang zijnde mode afhangen. De kleine man b.v. kent de twee hoofddoekdrachten toetoep liwĕt (deksel van een rijstpot) en bĕsèttan (bĕsèt = gescheurd).
Zeer oude hoofddoekdrachten toonden weinig plooien (wiron), die bovendien over elkaar heen gingen, zonder dat een pidihan als band noodig was.
In Oost-Java wordt de hoofddoek ook wel scheef of dekselvormig opgemaakt, in welk laatste geval men de dracht lajarran noemt (als zeilen).

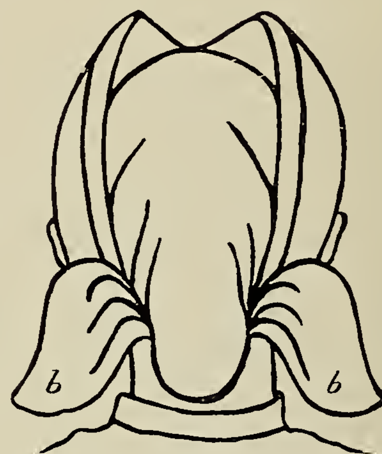

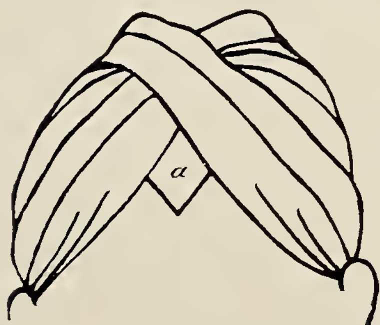
Fig. 86. Hoofddoekdracht (vóór- en achterzijde).
a. Koentjoeng djĕntirran; *b.* djèbèhan.

B. De saroeng, een kokerdoek, die ongeveer als een rok of zak gedragen wordt om het benedenlijf (vooral door vrouwen). Het kenteeken van de saroeng is, dat het batikpatroon er niet onafbroken op voorkomt. De saroeng bevat tusschen smalle boven- en benedenranden het patroon, dat afgebroken wordt door de z.g. kĕpala, welke tusschen breede sier-randen of kĕmådå's besloten ligt. De kĕpala van de saroeng bestaat uit een dubbele rij driehoekfiguren (toempal, tlatjap of sorottan), welke met gebloemte opgevuld en met de punten naar elkaar toe gekeerd zijn. Het veld van de kĕpala is gewoonlijk met sterfiguren opgevuld.
Deze bijzondere versiering is ontleend aan weefselmotieven. Oude goud- en zilverweefsels, ook ikatdoeken bevatten als breede boven- en benedenranden enkele rijen toempals.
Wordt nu zoo'n weefsel met de randen aan elkaar genaaid tot een kokerdoek, gelijk de saroeng is, dan verkrijgt men een dubbele rij toempals of driehoek-figuren, die men bij het batikken als een volledig ornament opgevat heeft, hetwelk dan ook in zijn geheel, in zijn dubbelheid midden op het veld wordt aangebracht. Soms worden de punten der toempal-rijen met zig-

zag- of golvende lijnen met elkaar verbonden, en men brengt in plaats van sterren andere tusschenmotieven aan en men varieert vooral in Pekalongan en in Java's Oosthoek die versiering zoodanig, dat er van het eenvoudige, oorspronkelijke textielmotief niet veel meer overblijft (1).

Bij het dragen nu van de saroeng komt de kĕpala rechts of links, of vóór, of achter, al naar gelang de draagster dit verkiest of mooi vindt.

Evenals de ikĕts of hoofddoeken bestaat voor de saroengs de aanduiding pagi-soré (dag-avond) d.w.z. wanneer de eene helft van de kĕpala een andere fondkleur heeft dan de andere helft, waardoor men nu eens deze kleur dan weer gene aan den voorkant dragen kan. In dat geval is dus de draagster verplicht de kĕpala van de saroeng altijd op zijde, langs het been te dragen, waardoor dus de eene helft van de dubbele toempal-rij aan den voorkant, de andere helft aan den achterkant komt.

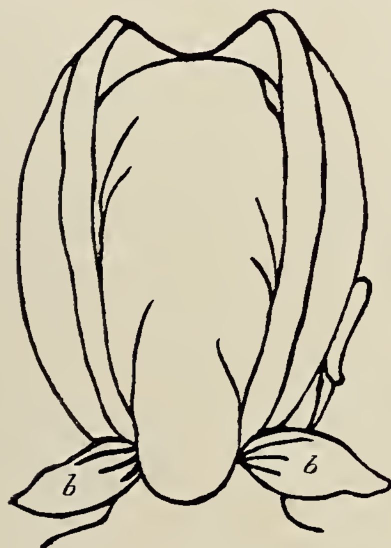

Fig. 87. Hoofddoekdracht (vóór- en achterzijde).
a koentjoeng prasâdjâ; *b*. djèbèhan.

C. De bĕbĕd (K. Ng. njamping K. I.), ook wel eenvoudig kain of sindjang genoemd, of kain pandjang, het lange beenkleed der mannen.

Wordt de saroeng in Oost-Java ook wel door mannen als kleedingstuk gedragen (men rolt den bovenrand hiervan flink op, zoodat de saroeng vrij hoog hangt en zelfs een gedeelte van de kuiten bloot laat), in ieder geval wordt het een Javaan als zeer onbehoorlijk aangerekend, om b.v. voor een Inlandsch hoofd te verschijnen, gekleed met een saroeng. De gebatikte saroeng is het goedkoope, dagelijksche volkskleed, het kleed voor den werkman in Java's Oosthoek; de bĕbĕd is het gepaste, dagelijksche kleed van den netten Javaan.

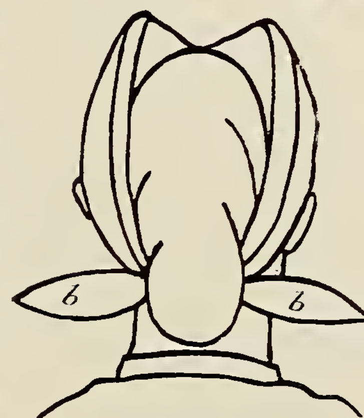

Fig. 88. Hoofddoekdracht (vóór- en achterzijde).
b. djèbèhan.

De bĕbĕd, een vrij lang kleed, vertoont een onafgebroken batikpatroon zonder randen of andere versieringen. Aan de beide einden komt soms een heel smal wit randje voor, dat bij de z.g. nitik-patronen (zie het hoofdstuk over patronen) van een motief van kleine toempals wordt voorzien, welk motief oentoe walang (sprinkhaantanden) heet.

Zooals gewoonlijk wordt deze doek eenmaal in zijn volle breedte om de lendenen gewonden,

(1) De kĕpala met de gewone toempal- of driehoekmotieven wordt b.v. in Pekalongan kĕpala pasoeng genoemd ter onderscheiding van de kĕpala mainan, waarop de punten der driehoeken door zigzaglijnen of boogjes met elkaar verbonden zijn (kĕpala mainan = de door speelschheid, vrijheid verkregen kĕpala, de nagemaakte, niet echte, niet ernstig, bedoelde kĕpala). Ongeveer eenzelfde onderscheiding van die twee hoofdsoorten heeft ook de Madoerees door de termen: toempal tjok rĕbbhoeng en toempal karèt. Gewoonlijk bevindt zich de kĕpala van een saroeng tusschen vier banden van randmotieven aan weerszijden; de twee buitenste randen worden pĕngâdâ of kĕmâdâ, de twee binnenste gadag genoemd.

Fig. 89. Verschillende hoofddoekdrachten.
a. koentjoeng terbalik; *b.* sintingan.

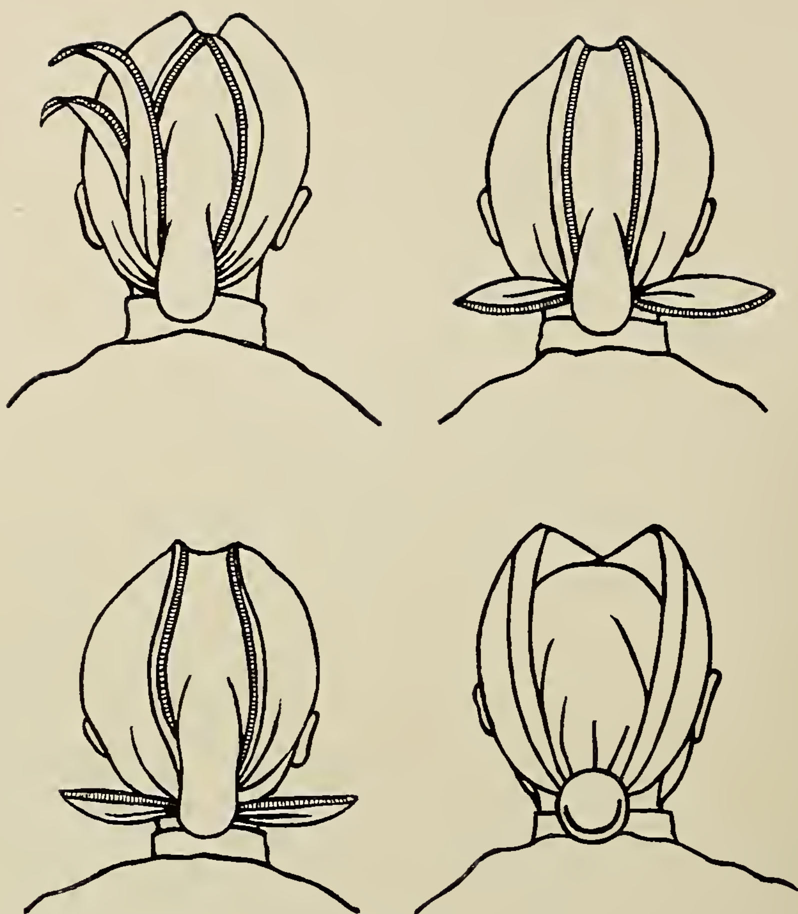

Fig. 90. Vier verschillende Jogjasche hoofddoekdrachten.

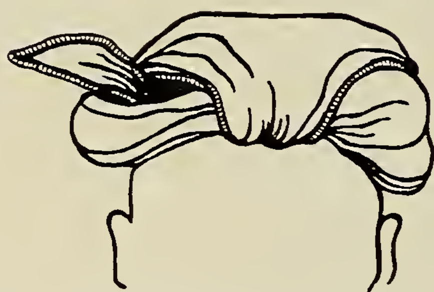

Fig. 91. Hoofddoekdracht: toetoep liwet.

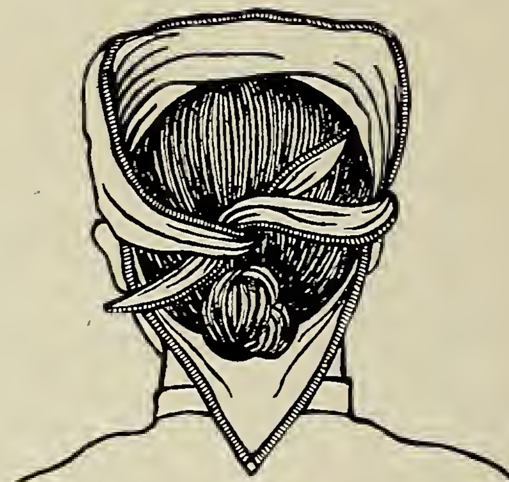

Fig. 92. Hoofddoekdracht: djeplakkan of djěblaggan uit Oost-Java.

Fig. 93. Hoofddoekdracht: bèsèttan.

zoodat er nog ongeveer ter halve lengte van het kleed een strook overblijft, die dan tot een bundeltje reepjes of plooien (w i r o n) gevouwen wordt, welk bundeltje vooraan in den lendengordel of s a b o e k gestoken wordt, zoodat het recht neerhangt. Het boveneinde van de w i r o n of plooi, welke aan de binnenzijde hangt, wordt p ĕ n g a s i h genoemd. Wordt de benedenrand van de b ĕ b ĕ d zoodanig opgehaald, dat het kleed eigenlijk slechts op de halve breedte gebruikt wordt met een lange plooienbundel aan den voorkant, dan heet deze dracht k a t j é h a n. Onder het loopen houdt de Javaan gewoonlijk de benedenste slip van de w i r o n tusschen de vingers van een zwaaiende hand, hetgeen voor netjes wordt gehouden; in Oost-Java wordt nu en dan door werklieden of mandoers, om zich vrijer te kunnen bewegen, de b ĕ b ĕ d naar boven dubbel omgevouwen en den beneden-rand van dit kleedingstuk onder den lendengordel gestoken, maar dan blijft toch de w i r o n of het plooienbundeltje vóór neerhangen, dit is de z.g. b ĕ b ĕ d-dracht k a t j é h a n, welke hierboven reeds genoemd is.

Fig 94. Hoofddoekdrachten: lajarran uit Oost-Java.

Bij het zitten laat de Javaan de w i r o n van zijn b ĕ b ĕ d gewoon neerhangen of ontvouwt hij dien plooienbundel, om de ontplooide doekoppervlakte glad over de knieën te schikken.

De b ĕ b ĕ d wordt zoo gedragen, dat de rand van het kleed in golvende lijn zichtbaar is. Zulk een plooi wordt dan w i r o n s è r è d d a n genoemd. Is de slip naar boven opgenomen en in de s a b o e k vastgezet, dan spreekt men van de b ĕ b ĕ d-dracht k è n t j o n g a n. De allereenvoudigste manier, om een b ĕ b ĕ d of k a i n te dragen, is, om het eenige malen om de lendenen te slaan en de bovenslip vóór met den rand vast te wringen of te knoopen. Zoo is de voor kleine jongens bestemde dracht w å l å of s a b o e k w å l å. Wordt de rand van de b ĕ b ĕ d aan de rechterzijde tot op dij-hoogte opgehaald, dan spreekt men van p r a d j o e r i t t a n, op welke wijze het kleed in Sålå gewoonlijk bij begrafenissen gedragen wordt.

Photo Cephas.

Fig. 95. Jogjasche Javaan, gekleed in buis en beenkleed (bĕbĕd) met wiron, waarvan de punt in de hand gehouden wordt.

Evenals voor de hoofddoeken en de s a r o e n g s kan ook voor de b ĕ b ĕ d s of k a i n s de term p a g i-s o r é (dag-avond) worden gebruikt; het patroon van de eene helft van den doek is in dat geval anders dan dat van de andere helft, zoodat men om beurten de eene helft en de andere helft als w i r o n of plooienbundel benutten kan, waardoor het dan op de verschillende tijden lijkt, alsof men verschillende k a i n s aan heeft.

D. De kĕmbĕn (K. Ng. kĕsĕmĕkkan of sĕmĕkkan K. I.), het vrouwenborstkleed, een lange smalle doek [1] waarmee de buste wordt bedekt.

Op sommige kĕmbĕns of borstdoeken komt het batikpatroon onafgebroken voor; op andere daarentegen ziet men versierende randen en een tĕngahan of midden in den vorm van een langwerpig vierkant (bloembangan, d.i. als een vijver) of meestal in den vorm van een langgerekte ruit met geslangelde lijnen als zijden (sidangan, d.i. wat verdeelt).

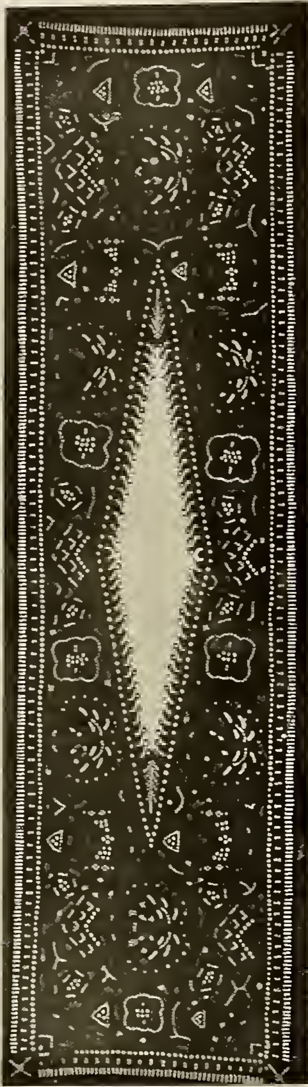

Fig. 96. Gebatikte borstdoek met witte tĕngahan en tjĕmoekirran figuren.

Om het kleed te dragen, brengt de vrouw het op de volle breedte op den rug, houdt met de linkerhand een bovenslip bij den rechteroksel vast, en met de rechterhand wikkelt zij den doek naar links over de slip. Voorts wordt dan de kĕmbĕn nog éénmaal om het lichaam gebracht, flink aangetrokken, en met haar andere slip bij den linkeroksel over den rand tusschen den stijf aangehaalden doek gestoken. Evenals de dracht van hoofddoeken bestaan ook in de dracht van borstkleeden verschillende modieuze manieren. Soms steekt men de slip links op zijde in den bovenrand, of men draagt het kleedingstuk zoodanig, dat een breede driehoekige slip vóór neerhangt. De kĕmbĕn-dracht glatik moengoep (d.i. als het rijstdiefje, dat ergens zijn kopje uitsteekt) zou men een laag décolleté kunnen noemen.

Photo Cephas.

Fig 97. Javaansch meisje, dat de tapih op de wijze pindjoeng vastbindt.

E. De tapih (K. Ng. njamping K. I.), ook wel kain of sindjang of kain pandjang genoemd, is voor de vrouw, wat de bĕbĕd is voor den man (dus 2½ katjoe lang).

Ook op de tapih komt het patroon onafgebroken voor.

De drachten: wålå (eenvoudig om de lendenen gewonden) en wiron (met een plooienbundel vóór), zooals ze beschreven zijn voor de bĕbĕd of kain der mannen, zijn ook bekend en in gebruik voor de tapih of kain der vrouwen.

---

(1) De kĕmbĕn is 2½ oedĕng of katjoe lang en ½ of 1 oedĕng of katjoe breed. Oedĕng of katjoe is een maat, welke de lengte en de breedte aangeeft van een hoofddoek.
Zoo is de hoofddoek 1 katjoe, de bĕbĕd 2½ katjoe tot 3 katjoe.

In sommige streken dient de kĕmbĕn of het borstkleed tevens, om de tapih of kain op te houden.
Als bindmiddel van de tapih is ook bekend de bĕngkoeng, een lange sluitband van wit of rood katoen, die vele malen om het middel en de heupen gewonden wordt. Dit wordt alleen gedaan door vrouwen, die pas moeder geworden zijn. Nog een andere manier, waarop de tapih wordt vastgemaakt, heet pindjoeng; dan wordt n.l. de doek opgehaald tot over de buste, waar dan de rand van den doek in elkaar wordt gerold. In dit geval fungeert de tapih of kain dus tevens als borstkleed, en zoo wordt zij door de vrouw gedragen bij huiselijke bezigheden, bij het baden en het naar bed gaan, enz.

Photo Cephas.

Fig. 98. Javaansche vrouw uit Jogjakarta in prasådjå (gewoon dagelijksch) kostuum.

Overigens bestaan ook in de dracht van de tapih verschillende modes. Voorname vrouwen (prinsessen, bruiden, sĕrimpies en badåjås of hofdanseressen) mogen de tapih volgens de dracht sèrèddan gebruiken, d w.z. met een lange slip, waarvan de randfiguren met bladgoud versierd zijn. Een sawit (letterlijk: van dezelfde stof en kleur) noemt men een stel bij elkaar behoorende gebatikte kleederen zoo b.v. het beenkleed (tapih) en de borstdoek (kĕmbĕn) voor de vrouw en het beenkleed (bĕbĕd) en de hoofddoek (ikĕt) voor den man, welke kleederen dan altijd van hetzelfde patroon en dezelfde kleur zijn.

Fig. 99. Wijze, waarop de dodot gedragen wordt.

Vroeger was het mode, om, wanneer de tapih een patroon op licht veld had (latar poetih), den borstdoek of kĕmbĕn van hetzelfde patroon op donker veld (latar irĕng) daarbij te dragen, en omgekeerd. Hetzelfde gold voor het beenkleed (bĕbĕd) der mannen en den hoofddoek (ikĕt). Eerst in 1817 zou 't de mode geworden zijn, om de beide deelen van de sawit niet alleen van hetzelfde patroon, maar ook van dezelfde fondkleur (latar) te nemen.

F. De dodot (K. Ng., kampoeh K. I.).

Deze is gewoonlijk ongeveer 7 ellen lang en tweemaal breeder dan een gewone kain en kan op verschillende wijzen, welke hieronder aangegeven zullen worden, om het lichaam worden vastgemaakt en geplooid.
De dodot behoort tot het groot kostuum van regenten en tot het hofkostuum van Vorstenlandsche grooten en prinsessen, zij is het kleed van den vorst en der vorstin, het staatsiekleed voor bruidegoms en bruiden, voor sĕrimpies en badåjås (hofdanseressen).
Gewoonlijk komt op de dodot of het staatsiekleed het batikpatroon onafgebroken voor;

echter wordt ook wel eens een groote vierkante tĕngahan (het midden) aangebracht. Is deze tĕngahan wit zonder versiering van tjĕmoekirrans, (dezelfde versiering, als op de ikĕts of hoofddoeken), dan heet het staatsiekleed bango boetak (de kaalkoppige bango-vogel). Tjĕmoekirrans komen op een dodot zelden, modangs nooit voor. Maar wel ziet men

Fig. 101. De dodot-dracht: kontjan, met kontjå of sleep. Dracht voor prinsen. De slip is over de kris gehangen.

Fig. 100 De dodotdracht: gĕrbong kandĕm, met drie plooien voor. Vorstendracht.

onder aan de dodot wel eens een witten rand (blĕnggèn), waarvan een gedeelte tot franje (rèmbjak-rèmbjak) is losgetornd (¹). De dodot wordt door de regenten van de Gouvernementslanden op de volgende wijze gedragen:

a. de dikke plooi, welke als een kort gordijn vóór neerhangt.
Deze plooi wordt kĕpoeh genoemd;

(¹) Een dodot blĕnggèn is b.v. als een deel van het groot kostuum der regenten genoemd in Bijblad no. 2308.

b. samparran, de sleep links beneden (njampar = rakelings langs of over iets heen strijken;) *c.* de tjintjingan (d.i. het opgehaalde), opgehaald, om de broek van tjindé-stof zichtbaar te maken. Hoe hooger de drager van de dodot in de Vorstenlanden in rang of van adel is, te hooger mag de tjintjingan opgehaald worden. De vorst draagt de dodot zoo, dat de broek

Fig. 102. De dodot-dracht: kĕpoehan. Regenten-dracht.

Photo Cephas.

Fig. 103. Bruidegom uit Jogjakarta, gekleed in een gewone dodot kontjan en een broek van tjindé-stof.

van tjindé-stof tot aan de dij zichtbaar is; de regenten in de Vorstenlanden laten slechts een smalle strook van de tjindé-broek onbedekt;

d. de koentjå of kontjå, de lange sleep rechts, die bij de pangèrans over de krisscheede hangt, of om de wĕdoeng (het kapmes) gewonden wordt, terwijl de kontjå den vorst als sleep nagedragen wordt. Dit mag ook met de dodot van een bruidegom op den trouwdag gedaan worden.

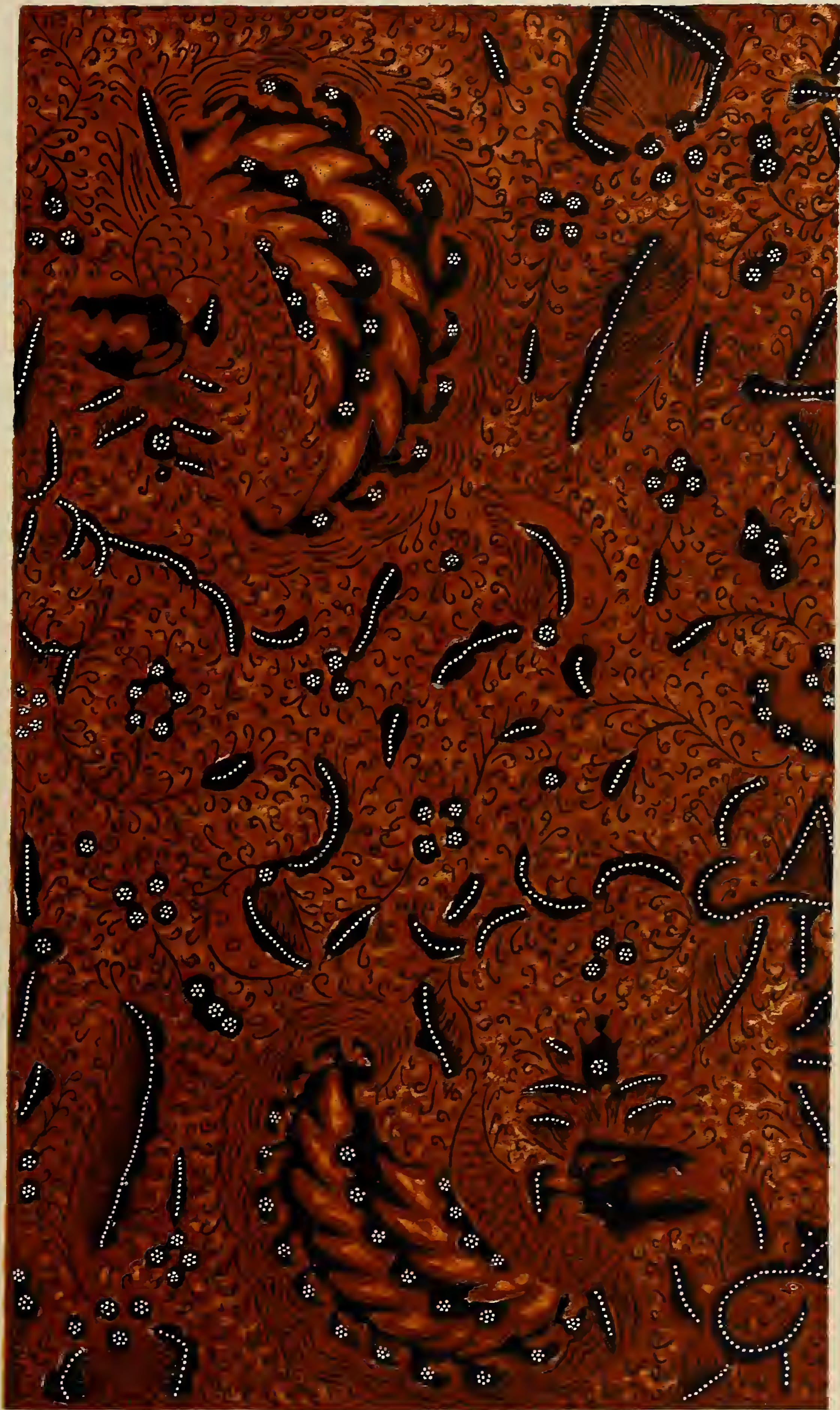
De dodotdrachten voor mannen zijn in de Vorstenlanden eigenlijk drieërlei, nl.:
1) de dracht gĕrbong kandĕm (d.w.z. als gordijnen-omhulsel), welke zoodanig opgemaakt wordt, dat de dodot breed in 't rond uitstaat en er van vóór drie bochtende plooien beneden elkaar neerhangen; 2) de dodot kontjan (d.w.z. de dodot met een kontjå of sleep) en 3) de dodot kĕpoehan (d.w.z. de dodot met een kĕpoeh of dikke plooi). De gĕrbong kandĕm is de dracht voor vorsten, bruidegoms en bruiden, de dodot kontjan voor prinsen, de dodot kĕpoehan voor regenten. Bij het dragen van de dodot kontjan wordt de kontjå of sleep door prinsen om de wĕdoeng (het kapmes) gewonden of over de krisscheede gehangen. Dan onderscheidt men ook nog de dodot kanigaran, welke eigenlijk slechts voor grooten met den rang of titel van Riå en hooger bestemd is. Ook is nog de dodotdracht pradjoerittan bekend, waarbij plooien en slippen rechts zoodanig opgehaald zijn, dat de beenen van den drager meer vrijheid van beweging hebben.

Fig. 104 Gebatikte dodotdracht: sèmbong kontjan d.w.z. sèmbong met een kontjå of sleep. Saboek van zijde met punt van tjindéstof (mandålå giri).

De dodotdrachten voor vrouwen zijn:
a. de sèmbong, voorzien van een langen sleep, op bijzondere wijze gevouwen, en door de gemalin en dochters van den vorst, door bruiden, sĕrimpies en badåjås te dragen met een zijden saboek of lendengordel, waarvan een slip vóór neerhangt en die aan het einde met een strook tjindé-weefsel versierd is (deze soort lendenband wordt mandålå giri of kĕndålå giri genoemd). Volgens de beschrijving van Dr. I. Groneman (vide zijn: de Garĕbĕgs te Ngajogjakarta) is de sèmbong de dracht van de adelijke ampilandraagsters der sultanes en der prinsessen (ampilans zijn hoogwaardigheidsteekenen, als een sirihdoos, een schild, enz.) In de Pakoe Alamman te Jogja is mij meegedeeld, dat sèmbong de dracht is van de dĕwajah dalĕm.
b. de sampoer (1), welke vrij hoog omgevouwen is en door vrouwen van adel gedragen wordt met een op bijzondere wijze gestrikte, zijden saboek of lendenband;
3. de tjontokkan, de dikpoffig opgemaakte dodot met zijden saboek of lendenband, dracht voor vrouwen van adel.
De dodot is eigenlijk een overkleed, dat door mannen over een broek, door vrouwen over de kain gedragen wordt.
Door deze omstandigheid kan de dodot op verschillende manieren verplooid, opgehaald en vastgemaakt worden, welke kunst soms door speciale toekang dodot (dodot-opmaaksters) beoefend wordt.

(1) De lange doek, welke bij den dans door danseressen gebruikt wordt, heet eveneens sampoer.

Plaat II. KAIN SOGAN VAN SÅLÅ.
PATROON: någå bisikkan latar poetih.
(Voor naga bisikkan zie blz. 204; voor latar poetih zie blz. 107 en 108.)

G. De slèndang of salèndang (K. Ng.), sjaal of draagband voor vrouwen.
Eigenlijk is de naam van den doek ontstaan naar den naam van de wijze (slèndang of sĕmlèndang), waarop men elken doek, gewoonlijk een kĕmbĕn of borstkleed als sierdoek dragen kan.
Slèndang of sĕmlèndang beteekent dus eigenlijk: een sierdoek (onverschillig welke) over een schouder „en bandoulière" (dus schuindwars over de borst) dragen, in tegenstelling van sampir of sĕmampir, d.i. een sierdoek (onverschillig welke) over een schouder recht naar beneden hangende dragen, en ter onderscheiding ook van rimong, d.i. een sierdoek (onverschillig welke) als een mantel over den rug en om beide schouders dragen.

Fig. 105. Twee dodotdrachten.
Rechts: dodotdracht: sampoer. Links: dodotdracht: tjontokkan.

De slèndang is ontstaan uit de kĕmbĕn, die vroeger dus behalve als borstkleed ook als sierdoek gebruikt werd. Langzamerhand is zij in het gebruik populair geworden en heeft zij haar eigen versieringen en kenteekenen gekregen: behalve de tĕngahan bloembangan (langwerpig-vierkant midden) en de tĕngahan sidangan (ruitvormig midden), met of zonder tjĕmoekirrans ook nog verschillende randen of pengâdâ's, en toempal- of driehoekfiguren in breede eindranden.
De slèndang dient ook als een doek, waarin het kind of de vrachtmand of ook de sirih-doos gedragen wordt [1].
Een lange slèndang, door een sĕrimpie gedragen als een sjerp, waarvan de slippen, onder den pĕnding of buikband doorgaand, aan weerskanten vóór neerhangen, heet sondèr, terwijl een dergelijke doek voor gewone tandak-vrouwen (danseressen uit het volk) sampoer wordt genoemd.

H. De katjoe, een zakdoek, welke als batiksel hoe langer zoo meer in onbruik raakt en alleen

[1] De wijze, waarop een kind kan worden gedragen is eigenlijk tweeërlei: ĕmban pèpèh, d.i. links in de slèndang en het kind met de beenen schrijlings van elkaar, en odjong, d.i. het kind met de beenen bij elkaar. De vrachtmand wordt op den rug gedragen (di gèndong) en de sirih doos of dikwijls ook snuisterijen worden los in een grooten vouw van de slèndang geborgen (di gèmbol).

nog dient, om er de çalat, het gebed, op te verrichten en er bij het soedjoed het hoofd op te leggen.
De katjoe is dan ook gewoonlijk met Korânspreuken gebatikt.

I. De saboek (K. Ng. paningsĕt K. I.) de lendendoek, de lendenband. Tegenwoordig draagt men bijna geen gebatikte saboek meer.

J. De gebatikte sroewal (K. Ng. lantjingan K. I.) of korte broek, die vroeger b.v. door soldaten van de Mangkoenĕgaran als herkenningsteeken gedragen werd, doch nu niet meer voorkomt.
Vroeger werd de broek altijd blauw op wit gebatikt (kĕlĕngan) (1).

Photo Cephas.
Fig. 106. Twee slèndang-drachten, voorgesteld door Jogjasche vrouwen.

Photo Cephas.
Fig. 107. Sĕrimpie uit Jogjakarta, gekleed in een fluweelen jak en een tapih sèrèddan (kain met sleep). De sondèr hangt vóór onder aan den buikband.

Wordt er over het algemeen in Jogjakarta en Bagelen het fijnst gebatikt; de beste kleurstoffen zijn in Sâlâ bekend.
De Sâlâ'sche batiks onderscheiden zich vooral door haar sogâ-kleuren, welke tegen het diepe indigo-blauw een warm effect maken en door geen enkele tint van fabriekmatig bereide verfstoffen geëvenaard kunnen worden.
Behalve het indigoblauw, de sogâ-tint en het wit (natuurlijke kleur van het linnen), dat door de bijzondere bewerking roomkleurig geworden is, treft men ook op sommige plekjes zwart aan, meestal kleine motiefjes, die zoowel door de indigo als door de sogâ-verfstof aangetast zijn.
Op alle Vorstenlandsche doeken komt elke kleur slechts in één tint voor; moet de batikster tengevolge van verschillende toevalligheden b.v. in blauw meer dan één tint te voorschijn willen brengen, dan worden deze kleur-nuancen aangegeven door pointilleering of harceering van het vlak.

(1) Onder de bĕbĕd of kain wordt gewoonlijk een korte, wit-katoenen broek (katok of tjotâ) en onder de dodot een lange broek (tjĕlânâ) van tjindé-stof gedragen; vroeger droeg men in Jogja de korte broek over de lange.

De verlevendiging van het lijnpatroon geschiedt door de invulling van kleine motiefjes (de z.g. isèn), welke reeds in het hoofdstuk over de werkwijzen genoemd en afgebeeld zijn. Is het veld blauw of donkerblauw, dan noemt men het fond latar irĕng (latar = achtergrond; Madoereesch: natar; irĕng = zwart, donker); bij witten of sogå-kleurigen achtergrond spreekt men van latar poetih (poetih = wit, licht).
De figuren op Sålåsche doeken zijn meestal sogå-geel, zoowel op latar irĕng als op latar poetih.
Hierdoor toch komt 't, dat de doeken met blauw veld over 't algemeen duidelijker van teekening zijn, dan die met sogå-geel veld, al zijn deze laatsten prachtiger van gloed door het vele sogå-geel, dat er in voorkomt, geheel domineerend, sterk afstekend tegen het weinige blauw of wit of zwart, dat een klein gedeelte van de figuren uitmaakt. Zijn deze dus op latar irĕng sogå-geel, evenzoo op latar poetih, zoodat de methode van de Vorstenlandsche batikster is, om dezelfde kleuren van eenzelfde patroon op blauw veld, ook te gebruiken voor latar poetih of licht veld.
Heeft men dus b.v. op latar irĕng een sogå-geel blad met diepblauwe nerven, dan worden precies dezelfde kleuren gevolgd bij het maken van hetzelfde patroon op latar poetih, waarvan het gevolg zal zijn, dat van het blad op de kain latar poetih alleen de nerven te zien zullen zijn.
Met de bedoeling, om nu toch de sogå-gele figuren op het sogå-gele fond eenigszins duidelijk te doen uitkomen, wordt de latar poetih dan ook meestal wit gepointilleerd of geharceerd, of krijgt het veld de teekening van een gevlochten mat, of imiteert men er de vlekjes van een leguanenhuid op, enz.
Dit alles neemt niet weg, dat de teekening op latar poetih toch nog onduidelijk blijft, en soms ziet men op zoo'n veld zulk een warreling van sogå-gele lijnen en vlakken met blauwe streepjes er tusschen, dat men er geen bepaald figuur uit kan opmaken, terwijl men uit de blauwe streepjes, die slechts een gedeelte van de teekening zijn, moeilijk zien kan, welke sogå-gele vlakken er bij aangepast moeten worden, om het geheele ornament te kunnen verkrijgen.

Photo Cephas.

Fig. 108. Jogjasche tandakvrouw, de sampoer of sjerp uitgespreid als in gebruik onder het dansen (blz. 105).

Het beste doet men in dit geval, om op eenigen afstand van de kain te gaan staan; hierdoor wordt misschien de symmetrie in de figuren duidelijker en is de contour van de teekening beter te begrijpen. Ook doet men goed, om hetzelfde patroon op blauw veld te raadplegen, — soms komt men dan tot merkwaardige verschillen tusschen vroeger en nu verkregen opvatting van teekening —, en mocht men dit niet bij de hand hebben, dan denke men aan de methode, hierboven in 't kort omschreven; dan denke men op verschillende manieren op het sogå-gele veld de sogå-gele vlakken, die bij de blauwe randen of middenstukken, enz. passen tot geheele ornamenten.
Wat ook eigenaardig kan genoemd worden, is, dat soms een stuk van het fond om een figuur op latar irĕng beschouwd wordt als rand van die figuur en gewoon als zoodanig precies

overgenomen wordt voor hetzelfde patroon op licht veld. Een stukje latar van het donkere fond wordt dus in dezelfde kleur gebruikt als rand op een licht fond.
Dit lijkt aanvankelijk naief en onbeholpen, maar toch heeft de batikster er een goede bedoeling mee. Zooals hierboven is aangegeven, worden dezelfde kleuren van de teekening, zoowel voor latar poetih als voor latar irĕng gebruikt. Welnu, heeft men op zwart fond b. v. tusschen bladranken een groote figuur, met groote, egaal sogå-gele vlakken, dan zou van deze figuur op het lichte sogå-gele veld weinig of niets te zien zijn. Bij de batikster dient dan het stukje of het reepje blauwen achtergrond, dat zich tusschen de bladranken en de figuur bevindt, als rand voor deze figuur op latar poetih en wordt het dan ook in dezelfde kleur overgenomen.

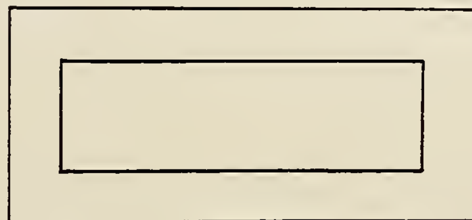

Photo Cephas.

Fig. 109. Jogjasche tandakvrouw, de sampoer of sjerp uitgespreid als in gebruik onder het dansen (blz. 105).

Daar men bij het aanschouwen van eenzelfde patroon op latar poetih en latar irĕng immers volstrekt niet mag denken aan een positief en een negatief, zooals b.v. bij photografische weergave, is dit middeltje van de batikster, om de figuren te verduidelijken, al dadelijk van een aardige vinding. Het batikken vertoont gewoonlijk bij de met sogå gekleurde figuren op wit fond een uitvloeiïng van de verfstof tot spatjes en vlekjes, een soort marmering, welke de Duitscher met den karakteristieken naam van „Zufallsdekor" heeft aangeduid. Die „Zufallsdekor" bezit voor sommige Westersche kunstenaars zekere aantrekkelijkheid.
Gelijk in het hoofdstuk over de kleurstoffen is vermeld, ontstaat die marmering door het barsten van de waslaag op den doek, wanneer deze op nonchalante wijze wordt opgerold, opgevouwen, bestreken voor de kleuring. Heel dikwijls gebeurt 't, dat de batikster opzettelijk de marmering wil doen ontstaan en dan knijpt zij sommige partijen, die met sogå gekleurd moeten worden tusschen de vingers of wordt de doek voorzichtig met haar voeten betreden. De techniek heet: rĕmĕd (ook njĕngkaroek); de teekening van aartjes, daardoor ontstaan: rĕmĕddan of tjĕngkaroekkan (d. i. als tjĕngkaroek of door droging ingeschrompelde rijstkorrels).
De „Zufallsdekor", ontstaan door het breken van de waslaag ten gevolge van een onverschillige behandeling van den doek, geeft groote breukstrepen en -vlekken in de gekleurde teekening; de rĕmĕddan doet een logische, regelmatige marmering ontstaan van fijne aartjes, die de fondkleur verlevendigen. Bij de Javaansche batikster maakt de „Zufallsdekor" een batiksel beslist inferieur. De kenner onderscheidt die breukstrepen en -vlekken, door een onnauwkeurige behandeling ontstaan, van de fijne aartjes, welke gewreven zijn uit de fijne vingers der batikster. Maar de Westersche artisten, die aan batikken doen, kennen over het algemeen dat onderscheid niet en brengen opzettelijk de „Zufallsdekor" aan, die in nog ergere mate de onnauwkeurige behandeling aanduidt en volgens Javaansche begrippen dan ook alleen het kenmerk is van zeer inferieure doeken, batiksels, die voor de markt vervaardigd worden.

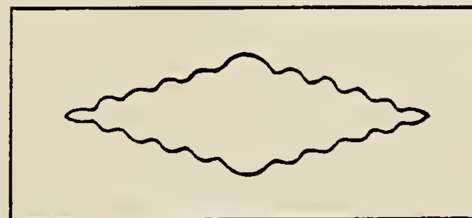
Zelfs de techniek van het rĕmĕd of njĕngkaroek wordt alleen toegepast op de met het sogâ-mengsel te kleuren gedeelten, op een wit fond, nooit ten opzichte van de blauwe kleursels van den doek. Het blauw moet persé binnen zuiver getrokken lijnen afgebakend zijn; het blauw mag volstrekt nergens eenige uitvloeiing of adering vertoonen, wil men althans aan den doek de eischen van een goed batiksel stellen. Vandaar, dat de navolgende bewering van Kurt Schmidt, die over „Die Batikkunst" geschreven heeft: „Ist der Stoff mehrfarbig, so kann auch die Marmorierung mehrfarbig sein" alleen toepasselijk zou wezen op Inlandsche, inferieure batiks. Het kenmerk van een goede batik is niet alleen, dat de blauwe partijen scherp afgelijnd moeten zijn, maar ook, dat de witte stippels, tjĕtjek of sisik mĕlik van de isèn-figuren (zie het hoofdstuk over de werkwijzen) scherp, rond en helder-wit moeten zijn. De Javaansche kenner, die een batik wil koopen, kijkt eerst naar deze figuren.

Fig. 110. Bloembangan (blz. 105).

De batikpatronen kunnen in twee hoofdgroepen worden onderscheiden, n.l. die, welke gebaseerd zijn op geometrische verdeeling van het versieringsvlak en die, welke geheel naar vrije, ongebonden opvatting ontworpen, geheel uit de vrije hand aangebracht zijn, als uiting van decoratieven kunstzin en tot weergave van een zekere symboliek.

Geen ander volk in den Indischen Archipel, behalve het Balische of Menangkabausche, past die tweede siermethode zoo vaak toe; de inboorling bepaalt zich hoofdzakelijk tot het Indonesische, op meetkunstigen grondslag berustend motief, en waar een groot veld valt te versieren, wordt dit verdeeld in kleinere vakken, randen, strooken, die de artistieke toepassing van dit beginsel beter gedoogen. Het geometrische vlakornament is het kunstigst in de meest Oostelijke landen van den Archipel en bij de primitieve volken als Bataks, Dajaks en Alfoeren. Dat van het Javaansche batiksel is over het algemeen eenvoudiger. De weergave van de symbolisch opgevatte, niet geometrische teekening, het invullen van een vlak zonder in het minst eenige symmetrie te betrachten, het resultaat dus van een ingewikkelde gedachte, moeten de Javanen van de Hindoes hebben overgenomen.

Het best blijkt dit uit sommige patronen, als b.v. kawoeng, tjindé wilis enz., welke wij ook aantreffen op de steenen beelden van oude Hindoesche tempels, op oude Hindoesche weefsels enz. Het nu nog veel op gebatikte slèndangs voorkomende anjelierenmotief (tloeki of taloeki) moet via Hindostan van Perzië op Java ingevoerd zijn.

Fig. 111. Sidangan (blz. 105).

Het palmet-patroon, (een blad met gekrulden top), dat onder den naam van „turanj" of „kalgha buta" zoo vaak en in zoo verschillende combinaties te vinden is op Kashmiren sjaals, wordt ook in de Javaansche batikkunst gebruikt.

In zijn opstel „Indian Carpets and Rugs" schrijft F. H. Andrews in het „Journal of Indian Art" deel XI het navolgende over dat palmet-patroon: „The well known Cocus or Butha or Cone, so familiar in modern Kashmiri and in earlier Persian weaving, and concerning the origin of which many theories have been propounded, may be easily referred back to a somewhat more simple form in the tapestries of the first century of our era in Egypt and doubtless much earlier".

De teekenkunst, die zich bij de Indonesische volken immer bepaald heeft tot de weergave van het meetkunstige vlakornament, waarmee intusschen eveneens een eenvoudige symboliek werd uitgedrukt, kwam door Hindoesche en Perzische invloeden in een nieuwe richting. De repro-

ductie der onderdeelen van een ingewikkelde veldteekening werd onbewust vlakornamentaal; bij het eigen ingewikkelde ontwerp maakte men onwillekeurig en hoe langer zoo meer gebruik van motieven, waarvan verscheidene nu standaardmotieven voor een symbolische teekening geworden zijn.

Bij de Hindoesche en Perzische kunstenaars werd de ornamentale uitvoering volstrekt niet op den achtergrond geschoven voor het uitdrukken der ingewikkelde, beteekenisvolle bedoeling; bij de Javanen, die het principe overnamen, was de symboliek dikwijls gewichtiger, dan de ornamentale uitvoering.

De details van een teekening worden nu zelfs gebrekkig weergegeven; naar de voorstelling van die details moet wel eens geraden worden.

Toch verkrijgt die kunst iets karakteristieks en geeft het versieringsbeginsel, om een vlak te beteekenen, zonder eenige symmetrie te betrachten en met een vaste bedoeling, iets van een gedachte door die teekening weer te geven, meer gelegenheid tot zelfstandig ontwerpen, dan het gebruik van het geometrisch ornament, dat echter een mooiere sierkracht bezit.

Er zijn nog maar weinig batiksters over, die een teekening op het breede veld van een doek zelf kunnen ontwerpen; er zijn zelfs niet velen, die de symboliek van oude patronen begrijpen. Het werken voor de markt heeft een belangrijk stuk van deze mooie kern der kunst doen verloren gaan. De patronen worden dikwijls werktuigelijk opgebracht. De ingewikkelde figuur van een groot veld wordt zelden meer bedacht met een besliste originaliteit. Maakt men geen gebruik van oude standaardmotieven, die men compileert dus tot een gansche, ingewikkelde teekening, dan vervormt men afgeziene figuren naar eigen gedachten.

De meeste batiksters bedienen zich van polâ's, voorbeelden, monsters, patronen van papier of doek, waarop de figuren gecalqueerd zijn en welke zorgvuldig worden bewaard, dikwijls overgaan van moeders op dochters en dan uitgeleend worden aan kennissen, die niets oorspronkelijks weten te batikken.

Dat herhaaldelijk overnemen van figuren, — natuurlijk veelal onnauwkeurig en zonder de mooie beteekenis ervan te begrijpen —, is een van de redenen, waarom de artistieke waarde van de Javaansche batikkunst belangrijk verminderd is.

De kenner merkt dit al dadelijk aan de lijnen en de namen der nagebootste patronen, die uit andere streken afkomstig zijn.

Bij de volken, die, gebruik makende van het geometrisch ornament, een veldversiering opbouwen uit standaardmotieven, ziet men vaak, dat de ensemble-teekening niet bepaald genoemd wordt. De nomenclatuur bepaalt zich hier tot de samenstellende onderdeelen. Niet aldus in de batikkunst. Elke teekening, hoe ingewikkeld of eenvoudig ook, heeft één enkelen naam, waarin tevens de symbolische beteekenis der figuur eenigszins ligt opgesloten. Wel krijgen de z.g. opvul- of aanvulornamenten (de isèn), die reeds behandeld zijn in het hoofdstuk over de werkwijzen, afzonderlijke benamingen, maar zij vormen een zeer klein deel slechts van de teekening, en zijn niet gemaakt voor den opbouw, maar voor de verlevendiging, de verduidelijking van de figuur. Met de bedoeling van het eigenlijke lijnen-ontwerp hebben de vaak nietige isèn-ornamentjes weinig te maken.

Al wat hierboven geschreven is van de Sålå'sche kains is voor een groot deel ook van toepassing op de Jogja'sche, met dit verschil echter, dat deze laatsten niet zulk een heldere sogâgele tint hebben.

De echt-Vorstenlandsche patronen, die ook elders op Java, hetzij correct, of verbasterd in gebruik zijn, kunnen verdeeld worden in de volgende groepen:

1. Bandji-patronen. 2. Tjĕplokkans. 3. Ganggong-variaties. 4. Kawoeng-variaties. 5. Parang-soorten. 6. Schuinloopende motieven, niet tot de parangs behoorend. 7. Imitatie

weefpatronen (nitik-patronen). 8. Bloemmotieven (Semèn, afzonderlijk of gecombineerd met dier- en vleugel-figuren).

1. BANDJI-PATRONEN.

Bandji-patronen. Deze worden het eerst genoemd, omdat zij als siermotieven, tevens als zinrijke symbolen, het oudst zijn.
De bandji-figuur, de swastika uit de verre oudheid, is een eenvoudig kruis, dat door aanvoeging van eenige rechte lijntjes een draaiing, een werveling aangeeft.
De oudste aarde-bewoners moeten, toen zij nog in enkele stammen verdeeld waren, bij het willen versieren hunner gebruiksvoorwerpen, zich bediend hebben van de allereenvoudigste ornamenten: de lijn en de stippel, welke zuiver verband hielden met de toenmalige, hoogst

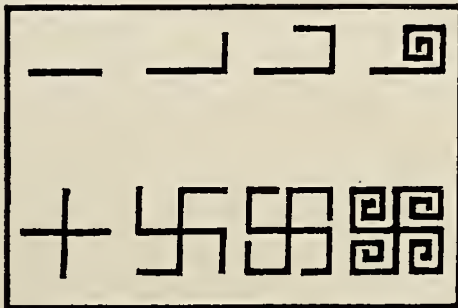

Fig. 112. Ontwikkeling van sleutelfiguur en swastika uit de lijn.

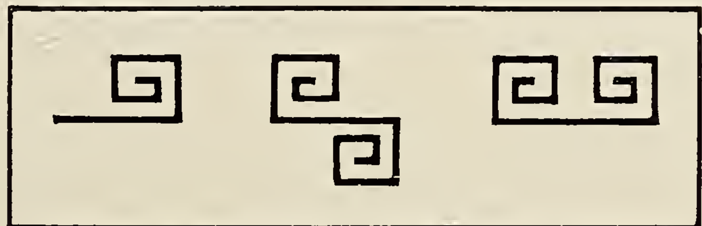

Fig. 113. Verdubbeling van de sleutelfiguur door aaneenschakeling en tegenstelling.

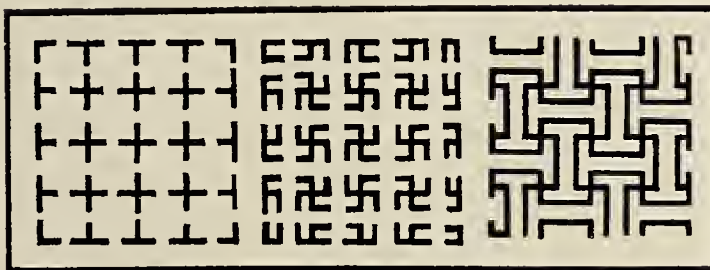

Fig. 114. Ontwikkeling van het patroon, waarop swastikas voorkomen, zoowel met den „draai" naar links als naar rechts.

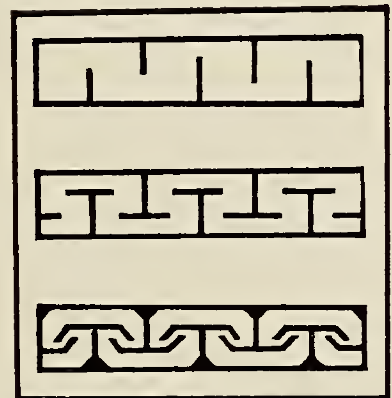

Fig. 115. Ontwikkeling van een Papoesch meandermotief.

primitieve technieken en logisch waren voortgesproten uit een aanvankelijke vermooiingsidee. In steen, schelp en hout, de door de natuur geleverde materialen, werd met gebruikmaking van steenen werktuigen de lijn gekrast, de stippel gegrift. In den loop der tijden breidde zich dat eenvoudige, oorspronkelijke versieringsprincipe uit. Van twee lijnen werd een kruis gemaakt of een haak, waaraan men nog een derde en een vierde lijn toevoegde tot een sleutelfiguur. En de stippel werd verwijd tot een cirkeltje. We zouden dit de eerste ontwikkelingsphase van het ornament kunnen noemen.
De rechte lijn en de stippel vormden de twee basissen, waarop de meer ingewikkelde figuur werd samengesteld, maar na die hierbovengenoemde eerste phase bleef de ontwikkeling van den cirkel, de gebogen lijn, ietwat ten achter, en werd aan de rechte lijn, als het gemakkelijkst weer te geven motief, de meeste aandacht besteed bij een versiering der voorwerpen. De tweede phase van ornamentengroei trad in.

Het reeds bekende kruis, gecombineerd met de sleutelfiguur gaf de versiering welke nu onder den naam van swastika bekend staat. De bijeenvoeging van verschillende sleutelfiguren deed de meander ontstaan. Er werden driehoeken, rechthoeken, ruiten, rhomben, zigzagfiguren gevormd, en men verbond er al of niet sleutelmotieven aan. In de eerste ontwikkelingsperiode reeds had de ornamenteering een zekere symboliek tot grondslag, symboliek, welke, verband houdend met natuurverschijnselen en cultus, bij de verdere uitbreiding van het versieringsbeginsel duidelijker naar voren trad.

Als ornament heeft de swastika, waaraan men een voornaam-symbolische beteekenis hechtte, een afzonderlijke plaats weten te verwerven. Zelfs werd het teeken later bloot als een symbool gebruikt, zonder dat men er eenige bedoeling van versiering aan verbond. Maar als ornament moet de swastika, welke immers een vereeniging is van een kruis met sleutelfiguren, ongeveer in het zelfde stadium van lijnenontwikkeling zijn ontstaan als de meander, die, wanneer we haar analyseeren, nagenoeg hetzelfde opbouw-beginsel verduidelijkt, dezelfde gedaante bezit en naar een gelijkvormig idee uit de standaardmotieven van lijnen en sleutels geconstrueerd is ([1]).

Ik zal hieronder trachten, dit te bewijzen, doch allereerst dient aangegeven te worden, wat de swastika beteekent, en hiervoor kan te rade gegaan worden met het werk van Thomas Wilson: The swastika, in het Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution (report of the U. S. National Museum 1896).

Het sanskrietsche woord swastika beteekent: geluk, voorspoed en is samengesteld uit su (soe) = goed en asti = welvaren, terwijl ka een affix is. Er zijn heel wat beteekenissen aan dit symbolisch teeken toegeschreven. Er zijn schrijvers, die het beschouwd hebben als een embleem van Zeus, van Baäl, van de zon, van den zonnegod, van den hemel, van den hemelgod. Anderen denken, dat het de trimoerti Brahma, Vishnoe en Siwa voorstelt. Een enkele auteur zegt, dat 't het lotos-teeken is in Egypte en Perzië, terwijl een andere er een phallische beteekenis aan hecht.

De swastika, in vóórhistorische tijden een wijde verbreiding hebbend, wordt nu nog in sommige landen, zoo b.v. Indië, China, Japan, enz. gebruikt als een teeken van lang leven, voorspoed, geluk, rijkdom. Reeds in het Ramâyana is het bekend en niemand minder dan professor Max Müller heeft er op gewezen, hoe in dat oude heldendicht verhaald wordt van Barâta, die een vaartuig kiest, hetwelk met de swastika gemerkt is. Van de 65 symbooltypen van Boeddha's voetafdruk wordt aan de swastika de voornaamste kracht toegeschreven. Burnouf verklaart de swastika als een voorstelling van het werktuig, waarmee het heilige vuur (agni) door wrijving ontstond.

„The sign of the cross itself was so simple", zegt prof. Wilson, „consisting of only two marks or pieces, intersecting each other at a right or other angle, that we may easily suppose, it has been the result of independent invention". Maar in zijn conclusies is hij daarmee eenigszins in strijd. Want hij beweert later, dat de swastika „was not the result of duplicate

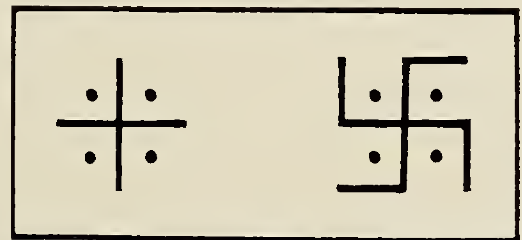

([1]) In Raden Marta Hardjana's Pepakem Sapanti Sakoentala (met Hollandsche vertaling en aanteekeningen van D. van Hinloopen Labberton; uitgave van Widya Poestaka no. 1) wordt gezegd, dat reeds Dr. Brandes aantoonde, „dat de oude symbolen (neem b.v. het swastika symbool of het trisjoela symbool) in de een of andere periode als symbolen worden begrepen en toegepast. Daarna begint de symbolieke waarde haast onherroepelijk op den achtergrond te geraken, om geheel door de ornamentieve toepassing overwoekerd te worden. De swastika's worden tot meanders, ze dalen af van symbool tot den rang van teekenvoorbeeld. En dan, als het proces bijna voltooid is, en men niet anders verwachten zou, dan dat de symbolen bij verdere ontwikkeling voor simpele versiering zouden plaats maken, dan komt ineens het oude symbool in volle nuchterheid als symbool terug, haast zonder poging, om het tot ornament te verwerken. Uit de Hindoe-Javaansche bouwkunst haalde Dr. Brandes de bewijzen voor deze periodictieit."

Plaat 12. KAIN SOGAN VAN SÅLÅ.
PATROON: pisang bali latar irĕng.
(Voor pisang bali zie blz. 183, 187, 218 en 219; voor latar ireng zie blz. 107 e.v.)

invention or independent discovery, that it is not an illustration of parallellism in human thought, but it was transmitted from person to person, or passed from one country to another, either by the migration of the people, by their contact or communication, or by the migration and transmission of the symbol and the sign itself".
Moeten we nu dit laatste beschouwen als een antwoord op de te voren door den schrijver gestelde vraag, hoe dit oud, merkwaardig en wijdverbreid teeken, een erkend symbool van den godsdienst van het Oosten, zijn weg heeft kunnen vinden b.v. naar de Scioto vallei in Amerika!?
Deze geleerde gaat van de veronderstelling uit, dat de swastika, bij duizenden gevonden in de inscripties van de rotsachtige wanden van Boeddhistische tempelholen in Indië, vermoedelijk haar eerste verschijnen heeft in Centraal- en Zuid-oost-Azië onder de voorgangers van Brahmanen en Boeddhisten, al voegt hij er bij, dat het niet met zekerheid is uit te maken, of het teeken van het Oosten naar het praehistorische Europa gebracht werd, dan wel omgekeerd, terwijl hij eerder aangeeft, hoe de swastika, èn als symbool, èn als ornament, reeds in bronzen tijd gebruikt werd.
We vinden meer dan in de verklaring van de afkomst bevrediging voor het ontstaan der swastika in de geleidelijke, vroegste ontwikkeling van het lijnornament, waarvoor we niet tot in bronzen, maar tot in steenen tijdperken en veel vroeger hebben terug te gaan. Wanneer we dan op den voorgrond stellen, dat in die oudste tijden de schaarsche aarde-bevolking nog maar weinig stammen telde, dan is het logisch, hoe de swastika bij die enkele groepen, die allen gelijk stonden in de onbeschaafdheid van den natuurmensch, wèl het resultaat is van de eerstbeginnende cultiveering van een aangeboren, primair kunstgevoel, dat zich in allereerste wording baseerde op het aangegeven van lijn en stippel. Dan is 't ook te begrijpen, hoe door de ontwikkeling van die twee uit de gedachten geboren standaardmotieven de combinatie tot de swastika en de meander in een later tijdperk is gegroeid, en hoe deze ontwikkelingsvormen met de daaraan verbonden krachtiger en duidelijker wordende symboliek, in normale gedaanten en vele variaties zijn verbreid tegelijk met de verbreiding van het aantal volksstammen.

Fig. 116. Croix swasticale van Zmigrodski en swastika met stippels.

De Hongaarsche geleerde Zmigrodski heeft gewezen op een combinatie van een eenvoudig, uit rechte lijnen samengesteld kruis met vier stippels in de hoeken, en heeft deze figuur „croix swasticale" genoemd, waarmee hij onbewust heeft verduidelijkt, dat daaruit de geschiedenis van het ontstaan der swastika uit de oudste standaardmotieven kan worden afgeleid. Zelfs meer volledige swastika's zijn aangetroffen, met die stippels gecombineerd, terwijl in een werk van professor Goodyear een uit swastika en meer uitgewerkte sleutelmotieven bestaande figuur wordt aangetroffen, die met den naam van meander wordt aangeduid.
De symboliek werd tegelijkertijd en met ongeveer dezelfde bedoelingen, dezelfde beteekenis voor die andere ontwikkelingsfiguur, de meander, bedacht, en zoo is ook uit die analogie van symbolen af te leiden, dat het stadium van het artistieke, menschelijke kunnen in overoude tijden zich gevormd heeft na de aanvankelijke reproductie van de eenvoudige lijn, welke door latere geslachten in meer bevredigende complicaties tot een begin van zinnebeelden-bevattenden stijl werd weergegeven.
Robert Philips Greg schrijft in zijn: „The fret or key ornamentation in Mexico and Peru", (Archaeologie 1883), hoe de sleutelfiguur de symbolische afbeelding is van water. In Lord Kingsborough's Antiquities of Mexico wordt verklaard, dat de sleutelfiguur een

plant voorstelt, uit welker bladeren in sommige jaargetijden vocht te voorschijn komt. Op oud-Grieksche en Etruskische vazen zijn in de teekening combinaties aan te treffen van sleutelfiguren met visschen en dolfijnen. In China is de meander het symbool van donder, wolken of onweer-regen, en daarmee staat in verband de gunst des hemels waardoor de regen den landbouwer toestroomt.

„It is easy to see", aldus Robert Philips Greg in zijn hierboven aangehaald werk, „how the key pattern or ornament both as a separate arrangement and in continuous combination as a border or fret, came in a country, where water and rain were at certain times of the year of great importance".

Geen wonder dus, dat in overoude tijden de sleutelfiguur bij de onbeschaafde volken in Indië en Amerika als een den landbouwer geluk-aanbrengend symbool gemakkelijk behouden bleef.

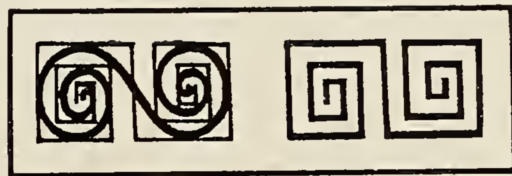
Professor Alois Raimund Hein, aan wien op kunsthistorisch gebied meer gezag toe te kennen is, dan aan den geleerde Wilson, geeft in zijn werk: Mäander, Kreuze, Hakenkreuze und urmotivische Wirbelornamente in Amerika aan, dat de meander — om maar enkele voorbeelden te noemen — voorkomt in Europa, — in Griekschen en Romeinschen tijd zelfs heel algemeen en in duizendvoudig gebruik —, in Amerika bij Mexicanen, Peruanen, Brazilianen, Arauaken, Pueblos, in Afrika, bij de oude Egyptenaren, van wie de Grieken vermoedelijk het ornament geleerd hebben, in Azië bij de Indiërs, Chineezen en Japanners, bij de Koreanen, Tibetanen, Siameezen en bij de Dajaks op Borneo, in Australië, bij de Papoea's op Nieuw-Guinea, enz. En hij stelt zich zelf dan de vraag: „Sollen wir es hier nicht vielmehr mit einer in wunderbarer Weise bis ins kleinste Detail übereinstimmenden künstlerischen Aüsserung des Völkergedankens zu thun haben, die nothwendig allerorten in die Erscheinung treten musste, dem algemeinen Gesetze der Causalität gehorchend?"

Ook Friedrich Hirth beweert in zijn werk: Mäander und das Triquetrum in der Chinesischen und Japanischen Ornamentik (Verhandlungen der Berliner Anthropologischen Gesellschaft, Sitzung 22 Juni 1889), dat de eigenlijke, Chineesche meander-vorm bestaat uit twee, tot een hoekige S aaneengeschakelde sleutelmotieven, en een verzinnebeelding is van donder en wolken. „So bedeutet der Mäander als Symbol des Donners und der Wolken, mit anderen Worten des Gewitters, in erster Linie das Geschenk des Himmels, dasz dem Menschen in Gestalt befruchtenden Regens zu Teil wird, in zweiter Linie Gunst und Gnade im Allgemeinen." Voorts geeft hij aan, dat verdubbeling van de sleutelfiguur, hetzij door symmetrische tegenoverstelling of door aaneenschakeling de meander doet ontstaan.

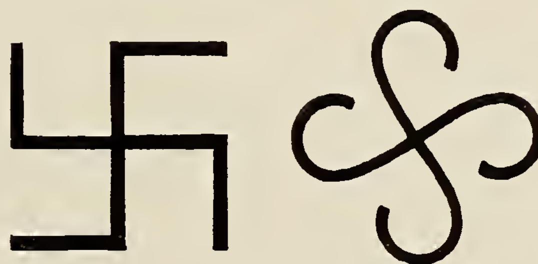
Waar dus het haak- of sleutelmotief, dat, gelijk hierboven aangegeven is, zich ontwikkeld heeft uit de eenvoudige lijn, de standaard is geweest voor den meander, kan veilig worden aangenomen, dat het ook gediend heeft voor den opbouw van de swastika, welke door sommigen immers het haakkruis genoemd wordt. En te meer zal men zich houden aan de betoogde ontwikkeling van een algemeene volksgedachte, wanneer men uit het bovenstaande de gelijkheid in de verzinnebeelding van meander en swastika merkt, het willen uitdrukken van een hemelsche gave, van een bescherming, begunstiging, begenadiging door onzichtbare, bovennatuurlijke machten.

Gelijk gezegd, bleef de ontwikkeling van de tot gebogen lijn geworden stippel ten achter bij die van de rechte lijn, welke uit den aard der zaak een gemakkelijker versieringsmateriaal opleverde. Eerst toen in deze richting reeds combinaties waren bedacht, werd de gebogen lijn op de ontworpen figuren toegepast. Men verkreeg dus de afronding dier figuren. Eerst de golflijn naar de zigzagstreep; de S figuur naar den dubbelen, rechthoekigen sleutel; de concentrische cirkels naar de concentrische vierkanten, de gebogen swastika naar het rechte haakkruis, de spiraal naar de meander, en eindelijk het triquetrum (driebeenig wervelornament) het tetrasquetrum (vierbeenig wervelornament) enz.

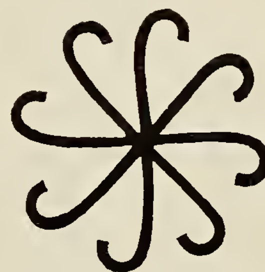
Ten opzichte van spiraal en meander is Hirth juist van een tegenovergestelde theorie. Immers, in zijn reeds aangehaald werk vestigt hij de aandacht op een figuur, een krul, voorkomende op een antieke, bronzen urn, — ook hij gaat dus niet verder terug, dan tot in den bronzen tijd, zoodat hier zijn praemisse onjuist wordt —, een krul, waarmee de draaiende, rollende beweging van den donder gesymboliseerd wordt.
De kwadratuur nu van dat teeken is volgens Hirth de rechthoekige sleutelfiguur. Er is meer reden, om aan te nemen, dat de spiraal is ontstaan door afronding van de meander, dan dat deze gevormd zou zijn door kwadratuur van de spiraal. De ontwikkeling van het gemakkelijkst aan te wenden versieringsmateriaal: de rechte lijn, moet natuurlijk wel zijn voorafgegaan. Ook andere schrijvers, zoo b.v. d'Alviella, Greg en Thomas geven de evolutie van de swastika in omgekeerde m. i. onlogische volgorde aan, door te beweren, dat eerst het triquetrum, daarna het tetrasquetrum en eindelijk de swastika is ontstaan, terwijl Dr. Birdwood in zijn „Indian arts" meent te moeten gelooven, dat de Boeddhistische swastika de oorsprong is van het sleutelornament.

Fig. 117. Afronding van een meander.

Door de ontwikkeling van de primaire versieringsneiging, de evolutie van het ornament, de afronding van de rechte lijn, de complicaties van figuren, ontstond in een nieuw stadium ook het meer artistieke streven, om een vlak meetkundig te verdeelen, hetzij door hulplijnen, of louter in gedachte. Deze meetkundige verdeeling nu groeide aan tot een bepaalden grondslag voor het decoratief.

Fig. 118 Afronding van de swastika tot het tetrasquetrum of vierbeenig wervelornament.

De kunstzin breidde zich uit en vond geen voldoening meer in enkelvoudige figuren; de meest begaafden onder het volk zochten naar middelen tot het meer ingewikkeld maken der samenstellingen, en die wisten zij op min of meer artistieke manieren toe te passen door parallelliseering, herhaling, aaneenschakeling, tegenoverstelling, weergave in diagonale richting, door kruising, afronding, verspringing, verwijding, vernauwing, uitsparing, harceering, stippeling, enz. der bijeen te voegen standaardmotieven.

Fig. 119. Achtbeenig wervelornament.

Ongetwijfeld moeten ook deze systemen, welke een niet onbelangrijk deel vormen van het ontwerpen van vlakornament, een geleidelijke ontwikkeling hebben doorgemaakt. De symboliek, vroeger alleen voor meander en swastika geldend, kwam ook tot uiting in andere lijnencombinaties en werd gevormd, niet alleen naar het grootsche, bovennatuurlijke, maar naar de omringende dingen uit de geobserveerde natuur. Maar immer werd die symboliek door rechte en gebogen lijnen weergegeven in een patroon, dat het resultaat was van een aldus gevormd, gegroeid kunstgevoel. De fantaisie ging rijker werken, de bekwaamheid in het ontwerpen nam toe. Bij de aan geen cultuur onderhevig geweest zijnde en geïsoleerd gebleven volken, die nooit anders dan met lijnen gewerkt hadden, vormden het ontwerp, de vlakverdeeling en het vinden van symbolen drie details van een decoratief vermogen, details, welke mooi bij elkaar aanpasten. Van geslacht op geslacht ging het als onbewust benutte versieringsbeginsel over en werd het een hereditaire knapheid in het weergeven van beteekenisvol vlakornament. De vrije ornamentiek met zuiver decoratieve bedoeling kon uit den aard der

zaak goed samengaan met de werkelijkheidsreproductie naar animistische idee. Mensch, dier en plant werden in een lijnenspel omgezet, dat in zijn opbouw kunstig en mooi-symbolisch was. De z.g. wervel- of draaimotieven zijn nog maar in een klein deel van Indië aan te treffen o.a. bij de Toradjastammen, (gelijk uit het laatste hoofdstuk van dit boek, over het beschilderen van foeja of geklopte boomschors blijken zal) en bij de bevolking van het altijd geïsoleerd gebleven gebied van Zuid-Bantam, waar men die wervel- en draaimotieven kan aantreffen op de z.g. kain simboet (zie het hoofdstuk over de werkwijzen); het meetkunstig ornament is in den Indischen Archipel, vooral in het Oostelijk gedeelte daarvan en bij de natuurvolken van Sumatra, Borneo, Celebes en omliggende eilanden nog zeer veel in gebruik; de swastika komt nog het meest op Java voor.
Er zijn schrijvers geweest, die een diepzinnig onderscheid gemaakt hebben tusschen de swastika of het haakkruis met den draai naar links en de swastika met den draai naar rechts. In de perioden van geleidelijke ontwikkeling der decoratieve volkskunst is op die omstandigheid geen acht geslagen, en het beste bewijs daarvan is, dat op oude en moderne voorwerpen die beide vormen naast en bij elkaar voorkomen. Opzettelijk heb ik hierboven het woord „draai" geschreven, omdat het tijd wordt, aan te duiden, hoe in de ontwikkelingsphasen door de vorming van een kruis uit twee rechte lijnen en — in het volgende stadium — door toevoeging van sleutel-lijnen aan dat kruis, als toevallig, buiten den opzet van den versierder, een richting in het rond wordt weergegeven. Al is de swastika niet met die speciale bedoeling ontworpen, de uit de lijnencombinatie ontstane „draai" moet een gewichtige factor geweest zijn voor het intreden van de nieuwe ontwikkelingsphase, waarbij de cirkelfiguur weer op den voorgrond komt. Ik waag het, hier aan te nemen, dat de boven reeds besproken afronding van rechte lijnen het eerst is toegepast op de swastika, die juist door haar bijzondere constructie het idee van rondgang, draaiïng cirkeling, werveling, als van zelf aangaf en waaruit dus het tetrasquetrum is ontstaan. De Hindoes, die volgens sommige schrijvers de swastika hebben uitgevonden, hebben de lijnversiering gedeeltelijk laten varen. Van de heele, wijdverbreide, een tijd van eeuwen vorderende ontwikkeling van kunstgevoel en kunsttoepassing zijn bij dat volk de symboliek en de vlakverdeeling overgebleven, welke in het weergeven van meer ingewikkelde bloem-, blad- en rankmotieven te pas komen. Deze gewijzigde richting in een bepaalde evolutie is ook waar te nemen bij de Javanen, met dit verschil echter, dat, ondanks allerlei invloeden, in hun batikkunst toch nog wat van de primaire versiering met rechte lijnen is overgebleven.
Omtrent de swastika figuur is op Java nog de navolgende Chineesche legende bekend:
Toen de Chineezen op Java kwamen, brachten zij een houten bruidsbed mede, dat boven rechts en links en in het midden vakken had. Het eene vak was bewerkt met de figuur van den vogel „Hok" of „Hoek" die rijkdom aanbrengt, het andere vak vertoonde de teekening van gebloemte, omringend het dier „Lok", dat voorspoed en zegen geeft, en het derde vak was bewerkt met voorstellingen van bloemen en tjamara's, hetgeen een lang leven moest symboliseeren. Beneden deze vakken bevonden zich strooken, ingesneden met figuren van het mannelijke en vrouwelijke dier, hetwelk „kilin" heet, opdat het bruidspaar goede en mooie kinderen zou krijgen, en daaronder weer waren rechts en links andere vakken aangebracht, bewerkt met de afbeeldingen van den mannelijken en vrouwelijken vogel „Hong" (garoedå), opdat de echtgenooten met elkander konden leven in liefde en eensgezindheid. De plaats waarop het kussen moest rusten, was van voren voorzien van een breeden rand en vertoonde de afbeeldingen van gekroonde, vliegende någå's; hierdoor toch kon de vrouw mooie zonen krijgen. De voorpooten van het bruidsbed waren gegraveerd met de figuren van den mannelijken en een vrouwelijken vogel „Hong", beiden gezeten op den boom „Bo Tan". De Chinees bedoelt hiermee, dat de echtgenooten elkaar innig zullen liefhebben.

De hemel van het bed was gegraveerd met vele swastika of bandji-figuren, welke bedoelden, dat al het geluk, gesymboliseerd door de overige teekeningen, dus: rijkdom, zegen, lang leven, mooie kinderen, enz. zich zou kunnen vertienduizendvoudigen (ban = tien, dzi = duizend) [1]. Hoewel op batiks de variaties van het bandji-motief eigenlijk beperkt zijn tot 1. bandji latar irĕng en 2. bandji latar poetih is deze rubriek van batikpatronen afzonderlijk genoemd, om de groote beteekenis van de swastika als symbolisch ornament.

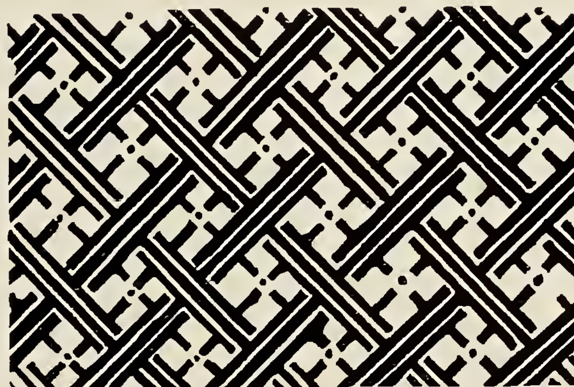

Fig. 120. Bandji (no. 1 en 2 op blz. 117).

Enkele bandji-motiefjes worden ook afzonderlijk in vierkanten of medaljons weergegeven en dan worden de patronen als volgt genoemd:

3. Bandji ganggong latar irĕng.

Ganggong is de bloem van de Cryptocoryne ciliata Fisch, behoorende tot de Araceae.

Het patroon wordt gevormd door elkaar snijdende cirkels. Tusschen de daardoor ontstane ellipsfiguren is een onduidelijk kruismotief geteekend, en wel zoodanig, dat daaruit wel

Fig. 121. Bandji bèngkok (no. 5 op blz. 118).

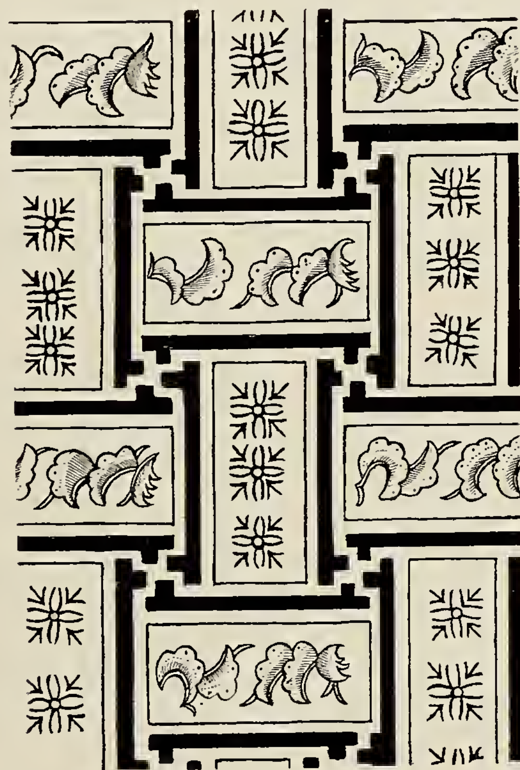

Fig. 122. Bandji goeling (no. 7 op blz. 118).

een bandji-figuur op te maken zou zijn. In andere cirkels zijn bloemvormige ornamenten weergegeven.

---

(1) In 't Javaansch wordt de swastika ook bandji of balak bosok genoemd (balak = ongeluk; bosok = verrot, vergaan, dus balak bosok = geluk).

4. Bandji likassan latar irĕng.
Likassan = garenwinder. Evenals bij no. 3 hierboven fragmentarische bandji-motieven in de ellipsen van elkaar snijdende cirkels.
5. Bandji bèngkok latar poetih.
Bèngkok = scheef.
Medaljons, ontstaan door elkaar snijdende cirkels. Die medaljons zijn afwisselend gevuld met bloemmotieven en fragmentarische bandji-motieven.
6. Bandji kasoet latar poetih.
Kasoet = verward. Patroon van vierkanten, die met onduidelijke bandji-motieven opgevuld zijn.
7. Bandji goeling. Goeling = rolkussen.
Bandji-motieven in langwerpig-vierkante vakken, welke door de lijnen der Swastika-figuren gevormd zijn.

2. TJĔPLOKKANS.

Tjĕplok beteekent: beslag of oplegsel van metaal in den vorm van een roos, een sterretje, kruisje, enz. tot versiersel (zie Gericke en Roorda's Javaansch Woordenboek); onder tjĕplokkan moet dus worden begrepen: al wat daarop lijkt.
Wanneer uit het patroon te zien is, dat het der batikster te doen is geweest, om een zuiver lijnenmotief weer te geven, en daarmee bepaalde figuren als vierkanten, cirkels, ruiten, sterren, veelhoeken, enz. te verkrijgen, die allen weer door verschillende lijnencombinaties zijn georna-menteerd, dan noemt men het patroon een tjĕplokkan. Men late zich niet misleiden door de bloemennamen, die dikwijls aan de patronen dezer rubriek worden gegeven! Wel worden bloemen nagebootst, maar in lijnen, in geometrisch ornament! Ziedaar het zuiverste beginsel bij het ontwerpen van oud-Indonesisch vlakornament! Bij het maken van een tjĕplokkan is 't der batikster niet te doen, om bloemen, dieren, voorwerpen uit haar omgeving of uit de natuur in hun geheel weer te geven, dus niet de teekening met schaduwen en alle details te vervaardigen, maar om er de ornamentale lijn uit te putten en die in het vlak weer te geven met een symbolische beteekenis. Geen naturalistische reproductie dus, maar een vlakornamentale styleering met verzinnebeelding als bijbedoeling!
In de patronen van deze rubriek is uit den aard der zaak bijna altijd symmetrie te herkennen, en zoo niet, dan toch altijd een systematische methode, om de figuren zuiver decoratief op te zetten of bijeen te voegen.
Bij het patroon tambal b.v. (zie hierachter) is absoluut geen symmetrie te herkennen, maar de hoofdidee blijft dan toch altijd, om door lijnen gevormde vlakken en figuren te laten zien. De styleering van bloemen, dieren, voorwerpen, enz. is gewoonlijk niet zoo als de Westersche ontwerper zich die voorstelt.
Laten we zeggen, dat de Javaansche batikster, gewoonlijk slechts met het voorbeeld in haar gedachte, een meest vrije styleering toepast, zoo zelfs, dat soms de lijnen van het door haar geteekende ornament niet of moeilijk in het werkelijke voorbeeld uit de natuur terug te vinden zijn.
De volgorde, waarin hieronder de namen der verschillende tjĕplokkans zijn vermeld, is:
a. de patronen, welker namen ontleend zijn aan de plantenwereld, b. de patronen, welker namen ontleend zijn aan de dierenwereld, c. de patronen, genoemd naar voorwerpen, hoedanigheden enz.

1. Kĕmbang gambir latar irĕng.
Kĕmbang gambir is de naam van een welriekende, witte bloem met gelen rand. De plant

(Jasmium grandiflorum, behoorende tot de Oleaceae) waaraan deze bloem voorkomt, is een potplant, die op de erven gekweekt wordt.

Een vierkant, verdeeld in vier vierkantjes door knop-guirlandes, welke trossen van gambir-

Fig. 123. Kĕmbang gambir (no. 1 op blz. 118).

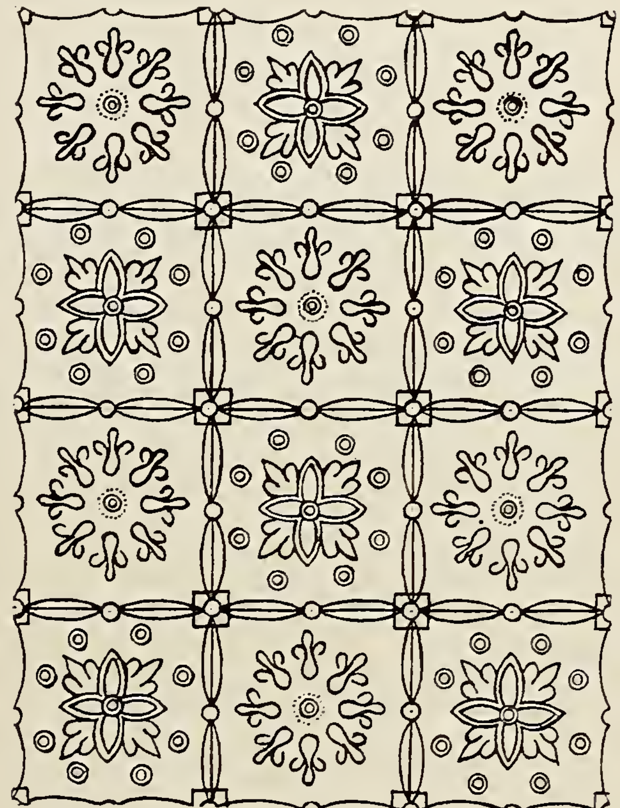

Fig. 126. Kĕmbang tjĕngkèh (no. 7 op blz. 120).

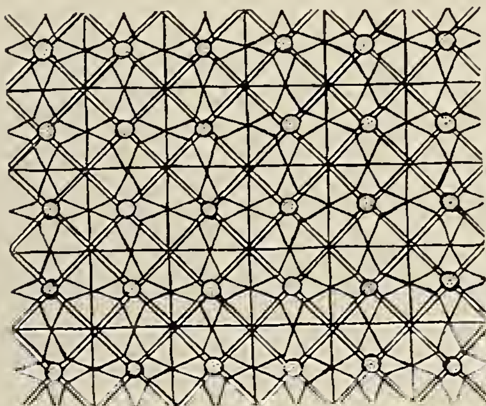

Fig. 124. Gambir sakĕti (no. 4 op blz. 119).

bloemen voorstellen. In het midden van elk vierkantje een opvul-motief, een stervormige figuur met stralen van bloemknoppen. Het veld is donkerblauw, de knoppen zijn wit, de stervormige figuur sogå-kleurig.

2. Gambir anom latar poetih.

Fig. 125. Tjĕngkèh of kruidnagel (3 maal vergroot).

(Gambir, zie no. 1 hiervoren; anom-jong).

In een vierkant vier elkaar rakende cirkels. In elken cirkel een bloemornament in kruisvorm. Wit is alleen het fond der cirkels.

3. Gambir sawit latar poetih.

(Gambir, zie no. 1 hiervoren; sawit = van dezelfde kleur, of misschien ook de samentrekking van sak wit, d.i. van één en dezelfde plant).

Een veld van verschillend gekleurde, even groote vierkanten. In elk vierkant in 't midden een kleiner vierkant en hierin een stervormige bloemfiguur. Het veld van het eene, groote vierkant is wit, met sogå-kleurige krullen en dat van het er naast gelegen vierkant blauw. Van de hoeken van het kleine vierkant loopen dubbele stelen met bloemknoppen uit, deze zijn op witte latar blauw en op blauwe latar sogå-kleurig.

4. Gambir sakĕti latar poetih.

(Gambir, zie no. 1 hiervoren; sakĕti = een honderdduizendtal; letterlijk dus: honderdduizend gambirbloemen).

Is bij de drie voorgaande gambir-patronen de hoofdgedachte, om de eenvoudige gambirbloemen en -knoppen in een kruisvormig bloemornament weer te geven, bij het patroon gambir sakĕti is het motief strenger in lijnen weergegeven.

Het veld is door schuine, dubbele lijnen verdeeld in gelijke vierkantjes. Van uit het midden van elk vierkantje zijn streepjes getrokken naar de middens der lijnen en naar twee hoekpunten van het vierkant. Regelmatig zijn telkens op twee hoekpunten blauwe, witbestippelde bolletjes geteekend. Doordat de lijnen in de kleine vierkantjes sogå-kleurig zijn en in elkaar vloeien, krijgt elk vierkantje de teekening van het bovenaanzicht van een bloempje met zes witte blaadjes. En de symmetrische aaneenschakeling van deze gestyleerde gambirbloem heeft een groot veld van kleine figuren doen ontstaan, waaraan dan ook de naam: honderdduizend gambirbloemen gegeven is.

5. Kĕmbang mindi latar poetih.

Mindi, de z.g. Indische sering, de Melia Azedarach L. behoorende tot de Meliacae. Kleine vierkanten, gevormd door rechte, aan weerszijden van bolletjes of schubjes voorziene lijnen. In elk vierkant een rozetvormig ornament, voorstellend het boven-aanzicht van de genoemde bloemsoort.

6. Kĕmbang randoe latar poetih.

Bloem van den randoeboom, Eriodendrum anfractuosum D. C., behoorende tot de Malvaceae. Vierkanten met blauwe, witbestippelde zijden. In de vierkanten bloemmotieven. Een zeer onduidelijke styleering, met overmoedige speelschheid toegepast!

7. Kĕmbang tjĕngkèh latar irĕng.

Kĕmbang tjĕngkèh = kruidnagelbloemkop (Eugenia caryophyllata Thunb, behoorende tot de Myrtaceae). Vierkanten met stervormige ornamenten, in 't midden waarvan de stralen gestyleerde kruidnagelbloemen voorstellen.

8. Kĕmbang pidjĕttan latar poetih.

Pidjĕttan is de Lansium domesticum Jack, behoorende tot de Meliaceae.

Aan elkaar grenzende vierkanten, die ongeveer op dezelfde wijze zijn gevormd als no. 7, hierboven. In het midden van elk vierkant een stervormig ornament.

9. Kĕmbang djamboe latar irĕng.

Djamboe is een naam van een bekenden vruchtboom, een Eugeniasoort.

Aan elkaar grenzende vierkanten. Elk vierkant heeft op de hoekpunten bloembladmotiefjes. In elk vierkant een gestyleerd bloem- en bladornament.

10. Kĕmbang kĕtongkèng latar irĕng.

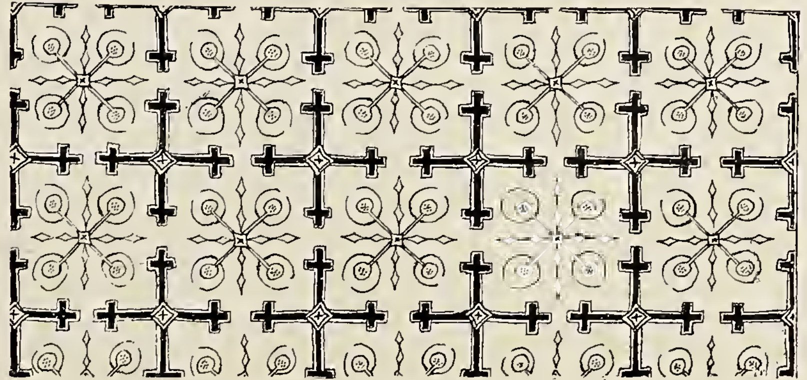
Kĕtongkèng moet eigenlijk tongkèng zijn; vermoedelijk is het voorvoegsel kĕ er welluidendheidshalve bijgevoegd. Tongkèng is een bekervormig, geelgroen, welriekend bloempje, dat door den Javaan wordt gebruikt om in kasten, kleeren etc. bewaard te worden.

De plant is een klimop, Pergularia Odoratissima Sm, behoorende tot de Asclepiadaceae en wordt op erven over bamboezen prieëltjes geplant. Het blauwe veld door stippellijnen verdeeld in gelijke vierkanten. Aan elk der hoeken van de vierkanten een klein vierkantje waarin een ruitvormige figuur. In het midden van elk vierkant een kruisvormig ornament.

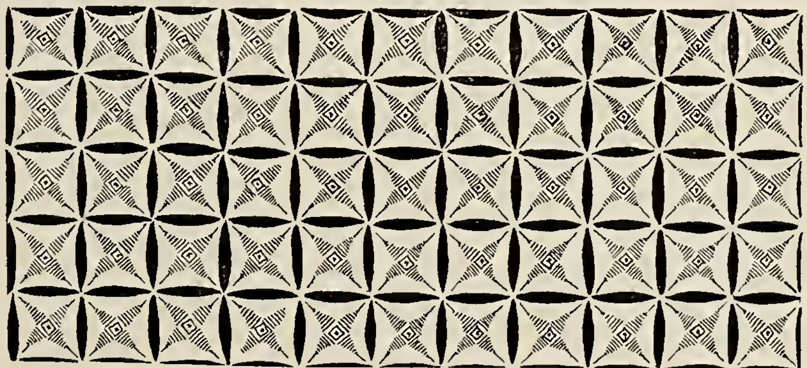
11. Kĕmbang djĕmboel latar irĕng.

Djĕmboel = een rechtopstaande kwast. Hier is dus een gefantaiseerde bloemsoort, een bloem als een kwast, in vlakornament weergegeven. Regelmatig geplaatste kruisfiguren, welke vierkanten afbakenen, in de middens waarvan gestyleerde, kruisvormige bloemornamenten voorkomen.

12. K ĕ m b a n g d j ĕ r o e k l a t a r i r ĕ n g.
De bloem van den d j ĕ r o e k, een Citrus-soort. Regelmatig geplaatste, vierbladige s o g å-kleurige bloemornamentjes op blauw veld.
13. K ĕ m b a n g k ĕ n i k i r l a t a r i r ĕ n g.
K ĕ n i k i r of s ĕ n i k i r is een Indische struik, de Tagetes erecta L, behoorende tot de Compositae, en waarvan de bloem om haar onaangename lucht ook wel k ĕ m b a n g t ĕ m b ĕ l è k, d. i. kippendrekbloem genoemd wordt.

Fig. 127. Kĕmbang djĕmboel (no. 11 op blz. 120).

14. K ĕ m b a n g p é p é l a t a r i r ĕ n g.
K ĕ m b a n g p é p é is de bloem van de p é p é-plant, de Oxystelma esculentum R. Br, behoorende tot de Asclepiadaceae. Regelmatig geplaatste ruitjes en sterretjes; een systematische verdeeling van twee soorten standaardmotiefjes over het veld.
15. K ĕ m b a n g k ĕ n t a n g l a t a r i r ĕ n g. K ĕ n t a n g = aardappel.
Een onduidelijke styleering door regelmatig verspreide figuren met bloemblad-achtige stralen, en door kleinere kruisen, stippels, enz.
16. K ĕ m b a n g d j a r a k l a t a r p o e t i h.
Bloem van de d j a r a k, de Ricinus Communis L, behoorende tot de Euphorbiaceae. Symmetrisch geplaatste bloemornamenten, met ronde middens en acht stralen.
17. K ĕ m b a n g w a r o e l a t a r i r ĕ n g.
Bloem van den w a r o e-boom, den Hibiscus tiliaceus L, behoorende tot de Malvaceae.
Een vierkant. Twee hoeken worden gevormd door openstaande w a r o e-bloemen, de andere door bloemknoppen. In het midden een kruisvormig bloembladornament en daaromheen vier sterfiguren.
Een ander patroon, dat denzelfden naam heeft, vertoont een teekening van regelmatig geplaatste, achtbladige bloemen (boven-aanzicht) en om elk zoo'n bloem andere bloemfiguren en rozetten.

Fig. 128. Kĕmbang kĕnikir (no. 13 op blz. 121).

18. K ĕ m b a n g m a n g g i s l a t a r i r ĕ n g.
De m a n g g i s-boom is een bekende, Indische vruchtboom, de Garcinia Mangostana L, behoorende tot de Guttiferae.
Regelmatig geplaatste gestyleerde m a n g g i s-bloemen. Het overige veld symmetrisch opgevuld met kruis- en hoekfiguren.
19. T j ĕ p l o k m a n g g i s l a t a r i r ĕ n g. Zie hierboven no. 18.
Groote, ronde vlakken met stralen van het midden uit, geteekend als de ronde aaneenscharing van m a n g g i s-vruchthokjes. Deze motieven zijn op regelmatige rijen geplaatst. Iedere figuur

Fig. 129. Kĕmbang pépé (no. 14 op blz. 121).

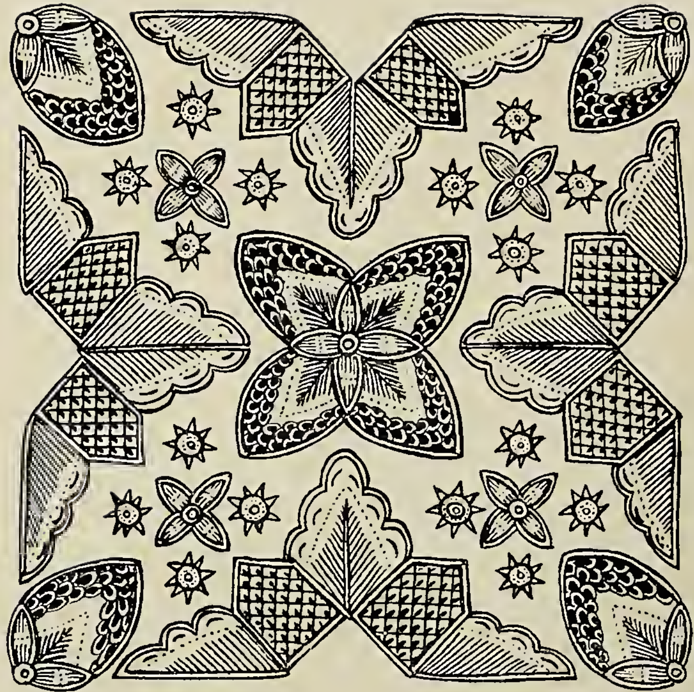

Fig. 130. Kĕmbang waroe (no. 17 op blz. 121).

Fig. 131. Tjĕplok manggis (no. 19 op blz. 121).

is omringd door vier groote bloemen, elk van vier bladen, met binnenranden van blauwe, witbestippelde strepen.

20. K ĕ m b a n g k a p a s l a t a r i r ĕ n g.

K ĕ m b a n g k a p a s = de bloem van den katoenheester (Gossypium, behoorende tot de Malvaceae).

Een vierkant, aan de hoeken geornamenteerd met eenvoudig bloemblad-ornament. Vier witte ellipsen komen met de punten bij elkaar samen op de middens der zijden van het vierkant. In het midden een kruisfiguur, met gestyleerde bloembladen als stralen.

21. Kĕmbang kapas kapitå latar irĕng. Zie hierboven no. 20. Kapitå = in schudding of sterke beweging gebracht.

Ook hier vierkanten, welke met de zijden aan elkaar grenzen. De zijden der vierkanten worden niet door lijnen gevormd, maar door breede, geornamenteerde vlakken. Het midden van zoo'n vierkant vertoont een kleiner vierkant en in het midden hiervan een rozetfiguur.

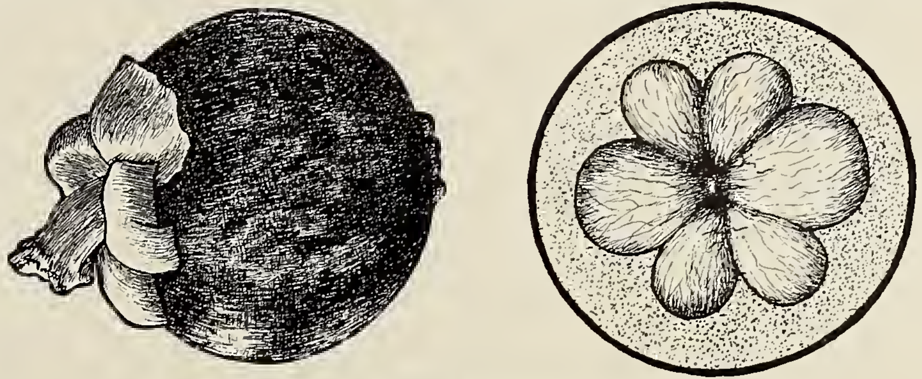

Fig. 132. Manggisvrucht (blz. 121).

22. Kĕmbang kapas baris latar irĕng. Zie hierboven no. 20. Baris = in rijen. Verschilt met het hierboven beschreven patroon hoofdzakelijk alleen maar hierin, dat de vlakken, die vierkanten omgeven, eenigszins anders geornamenteerd zijn.

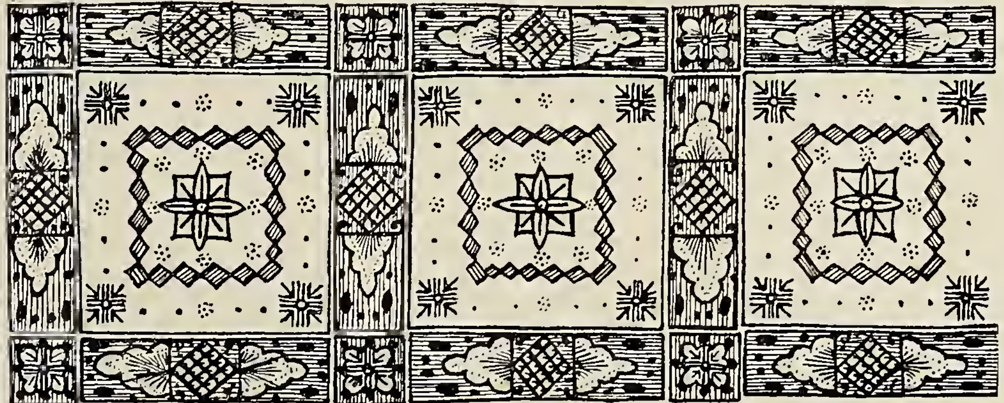

Fig. 133. Kĕmbang kapas baris (no. 22 op blz. 123).

23. Kĕmbang ranti latar irĕng. Ranti = de Solanum denti culatum Bl. behoorende tot de Solanaceae. Vierbladige bloemornamenten, die met elkaar vierkanten vormen, opgevuld met kruis- en stippelfiguren.

24. Någåsari latar irĕng.

Någåsari is de naam van de Mesua ferrea L, behoorende tot de Guttiferae. Ook de bloemen worden eenvoudig någåsari genoemd.

Door breede, vertikale en horizontale strooken wordt het veld in vierkanten verdeeld, en deze bevatten elk een kruisvormige bloemstyleering. Een variatie hiervan is het patroon: Någåsari goendoel (letterlijk: de kale någåsari-bloem).

25. Poespå toendjoeng latar poetih.

Poespå = bloem (Sanskriet: poesjpa).

Toendjoeng = lotos, waterlelie, de Nymphaea Lotus L, behoorende tot de Nymphaeaceae.

Een vierkant, met een cirkel in 't midden, van

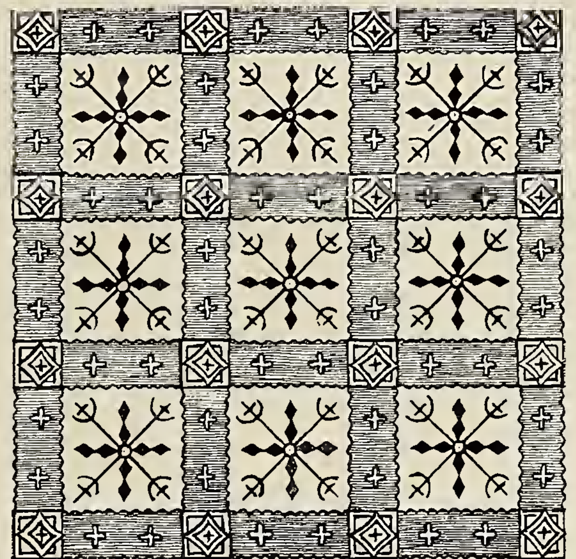

Fig. 134. Någåsari (no. 24 op blz. 123).

waar uit gestyleerde stralen naar de hoeken en zijden van het vierkant geteekend zijn, (als de nerven van de open lotosbloem).

26. Toendjoeng karobban latar irĕng.

Toendjoeng = lotos, zie hiervoren no. 25. Karobban = afgeleid van ngĕrobbi = overstroomen. Dus: de onder water geraakte lotosbloemen.

Gestyleerde bloemfiguren, door waterdruppels omgeven.

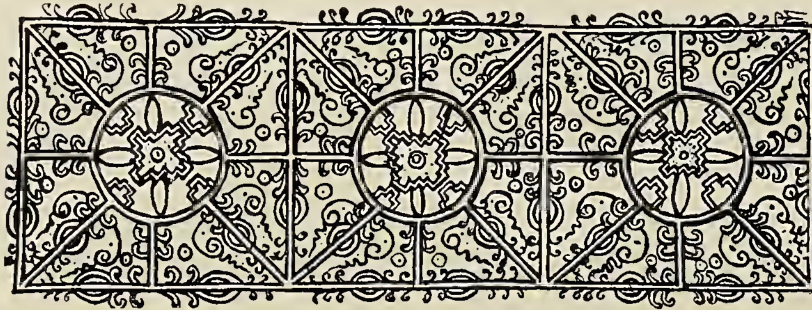

Fig. 135. Poespå toendjoeng (no. 25 op blz. 123).

27. Toendjoeng ranté latar irĕng. Zie hierboven no. 25. Ranté = ketting.

Aan elkaar grenzende vierkanten. De zijden hiervan worden gevormd door kettingschakels. Het fond van elk vierkant bevat een stervormige bloemstyleering.

28. Wora-wari roempoek latar irĕng.

Wora-wari is de naam van de bekende kĕmbang sĕpatoe, de bloem van de Hibiscus Rosa-sinensis L. behoorende tot de Malvaceae.

Roempoek = dubbel (b.v. van een dahlia), in tegenstelling van enkel.

Op het blauwe veld zijn ruitvormige bloemen geteekend. Stervormige middens. Om deze figuren zijn symmetrisch kleinere bloemornamenten geplaatst.

29. Srigading latar irĕng.

Bloem van de srigading, de Nyctanihes Arbor-tristis L, behoorende tot de Oleaceae, of van de Ixora macropylla Bartl, behoorende tot de Rubiaceae (zie F. S. A. de Clercq's Nieuw Plantkundig Woordenboek voor Nederlandsch-Indië).

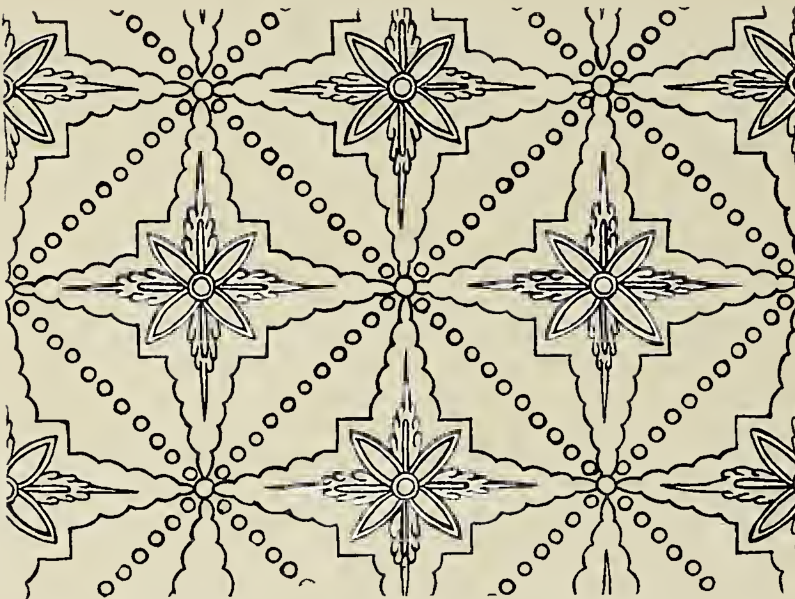

Fig. 136. Toendjoeng karobban (no. 26 op blz. 124).

Groote, vierbladige bloemornamenten, de contouren verduidelijkt door blauwe, witbestippelde lijnen.

Voorts: kruisfiguren, vierkanten, enz. Een variatie levert het patroon: sridĕnta (sridĕnta = srigading).

30. Mĕlati sĕlangsang latar poetih. Bloem van den mĕlati heester, den Jasminum Sambac. Ait, bèhoorende tot de Oleaceae.

Sĕlangsang = een soort trechter of een van onderen open peperhuis, waarin sirih-bladeren gedaan worden. Hier is dus de beteekenis: een groote peperhuisvormige mĕlatibloemsoort. Groot, vierbladig bloemornament (gestyleerd boven-aanzicht), waarmee een vierkant is opgevuld.

31. Angin-angin latar irĕng.

Angin is de algemeene benaming van een batiksel. Waarschijnlijk is de naam ontleend aan de

z.g. angin-angin plant, volgens Gericke en Roorda's woordenboek de Leukosyke alba, behoorende tot de Urticaceae, volgens F. S. A. de Clercq's Nieuw Plantkundig Woordenboek de Usnea barbata Tr, behoorende tot de Lichenes.

Figuren van kruisen en bloemvormige rozetten.

32. Angin-angin sĕprantoe latar irĕng.

Angin-angin, zie hierboven.

Sĕprantoe is de naam van de Sindora Sumatrana Miq. behoorende tot de Leguminosae. Hier beteekent dus de naam: de bloem van de angin-angin en de bloem van de sĕprantoe op zwart veld.

Regelmatig geplaatste, dikke kruisvormige figuren, waartusschen de ruimte is opgevuld met stipjes en bolletjes.

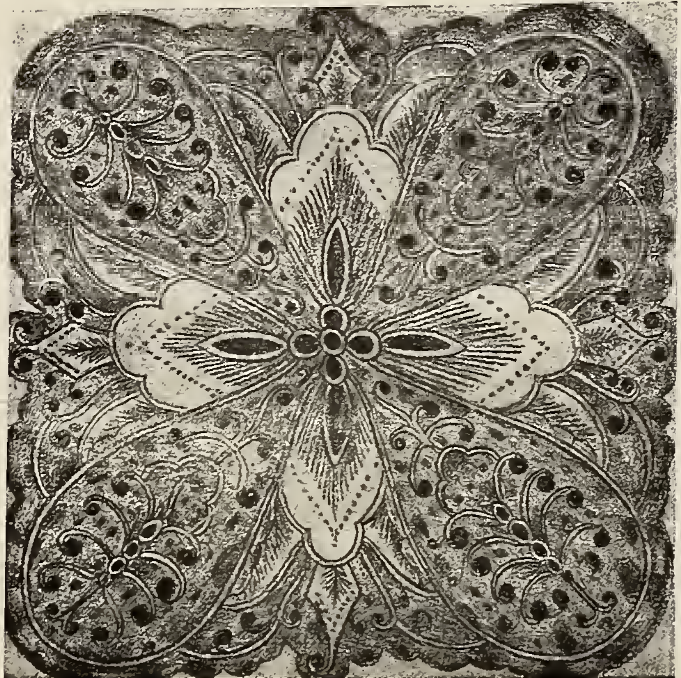

Fig. 137. Mĕlati sĕlangsang (no. 30 op blz. 124).

33. Loeng girang latar irĕng.

Loeng = slingerrank.

Girang is de naam van een heester, de Leea Sambucina Willd behoorende tot de Ampelidaceae. Het veld wordt door horizontale en vertikale strooken verdeeld in vierkanten, waarvan elk is opgevuld met een min of meer naturalistisch weergegeven bloementuil. Slechts de verdeeling van het veld doet aan een geometrisch ornament denken; het patroon zou zonder dat beter thuis behooren in de rubriek van bloem-motieven hierachter.

34. Poerbânĕgârâ latar irĕng.

Poerbânĕgârâ = zonnebloem (Helianthus annuus L, behoorende tot de Compositae). Een groot denkbeeldig vierkant met hoek-ornamenten. Een gegolfde ronding in het midden, met wit fond. In het midden hiervan een groote, stervormige figuur met bladstyleeringen als stralen.

35. Loeng slop of sĕtlop latar irĕng.

Loeng = slingerrank.

Sĕtlop, ook wel kĕstlop genoemd, is waarschijnlijk de Javaansche verbastering van het woord tulp (zie ook no. 104 hierachter).

Ingewikkeld bloempatroon, symmetrisch behandeld tot opvulling van een vierkant.

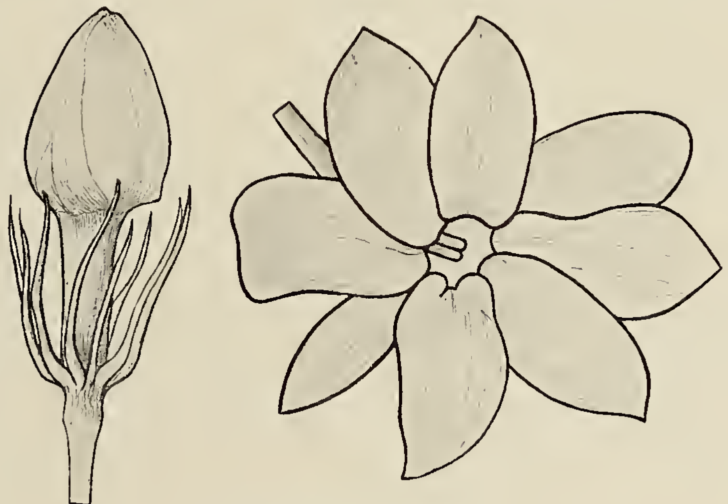

Fig. 138. Mĕlati-bloem

36. Djèngkollan latar irĕng.

Djèngkol is de naam van een groote ronde stinkboon, (van den Pithecolobium angulatum Benth., behoorende tot de Leguminosae) die door Inlanders veel gegeten wordt.

Denkbeeldige vierkanten met sterfiguren aan de hoekpunten. In elk vierkant een ronde schijf, welke de djèngkol-boon moet voorstellen.

37. Rågåhinå latar irĕng. Rågåhinå is de naam van een pisang of Musa-soort. Regelmatig geplaatste figuren, dubbel berand, en ontstaan door symmetrische samenvoeging van vier halve cirkels. In elk dezer figuren een kruisvormig ornament. Tusschen deze figuren dezelfde kruisornamenten.

Fig. 139. Poerbânĕgârâ (no. 34 op blz. 125).

38. Kopi pĕtjah latar poetih. Kopi = koffie (koffieboon); pĕtjah = stuk, gebroken.

Een typisch Indonesisch patroon, gebaseerd op de eenvoudigste, geometrische verdeeling, en o.a ook veel op het houtsnijwerk en de beschilderde boomschorsdoeken van Toradja-stammen voorkomend! Het zwarte veld verdeeld in gelijke vierkantjes, waarin de diagonalen getrokken zijn. Daardoor ontstaan in elk vierkantje vier gelijke driehoekjes, waarvan twee (tegenover elkaar staande) wit zijn gelaten, terwijl de twee andere egaal ge-

Fig. 140. Loeng slop (no. 35 op blz. 125).

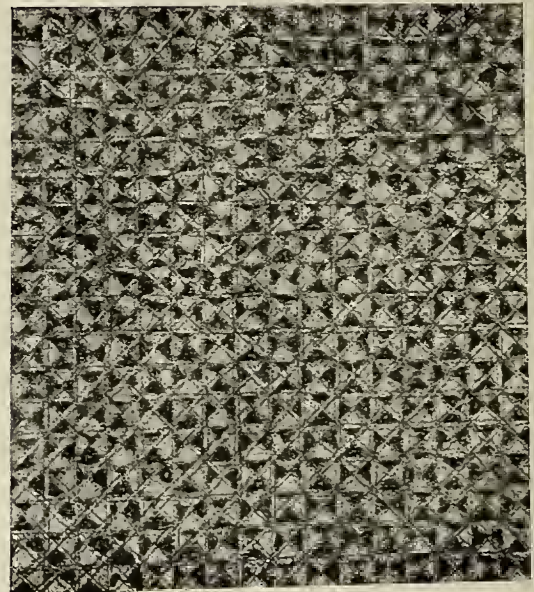

Fig 141 Kopi pĕtjah (no. 38 op blz. 126).

kleurd zijn. Deze methode is over het geheele veld in symmetrische afwisseling toegepast.

39. Tjĕplok bintaroem latar irĕng.

Dit zal waarschijnlijk moeten zijn: tjĕplok bintaro latar irĕng.

Bintaro is de naam van een hoogen boom, Cerbera odollam Gaertn, behoorende tot de Apocynaceae. Ook hier is het veld, volgens de veel voorkomende manier, door horizontale

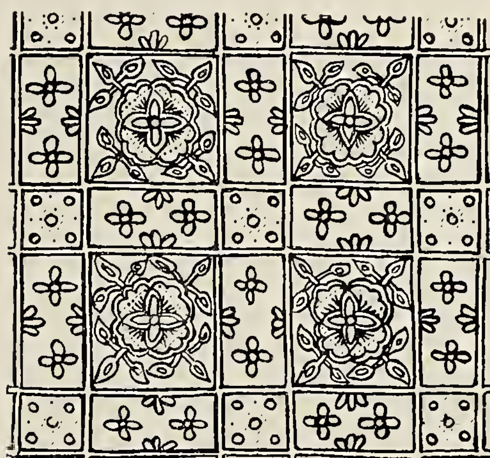

Fig. 142. Tjĕplok bintaroem (no. 39 op blz. 126).

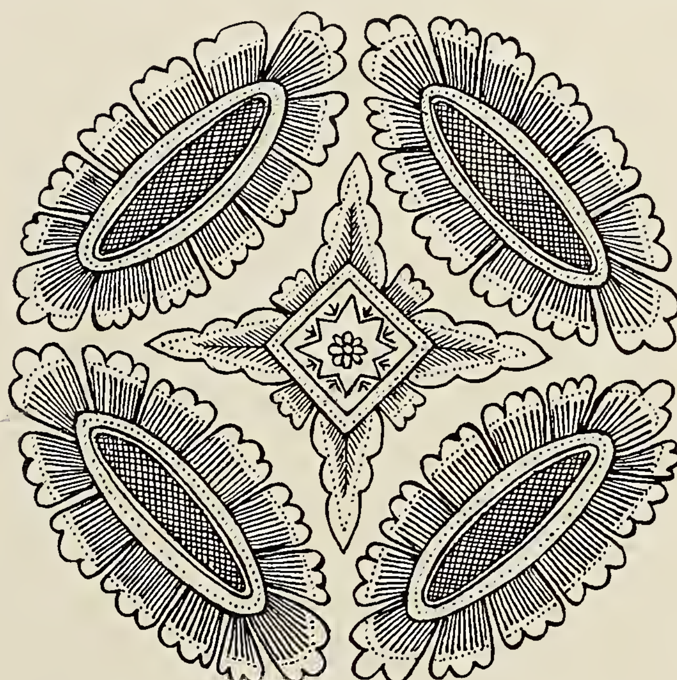

Fig. 143 Gandossan (no. 40 op blz. 127).

Fig. 144. Beeldhouwwerk van de Prambanan tempelgroep.
Verdeeling van het veld door banden als bij het hedendaagsche patroon: djamblang no. 44 van de tjĕplokkans (blz. 128).

en vertikale strooken in vierkanten verdeeld. Ook hier zijn de strooken door kleine motiefjes versierd. In elk vierkant een gestyleerd bloemmotief.

40. Gandossan latar irĕng.

Gandos = een broodkoekje van rijstmeel; ook de eetbare, sponsachtige kern van een klappernoot. Vier ellipsen, geplaatst om een kruisvormig bloembladmotief.

41. Tjĕplok sawo latar irĕng.

Sawo is de naam van een vruchtboom, den Mimusops Kauki L, behoorende tot de Sapotaceae. Symmetrisch geplaatste bladornamenten. Elk ornament bestaat uit twee lange, gekartelde sogå-kleurige bladeren.

42. Sawo sĕmpal latar irĕng.

Sawo is ook de vrucht van den sawo-boom, zie hierboven no. 41.

Sĕmpal = afgebroken, stuk, geschaafd.

Cirkels, die elkaar snijden. In elken cirkel een ruitfiguur met ingebogen zijden.

Elke ruitfiguur bevat in het midden een kruisvormig bloemornament. De door snijding der cirkels ontstane ellipsfiguren zijn met kruisjes opgevuld, die in witte stippellijnen zijn getrokken.

43. Djambé tjĕpot latar poetih.

Djambé = betelnoot, pinangnoot. Tjĕpot of tjopot = wegvliegen, losschieten, b.v. uit de beide beenen van een pinang-knijper, waarmee men de noot breken wil.

Het lichte veld door zwart-omrande, sogå-kleurige strookjes verdeeld in gelijke ruiten. In de eene ruit is de horizontale diagonaal getrokken en in de andere de vertikale. Onder en boven of aan weerszijden van deze diagonalen, zijn bolletjes geteekend. De twee zijden van de ruit stellen

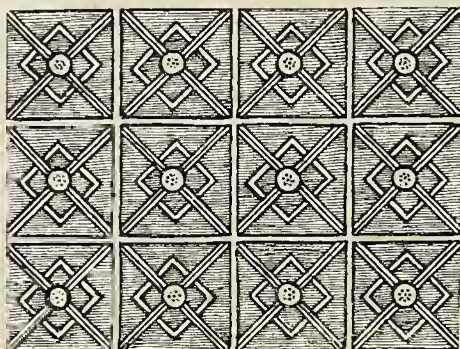

Fig. 145. Djambé tjĕpot (no. 43 op blz. 127).

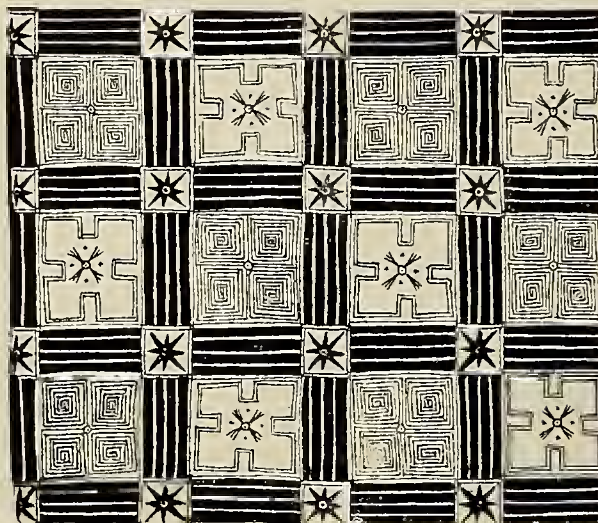

Fig. 146. Djamblang (no. 44 op blz. 128).

de beenen van den pinang-knijper voor; het daartusschen zichtbare bolletje verbeeldt de pinang-noot, die onderuit losschiet.

44. Djamblang latar poetih.

Djamblang, ook wel genoemd djoewĕt, is de Eugenia Jambolana Lam, behoorende tot de Myrtaceae, en waarvan de vrucht gegeten wordt. Hierop heeft waarschijnlijk de meer algemeene naam van het zeer oude patroon geen betrekking.

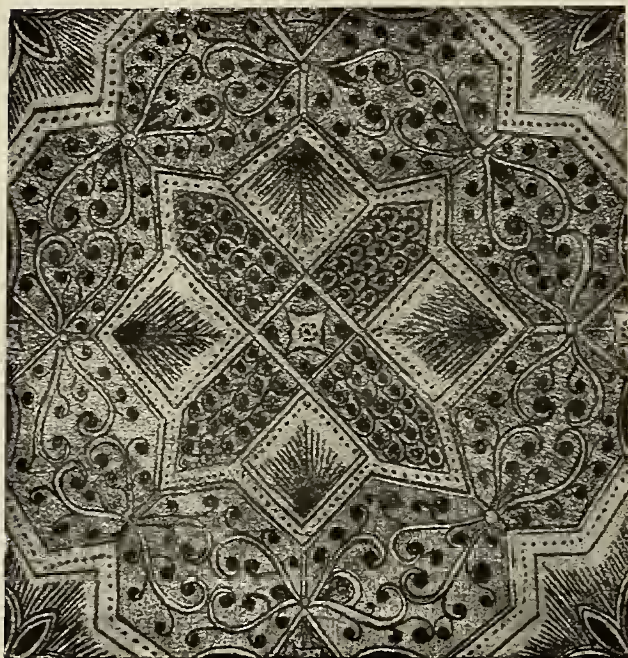

Fig. 147. Tjĕplok kĕlan (no. 47 op blz. 129).

De gewilde en veel in toepassing zijnde verdeeling van het veld in gelijke vierkanten door horizontale en vertikale strooken, is voor het djamblang-patroon typisch. Afwisselend zijn de vierkanten opgevuld met twee soorten lijn-ornamenten, waarvan een de swastika-figuur (zie hiervoor bij bandji-patronen) aangeeft.

In de djamblang-patronen zijn verschillende variaties te constateeren; de hoofdidee blijft echter, om het veld in vierkanten te verdeelen, die afwisselend geornamenteerd zijn.

45. Tjĕplok pålå latar poetih.

Pålå = notenmuskaat (Myristica fragrans Houtt, behoorende tot de Myristicaceae).

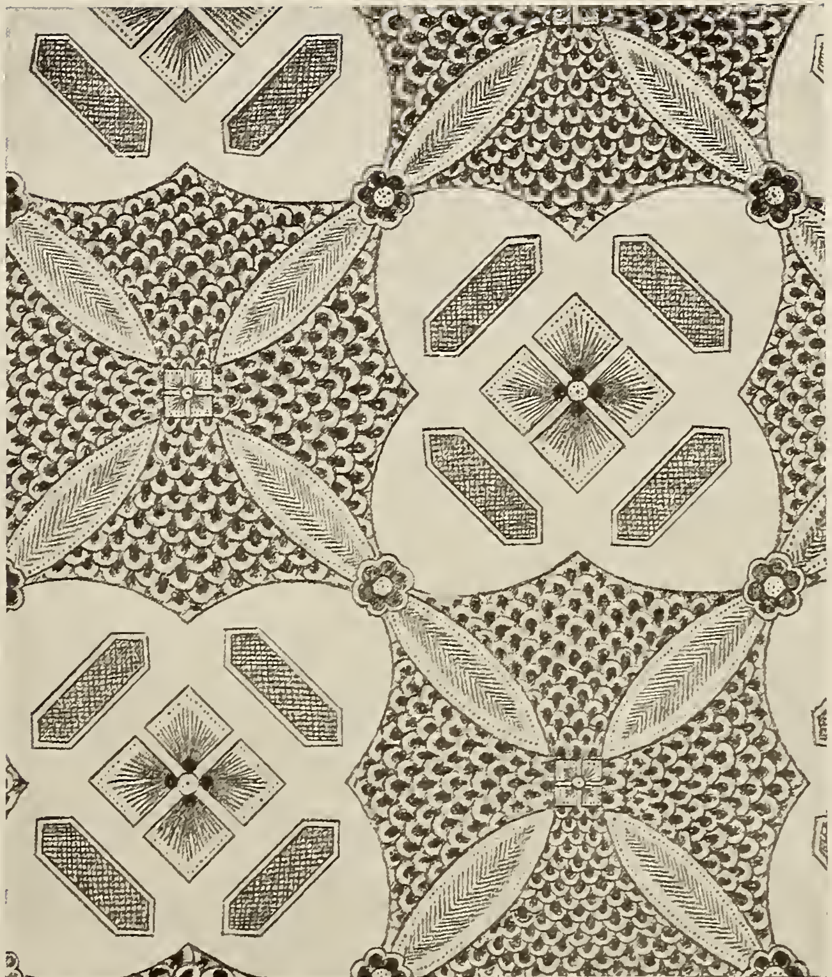
Cirkels, die elkaar snijden. Hierdoor ontstaan in elken cirkel 4 ellips-figuren, die sogå-kleurig zijn. Het midden van elken cirkel vertoont een onduidelijk, symmetrisch bloemmotief in sogå-kleurige en blauwe, witbestippelde lijnen.

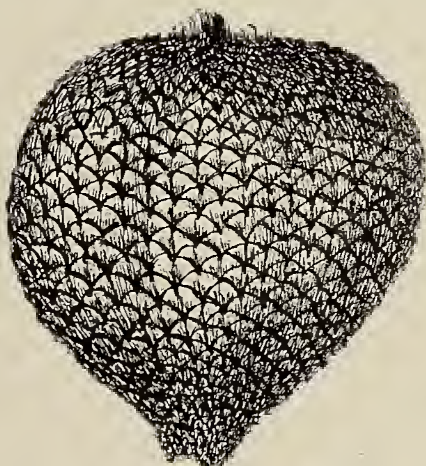
46. Tjĕplok mlindjo latar poetih.

Mlindjo of malindjo = de naam van den Gnetum gnemon, behoorende tot de Gnetaceae. Ook de eetbare vrucht wordt mlindjo of blindjo genoemd.

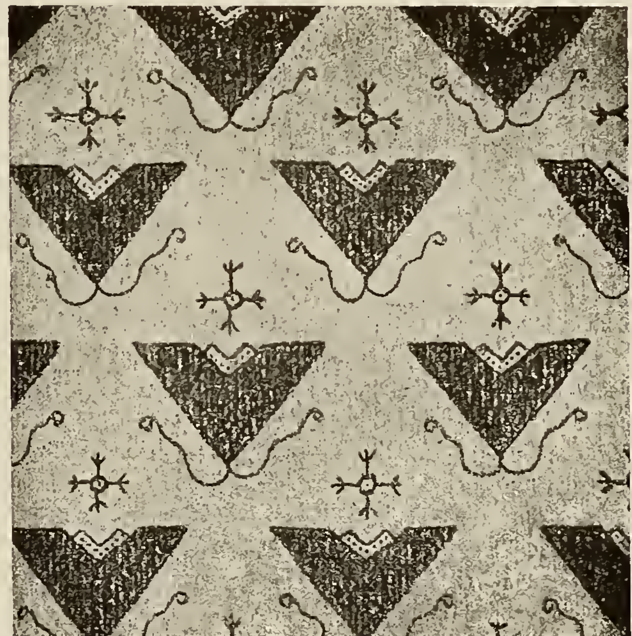
Gecompliceerd motief, berustend op vierkantsverdeeling.

47. Tjĕplok kĕlan latar poetih.
Kĕlan = een gerecht (sajoer of djangannan) van groenten. In een vierkant, waarvan de hoeken zijn afgeschoten door aquolade-lijnen; een ster of kruisfiguur met blad- of bloembladvormige details.
Het vierkant krullig en sogå-geel, de lijnen blauw en wit bestippeld, evenzoo de lijnen, die de kruis-figuur contoureeren.
48. Salak satĕgal latar poetih.
Salak = de vrucht van den Zalacca edulis Bl, behoorende tot de Palmae. Satĕgal = zoo groot als een tĕgal-veld. Blauwe siervlakken (tjĕplokkan), elk gevormd door vier aaneenpassende, halve cirkels. In het midden daarvan een sogå-kleurige ruit en hieromheen vier regelmatig geplaatste sogå-kleurige zeshoeken. Deze tjĕplokkans worden afgewisseld door geschubde vlakken. (De salak-vrucht heeft een geschubde schil).
49. Krambil satjoekil latar irĕng.

Fig. 148. Salak satĕgal (no. 48 op blz. 129).

Fig. 149. Salakvrucht.

Krambil-klapper, kokosnoot. Tjoekil = uithalen, uitpeuteren. Hier is de beteekenis:

Fig. 150. Krambil satjoekil (no. 49 op blz. 129).

een stukje klapper, zooals men dit uit de noot peutert met een mes (b.v. bij het maken van een gat in de noot).

Regelmatig geplaatste ornamenten, die veel op driehoeken gelijken. Daartusschen kleine bloemornamenten. Uit een punt van een driehoek sliert aan weerszijden een rankje uit.

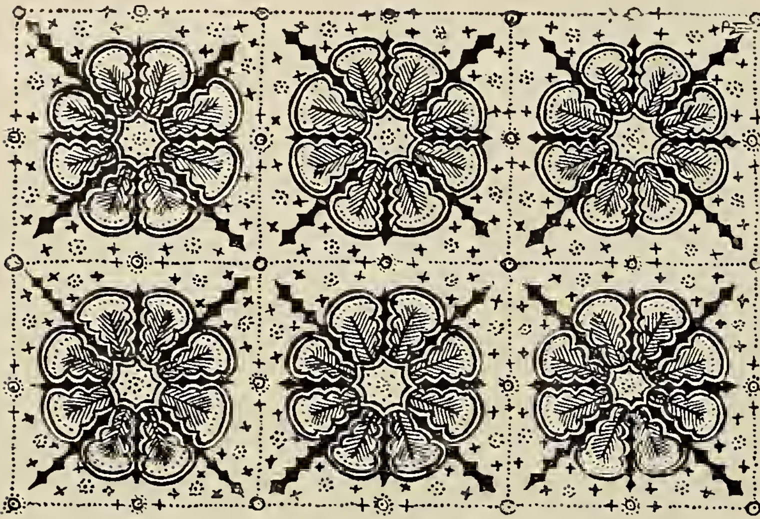

Fig. 151. Tjĕplok moendoe (no. 52 op blz. 130).

50. Tjĕplok gori latar irĕng. Gori = een onrijpe nangka-vrucht, (Artocarpus integrifolia L.f. behoorende tot de Urticaceae), die als groente gekookt en gegeten wordt. Bloembladmotieven, in symmetrische orde over het veld verspreid.

51. Tjĕplok kĕnari latar irĕng. Kĕnari = de kĕnariboom of kĕnarivrucht (Canarium commune L., behoorende tot de Burseraceae). Een vierkant, in 't midden waarvan een gepointilleerde of geschubde cirkel, van waar 8 bloemblaadjes als stralen uitstaan. Om deze figuren in de hoeken van het vierkant zijn symmetrisch bladmotieven geplaatst.

52. Tjĕplok moendoe latar irĕng. Moendoe = een bekende, gele, eetbare vrucht met groote pitten (Garcinia dulcis, behoorende tot de Guttiferae).

Heeft in teekening wel wat van de tjĕplok manggis, genoemd onder no. 19 hiervoren, althans de vruchthokjes zijn hier op ongeveer dezelfde wijze aangegeven. Op blauw veld zijn vierkanten gevormd door stippellijntjes. In elk vierkant de afbeelding van een vrucht in doorsnede. Van uit het midden stralen van stippellijnen naar de hoeken en middens der vierkanten. Langs de randen van de vruchtfiguren blauwe, witbestippelde lijnen.

Fig. 152. Boeloe rambat (no. 55 op blz. 131).

53. Djangglĕng latar irĕng. Djangglĕng = vrucht van den djatiboom (Tectona grandis L.f., behoorende tot de Verbenaceae).

Het veld is in vierkanten verdeeld. Elk vierkant is onderverdeeld in negen kleine vierkantjes door vier verdeellijnen, evenwijdig aan de zijden. Het middelste vierkant heeft een witten rand, blauw fond, en een sogå-kleurig sterretje in het midden. Daaromheen vier vierkantjes, die blauw en witbestippeld zijn. De overige vier vierkantjes vertoonen sogå-kleurige bloemmotieven op donker fond.

54. Tjĕplok bajĕm latar poetih.
Bajĕm = groente, een soort zuring (Amaranthus Blitum L., behoorende tot de Amarantaceae). Symmetrisch geplaatste bloembladmotieven.

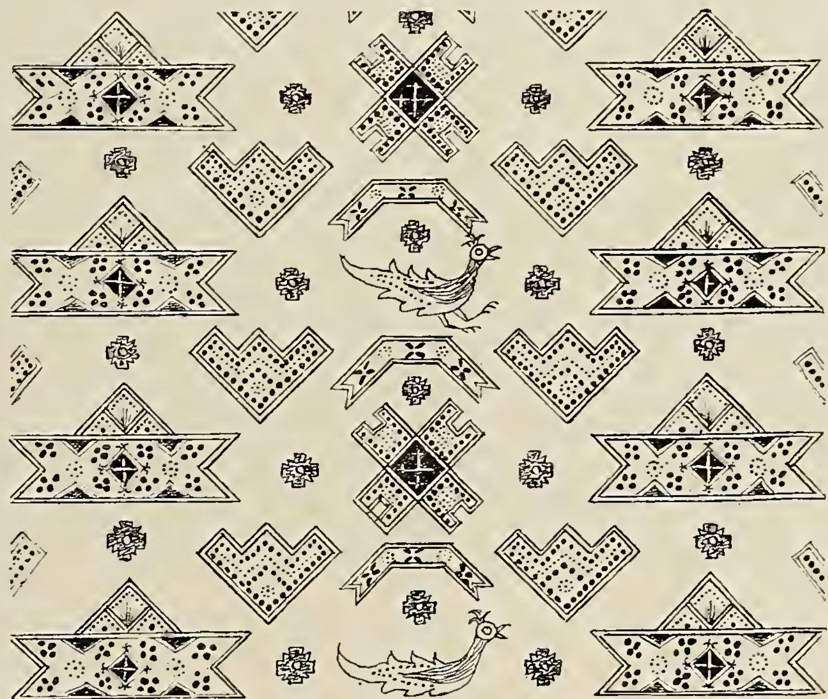
55. Boeloe rambat latar irĕng.
Boeloe = kruipplant met bittere, roode vruchten, ongeveer zoo groot als een citroen; rambat = kruipen (van planten). Rozet- en kruisvormige bloem- en bladornamenten, in symmetrie over het veld verdeeld.

56. Pĕksi kirnå.
Pĕksi = vogel. Kirnå = bezaaid, overdekt, vol, verward. Pĕksi kirnå = een verwarde, moeilijk te herkennen figuur van een vogel. Het veld is door horizontale en vertikale sierstrooken verdeeld in gelijke vierkanten. In elk vierkant een door vier halve cirkels gevormd midden, waarin een vogelfiguur op krullig veld geplaatst is.

Fig. 153. Pĕksi kirnå (no. 56 op blz. 131).

57. Ajam poegĕr latar irĕng.
Ajam = kip. Ajam poegĕr = klokhen. Kip-figuren, kruis-figuren, sterretjes, hoekfiguren, enz., alles echter in symmetrie over het veld verdeeld. Het geheel levert den aanblik van een lijst van gesorteerde beschuitjes in allerlei vorm. Met het oog op de regelmaat der lijn-ornamenten is dit patroon tot de tjĕplokkans gerekend.

58. Oerang oerangan latar irĕng.
Oerang oerangan = een duiker (vogel).
Eene vogel-afbeelding is op dit zuivere tjĕplokkan-patroon echter niet te herkennen. Om een figuur, die uit vier symmetrisch aan elkaar geschakelde, halve cirkels bestaat, zijn in een vierkant bloembladmotieven en daaromheen weer andere lijn-ornamenten geplaatst.

Fig. 154. Ajam poegĕr (no. 57 op blz. 131).

59. Tjĕplok gramèh latar irĕng.
Gramèh of goeramèh = een smakelijke zoetwatervisch.
Op regelmatige afstanden op een wit veld met sogå-kleurige krulletjes, groote blauwe

cirkels, — duidelijke tjĕplokkans of siervlakken dus, — waarin naast een bloemknop-ornament een gebogen vischfiguur is afgebeeld. Om elk van deze tjĕplokkans zijn in regelmatige rijen cirkel- en andere ornamenten geplaatst. Gewezen dient hier te worden op het logische, in de Indonesische ornamentiek veel toegepaste beginsel, om een figuur (meestal vogel of visch) in een rond siervlak ook in gebogen pose weer te geven. Het vischmotief is in Delhi (Britsch-Indië) een bij den hoogen Inlandschen adel in gebruik zijnd embleem, dat als ornament veel bij de Mohamedaansche inwoners dier provincie voorkomt ([1]).

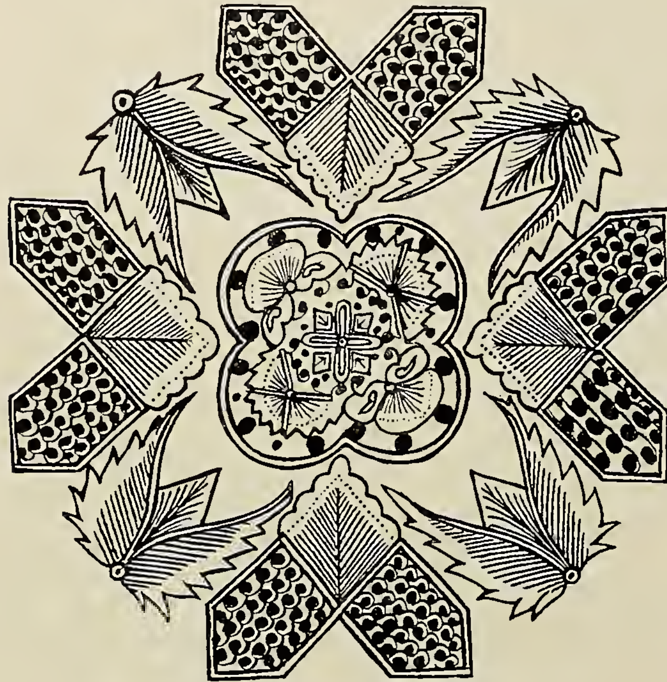

Fig. 155. Oerang-oerangan (no. 58 blz. 131).

De aanwending van medaljons (hetzij cirkelvormig of in vlakken, ontstaan door de samenvoeging van vier halve cirkels) is een typisch oud-Oostersch versieringsbeginsel. „Die Anordnung in Kreisen blieb so beliebt wie in dem ersten Jahrtausend", heet het in het werk: Illustrierte Geschichte des Kunstgewerbes (herausgegeben in Verbindung mit W. Behncke, M. Dreger, u.s.w.)" We treffen die medaljon-versiering behalve in het patroon tjĕplok gramèh ook nog in de onder no. 58, 56 en 34, hiervoren genoemde patronen aan.

Fig. 156. Tjĕplok gramèh (no. 59 op blz. 131).

60. Soepit oerang latar irĕng.

Soepit = knijper, schaar; oerang = garnaal, kreeft.

Verschillende ornamenten zijn regelmatig op het blauwe veld geplaatst, b.v. een figuur met vier bladachtige, gestekelde armen, die twee aan twee naar elkaar toe loopen (hiernaar is het patroon genoemd), met een rozetvormig midden en spatelvormige, bladachtige uitspruitsels. Voorts groote rozet-figuren en sterornamenten.

61. Koepon latar irĕng.

Koepon is afgeleid van: koepoe (vlinder), dus koepon = op vlinders lijkend. Symmetrisch geplaatste, dubbele bladmotieven (gelijk vlinders) en daartusschen kruisornamenten.

62. Tjèbongan latar irĕng.

([1]) De vischfiguur in verschillende styleeringen treft men ook aan op Perzisch koperwerk, althans in het werk „Sammlung von Abbildungen Türkischer, Arabischer, Persischer, Centralasiatischer und Indischer Metallobjecte" (herausgegeben vom k.k. Oesterreichischen Handelsmuseum) komt zoo'n motief op een Perzische koperen kan voor.

Tjèbong of tjèblong is een jonge kikvorsch met een staartje. Op donker veld kleine figuurtjes als kikvorschjes.

63. Kèjongan latar irĕng.

Kèjong = een waterslak, of een schelp. Het veld is verdeeld in vierkanten. De schelp-teekening is aangegeven door regelmatige, bestippelde strooken en blauwe lijnen.

Fig. 157. Soepit oerang (no. 60 op blz. 132).

64. Bĕkingking latar irĕng.

Bĕkingking = een soort slak.

In vierkanten, welke gevormd zijn door stippellijnen, en die aan de hoekpunten van stervormige ornamenten zijn voorzien, staan regelmatig figuren, die echter meer op vogels, dan op slakken lijken.

65. Bibis pistå latar irĕng.

Bibis = een waterinsect, op een kleinen kakkerlak gelijkend, maar met een harde schaal, en zich in sawahs of rijstvelden ophoudend.

Pistå of pèstå = feest of feestvieren (?). Dus: de feestvierende bibis-insecten (?). Het veld is in gelijke vierkanten verdeeld. Elk vierkant toont de symmetrische plaatsing van vier insectfiguren, elk insect met den kop naar het stervormige midden van het vierkant gericht.

Dit midden wordt gevormd door een stervormig ornament. De bijvoeging van latar irĕng (donker fond) is hier eigenlijk onnoodig, want aan het eene vierkant met donker fond, grenst een ander even groot vierkant met hetzelfde patroon op licht fond. De afwisseling in het aspekt der vierkanten is dus hier niet gezocht in het motief maar in de kleur. Een variatie levert het patroon: tjĕplok bibis op, waarin eveneens naar elkaar toe gekeerde bibisfiguren voorkomen, gerangschikt om een kruismotief in een vierkant.

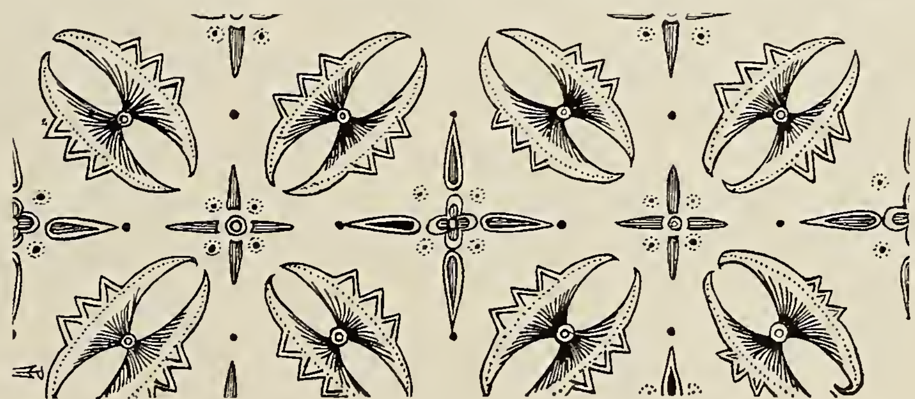

Fig. 158. Koepon (no. 61 op blz. 132).

66. Tjèrèmèndé latar irĕng.

Tjèrèmèndé of tjèrèmèné = een kleine soort kakkerlak.

Het veld is door sierstrooken verdeeld in gelijke vierkanten, welke elk een regelmatig opgezet, bloemvormig ornament bevatten. Hoe men aan den naam tjèrèmèndé gekomen is, wordt door het ontbreken van eenige tjèrèmèndé-afbeelding onbegrijpelijk.

67. Madoebrontå latar poetih.

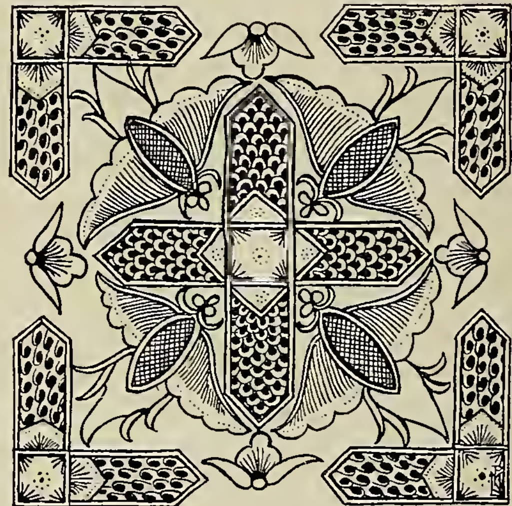
Madoebrontå = een bij. (Het woord kan ook vertaald worden door: liefdesverlangen). Medaljons, afwisselend opgevuld met kruisfiguren en kruisvormige bloemornamenten.

68. Djåjåkartålå latar poetih.
Djåjå = overwinning; kartålå = opkomen, rijzen, ook onkwetsbaar.
Aan elkaar grenzende, denkbeeldige vierkanten. Elk vierkant heeft als hoekpunten rozetten. In elk vierkant een bijzondere sterfiguur met acht stralen.
69. Djåjåkirånå.
Djåjå = overwinning; kirånå = lichtstraal of maan. Het veld is verdeeld in vierkanten.

Fig. 159. Kèjongan (no. 63 op blz. 133).

Fig. 160. Bĕkingking (no. 64 op blz. 133).

Fig. 161. Bibis pistå (no. 65 op blz. 133).

Fig. 162. Tjĕplok bibis (no. 65 op blz. 133).

Elk vierkant bevat een kruisvormig bloembladmotief, omgeven door vier kleinere bloemfiguren. Een ander patroon van denzelfden naam vertoont aan elkaar grenzende vierkanten, gevormd door sogå-kleurige en witte sterretjes als zijden. In elk vierkant een met sogå-kleurige lijntjes getrokken ster, met vier stralen, die gericht zijn naar de hoekpunten van het vierkant.

70. Pakoeningrat latar poetih.
Pakoeningrat is een eigennaam, evenals bijvoorbeeld Pakoeboewånå en Pakoealam. Groote, witte, elkaar snijdende cirkels. In elken cirkel is de vlakte tusschen de binnenliggende bogen der vier andere snijdende cirkels sogå-kleurig opgevuld, en zwart geharceerd van het midden uit.

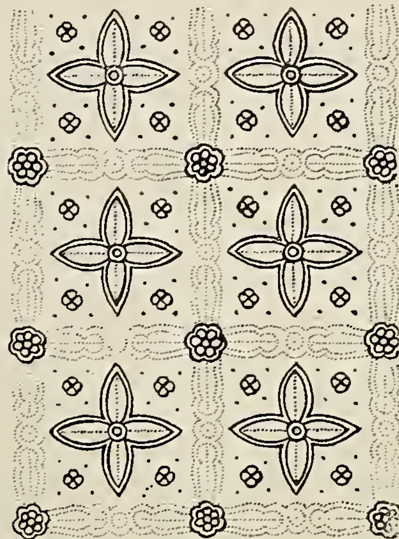

Fig. 163. Djåjåkirånå (no. 69 op blz. 134).

Fig 164. Tjåkråkoesoemå (no. 72 op blz. 135).

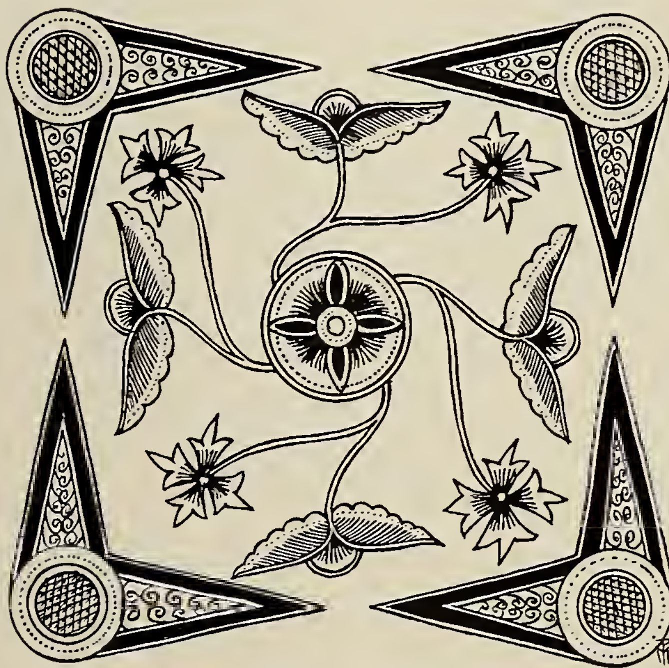

Fig. 165. Goerit wĕsi (no. 76 op blz. 136).

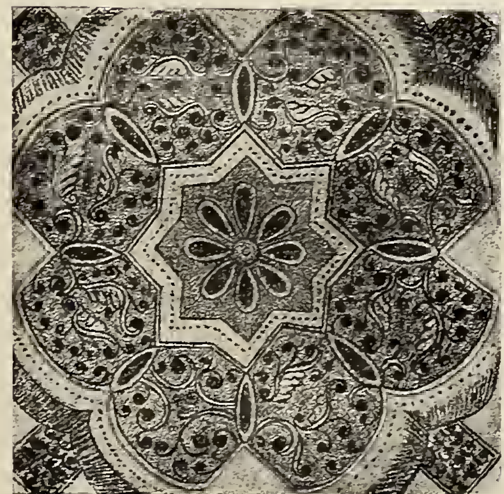

Fig. 166. Tjĕplok koewari (no. 77 op blz. 136).

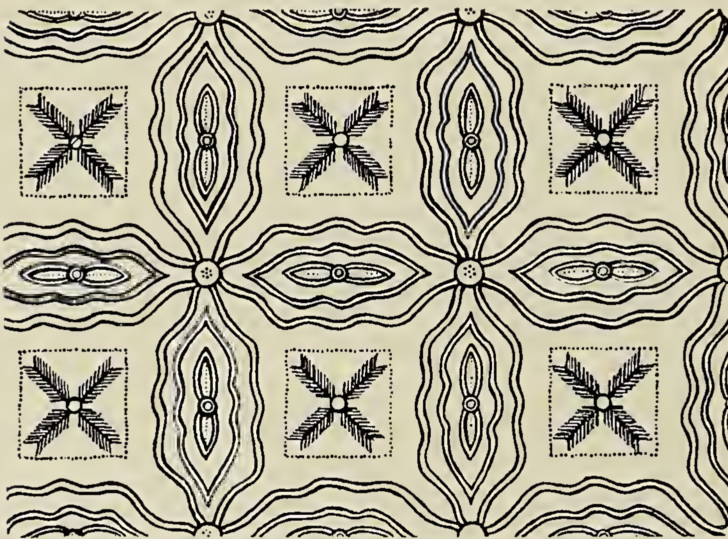
De tengevolge der snijdingen ontstane ellipsfiguren zijn opgevuld met breede, donkere kruisen.
71. Tjåkrå latar irĕng.
Tjåkrå, (van het Sanskriet tjakra) = wiel, rad. Ruitfiguren, waarvan sommige met achtstralige motieven zijn opgevuld.
72. Tjåkråkoesoemå latar irĕng.

Tjåkråkoesoemå = een algemeene benaming van een batiksel. Tjåkrå = wiel, rad. Koesoemå = bloem.
Een cirkel of medaljon, in het midden waarvan een rozetvormig ornament; de overige ruimte van het blauwe veld opgevuld met sterretjes en bolletjes.

73. Tjåkråwålå latar irĕng.
Tjåkråwålå = kring, hemel, horizon (van het Sanskriet tjakrawala).
Cirkels of medaljons, als bij n⁰. 72 hiervoren, met rozetvormige ornamenten, achtstralige sterfiguren, stippels, enz. ingevuld.

74. Soemåningrat latar irĕng.
Soemåningrat is waarschijnlijk afgeleid van Koesoemådiningrat = een eigennaam. Het veld is door gebogen lijnen verdeeld in vierhoeken met binnenwaarts gebogen zijden. In elken vierhoek een bloemornament.

75. Rĕngganis latar irĕng.
Rĕngganis is een eigennaam, die voorkomt als naam van een engel in de Qorân.
In een groot, denkbeeldig vierkant zijn in twee tegenover elkaar staande hoeken vierbladige ornamenten, de bladeren voorgesteld door witte stippellijnen; in de twee andere tegenover elkaar staande hoeken kruisornamenten, welker stralen in sogå-kleur zijn aangegeven volgens het varenbladmotief; de stralen dezer kruisen loopen in elkander.

Fig. 167. Pĕndĕleggan (no. 79 op blz. 136).

76. Goerit wĕsi latar irĕng.
Goerit wĕsi = een eigennaam die voorkomt als naam van een held in de z.g. Soerat-mènak. (Mènak = de eigennaam van een held, Amir, Amijah, wiens geschiedenis bezongen wordt in het boek Mènak).
Het veld wordt door sterfiguren in vierkanten verdeeld, en elk vierkant bevat een wervelend bloem-motief. Ziehier een voorbeeld, volgens hetwelk de draai, de werveling van het vierbeenige swastika-motief (zie bij de bandji-motieven hiervoren) praktisch op een bloemornament is toegepast.

77. Tjĕplok koewari latar poetih.
Koewari = de naam van een stad in de z.g. Soerat Mènak (zie de verklaring bij no. 76, hierboven). Koewari is ook: medaljon. Door rechte en gebogen lijnen gevormde medaljons, die elk een stervormig motief in het midden hebben.

78. Lårâsĕdoewå latar irĕng.
Lårå of ook rårå = meisje, maagd; sĕdoewå = op de handpalm zitten of leunen (wat voor onbetamelijk gehouden wordt). Vermoedelijk hier een eigennaam.
Het blauwe veld wordt verdeeld in vierkanten, welke op drie verschillende manieren opgevuld zijn, a. met swastika-figuren; b. met 9 vierkantjes, waarvan 5 egaal sogå-kleurig en vier blauw met sogå-kleurige kruisjes er in; c. met kruisgewijs geplaatste strepen, het vlak verdeelend in 4 vierkantjes, in elk waarvan zich een cirkeltje van stippels bevindt.

79. Pĕndĕlĕggan latar poetih.
Pĕndĕlĕggan is volgens Gericke en Roorda's woordenboek de naam van een beambte uit

ouden tijd. Ook is het woord afgeleid van dĕlĕg = riviervisch, zoodat pĕndĕlĕggan beteekent: plaats, waar die soort visch zich ophoudt. In het werk van Mr. van Musschenbroek: Iets over de inlandsche wijze van katoenverven, enz. op Midden-Java wordt deze naam echter verbasterd tot „pĕndĕlĕngan".

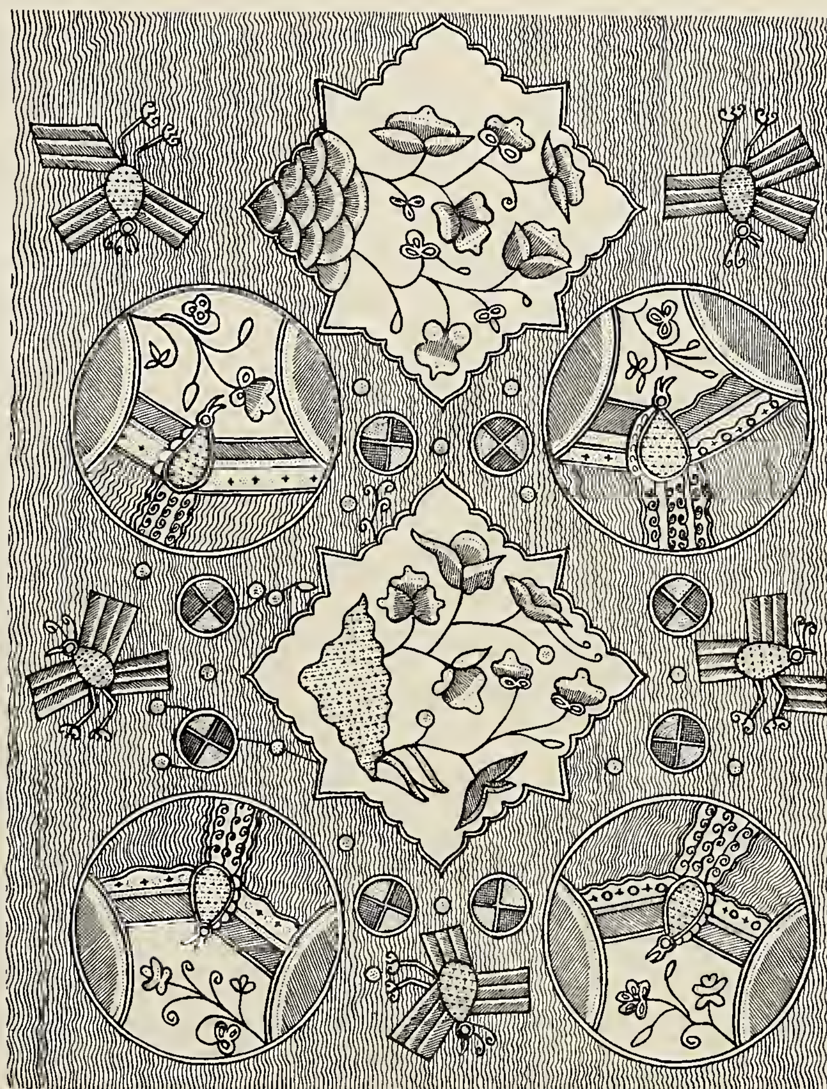

Fig. 168. Tjĕplok koesniå (no. 82 op blz. 137).

Door siervlakken wordt het veld verdeeld in vierkanten, die elk met een eenvoudig bloemmotief zijn opgevuld.

80. Satrijåwibåwå latar irĕng.

Satrijå (van het Sanskriet satrija) = edelman; wibåwå- = in hoogheid, verheven.

Een denkbeeldig vierkant. Op het blauwe veld daarvan ontspringen uit de hoekpunten, die door cirkels worden ingenomen, bloemmotieven. In het midden een ruitfiguur, waarin een kruis. De vier armen van het kruis zijn sogå-kleurig en wit gepointilleerd.

81. Koesniå latar irĕng.

Koesniå = een eigennaam.

Een gecompliceerd patroon van verschillend geornamenteerde kruisfiguren en medaljons.

82. Tjĕplok koesniå latar poetih.

Veld wit, sogå-kleurig en zwart geharceerd. Regelmatig geplaatste, ronde medaljons, waarin

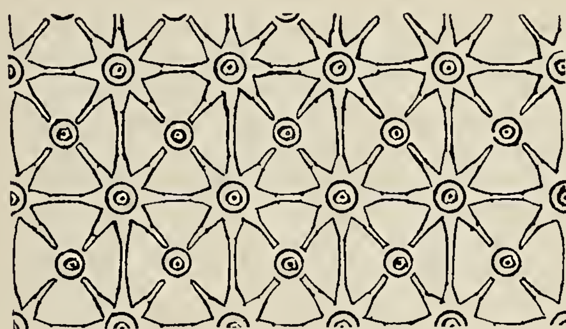

Fig. 169. Troentoem (no. 83 op blz. 138).

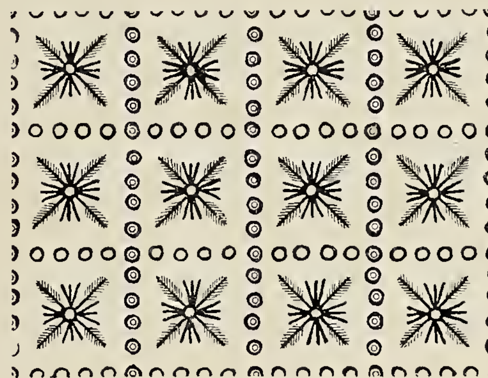

Fig. 170. Dårå gĕlar (no. 84 op blz. 138).

onduidelijke vogelfiguren. Tusschen twee rijen van deze cirkels een rij ornamenten,

met bloemmotieven opgevuld. De overige ruimte bevat cirkeltjes en andere figuren.

83. Troentoem latar irĕng.

Troentoem is afgeleid van toentoem = zich hereenigen tot een geheel.

Aaneengeschakelde sterfiguren. Het patroon: troentoem toetoel latar irĕng levert een kleine variatie op van het gewone sterren-motief. De stralen der sterren zijn echter niet zoo spits. Het patroon troentoem gedé latar irĕng vertoont hetzelfde motief met groote sterren.

84. Dårå gĕlar latar irĕng.

Naar het patroon te oordeelen, moet hier niet aan het woord dårå, dat duif beteekent, gedacht worden, maar aan het woord dårå, dat regendruppels beteekent, ofschoon er ook een batik-patroon bestaat, dat dårå moeloek = vliegende duif, heet.

Dårågĕlar is samengesteld uit dårå = regendruppels (Sanskriet: dhara) en gĕlar = regelmatig verspreid, tentoongesteld.

Vierkantjes worden gevormd van loodrecht op elkaar loopende, dwarse en overlangsche ver-

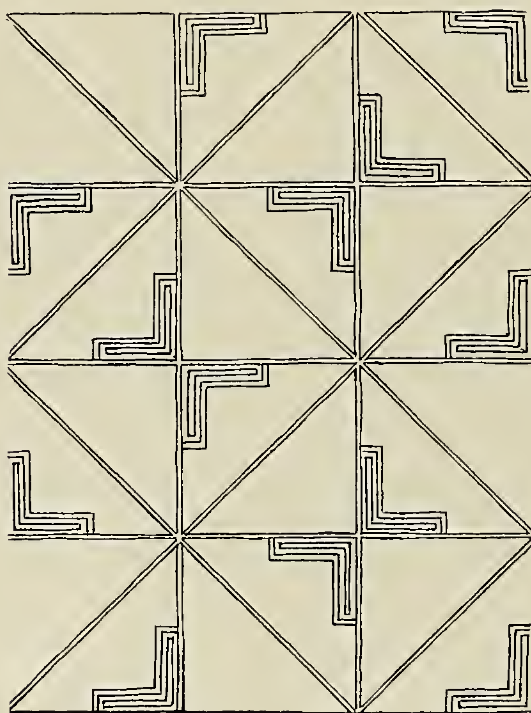

Fig. 171. Slobok sĕkar asĕm (no. 86 op blz. 138).

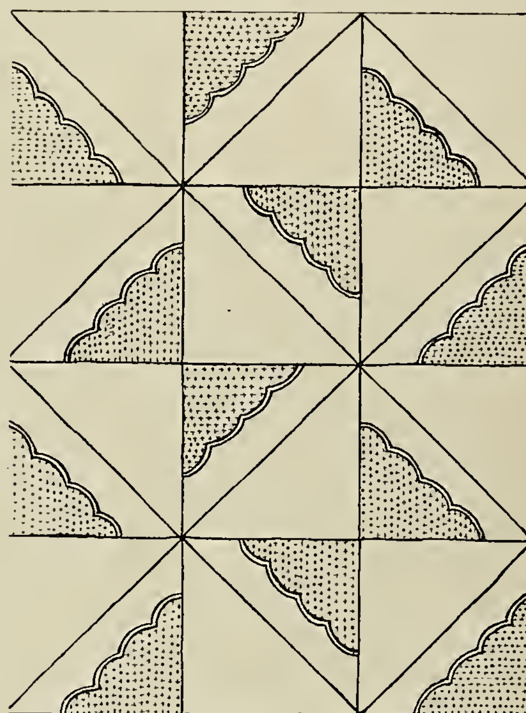

Fig. 172. Slobok djamang (no. 88 op blz. 139).

deelingen, die uit ronde, sogå-kleurige druppel-figuurtjes bestaan. Deze druppels rijen zich recht aaneen, zijn als het ware naast elkaar geplaatst, om tentoongesteld (gĕlar) te worden en vormen alzoo vierkantjes. In deze vierkantjes bevinden zich kruisvormige bloemmotiefjes.

85. Tjĕplok slobok latar irĕng.

Slobok of sĕlobog = te wijd zitten, zooals b.v. van een schoen, of ook: iets, waarin of waaraan men een voorwerp vastmaakt of doorsteekt. Gericke en Roorda geven voor slobok afzonderlijk op: algemeene benaming van batiksels. Een groot vierkant, in het midden waarvan een kruis is geplaatst, door blauwe, witbestippelde lijnen gecontoureerd. Om dit kruis zijn ruiten geteekend, waarin het slobok-motief is aangegeven door blauwe, witbestippelde driehoeken.

86. Slobok sĕkar asĕm latar irĕng.

Slobok, zie no. 85 hierboven. Sĕkar asĕm = tamarinde-bloem.

Het slobok-motief bestaat uit gelijke ruitfiguren, waarin de diagonalen zijn getrokken, zoodat

er driehoeken ontstaan, welker tegenovergestelde hoeken met eenvoudige motieven versierd zijn.

87. Slobok tjoekèn latar poetih.
Zie no. 85 hiervoren. Tjoekèn = als schijven op een damspel.
Dezelfde lijnen als bij de vorige slobok-soorten, maar dichter bij elkaar.

Fig. 173. Lintang trĕnggânâ (no. 92 op blz. 139).

88. Slobok djamang latar irĕng.
Zie no. 85 hiervoren. Djamang = diadeem. Het veld is verdeeld in gelijke ruiten. In de ruiten zijn de diagonalen getrokken. In twee der daardoor ontstane gelijkzijdige driehoeken zijn gekartelde driehoeksfiguren geplaatst.

89. Tjĕplok timang latar poetih.
Timang = gesp.
Gespvormige achthoeken; de binnenwaarts gebogen lijnen zijn aangedikt tot blauwe, witbestippelde strepen. In het midden van elken achthoek een heester-achtige, cirkelende uitsliering van lijnen, die in het middelpunt bij elkaar samenkomen.
Waarschijnlijk wordt hiermee het zilveren beslag van een gesp aangeduid. Een andere teekening heeft het patroon: timangan latar irĕng. Een stervormige, geornamenteerde figuur, symmetrisch omgeven door geharceerde cirkels met bladachtige aanhangsels aan weerszijden.

90. Tjĕplok bintangan latar irĕng.
Bintang = ster.
Een ingewikkelde sterfiguur!

91. Bintang latar irĕng.
Op blauw veld regelmatig geplaatste cirkelfiguren. In elken cirkel een ster. De overige ruimte opgevuld met kruisjes en bloempjes.

Fig. 174. Grompol (no. 95 op blz. 140).

92. Lintang trĕnggânâ latar irĕng.
Lintang = ster. Trĕnggânâ of taranggânâ = sterrenheir. Hier is dus de beteekenis: verzameling van sterren. Op een bespikkelden achtergrond allerlei figuren a. d. z. halve maantjes, huisjes, diertjes, etc , met eenige symmetrie over het veld verspreid, evenals het ajampoegĕr patroon, sub 57 hiervoren behandeld.

93. Tjakar latar irĕng.
Tjakar = een klauw met nagels, als b.v. van een tijger; hier de algemeene benaming van een batiksel; beteekenis: als door elkaar gemengd.
In een denkbeeldig vierkant zijn in de twee tegenover elkaar staande hoeken sterfiguren geteekend, die met de stralen naar elkaar toeloopen. De sterren zijn gevormd door witte stippel-

lijnen, en hebben witte, vierkante middens. In de twee andere tegenover elkaar staande hoeken: stervormige ornamenten, ook met vierkante middens, maar met sogâ-kleurige streepjes, varenblaadjes en bloempjes als stralen.

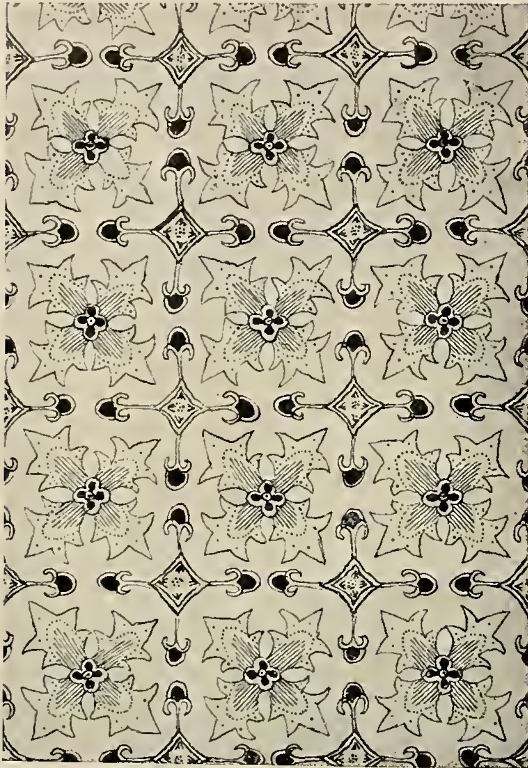

Fig. 175. Djangkarran (no. 97 op blz. 140).

Fig. 176. Sobrah (no. 98 op blz. 140).

94. Djoempoettan latar irĕng.
Djoempoettan = zooveel als men met een greepje van vingertoppen krijgen of opnemen kan. Niets dan symmetrisch geplaatste, kleine, vierstralige sterretjes.

95. Grompol latar irĕng.
Grompol of krompol = bij elkaar gepakt, geschoven, getrost, als b.v. een ris klappers.
Regelmatig geplaatste sterfiguren; elke ster bestaat uit een cirkelvormig middenstuk en rond toegebogen stralen. In het middenstuk blauwe, witbestippelde aanduidingslijnen, evenzoo in de stralen en in de grootere cirkels, die tusschen de sterren staan. Overige ruimte is opgevuld met sterretjes van stipjes. Fond donkerblauw. Goed gedacht patroon, omdat het niet eentonig van lijn is en toch door de kunstige plaatsing van verschillende ronde figuren en witte stipjes het idee van „grompol" uitnemend weergeeft!

96. Oetil oetil gèndongan latar ireng.
Oetil oetil is afgeleid van ngoetil = kleinigheidjes stelen, wegkapen; gèndongan = een vracht, die op den rug gedragen wordt, meestal door vrouwen. Hier is de beteekenis van den naam: als kleine voorwerpjes, die uit een gèndongan d.i. uit een rugzak zijn gekaapt.
Regelmatig geplaatste kruisjes, sterfiguren en bolletjes.

97. Djangkarran latar irĕng.
Djangkar = een anker. Regelmatig geplaatste bloem-ornamenten met blaadjes als ankers. Andere bloemornamenten daartusschen.

98. Sobrah latar irĕng.
Sobrah = wat als haren ergens van neerhangt, zooals de soeloer (luchtwortels) van den waringinboom, enz. Haakvormig samengestelde ornamenten die op regelmatige afstanden van elkander geplaatst en met elkander door stippellijnen verbonden zijn.

99. Lapis latar irĕng.
Lapis = lagen, in lagen boven elkaar.
Aan elkaar grenzende ruiten, welke afwisselend versierd zijn.

100. Tjĕplok ondé-ondé.
Ondé-ondé is een soort lekkernij, rond van vorm en met zwarten, zoeten inhoud. Het veld is door aan elkaar rijende ellips-figuren verdeeld in gelijke vierkanten.
In het midden van elk vierkant een ronding met sogâ-kleurige randen en wit veld, en daarin

een vliegende vogelfiguur. Deze ronding moet een medaljon voorstellen, er uitziend als een „o n d é-o n d é". Ook hier dus alweer een vogelfiguur in een medaljon als bij tjĕplok koesniâ (no. 82 hiervoren) en pĕksi kirnâ (no. 56 hiervoren).

101. Oentoek banjoe latar irĕng.

Oentoek = schuim. Banjoe = water.

Ook hierbij zijn de aaneengrenzende vierkanten, die nog al sterk bekruld zijn, verschillend geornamenteerd. Het eene vierkant vertoont in het midden een kruisfiguur, het ander een klein sterretje.

102. Tjĕplok ranté latar poetih.

Ranté = ketting.

Afwisselend ingevulde medaljons, door gebogen lijnen gevormd.

103. Tjĕplok koeroeng latar irĕng.

Koeroeng = kooi.

Vier cirkels, die aan vier tegenover elkaar staande zijden knoedels vertoonen, bij welke figuren ze elkander raken. In elken cirkel een geornamenteerde ruitfiguur. Het midden tusschen de vier cirkels is opgevuld met een bloemmotief.

104. Tjĕplok sĕtlop latar poetih.

Sĕtlop = met elkaar verwisselen van voorwerpen, ook afwisselen b.v. van bloemen, de eene wit, de andere rood, enz. Sĕtlop kan ook wel de Javaansche verbastering zijn van het woord tulp. (zie no. 35 hiervoren). Ongeveer op dezelfde wijze als no. 103 samengesteld.

Fig. 177. Tjĕplok ondé ondé (no. 100 op blz. 140).

105. Tjĕplok kotji latar irĕng.

Kotji is waarschijnlijk een verkorting van sĕkotji = schuit, boot. Waarom dit patroon zoo genoemd is, kan uit de teekening niet worden opgehelderd. (kotji = ook een groote kip).

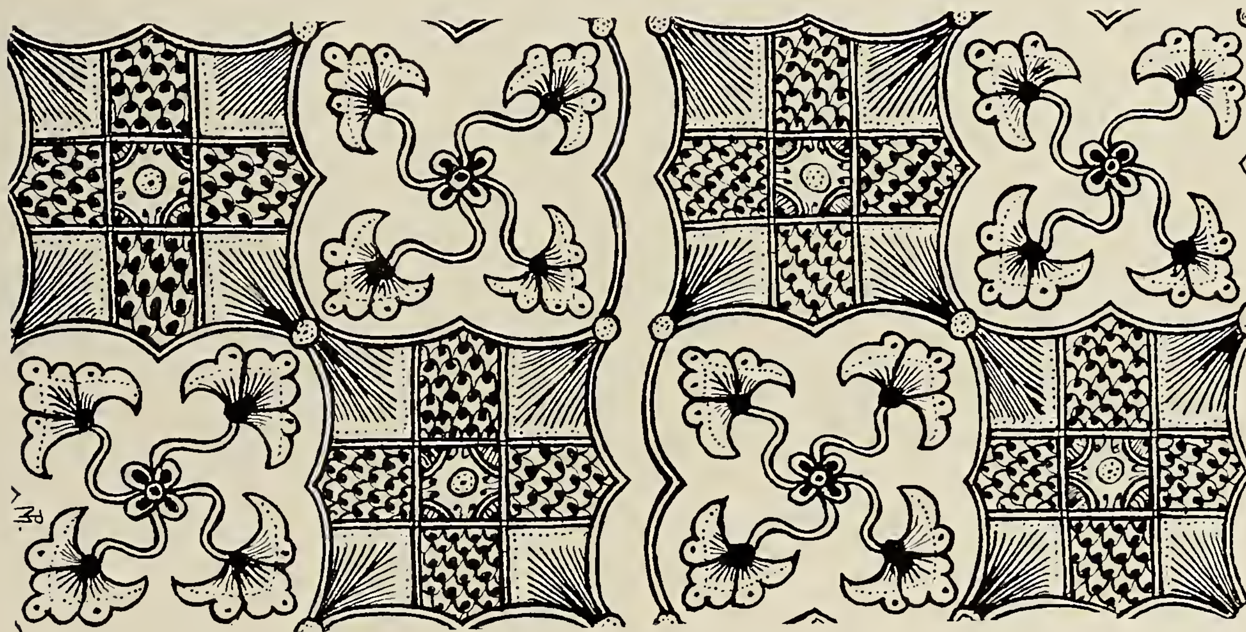

Fig. 178. Tjĕplok kotji (no. 105 op blz. 141).

Groote, aan elkaar grenzende vierkanten, welke door gebogen lijnen worden gevormd, en verschillend geornamenteerd zijn. Ook hier komt het uit bloemslingers bestaande wervelmotief voor als bij goerit wĕsi, sub 76 hiervoren behandeld.

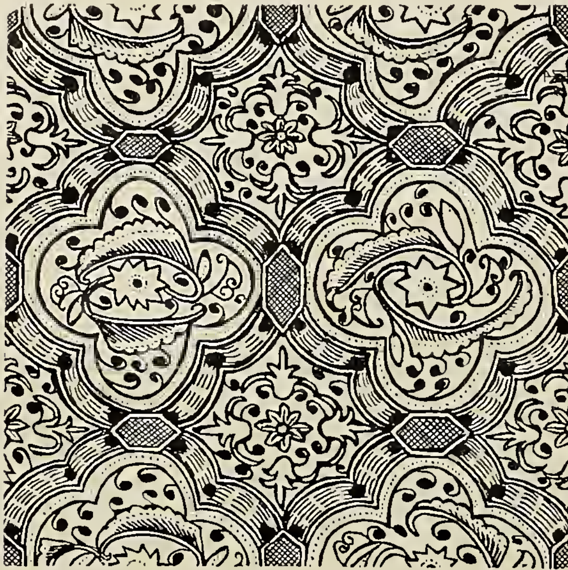

Fig. 179. Tjĕplok mĕndoet (no. 106 op blz. 142).

106. Tjĕplok mĕndoet latar poetih.
Mĕndoet = zacht in- en uitbuigen.
Door gebogen lijnen worden hier verschillende medaljons gevormd, welke ieder een tweebeenig wervel-ornament bevatten (zie no. 105 en no. 76 hiervoren).

107. Baris kondoer latar poetih.
Baris = excercitie, excerceerende soldaten; kondoer = naar huis gaan.
Het witte veld wordt door overlangsche en loodrecht daarop staande dwarse en diagonale lijnen verdeeld in gelijkbeenige driehoekjes, die afwisselend geornamenteerd zijn. Het eene driehoekje is eenvoudig horizontaal en vertikaal geharceerd; het andere bevat een dubbel bladmotief, dat er als een vlinder uitziet.
Gewezen dient hier te worden op de werveling, de draaiing, welke ook in deze uit de swastika ontstane figuur is, die ook veel op Toradja'sch bamboesnijwerk en op geschilderde, Toradjasche doeken van geklopte boomschors voorkomt. Dezelfde werveling is, gelijk wij gezien hebben, ook in de patronen, sub nos. 106, 105 en 76 te constateeren.
Waarom dit patroon „baris kondoer" genoemd wordt, is niet met zekerheid te zeggen. Misschien duidt de naam op de harceering (als dichte rijen soldaten). Baris zou echter hier ook

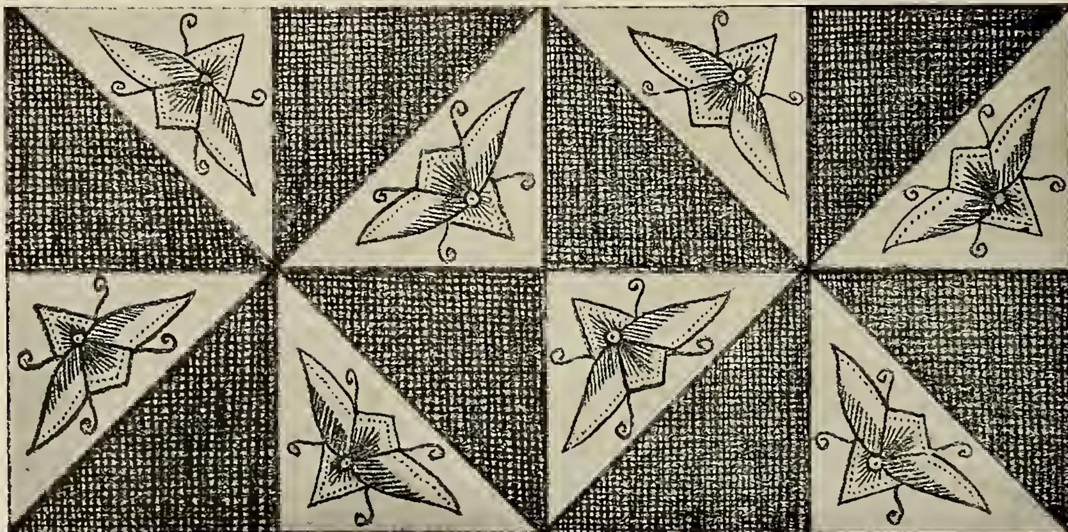

Fig. 180. Baris kondoer (no. 107 op blz. 142).

kunnen beteekenen, — en dit is meer waarschijnlijk —, pak of bundel van iets, dat in een blad, doek, stuk papier, enz. gewikkeld is, met een punt samengebonden, waarbij men het vasthoudt. In dit geval doelt de naam op de teekening van driehoekjes en zou dus de beteekenis kunnen

zijn: naar huis gebrachte pakjes, bundeltjes. Uit een ander mij vertoond patroon baris kondoer blijkt, dat deze laatste opvatting de juiste is. Hier is n.l. van een harceering geen sprake. De teekening wordt ook hierbij gevormd door met de punt naar elkaar gerichte driehoeken, welke echter op symmetrische wijze verschillend zijn ingevuld.

108. Tambal latar irĕng.

Tambal beteekent: lap, op- of ingezette lap.

Heeft het aanzien van een bedelaarsdeken; driehoeken, vierkanten, schuin ingevoegde stukken.

109. Tambal kanomman.

Kanomman = het gebied van den kroonprins.

Dit patroon is volgens ongeveer hetzelfde beginsel als no. 108 opgebouwd.

110. Tambal miring.

Miring = scheef. Dit patroon komt overeen met no. 108. Hierbij zijn allerlei stukken recht en scheef aan elkaar gelapt. Terecht laat de batikster de aanduiding van de kleur (poetih of irĕng) van het fond achterwege, omdat er lapjes zijn, die een lichten achtergrond hebben, terwijl andere lapjes een donkeren achtergrond vertoonen.

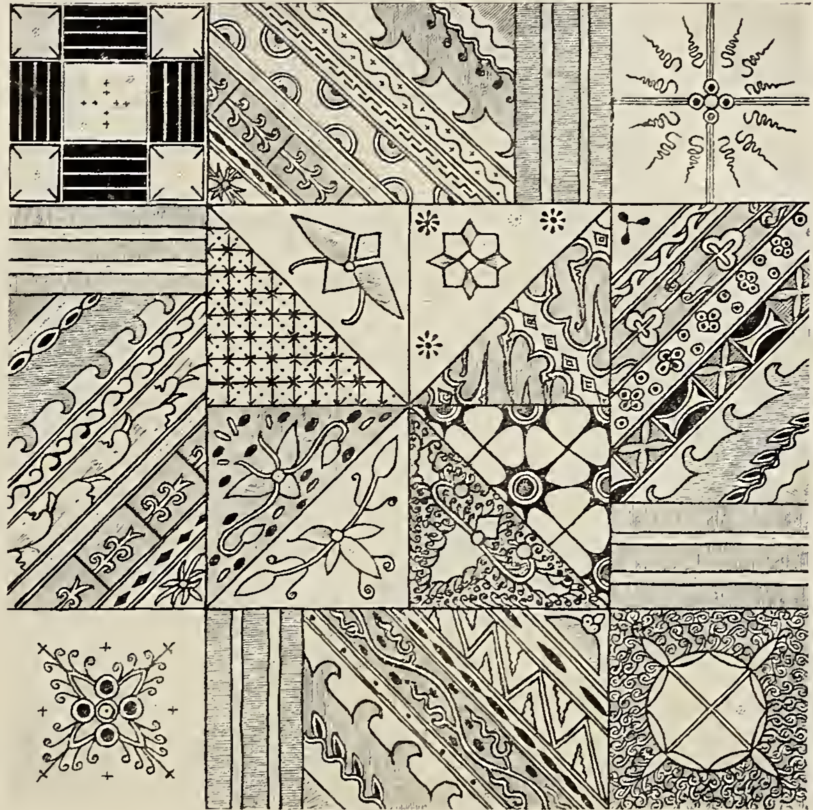

Fig. 181. Tambal (no. 108 op blz. 143).

111. Tjloentang latar irĕng.

Tjloentang = grap, snakerij. Het veld is verdeeld in verschillend geornamenteerde reepen. Een opstaande reep met blauwe sterretjes, daarnaast een reep met geslangelde lijnen, daarnaast een varenbladmotief, daarnaast een reep met bolletjes erin, en eindelijk een rankmotief.

In deze volgorde komen de geornamenteerde vlakken telkens terug (een grap, een snakerij).

112. Gringsing latar poetih.

Gringsing = gevlekt, geschubd, gekroesd, gevlamd, enz.

Het fond met zijn witte vlekken is als de schubbing van een leguanen-huid. Op het fond verschillende sogâ-gele figuren, kruisen, boogjes, allen met blauwe, bestippelde middens.

113. Gringsing pâlâ latar irĕng.

Gringsing = gevlekt, geschubd, gekroesd, gevlamd, enz. Pâlâ = de muskaatnoot.

Het veld is verdeeld in gelijke vierkanten. De twee tegenover elkaar staande vierkanten hebben zijden, die uitgewerkt zijn tot cirkelbogen en zijn weer in vieren verdeeld, waarvan twee deelen geharceerd en twee andere deelen sogâ-kleurig en wit-bestippeld zijn. In de twee andere tegenover elkaar staande vierkanten zijn vlekkerige en streperige spatten aangebracht, die vermoedelijk de foelie moeten voorstellen.

114. Tjindé kĕnângâ latar irĕng.

Kĕnângâ is de welriekende bloem van de Cananga Odorata, behoorende tot de Anonaceae. Hoewel men hier met een naam te doen heeft, die ook een zekere tjindé-soort aanduidt, dus een weefsel, zou het patroon ook tot de imitatie-weefpatronen (zie de rubriek hierachter) gebracht kunnen worden.

Dit patroon bestaat uit met de punten aan elkaar reikende sterren met vier stralen, welker ondereinden knopvormig uitgerond zijn. Door deze groepeering is het net, alsof er vierkanten, dus tjĕplokkans, ontstaan, elk met een achtstralig sterornament in het midden. De ruitvormige middens der groote sterren zijn opgevuld met kleinere sterren van acht stralen en sterretjes, uit witte streepjes samengesteld. (Zie Plaat XVIII).

Fig. 182. Tjloentang (no. 111 op blz. 143).

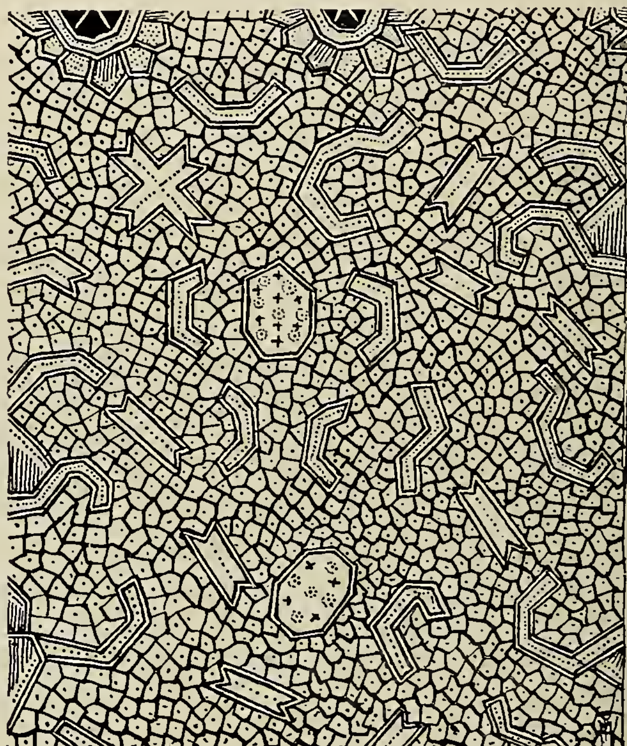

Fig. 183. Gringsing (no. 112 op blz. 143).

Dit patroon wordt ook wel djlamprang of djalamprang genoemd (= de Talauma elegans Miq, behoorende tot de Magnoliaceae).

Over de gewijdheid van het djlamprang-patroon wordt in het werk van G. P. Rouffaer en Dr. J. J. Juynboll over de batikkunst geschreven:

„Een bloempatroon, dat van ouds de verbeelding van den Mohamedaansch-Hindoeschen Javaan moest boeien door zijn wonderlijke symbolische teekening". En verder worden in hetzelfde werk eenige typische benamingen aan het patroon gegeven: „het achtspakige geloofsrad", „Vishnoe's tjakra met 8 stralen", „Allah's negen wali's (geloofshelden) van het gezegende eiland Java, één in het midden, acht er stralend om heen", „de soesoehoenan met zijn acht Najâkâ's (Rijksraden), één in het midden, acht er stralend om heen". Dit patroon zou door den Soesoehoenan van Sâlâ bij diens oedang-oedang (besluit) van 2 April 1769 voor zich zelf en zijn kinderen gereserveerd zijn.

115. Tjindé wilis latar irĕng.

Tjindé = een bijzonder soort weefsel. Wilis = donkergroen. Ook hier dezelfde aan elkaar grenzende sterfiguren, als bij het hierboven behandelde patroon tjindé kĕnângâ.

3. GANGGONG-VARIATIES.

Ganggong is de naam van een plant (de Cryptocoryne ciliata Fisch, behoorende tot de Araceae), die op moerassige plaatsen groeit.
De bloeiwijze is kort gesteeld. Zij bezit een zeer lange kokervormig opgerolde scheede, die zich aan den top verbreedt en daar uitgespreid, gekleurd en aan den rand in franje verdeeld is.
De bloeikolf bevindt zich in het onderste, ietwat verwijde deel van de buis, is klein en draagt aan den voet eenige vrouwelijke, aan den top mannelijke bloemen, terwijl het middenste gedeelte naakt is. Na de bevruchting valt het buisvormige, bovenste gedeelte der scheede af. Het onderste deel er van is met de vruchten tot één schijnvrucht vergroeid, die bij rijpheid in kleppen openbarst.
De zaden kiemen in de vrucht, waardoor zich binnen de kleppen der schijnvrucht een groot aantal smalle, groene blaadjes ontwikkelt. Deze kiemende vruchten van de ganggong worden door de Inlanders voor de bloemen gehouden, waarnaar het kenmerkende batikpatroon met zijn diverse variaties ontstaan is. De zaden ontkiemen snel, wanneer men ze uit de nog niet rijpe schijnvrucht haalt en gedurende een etmaal in kalkwater legt; dan krijgen ze met hun lange, lichtgroene, straalgewijs uitstaande slierten het aanzien van bloempjes, en worden ze dan ook gebruikt als schakels in een bijzonder soort bloemensnoer.
Aangezien de ganggong-patronen evenzeer tjĕplokkans (oplegsels) vertoonen door hun symmetrisch lijnen-motief, zouden ze als een onderdeel der tjĕplokkans beschouwd kunnen worden; om hun eigenaardigheid worden ze hier in een afzonderlijke rubriek bijeengebracht.
Ze zijn te herkennen aan de bijzondere ster- of kruisfiguren, die de teekening vormen. De figuren zijn zoodanig opgebouwd, dat elke arm of straal uit verschillende naast elkander getrokken strepen bestaat, elk met een haakje of krulletje er aan. Men zou ze als stamper met meeldraden kunnen beschouwen, den stamper met een haakje, de meeldraden, aan weerszijden, elk met een krulletje.

Fig. 184. Ganggong-plant met onderdeelen (blz. 145).

Meestal komen kruisen en sterren samen op één patroon voor, echter bestaan ook afwijkingen en wel zóó, dat zelfs de herkenningsteekenen der ganggong-variaties moeilijk zijn terug te vinden. Het is voornamelijk naar de eigenaardige zaadjes met hun lange, sliertende, omgekrulde blaadjes, dat die bijzondere figuren der ganggong-motieven ontstaan zijn.

1. Ganggong latar poetih.
Door sierstrooken is het veld verdeeld in vierkanten. Elk vierkant bevat een medaljon, waarin de zoo typische ganggong-kruisen geteekend zijn.

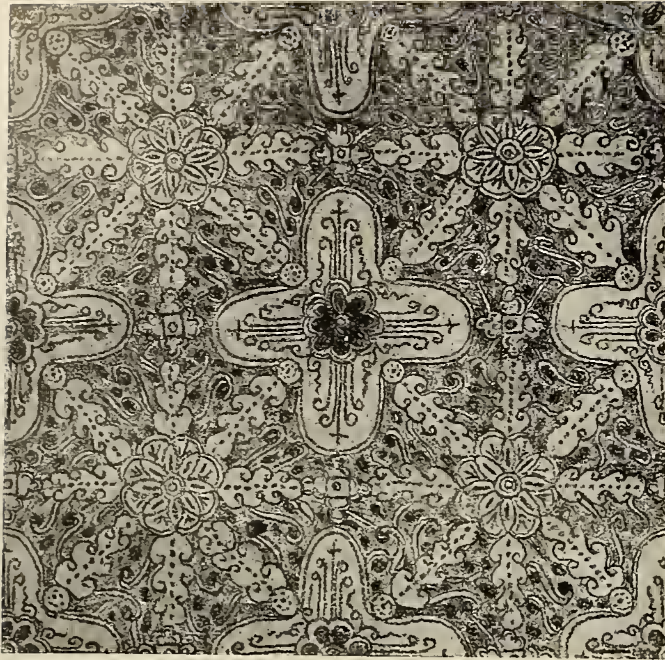

Fig. 185. Ganggong (no. 1 op blz. 145).

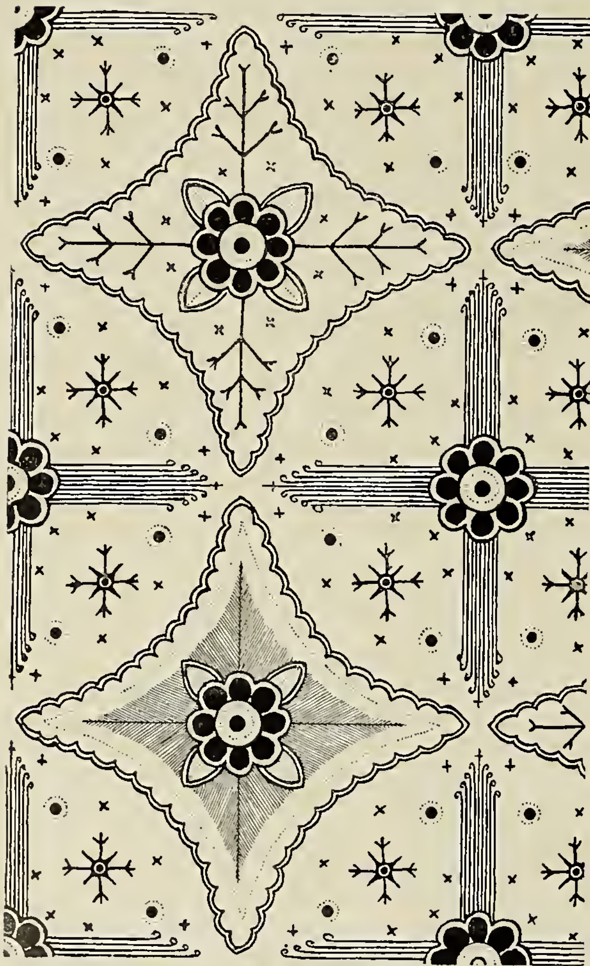

Fig. 186. Ganggong sari (no. 4 op blz. 146).

2. Ganggong koeroeng latar irĕng. Koeroeng = kooi, omringd, omtralied. De bekende kruisfiguur van ganggong-lijnen en aldus afgesloten in een medaljon.
3. Ganggong barès latar irĕng. Barès = eenvoudig.
Een eenvoudige ganggongsoort. Niets dan ganggong-kruisen, symmetrisch naast elkander geplaatst. Elk kruis heeft een ruitvormig midden. Tusschen de kruisen rozetjes van bolletjes.
4. Ganggong sari latar irĕng.
Sari = het stuifmeel van een bloem.
Groote, regelmatig geplaatste sterfiguren, de eene ster sogå-kleurig, met blauwe, witbestippelde streepjes als binnenrand en dubbele, sogå-kleurige, dunne streepjes als buitenrand; de andere ster, die er naast gelegen is, zwart met gewonen, dubbelen sogå-kleurigen rand.
In alle sterren bloemornamenten, die op het zwarte fond vier takvormige stralen hebben. De ruimten tusschen deze sterren zijn opgevuld met groote ganggong-kruisen en hieromheen kleinere kruisjes en stippels. Typisch ganggong-patroon! Een ander ganggong-sari-patroon is als volgt samengesteld.
Door sierstrooken wordt het veld in vierkanten verdeeld. Elk vierkant heeft een achtstralig midden.
Vier stralen worden gevormd door de bekende ganggong-lijnen (stamper en meeldraden) en vier andere stralen door bloemknop-motieven. Tusschen die stralen een opvulling met bolletjes.
5. Ganggong tjĕplok latar poetih. Tjĕplok = metalen beslag, oplegsel.
Hier is de beteekenis: een ganggong-soort volgens een teekening van een tjĕplok. Ruitfiguren in elkaar snijdende cirkels. De ruiten zijn afwisselend opgevuld met ganggong-kruisen en symmetrische bloemornamenten.
6. Ganggong joedjånå latar irĕng
Joedjånå = (afgeleid van het Sanskriet. jodjana) = een afstand van 9 of, volgens anderen, van $4^1/_2$ of 5 Engelsche mijlen.

Hoe de batikster aan dezen naam is gekomen, kan uit de figuur niet opgehelderd worden. Joedjânâ kan misschien ook een eigennaam zijn.

Ongeveer dezelfde teekening als bij het hiervoren beschreven patroon ganggong sari; ook hier sierstrooken, welke het veld in vierkanten verdeelen, die elk het ganggong-kruis bevatten. De kruisfiguren bestaan uit vier armen; elke arm bestaat uit een stamper en drie meeldraadjes en is bovendien ingesloten tusschen twee zich naar elkaar toe buigende schutbladen.

Fig. 187. Ganggong joedjânâ (no. 6 op blz. 146).

7. Ganggong kèbar latar irĕng.

Kèbar = wat iemand of iets toont te wezen. Medaljons met ganggong-kruisen, die in teekening afwijken van de gewone ganggongkenmerken. De armen van het kruis vertoonen hier vertakkingen.

8. Ganggong lèrèp latar irĕng.

Lèrèp = schuifbandje, schuiflusje, b.v. aan een stijgbeugelriem. Het veld is door sierstrooken, die lus-achtige ornamenten bevatten, in vierkanten verdeeld. In elk vierkant het typische ganggong-kruis.

9. Ganggong ranti latar irĕng.

Ranti = de bloem van de Solanum denticulatum Bl. behoorende tot de Solanaceae.

Op blauw veld regelmatig geplaatste kruisen, gevormd door sogâ-kleurige ganggong-lijnen (stampers en meeldraden). De kruisen komen met de punten bij elkaar samen. De tusschenruimten zijn opgevuld met vlindervormige bloem- of blad-ornamenten.

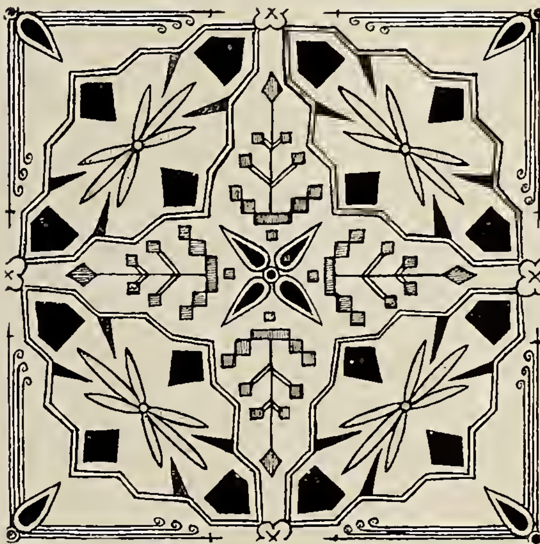

Fig. 188. Ganggong kèbar (no. 7 op blz. 147).

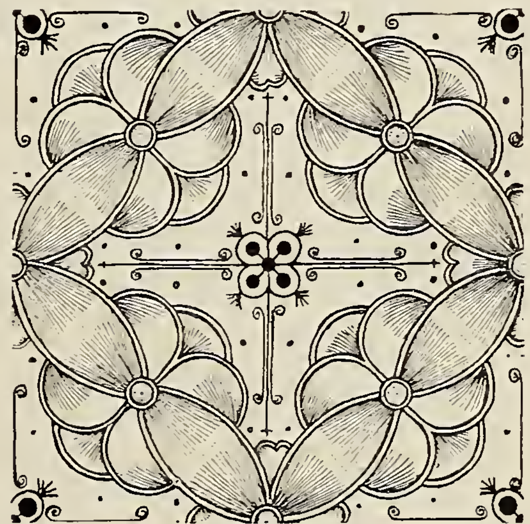

Fig. 189. Ganggong lèrèp (no. 8 op blz. 147).

10. Ganggong ranté latar irĕng.

Ranté = ketting. Medaljons met ganggong-kruisen.

11. Ganggong garoet latar irĕng.

Garoet = streep, lijn.

Vierkante medaljons. De zijden dezer vierkanten zijn met haakjes versierd. In het mid-

den van elk vierkant een kruisfiguur van ganggong-lijntjes, (stampers en meeldraden).
12. Ganggong djoebin latar irĕng.
Djoebin of djobin = tegel, vloersteen. Door breede sierstrooken wordt het veld zoodanig verdeeld, dat er kleine, vierkante medaljons (vloersteenen voorstellend) overblijven, welke elk met het typische ganggong-kruis opgevuld zijn.

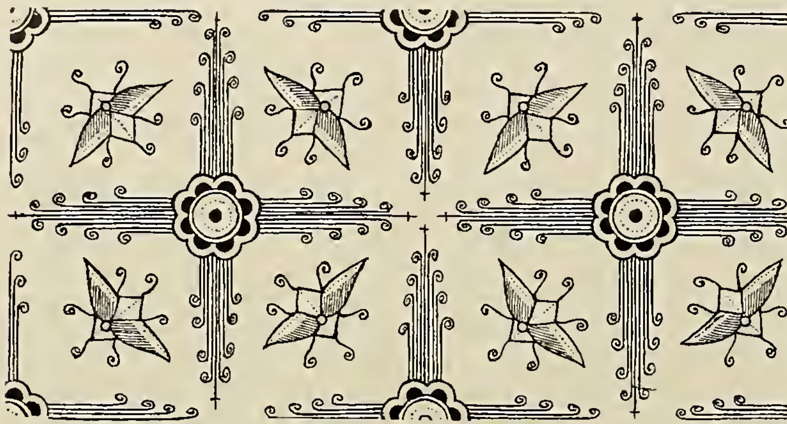

Fig. 190. Ganggong ranti (no. 9 op blz. 147).

13. Ganggong bintoeloe latar irĕng.
Bintoeloe = bont, geruit, van een kleed.
Ook hier regelmatig geplaatste sterfiguren met kruisvormige middens en 8 stralen, gevormd door ganggong-lijntjes. Tusschen deze sterren groote kruisen met witbestippelde armen.
14. Ganggong rèjab latar irĕng.
Rèjab = loshangend, loszwevend in de lucht. Ellipsfiguren verdeelen het veld in vierkanten met ingebogen zijden. In elk vierkant een ganggong-kruis.
15. Ganggong toerki latar irĕng.
Toerki = Turksch. Dezelfde sterfiguren van ganggong-lijntjes in dezelfde plaatsing, als bij het patroon ganggong ranti, (no. 9 hiervoren), maar de tusschenfiguren zijn geornamenteerde ruiten met krullige uitspruitsels, gericht naar de middens der ganggong-kruisen.

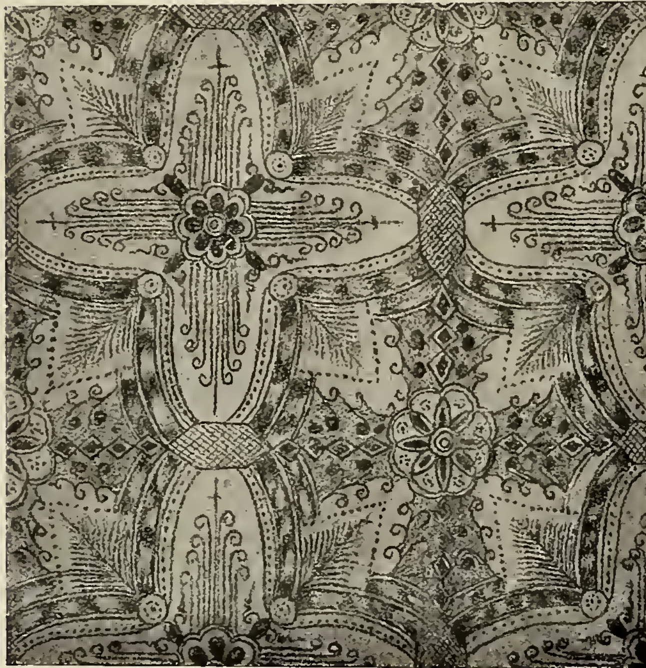

Fig. 191. Ganggong ranté (no. 10 op blz. 147).

16. Ganggong brântâ latar irĕng.
Brântâ = minnepijn, van liefde kwijnen. Vermoedelijk zal hier hetzelfde patroon bedoeld zijn als ganggong madoebrântâ, hieronder te behandelen.
In een vierkant geplaatste ganggong-kruisfiguren van ganggong-lijntjes en tusschen vier kruisen een rozetvormig ornament met vier stralen, welker verdikkingen geschubt zijn. Deze stralen loopen door tot de middens der kruisfiguren.
17. Ganggong madoebrântâ latar irĕng
Madoebrântâ = eigenlijk een bij, figuurlijk: minnesmart, liefdeverlangen. Regelmatig geplaatste figuren van ganggong-lijnen. De stralen verder uitgewerkt en doorgetrokken met sogâ-kleurige stippellijnen op donker veld. De ruimten tusschen de sterfiguren opgevuld met kruis-ornamenten, die op sogâ-kleurig, geharceerd fond staan en waarvan de vier stralen gevormd worden door onregelmatige vierhoeken.
18. Ganggong paningrat latar irĕng.

Paningrat = panirat = afdak. Medaljons, welke door gebogen lijnen gevormd zijn. De medaljons afgewisseld met ganggong-kruisfiguren en andere bloemornamenten.

19. Ganggong kĕmbang latar poetih.

Kĕmbang = bloem. Afwijkend ganggong-motief van gecompliceerde medaljons.

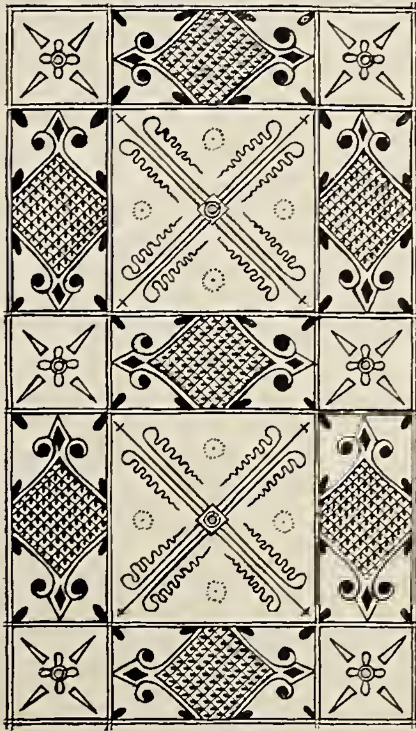

Fig. 193. Ganggong djoebin (no. 12 op blz. 148).

Fig. 194 Ganggong toerki (no. 15 op blz. 148).

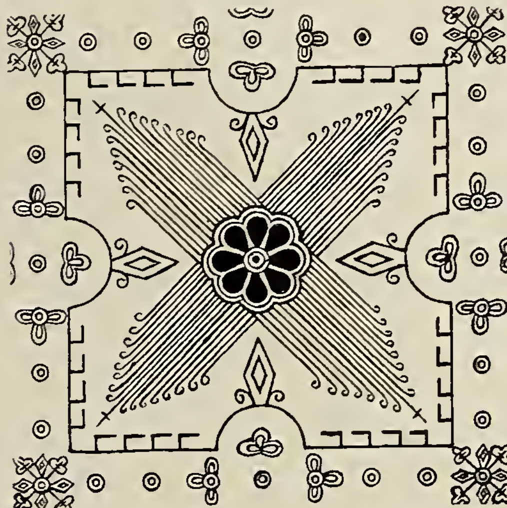

Fig. 192. Ganggong garoet (no. 11 op blz. 147).

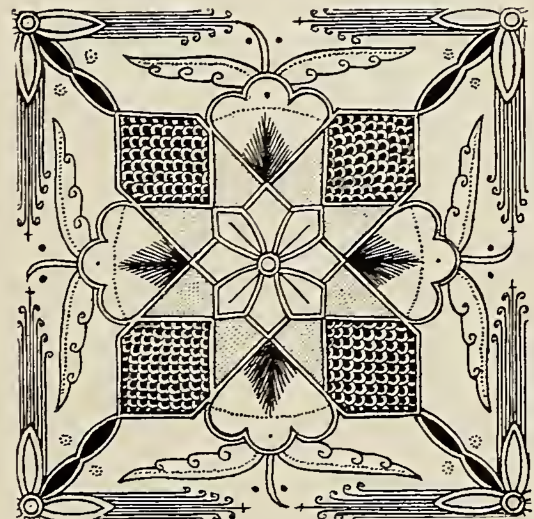

Fig. 195. Ganggong brântâ (no. 16 op blz. 148).

20. Ganggong sĕprantoe latar irĕng.

Sĕprantoe = de Sindora Sumatrana Miq, behoorende tot de Leguminosae. Groote, aan elkaar grenzende vierkanten als van een scheef dambord. Elke hoek van een vierkant is bedekt door een bladvormig ornament. Het eene vierkant is kruisvormig met lijnen geornamenteerd; in het daaraan grenzende vierkant zijn de sĕprantoe bloemen geteekend; deze vierbladige

bloemen zijn op de teekening het best te vergelijken met zeesterren; in het ornament wordt een werveling, een draaiing weergegeven.

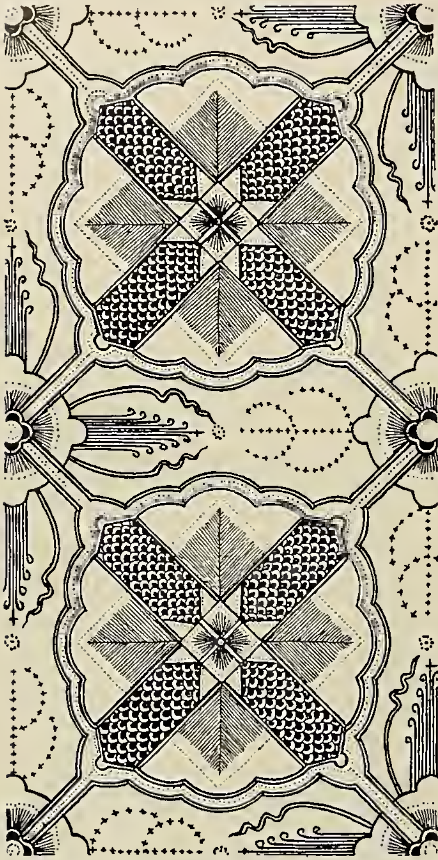

Fig. 196. Ganggong madoebråntå (no. 17 op blz. 148).

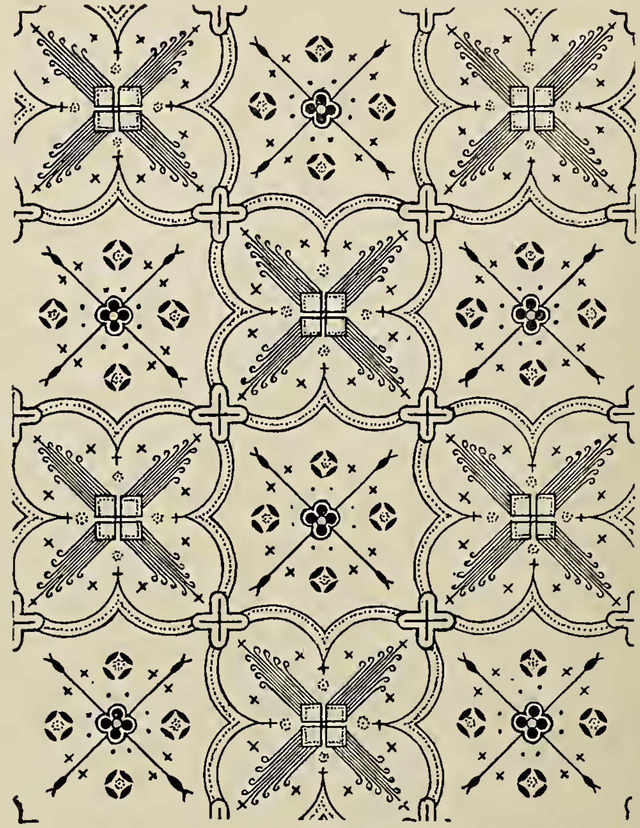

Fig. 197. Ganggong paningrat (no. 18 op blz. 148).

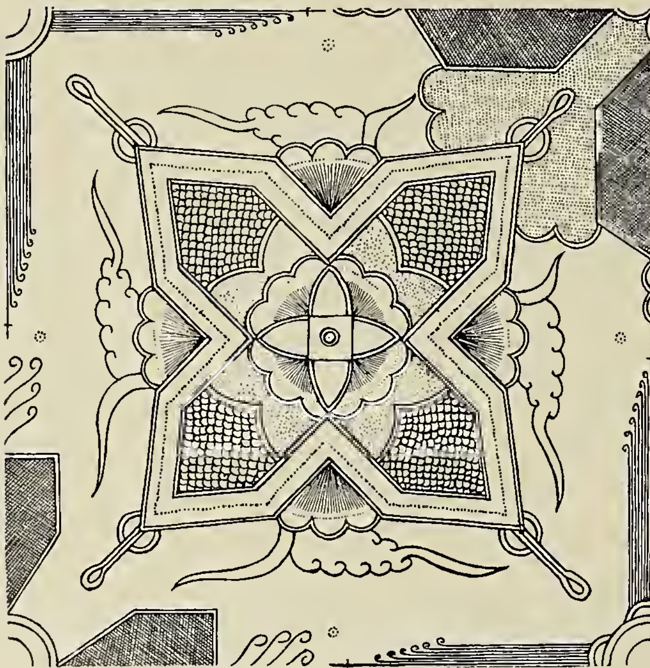

Fig. 198. Ganggong wibåwå (no. 24 op blz. 151).

21. Ganggong tèdjå latar irĕng.
Tèdjå = glans, lichtglans.
Op blauw veld een vierkant. In het midden van dit vierkant een kruis van ganggong-lijnen.
Voorts: kruisvormige, gepointilleerde ornamenten.
22. Ganggong njamploeng latar irĕng.
Met njamploeng wordt hier bedoeld de bloem van den njamploeng-boom, den Calophyllum inophyllum, behoorende tot de Guttiferae. Witte, als vlindervleugels geteekende, langgerekte, vierbladige njamploengbloemen, die zóó geplaatst zijn, dat in het midden tusschen vier dergelijke bloemen een cirkelronding ontstaat. Hierin is een stervormig ornament gezet. De teekening vertoont een afwijking van het gewone ganggong-motief.

23. Ganggong bèngkokkan latar irĕng. Bèngkok = scheef. De medaljons zijn hier met verschillende motieven, w.o. ook ganggong-kruisen opgevuld.

24. Ganggong wibåwå latar irĕng. Wibåwå = bovennatuurlijke macht. Op het blauwe veld zijn vierkanten gevormd door kruisen van ganggong-lijnen en ingewikkelde kruisfiguren. In het midden van het vierkant een kleiner vierkant in sogå-kleur en hierin door blauwe, witbestippelde lijnen aangegeven: een dikke kruisfiguur. In het midden van het kruis een ruit met wit, vierbladig bloempje er in. De armen van het kruis wit gepointilleerd.

25. Ganggong srandil latar irĕng. Srandil = Ceylon. Gecompliceerd ganggong-motief. De symmetrie van dit patroon is niet duidelijk. Dit ganggong-motief zou „bèngkok" d.i. scheef genoemd kunnen worden. (Zie no. 23 hierboven).

26. Ganggong tjoerigå latar irĕng. Tjoerigå = dolk, kris.
Op blauw veld een kruis van de bekende meeldraden en stampers in sogå-kleurige lijnen. Dit kruis is omgeven door lijn-ornamenten, sterren (groote, geornamenteerde sterren en kleine, eenvoudige sterren) en bloemmotieven.

Fig 199. Ganggong tjoerigå (no. 26 op blz. 151).

4. KAWOENG-VARIATIES.

De kawoeng-patronen zouden even goed tot de tjĕplokkans gerekend kunnen worden, maar zij vormen evenals de ganggongs een eigenaardige rubriek gemakkelijk te herkennen batiks en worden daarom afzonderlijk behandeld, ook omdat zij oud zijn.

Kawoeng is een algemeene benaming; hoe men hieraan is gekomen, kan nog niet met zekerheid worden gezegd.

Op een eigenaardigheid, die ook voorkomt bij tjĕplokkans dient als iets stereotieps voor de kawoengs te worden gewezen. Vooral bij deze patronen komt de neiging van de Javaansche batikster duidelijk aan het licht, om, waar eigenlijk de bedoeling zou moeten zijn, om de voorgrond-figuren goed te doen uitkomen, de door de lijnen van deze gevormde achtergrondvlakken duidelijk te figureeren. Om zulks te doen, worden de voorgrond-

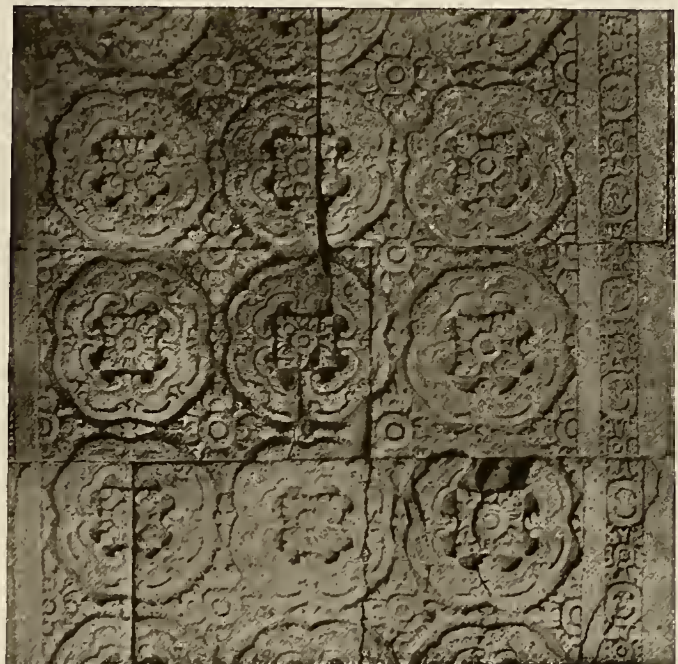

Fig. 200. Beeldhouwwerk van de Prambanan tempelgroep. Versieringsbeginsel als bij het hedendaagsche batikpatroon kawoeng (blz. 152).

figuren wat aangedikt, of aangerond, zoodanig, dat uit de achtergrondvlakken bepaalde vormen ontstaan. Met het oog op het bovenstaande wordt de bewering, volgens welke de naam kawoeng zou zijn ontstaan uit kowang of koewang-woeng eenigszins aannemelijk. De kowang of kĕwangwoeng toch is een insect, een tor, die een gladden, ovalen rug heeft. De achtergrond-figuren nu van de kawoeng-patronen zijn ovaaltjes, die den vorm van den rug van genoemd insect moeten weergeven.
Pangèran Koesoemâdiningrat van Sâlâ echter deelt mij mede, — en deze verklaring is logischer — dat kawoeng ontleend is aan den naam kawoeng of kaoeng van den arèn-palm, die immers de ovale kolang-kaling-vruchten oplevert, welker vorm in het batik-patroon van dien naam wordt weergegeven. De heer Mr. van Musschenbroek weet in zijn werk „Iets over de Inlandsche wijze van katoenverven enz. op Midden-Java" bij den naam kawoeng

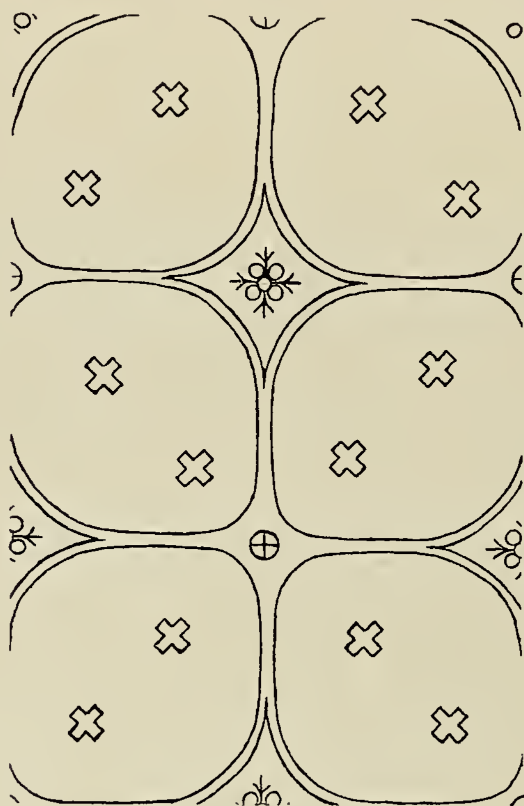

Fig. 201. Kawoeng (no. 1 op blz. 152).

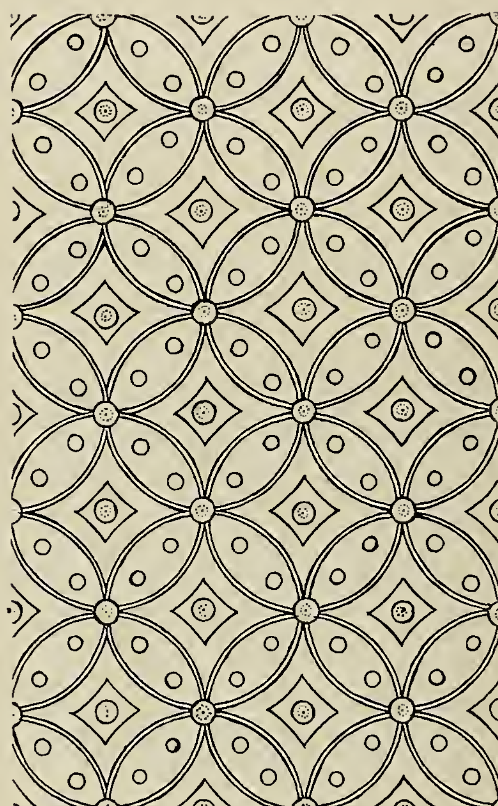
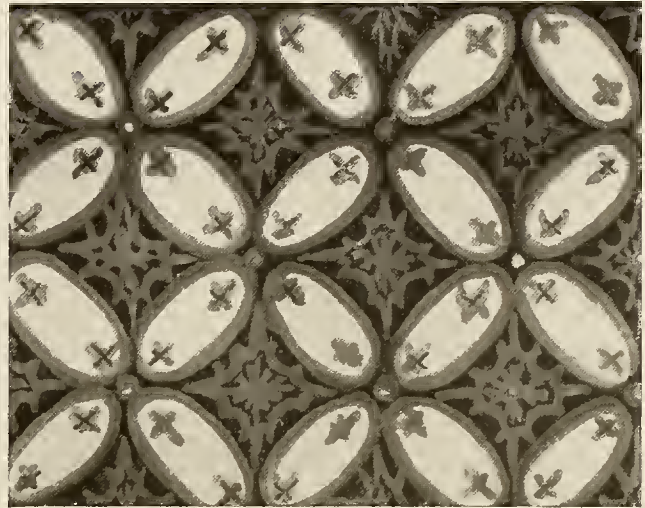

Fig. 202. Kawoeng pitjis (no. 3 op blz. 153).

slechts het volgende te schrijven: „Kawoeng is de collectieve naam van meerdere, geheel idealistische, doch meest alle vrij verwarde teekeningen".
De kawoeng's zijn gemakkelijk te herkennen aan de kruisfiguren, die ruitvormige middens hebben en zich op verschillende wijzen symmetrisch aaneenrijen, zoodat ovale uitsparingen ontstaan, die gewoonlijk met enkele kruisjes, bolletjes of andere kleine ornamentjes worden opgevuld. Meestal zijn de lijnen en ruitvlakken uitgevoerd in sogâ-kleur, is het fond wit (natuurlijke kleur van het goed) en worden alleen heel kleine ornamentjes blauw gekleurd.

1. Kawoeng latar poetih.
Het eenvoudigste kawoeng-patroon!
Kruisen met kruisvormige middens; de stralen loopen in elkaar.
Kleine kruisen als versiering op de witte, ovale achtergrondvlakken.

De lijnen der kruisen zijn sogå-kleurig, de ruitvormige middens zijn sogå-kleurig met witte ornamentvlakken; de kleinere ruiten zwart-berand. Om ook de ovale achtergrond-figuren goed te laten uitkomen, zijn op het origineele batikpatroon de voorgrond-figuren door aandikking ietwat incorrect geworden.

Fig. 203. Kawoeng sari (no. 4 op blz. 153).

2. Kawoeng kĕmplang latar poetih
Kĕmplang = bedrog; de benaming dus te vertalen door: bedriegelijke kawoeng op wit veld.
Dezelfde figuur als van de gewone kawoeng maar ietwat kleiner. In de ontstane, ellipsvormige achtergrond-figuren zijn weer regelmatig kruisen geplaatst. De midden-ruiten der kruisen zijn blauw en witbestippeld. Ook hier weer dezelfde kruisjes-ornamenten.
3. Kawoeng pitjis latar poetih.
Pitjis = kleine muntsoort; wordt ook gebruikt voor: dubbeltje. De benaming duidt op de kleine, ronde achtergrond-vlakken.
Een klein kawoeng-model. Kleine kruisjes. In de middens der kruisjes zijn symmetrisch blauwe, witbestippelde ornamenten geplaatst.
4. Kawoeng sari latar poetih.
Sari = bloem, ook: het stuifmeel in een bloem.
Groote, ruitvormige middens; stralen kort, en waar deze bij elkaar samenkomen: groote, ruitvormige verbindingen. Groote, ellipsvormige kawoeng-vlakken.

5. PARANG-SOORTEN.

De parangsoorten behooren tot een afzonderlijke rubriek batiks, in welker teekening geen symmetrie aanwezig is. De parangs worden gevormd door schuinloopende vlakken, die gegolfde randen hebben, op gelijke afstanden van elkander gelegen zijn en evenwijdig aan elkander loopen. Gemakshalve worden deze vlakken hier parang-vlakken genoemd. Tusschen deze parang-vlakken rijen zich meestal ruitfiguren aaneen. In enkele gevallen, zooals we beneden zullen zien, zijn tusschen de parang-vlakken ook andere figuren geteekend. Die ruitfiguren worden malindjo, malindjon of mlindjon genoemd naar de malindjo, de vrucht van den so-boom, (Gnetum gnemom, behoorende tot de Gnetaceae) en zijn de karakteristieke kenteekenen van het echte parang-patroon.
Uit de hoeken van de golfranden ontspruiten aan weerszijden gelijke lijn-ornamenten, in rechte, horizontale richting tegen elkaar in loopend. Naar de kleur van de parang-vlakken en niet naar het fond van het geheele veld wordt meestal de latarran (de achtergrond, het fond) genoemd.
De meest bekende en tevens de oudste parang-soort is de z.g. parang roesak (zie hierachter) een patroon, dat alleen door den vorst gedragen mag worden en dus onder de z.g. larangan of verboden patronen in de aan de Vorstenlandsche hoven gemaakte bepalingen daarover voorkomt [1].

---

[1] In de Vorstenlanden houdt men zich aan dat voorschrift; in de Gouvernementslanden bestaat de usance, dat alleen de regent het patroon op zijn batiks draagt en de aan hem ondergeschikte ambtenaar niet. De kleine man stoort zich niet aan die gewoonte en draagt toch parang roesak.

De naam parang roesak is waarschijnlijk ontleend aan het Noord-Sumatraansche plang roesa of padang roesa, ook wel padang roesak geheeten, hetgeen beteekent: veld van hertehorens, (een bijzonder weefpatroon, dat vooral in Atjeh en de Bataklanden bekend is), welke naam eerst tot pĕrang roesak (1) en eindelijk tot parang roesak verbasterd werd.

Niet alleen de naam, ook de beteekenis en het karakter van het patroon wijzigden zich in den loop der tijden. De teekening van een parang-vlak is eenvoudig te beschouwen als een sierband, waarvan de oorspronkelijk rechte afscheidingslijnen vervangen werden door zigzaglijnen, — gelijk die nu nog op sommige parang-variëteiten voorkomen —, welke later afgerond werden tot de gegolfde lijnen van het tegenwoordige, veel voorkomende type. In den stand der sierbanden is naar een oud ornamenteeringsbeginsel een typische variatie gebracht door dien schuin te nemen. Tot de opvullende lijnen, wellicht vroeger ook haaklijnen geweest, hebben de Javanen, die immers de naturalistische, tevens symbolische weergave der geöbserveerde dingen in de natuur van de Hindoes hadden overgenomen, zich niet willen bepalen. De lijnen of de haaklijnen van den sierband werden als de objecten voor bandensierkracht gecompliceerder gemaakt, en naar het Noord-Sumatraansche voorbeeld van het textielmotief vervangen door hertehorenfiguren (roesa), tengevolge waarvan dan ook de naam plang roesa, pĕrang roesa, parang roesak moet ontstaan zijn. Deze naam is zoo gebleven, terwijl de ontwikkeling van het patroon voortging. Want het driehoekig uitsteekseltje, de primitief voorgestelde hertehoren was nog niet naturalistisch genoeg en gelijk de verschillende, thans nog gebruikelijke namen voor parang-soorten aangeven, werden die ornamentale deelen van den sierband geteekend als sjaals of sondèr (parang sondèr), als haarkrullen of oekĕl (parang oekĕl), als baarden of djènggot (parang djènggot),als hanekammen of tjènggèr (parang tjènggèr) en ook als verschillende bladmotieven.

Fig. 204. A. Ontwikkeling van het parang-roesak patroon.

Vanwaar dan die krul aan het einde van elke figuur, welke uit den gegolfden rand van het patroon ontspruit? Die krul wordt b. v. ook gemaakt aan de invul-motieven, welke op batiks de z. g. loeng of voortkruipende loten moeten weergeven; zij komt ook voor aan den top van het tjĕmoekirran-motief op het midden van hoofddoek of borstkleed, het motief, dat zoo duidelijk een blad met omgekrulde punt voorstelt. En zoo heeft men hier hoogstwaarschijnlijk met niets anders, dan met de voorstelling van het nog niet geheel ontrolde blad van de waterlelie of lotos te doen, welk blad met bloem aan langen steel door verscheidene godenbeelden van de Tjandi Parambanan in de hand gehouden wordt, en waarvan men nog duidelijke styleeringen kan aantreffen op oud koperwerk (2). De top van

(1) In de bepalingen, door den Soesoehoenan van Soerakarta uitgevaardigd op 5 Djoemadi'l awal van het Javaansche jaar 1716 staat inderdaad „pĕrang roesak".

(2) Ongeveer eenzelfde teekening trof ik aan op een vermoedelijk uit Mâdjâpait-tijd afkomstigen pot, welke teekening op een rij bladeren duidde, allen met omgekrulde punt.

Plaat 13. HET VORSTELIJKE PATROON PARANG ROESAK.

(Zie blz. 153 t/m 157.)

dat nog niet ontloken blad vertoont een krul, die dan ook in de Javaansche versieringskunst meer en meer het symbool geworden is van jong leven ([1]).

De beteekenis van den naam parang roesak heeft zich zoover gewijzigd, dat de Javaan in dit patroon thans meent te zien: de kris- of rots-(parang)-figuur, die beschadigd (roesak) is. Vandaar de navolgende legenden:

Pandji, de vorst van Djĕnggâlâ, zou in het huwelijk treden met Poetri sekar tadji, dochter van den vorst van Kediri, toen hij verliefd werd op Dèwi Angrèni, dochter van den patih van Djĕngâlâ, een van zijn dienaren. Pandji's vader, hierover ontstemd, gaf daarop aan zijn anderen zoon, Toemenggoeng Brâdjâ Nâtâ een kris, en gelastte hem daarmee Dèwi Angrèni te dooden. Toen zulks gebeurde, droeg Pandji juist een kleed van parang-teekening en van toen af aan, omdat de kain krisfiguren vertoonde, die, volgens het zich vormende bijgeloof, de kracht van verwoesting, van het aanbrengen van onheil bezaten (= angroesakki = vernietigen, verwoesten), werd het patroon „parang roesak" genoemd. Een andere legende is, dat Sultan Agĕng eens aan het strand van de Zuidkust van Java zat en daar zag, hoe een rots (parang) tot een vreemde, grillige teekening uitgeschuurd was (roesak) door de golven der zee. Daarnaar liet hij een patroon batikken, dat parang roesak genoemd werd. Bij de rangschikking der hieronder behandelde parangsoorten is de parang roesak, de voornaamste, de hoogste, als eerste genomen.

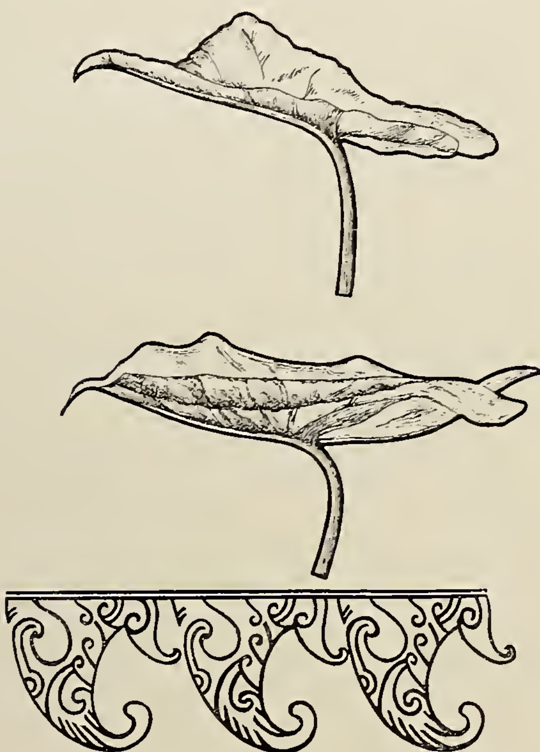

Fig. 204. B. Ontwikkeling van het parang-roesak patroon.

Fig. 204. C. Ontwikkeling van het parang-roesak patroon.

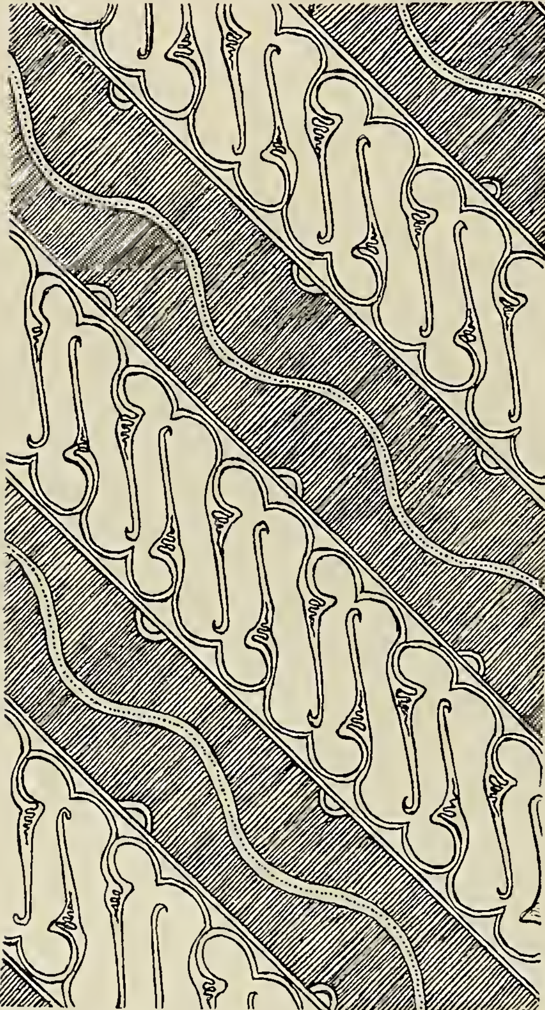
Na dit patroon volgen die, welke tusschen de gegolfde randen gewone lijn-ornamenten hebben, dan de parangs, welker lijn-ornamenten van haken en krullen zijn voorzien en eindelijk de meest ingewikkelde parangsoorten, n.l. die, uit welker gegolfde randen gestyleerde bloem- of bladmotieven ontspruiten.

1. Parang roesak klitik latar poetih.

Klitik beteekent: verzameling van kleinigheden, snuisterijen, zoodat hier de vertaling is:

([1]) Vermelding verdient hier, dat de heer J. A. Loebèr Jr., in het parang-roesak patroon de repeteering van het Nieuw Guineesche vogelkopmotief ziet (ingevoerd door Radèn Bondan Kedjawan). Vide de met interessante teekeningen verluchte verhandeling van den heer J. A. Loebèr in het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land en Volkenkunde. Hoogst merkwaardig is, dat de parang-roesak-figuur op dat vogelkopmotief gelijkt.

parang roesak in het klein op wit veld. Tusschen de parang vlakken zijn ruitvormige ornamenten (de z.g. mlindjon) geteekend.
2. Barong latar poetih.
Moet eigenlijk zijn: parang roesak barong latar poetih; barong = een tijger met manen, = een leeuw.
In de parang-vlakken dezelfde kromme, kruisvormige lijnen als bij andere parang roesak-soorten, maar hier groot en zeer bochtig, zóó zelfs, dat de kruisfiguren bijna elkaar raken.
3. Parang roesak kagok latar poetih.
Kagok beteekent: middelsoort (in grootte van figuren).

Fig. 205. Parang sarpå (no. 5 op blz. 156).

Grootere figuren dus dan bij parang roesak klitik en kleiner dan bij parang roesak barong.
Het patroon parang roesak tanggoeng (tanggoeng beteekent half, niet geheel voldoende, te kort voor het eene en te lang voor het andere) heeft precies hetzelfde motief, doch ligt in grootte der lijnfiguren tusschen parang roesak kagok en parang roesak klitik.
De naam tanggoeng duidt er dan ook op, dat deze parang roesak soort te klein is voor parang roesak kagok en te groot voor parang roesak klitik.
4. Parang angkik latar poetih.
Angkik = akik = agaat.
Uit de punten van den gegolfden rand loopen parang roesak-achtige lijnen in golving naar de tegenovergestelde punten.
5. Parang sarpå latar poetih.
Sarpå is afgeleid van het Sanskriet sarpa = slang, serpent.
Precies dezelfde figuur als parang roesak klitik, alleen zijn hier de ruimten tusschen de parang-vlakken breeder genomen en opgevuld niet met ruitvormige ornamenten (mlindjon), maar met een geslangelde streep over geharceerd veld. Aangezien meestal het patroon genoemd wordt naar de motieven in de eigenlijke parang-vlakken, zoo lijkt deze benaming eenigszins foutief.
6. Parang oelå latar poetih. Oelå = slang.
De parang-vlakken zijn opgevuld met parang roesak-lijnen. De strooken tusschen de parang-vlakken zijn nog al breed, hebben omtrekken van blauwe, witbestippelde, geslangelde lijnen en zijn wit geschubd.
7. Parang kĕmbang latar poetih.
Kĕmbang = bloem.
Als een kleine parang roesak-soort, maar met veel krullen aan de krisvormige figuren. Een gebloemde parang roesak dus!
8. Parang paroeng latar poetih.
Paroeng = bochtig, als het geslangelde lemmer van een kris.

Dezelfde methode als bij parang roesak is ook hier gevolgd voor de ornamenteering der parang-vlakken, alleen zijn hier de krisvormige figuren geslangeld.

9. Parang mĕnang latar poetih.

Mĕnang = winnen, overwinnen.

Een kleine parang roesak-soort, waarvan de lijnfiguren in de parang-vlakken op de gewone wijze aan den top omgekruld zijn.

Deze lijnfiguren ontspruiten alleen van één zijde, dus niet van beide zijden tegen elkaar in. Die zijde is dan ook de winnende, overwinnende kant (mĕnang).

Een bijzonderheid is, dat de lijnfiguren hierbij uit één zijde ontspruiten van elke punt van den

Fig. 206. Parang mĕnang (no. 9 op blz. 157).

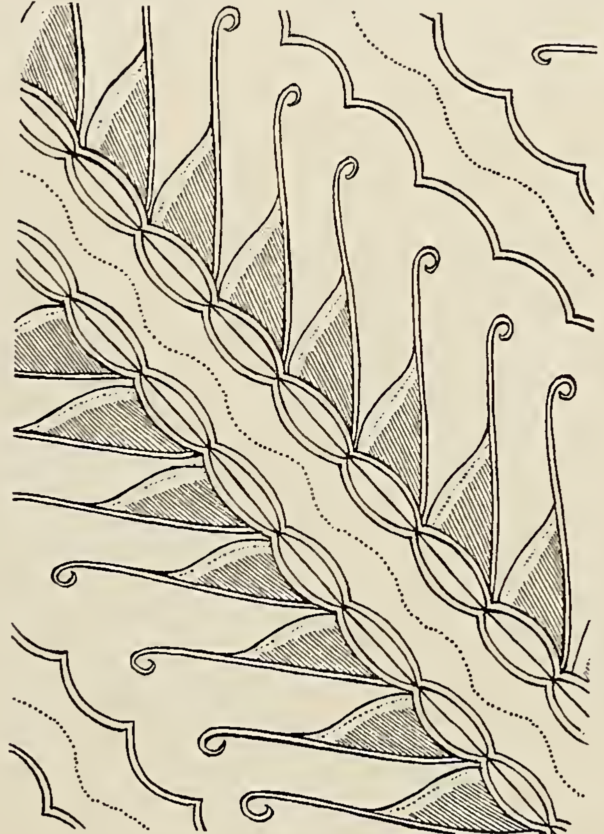

Fig. 207. Parang baris (no. 12 op blz. 158).

gegolfden rand (wat bij parang roesak, parang kĕmbang, parang paroeng, zie hiervoren, niet het geval is, daarbij vertoont elke gegolfde rand een punt met krisfiguur en een vrije punt).

Een andere parang mĕnang-soort vertoont een kleine variatie in de parang figuren. De figuren loopen ook hier in eenzelfde richting (van rechts naar links), maar lijken veel op driehoeken en zijn gestyleerde blad-ornamenten. Elke driehoek heeft een witbestippelde, blauwe lijn en een top, die omgekruld is tot een oogje.

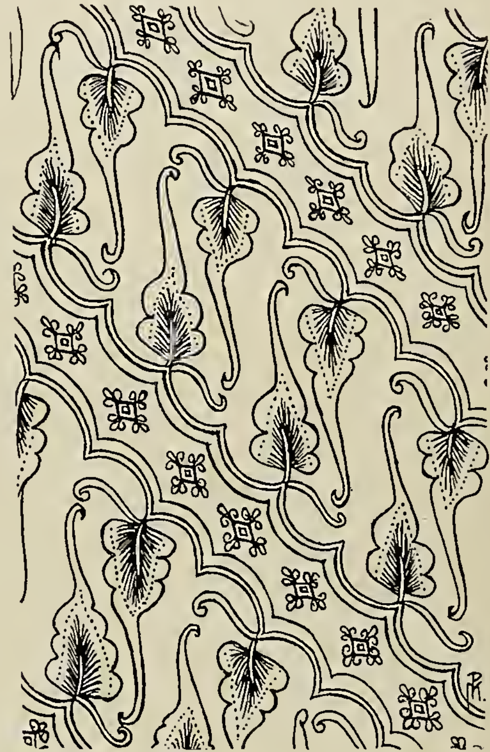
10. Parang oekĕl latar poetih.

Oekĕl = haarwrong.

Ongeveer dezelfde teekening als bij parang mĕnang. Ook de lijnfiguren van deze parang-soort ontspruiten van elke punt van den gegolfden rand en slechts aan één zijde. Het verschil tusschen deze twee parang-soorten ligt hierin, dat de golvingen der lijnen nabij den rand veel ronder zijn. Ook hier zijn de punten der lijnfiguren gekruld.

11. Parang ngèsti latar irĕng.
Ngèsti = overdacht, overwogen.
Hier bijna dezelfde figuur als parang mĕnang, met dit onderscheid, dat de lijnfiguren in het eene parang-vlak van links naar rechts en in het daarnaast zijnde parang-vlak van rechts naar links uit den gegolfden rand ontspruiten. De lijnfiguren zijn aan de punten niet omgekruld.
12. Parang baris latar poetih.
Dezelfde ngèsti (overdachte) methode als bij no. 11 is ook hier gevolgd; hierbij zijn echter niet dezelfde eigenaardige lijnfiguren geteekend, maar driehoeken (gestyleerde bloemornamenten), die in een lus uitloopen, en met hun beenen staan op de randgolvingen, welke door rechte lijnen langs de punten met elkaar zijn verbonden.
Baris beteekent: op een rij.
13. Parang sondèr latar poetih.
Sondèr = slèndang of sjaal, die bij het dansen om den hals gedragen wordt.
De versieringsmethode is als bij parang roesak (no. 1 hiervoren), alleen zijn hier de lijnfiguren in de parang-vlakken uitgewerkt tot driehoeken (gestyleerde bladornamenten).

Fig. 208. Parang sondèr (no. 13 op blz. 158).

Fig. 209. Parang sawoet (no. 14 op blz. 158).

14. Parang sawoet latar poetih.
Sawoet = streepjes, krulletjes.
Met vrijlating telkens van een punt van den gegolfden rand loopen hiervan in horizontale richting bladornamenten met omgekrulden top uit naar de andere zijde, en tegen elkaar in.
15. Parang tjindé latar poetih.
Tjindé = een bijzonder soort zijden weefsel.
Bijna hetzelfde patroon als parang sawoet, no. 14; alleen zijn hier de driehoekige bladornamenten grooter en aan de zijden voorzien van spitse kartelingen.
16. Parang djènggot latar poetih.
Djènggot = baard.
Bijna hetzelfde als de parang sawoet, no. 14, met een weinig variatie in de blad-ornamenten. De driehoekige blad-ornamenten rusten op de uit den gegolfden rand ontspringende krullen en moeten sik- of baardpunten (djènggot = baard) voorstellen.
17. Parang tjèngger latar poetih. Tjèngger = hanekam.

Fig 210. Parang djènggot (no. 16 op blz. 158).

Fig. 211. Parang sobrah (no. 19 op blz. 160).

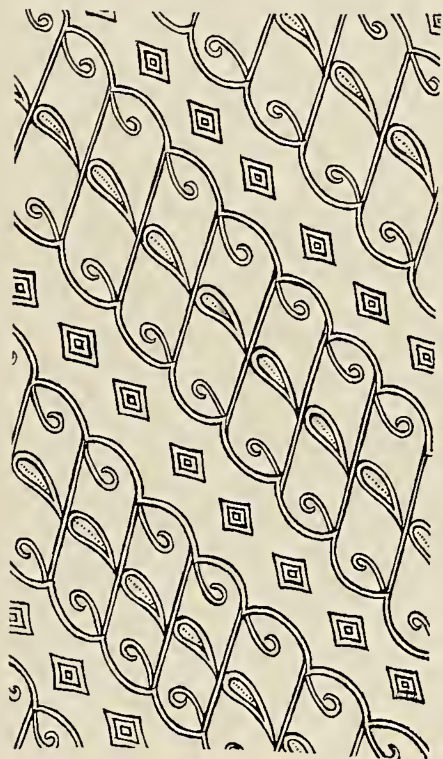

Fig. 212. Parang pantjing
(no. 22 op blz. 160).

Met verspringing telkens van een hoek loopt van den gegolfden rand horizontaal naar de overzijde een lijn met, aan weerszijden, twee krullen en aan den top een kort driehoekje.

18. Parang tjåkrå latar poetih.

Tjåkrå = wiel, rad (van het Sanskriet tjakra).

Om de andere punt ontspringt van uit den gegolfden rand een rechte lijn, die aan den top een radvormig uitwas heeft. Bij den rand heeft deze rechte lijn aan den eenen kant een krul en aan den anderen kant een kruisfiguur.

19. Parang sobrah latar poetih.

Sobrah = wat als haren ergens van neerhangt.

Met verspringing telkens van een hoek loopt van den gegolfden rand in horizontale richting een bladvormige figuur met krullen langs de randen naar den vrij gebleven hoek aan de overzijde. Aan elke bladfiguur is aan de bovenzijde ter verduidelijking een blauwe, witbestippelde streep.

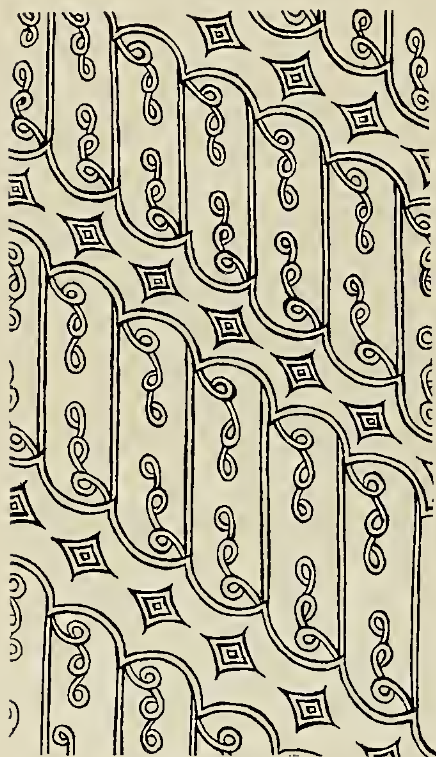

Fig. 213. Parang tjĕntoeng (no. 25 op blz. 161).

20. Parang blanggrĕng latar poetih.

De naam blanggrĕng kan door mij niet anders worden afgeleid dan uit de combinatie „bĕlang" en „grĕnggĕng" of „agĕng". Bĕlang = witgevlekt, bont. Agĕng = groot. Van elke punt van den gegolfden rand loopen drie rechte lijnen naar den tegenovergestelden kant met overslaan telkens van een punt. Hierdoor ontstaan evenwijdige lijnen in drie verschillende richtingen. Tengevolge van de voor dit betrekkelijk kleine patroon te ingewikkelde lijnen-combinatie, wordt de figuur dikwijls onduidelijk, vooral wanneer de sogå veel heeft gespat.

21. Tatit latar poetih.

Moet feitelijk heeten parang tatit latar poetih.

Tatit = bliksemflits.

De punten der gegolfde randen zijn aan weerszijden verbonden door een lijn. Tusschen deze twee evenwijdige lijnen in de parang-vlakken zigzaglijnen, die bliksemflitsen moeten weergeven.

22. Parang pantjing latar poetih.

Pantjing = vischhaak, hengel.

In horizontale richting loopen lijnen van de hoeken van den gegolfden rand (van elken hoek, dus niet met overslaan telkens van één hoek) naar de tegenovergestelde zijde, dus evenwijdig aan elkaar. In het midden der parang-vlakken in een rij schuin oploopende ellipsjes en van hieruit aan weerszijden haakfiguren.

23. Parang tjantèl latar poetih.

Tjantèl = een gewone haak, waaraan iets wordt opgehangen.

Dezelfde figuur als bij parang pantjing, no. 22; alleen loopen de haken hier van de punten naar het midden en zijn de punten van de gegolfde randen onderling aan elke zijde verbonden door een lijn.

24. Parang dimpil latar poetih.

Dimpil = dèmpèl = dèmpèt = vast aan elkaar.

In horizontale richting rechte lijnen van de hoeken van den gegolfden rand van de eene zijde naar de overzijde van elken hoek, dus niet met overslaan telkens van een hoek. Naast elk van deze lijnen haak-ornamenten.

25. Parang tjĕntoeng latar poetih.
Tjĕntoeng = haarlokken aan de slapen van het hoofd.
De hoeken der gegolfde randen zijn aan beide zijden met elkaar verbonden door rechte lijnen en tusschen deze lijnen bevinden zich krul-ornamenten.
26. Parang gĕloeng latar poetih.
Gĕloeng = haarwrong.
Op dezelfde wijze als bij parang tjĕntoeng, parang dimpil, enz. hiervoren behandeld, zijn ook bij parang gĕloeng de gegolfde randen van de linker- aan die van de rechterzijde verbonden door rechte lijnen. Tusschen deze lijnen bloemfiguren, bestaande uit vijf ronde

Fig. 214. Gondåsoeli (no. 30 op blz. 162).

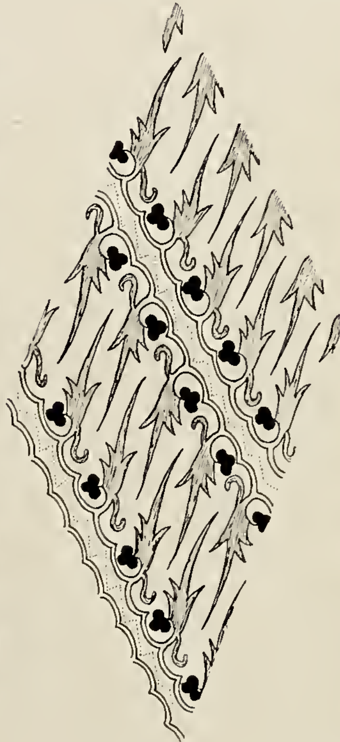

Fig. 215. Parang soeli (no. 31 op blz. 162).

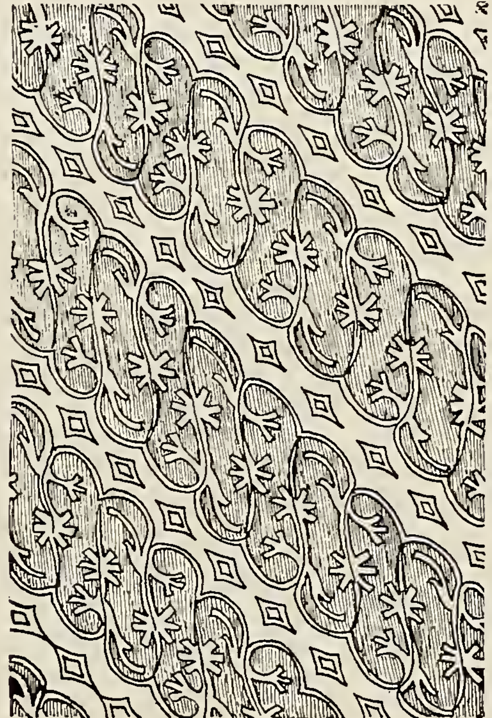

Fig. 216. Parang koesoemå (no. 32 op blz. 162).

blaadjes; deze ornamenten zijn het, die aan de teekening het idee moeten geven van opgebonden haarwrongen.
27. Parang krantil latar poetih.
Krantil = karantil = kantil = in menigte aan iets neerhangen, b.v. van bloempjes. Om den anderen hoek loopen van den gegolfden rand in horizontale richting lange haken naar de overzijde en aan die haken zijn „krantil" (in menigte vastgehecht): blauwe, witbestippelde bloembolletjes.
28. Parang pakis latar poetih.
Pakis = een varensoort.
Hier worden de bladeren van de pakis nagebootst.
29. Oekĕl pakis latar poetih.
Oekĕl = krul. Pakis = een varensoort.
Een onduidelijk patroon! Uit de hoeken van de golflijnen der parang-vlakken loopen lijnen, in zóó'n warreling, dat er geen richting of gelijkvormige teekening uit te herkennen is. Vermoedelijk S-figuren.

30. Gondåsoeli latar poetih.
Gondåsoeli = de naam van een heesterachtig gewas met witte, welriekende bloemen (Hedychium coronarium Koen, behoorende tot de Scitamineae).

Fig. 217. Parang kirnå (no. 36 op blz. 163).

Eigenlijk moest de benaming zijn: parang gondåsoeli latar poetih.
Om den anderen hoek aan de gegolfde randen aan weerszijden een binnenwaarts loopende krul met drie blauwe, witbestippelde cirkeltjes in het midden. Van de eene krul loopt naar de tegenovergestelde krul een bladornament met weerhaken. De ruimten tusschen de parang-vlakken zijn opgevuld met witte stippellijntjes.

31. Parang soeli latar poetih.
Soeli is hier waarschijnlijk afgeleid van gondåsoeli (zie no. 30 hierboven). Ongeveer als no 30.

32. Parang koesoemå latar poetih.
Koesoemå = een bloem.
Groote, krullige bladornamenten als versiering van parang-vlakken.

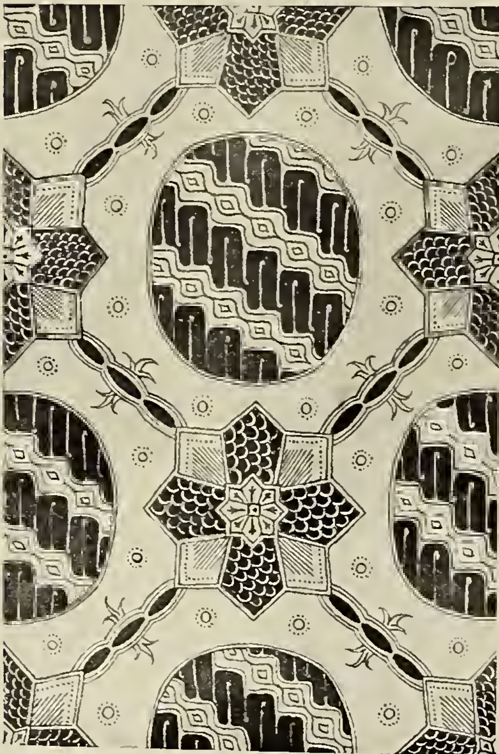

Fig. 218. Parang koeroeng (no. 38 op blz. 163).

33. Parang gondå latar poetih.
Bijna hetzelfde als parang gondåsoeli (no. 30), alleen loopt hier de krul in een blauw, witbestippeld bolletje uit. Van de krullen ontspruiten in horizontale richting blauwe, witbestippelde strookjes.

34. Parang tèdjâ latar poetih.
Tèdjâ = lichtglans. Uit dit zeer onduidelijke patroon kan niet worden opgemaakt, hoe eigenlijk de lijnen loopen.

Er zijn parang-motieven, die niet volgens het streng toegepaste beginsel van overal schuine banen weergegeven, maar met tjĕplokkans gecombineerd worden, waarbij men dan gelegenheid heeft, om de veel voorkomende, geliefde methoden toe te passen: a. de verdeeling van het veld in vierkanten door horizontale en vertikale sierstrooken, en b. de vorming van medaljons.

Het opvullen van die vierkanten en medaljons met parang-motieven levert al dadelijk de heel eenvoudige, maar kunstige combinatie op, waarvan hiervoren gewag is gemaakt. Tot dergelijke combinaties zijn te rekenen:

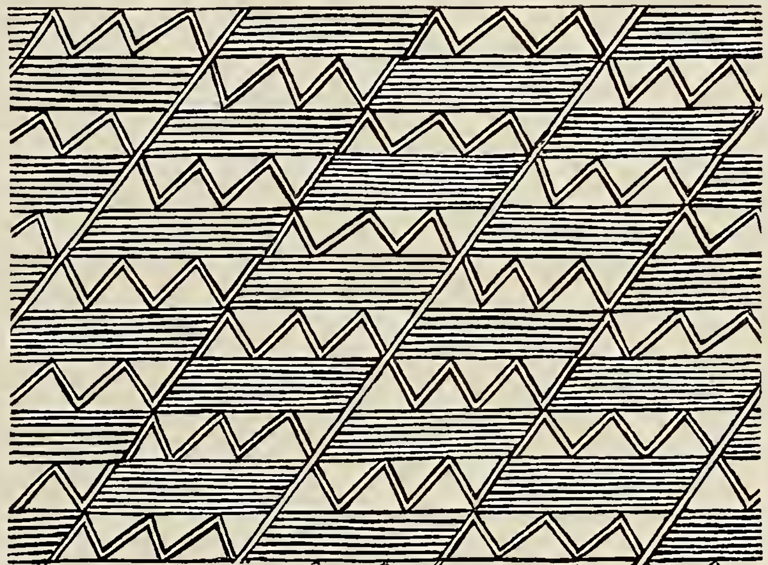
35. Parang bintang latar irĕng.
Bintang = ster.
Medaljons, met kleine, in schuine banen weergegeven parang-motieven opgevuld.

36. Parang kirnå latar poetih.
Kirnå = bezaaid, overdekt, vol, verward.
Het veld door sierstrooken verdeeld in vierkanten. In elk vierkant een medaljon met een onduidelijk parang-motief, waarop vermoedelijk de naam doelt.
37. Parang èsti latar poetih.
Esti of ngèsti = overdacht, overwogen.
Hiervoren is reeds de echte parang ngèsti (no. 11 der parangsoorten) behandeld.
Hier zijn 't parang-motieven, geplaatst in regelmatig over het veld verspreide, elkaar rakende cirkels.
38. Parang koeroeng latar irĕng.
Koeroeng = kooi, omkooid, omheind. Deze naam duidt op de groote, ovale, door zeshoeken omgeven medaljons, waarin het parang-motief is opgenomen.
39. Parang laoet latar irĕng.
Laoet = zee. Het veld is verdeeld in vierkanten, die afwisselend zijn ingevuld: a. met een bloemmotief, b. met een parangsoort, n.l. rechte, horizontale lijnen, die waarschijnlijk de zee moeten voorstellen.
40. Parang kaos latar irĕng.
Kaos = kadji = bedevaartganger.
Denkbeeldige vierkanten, die aan elkaar grenzen; op de hoekpunten van elk vierkant een dikke kruisfiguur. Het eene vierkant met zwart veld bevat een dubbele krul; in het andere, er naast gelegen vierkant is een diagonaal getrokken en aan weerszijden hiervan een zeer onduidelijk, bijna niet te herkennen parang-motief.

6. ANDERE SCHUINLOOPENDE MOTIEVEN, NIET TOT DE PARANGS BEHOOREND.

Deze rubriek behoeft eigenlijk geen nadere toelichting. Al wat in schuine richting is geteekend en toch niet tot den door golfranden afgezette „parang" kan gerekend worden, behoort tot deze rubriek.

1. Imå-imå tatit latar poetih.
Imå-imå = een dunne, fijne wolk. Tatit = bliksemflits. Hier is dus de vertaling: ijle wolk met bliksemflitsen, op wit veld.
Schuine strepen op onderlinge afstanden van 6 à 7 c.M.; tusschen deze strepen bevinden zich geharceerde banen (de wolken) en hiertusschen zigzag-figuren (bliksemflitsen).

Fig. 219. Imå-imå tatit (no. 1 op blz. 163).

2. Doerjådånå latar poetih.
Doerjådånå, een eigennaam, voorkomende in de wajang poerwå.
Over het witte veld loopen horizontale en schuine lijnen, waardoor het verdeeld wordt in parallellogrammen. In elk parallellogram loopt van den eenen naar den anderen een golflijn, die gedeeltelijk zwart is en gedeeltelijk blauw, witbestippeld.

3. Kidjing miring latar poetih. Kidjing: de naam van een soort riviermossel; ook: een graftombe, bestaande uit langwerpige stukken hout, op elkaar gestapeld. Miring = scheef.

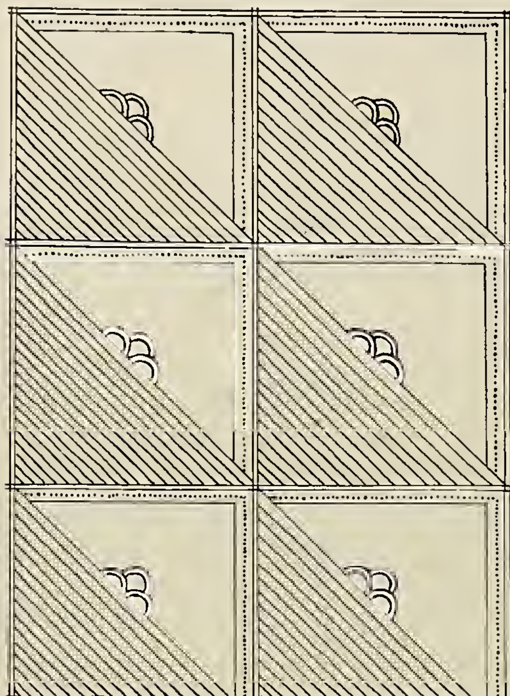

Fig. 220. Kidjing miring (no. 3 op blz. 164).

Fig. 221. Sirappan (no. 4 op blz. 165).

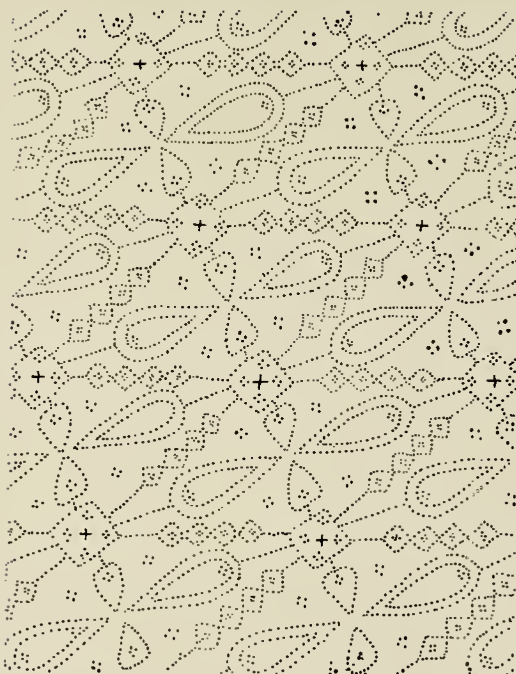

Fig. 222. Kanigårå (no. 8 op blz. 166).

Fig. 223. Pilih asih (no. 9 op blz. 166).

Het sogå-kleurige veld is door blauwe, witbestippelde strepen verdeeld in gelijke vierkanten. Van elk vierkant is een diagonale helft geharceerd met dikke, witte strepen in de richting van

een diagonaal en op dezen scheeven stapel (miring = scheef), drie op elkaar gestapelde, witte bollen.

4. Sirappan latar irĕng.

Sirappan = afgeleid van sirap = houten dakpan.

Het patroon lijkt heel veel op kidjing miring, n°. 3 hiervoren.

Het sogå-kleurige veld is door blauwe, witbestippelde lijnen verdeeld in gelijke vierkanten. In elk vierkant in een bovenhoek een wit-geharceerd vierkantje, met het hoekpunt op dat van het groote vierkant. Hiermee wordt waarschijnlijk de onderlinge tusschenschuiving der dakpannen aangeduid. In schuinen zigzag zijn enkele zijden der vierkanten verduidelijkt door witbestippelde reepen.

5. Oelĕr kambang latar poetih. Oelĕr = slang (oelå). Kambang = drijvend. Het witte veld met overlangsche en daarop loodrecht staande lijnen verdeeld in vierkanten.

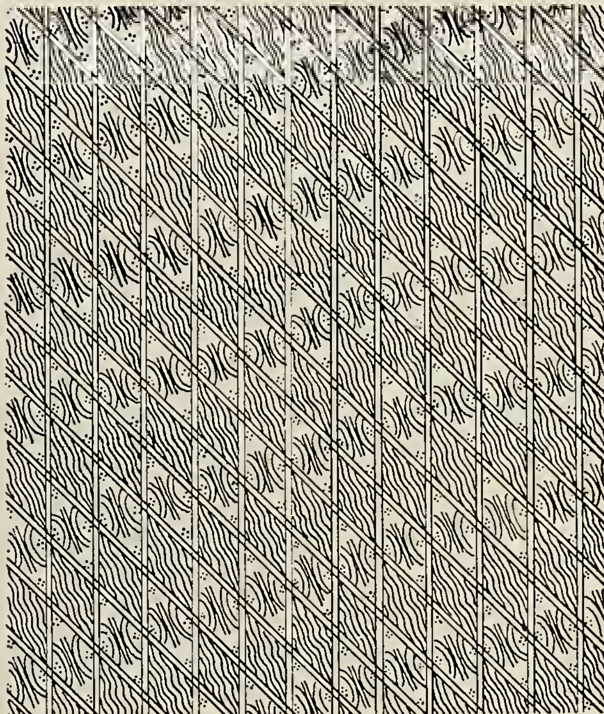

Fig. 224. Limarran (no. 10 op blz. 166).

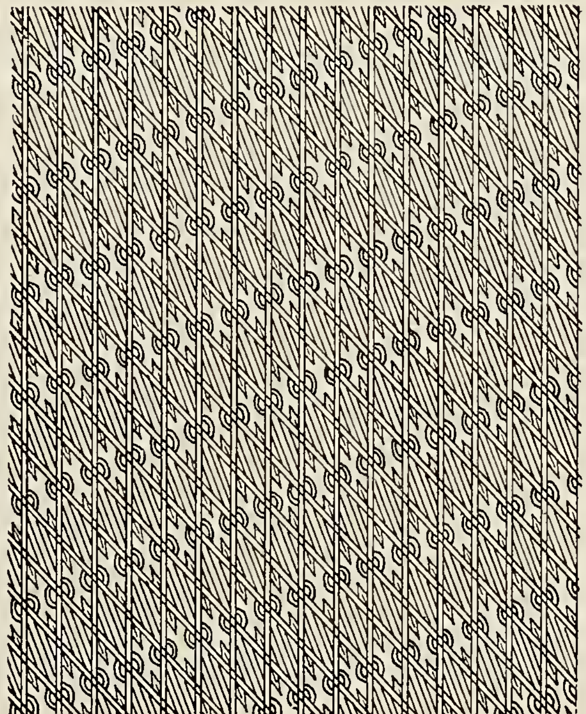

Fig. 225. Limarran (no. 10 op blz. 166).

Alle vierkanten zijn schuin geharceerd. (Deze harceering stelt vermoedellijk water voor). In elk vierkant is in lichte golving een diagonaal geteekend in blauwe, witbestippelde streep. (Deze stelt de slang voor).

6. Krété dédé latar irĕng. Krété = jonge kaaiman. Dédé = anders zijn dan.

Hier is dus de beteekenis: een patroon, dat niet is: een jonge kaaiman, m.a.w. dat er toch wel wat op lijkt (op de huid n.l.).

Aan elkaar grenzende vierkanten. Elk vierkant geharceerd in de richting van een diagonaal.

7. Djĕntik manis latar poetih.

Djĕntik = met den pink een veegje afnemen. Manis = lief.

Dit patroon lijkt heel veel op het hierboven sub 5 behandelde patroon oelĕr kambang. Ook hier is het veld verdeeld in vierkanten. Elk vierkant is door rechte sogå-kleurige lijnen geharceerd en heeft een diagonaal in den vorm van een blauwen, witbestippelden reep (het pinkveegje). De diagonalen loopen allen in dezelfde richting.

8. Kanigårå latar irĕng.

Kanigårå = de Javaansche naam van zonnebloem. (Volgens F. S. A. de Clercq's Nieuw Plantkundig Woordenboek is kanigårå de Cochlospermum balicum Boerl, behoorende tot de Bixineae). Over het donkerblauwe veld horizontale en schuin daarop geplaatste verdeelingen, welke tot bloem-motieven uitgewerkt zijn.

9. Pilih asih latar poetih.

Moet eigenlijk zijn: pilih kasih = partijdig in begunstiging, met vooringenomenheid oordeelen. Regelmatig schuinloopende ruitfiguren, elke ruit met een binnenrand van blauw, witbespikkeld streepje en met een blauw, witbespikkeld bolletje in het midden. De ruitfiguren zijn afwisselend met twee soorten bloemornamenten ingevuld.

10. Limarran latar irĕng.

Limarran is een benaming, die gegeven wordt aan tjindèn-weefsels. In Oost-Java worden

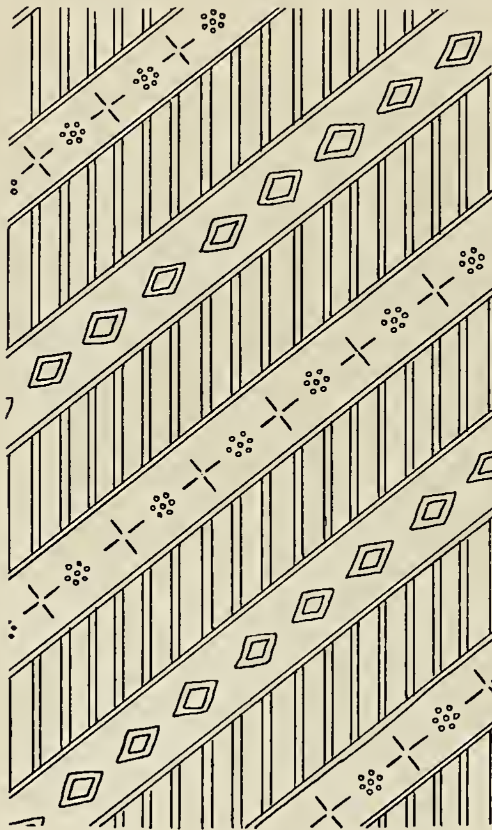

Fig. 226. Mĕrang kètjèr
(no. 12 op blz. 166).

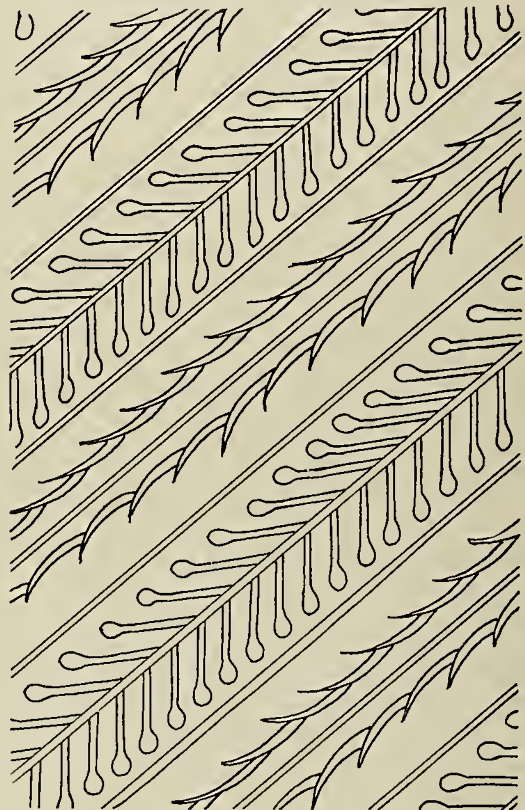

Fig. 227. Kĕmbang manggar
(no. 15 op blz. 168).

over het algemeen alle patronen met schuinloopende, verschillend geornamenteerde ruiten „limarran" genoemd. De ruiten bevatten afwisselend witte harceeringen en eenvoudige bloem-motieven.

11. Lapissan latar irĕng.

Lapissan = oplegsel.

Ook hier schuinloopende ruiten, in het midden waarvan eenvoudige ornamentjes.

12. Mĕrang kètjèr latar poetih.

Mĕrang = de droge stengels van de padi. Kètjèr = bij kleine gedeelten hier en daar neer gevallen, gestrooid.

Schuine vlakken, die dik geharceerd zijn. De evenwijdige strepen stellen de hier en daar ver-

spreide „mĕrang" (stroohalmen) voor. De ruimten tusschen deze vlakken afwisselend ingevuld met ruitfiguren (mlindjon) of bloembolletjes.

13. Mĕrang bodol latar poetih. Mĕrang = de droge stengels van de padi. Bodol =

Fig. 228. Oedan liris (no. 16 op blz. 168).

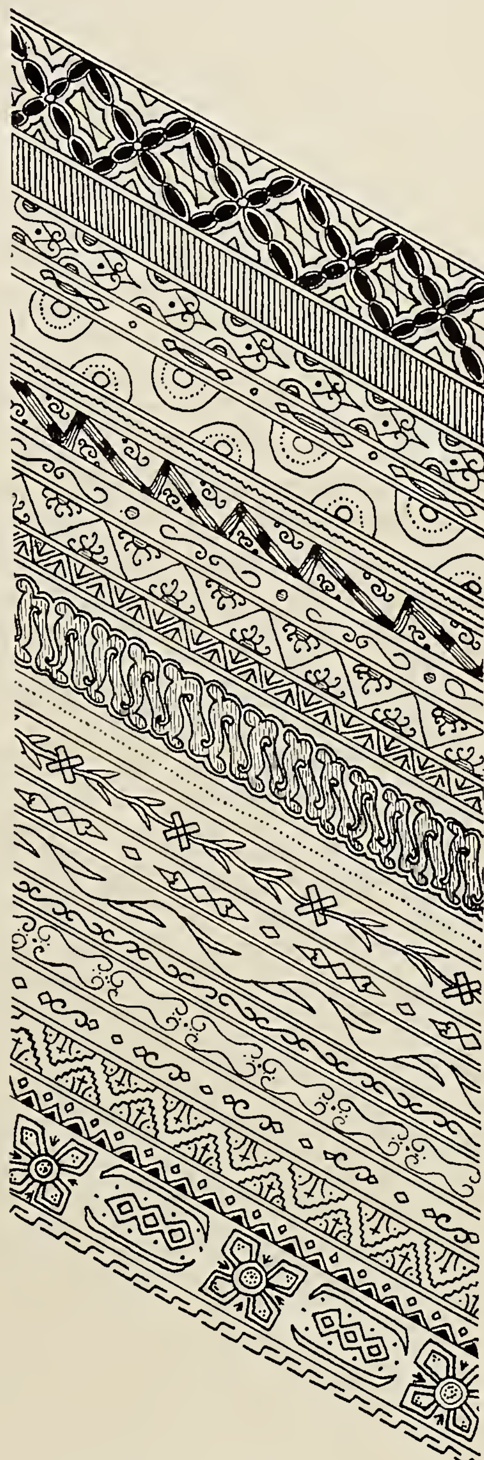

Fig. 229. Oedan liris (no. 16 op blz. 168).

uitgevallen, losgerafeld. Hetzelfde patroon ongeveer als no. 12 hiervoren, mĕrang kètjèr.

14. Oetjĕng moedik latar poetih.

Oetjĕng = een kleine riviervisch. Moedik = stroomopwaarts gaan.

Aan elkaar grenzende, schuine vlakken, die omrand zijn met witbestippelde, blauwe lijnen. Elk schuin vlak is geharceerd.

15. Kĕmbang manggar latar poetih.

Kĕmbang manggar is de bloesem van den klapperboom.

Schuinloopende vlakken, die met klapperbloesemachtige ornamenten zijn opgevuld.

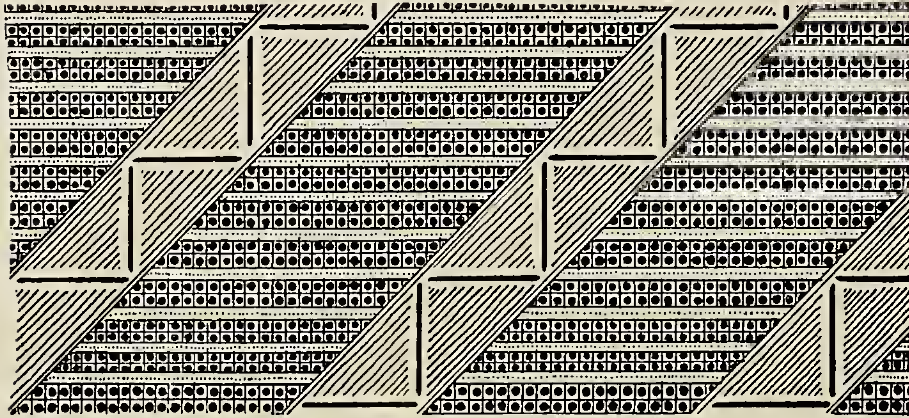

Fig. 230. Riti-riti (no. 18 op blz. 168).

16. Oedan liris latar poetih.

Oedan liris = een zacht regentje. Dadelijk herkenbaar aan de schuinloopende vlakken, waarin naast elkaar allerlei motieven zijn opgenomen b.v. parang-motieven, slangvormige-, gestippelde-, zigzag-lijnen, bloem-motieven, enz. De batikster noemt gewoonlijk hierbij, terecht, de kleur van den achtergrond (latar) niet, omdat immers het eene schuinloopende vak een licht en het andere een donker fond kan hebben. Waar echter veel lichte vakken in het patroon voorkomen, zoodat de totaal-indruk die is van een licht fond, noemt men het fond in Sâlâ latar poetih. Ongeveer hetzelfde versieringsbeginsel toont het Vorstenlandsche patroon roedjak sénté (roedjak = allerlei groenten door elkaar, met sambĕl klaargemaakt; sénté = het blad of de bladeren van de Alocasia macrorhiza Schott, behoorende tot de Araceae).

Fig. 231. Sĕmoe liris (no. 17 op blz. 168).

17. Sĕmoe liris.

Sĕmoe = lijkend op iets. Hier is dus de beteekenis: een patroon, dat lijkt op liris of oedan liris (zie no. 16 hierboven).

Smalle en breede, schuine vlakken. De smalle vlakken hebben een wit fond en zijn opgevuld met een onduidelijk parang-roesak-motief; de breede vlakken hebben een sogâ-kleurig fond en zijn opgevuld met ster- en lijnfiguren in wit en witbestippeld blauw.

18. Riti-riti latar poetih.

Riti-riti of rintik-rintik. = klein, fijn.

Breede en smalle, schuine strooken. De breede strooken zijn met blauwe, witbestippelde strepen versierd. De smalle strooken zijn sogâ-kleurig, zwart geharceerd en van een zigzag-lijn voorzien.

19. Kĕmbang pépé latar poetih. Kĕmbang pépé = de pépé-bloem (Oxystelma esculentum R.Br., behoorende tot de Asclepiadaceae). Breede en smalle, schuine strooken die afwisselend versierd zijn met harceeringen, geslangelde strooken en verdeelingslijnen.

7. IMITATIE WEEF- EN VLECHTPATRONEN.

De imitatie weef- en vlechtpatronen, welke gewoonlijk met den algemeenen naam van nitik worden aangeduid, zijn kenbaar aan de rijen van korte, afgebroken lijntjes, of stipjes, die de zichtbare weef- en vlechtslagen moeten aangeven, voorts aan de teekening, b. v. wanneer door bijzonder geteekende vierkanten de vlechtfiguur van een mat wordt geïmiteerd, of door de voorstelling van in elkaar loopende, toempal-achtige figuren een weefpatroon wordt weergegeven. Op sommige patronen is de imitatie volkomen, d.w.z. loopen alle stipjes b.v. in eenzelfde richting, zoodat zij correct de zichtbare weefslagen nabootsen; op andere daarentegen gaan ze in verschillende richtingen. De stippels, die op de imitatie weef- en vlechtpatronen voorkomen, zijn dus heel korte en dikke lijntjes; hieraan zijn dan ook de batiks van deze categorie dadelijk te onderscheiden en hebben zij haar naam van nitik te danken.

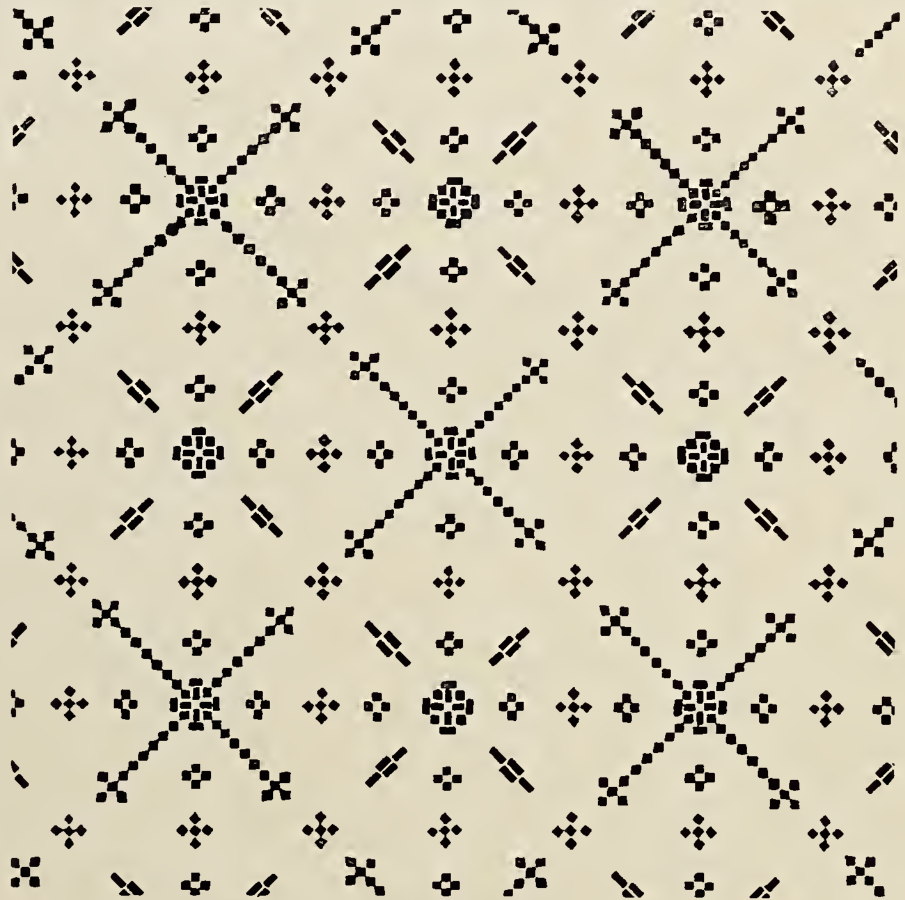

Fig. 232. Kĕmbang blimbing (no. 1 op blz. 170).

Soms, — gelijk men uit de hierbij gevoegde afbeeldingen zal zien — wordt een klein stukje van een stippellijn in de altijd symmetrische figuur eenvoudig doorgetrokken; vermoedelijk wordt dit gedaan om de figuur beter te doen uitkomen, òf ook, om de oplegsels, zooals men wel eens op weefsels en matten aantreft, weer te geven.

De imitatie weef- en vlechtpatronen vormen in de batikkunst een afzonderlijke, interessante rubriek, die op het gebied van versieringskunst nog veel werkwaardigs te zien geeft. Uit een technisch oogpunt beschouwd, zijn zij zeker de oudste in de batikkunst, of moeten zij wel van zelf gevolgd zijn uit de oorspronkelijke werkwijze, immers het batikken was eertijds het met „druppels" was uitsparen van een patroon. Als èen overgangsstadium van het werken met groote wasdruppels, naar het teekenen met was, zooals dit thans plaats heeft, kan de nitik- of stipjes-techniek aangemerkt worden, welke er zich uitstekend toe eigende, om weef- en vlechtpatronen weer te geven.

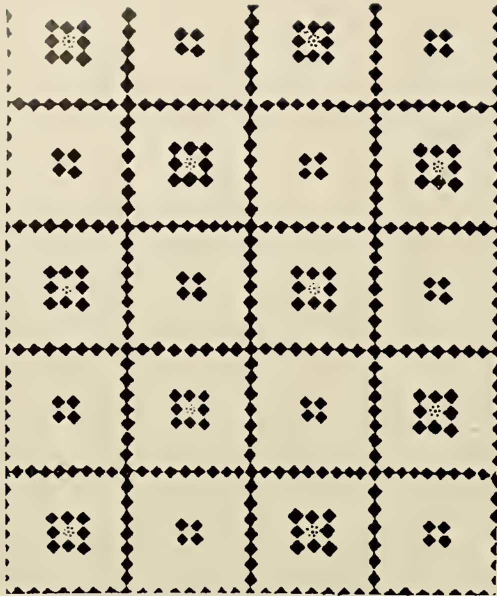

Fig. 233. Sěkar katjang (no. 2 op blz. 171).

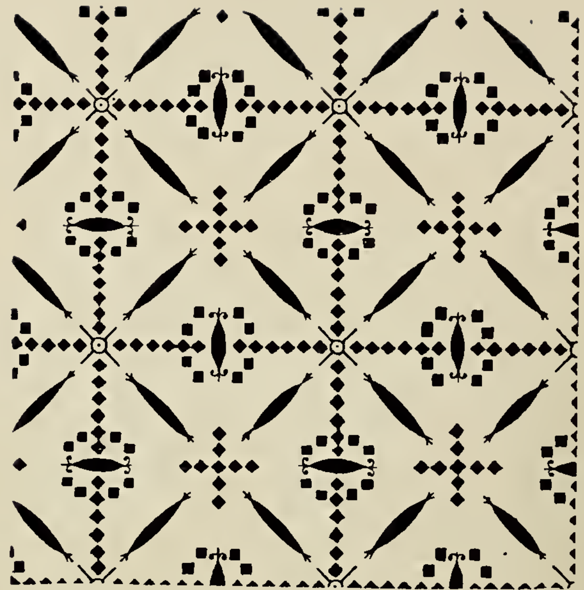

Fig. 234. Kèmbang sikattan (no. 3 op blz. 171).

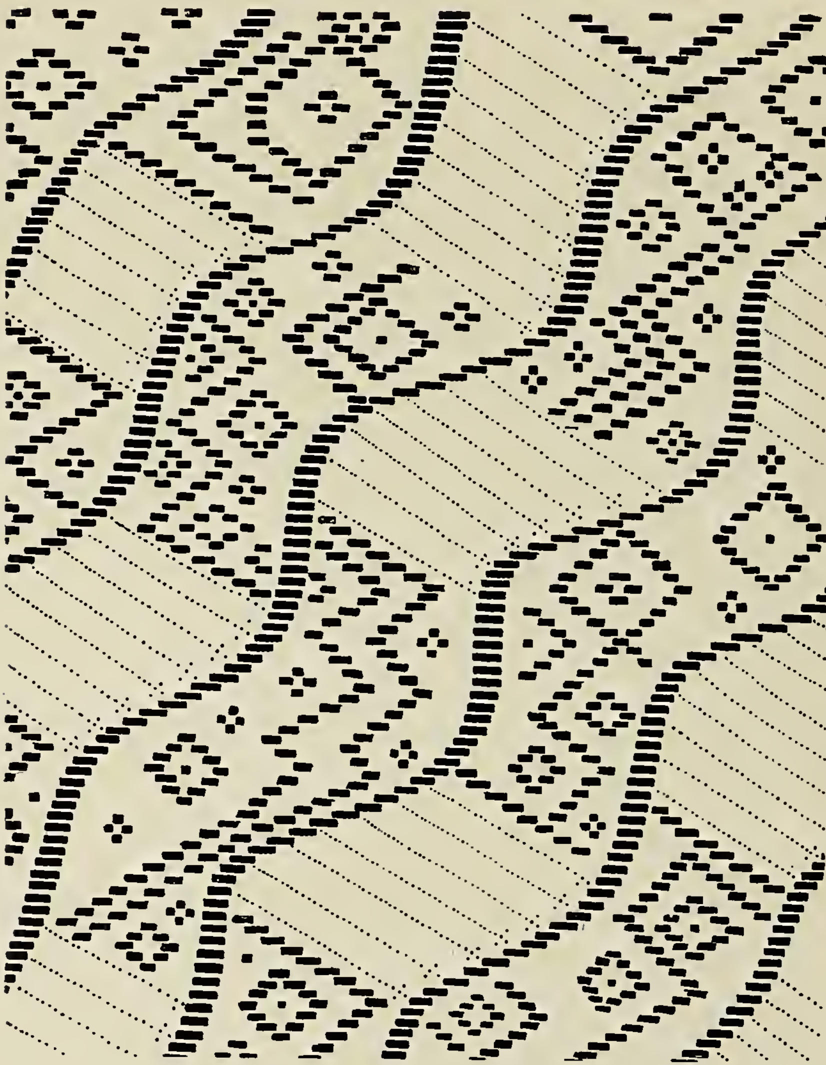

Fig. 235. Toendjoeng tirtå (no. 4 op blz. 171).

Het ligt in de rede, dat nagenoeg alle imitatie weef- en vlechtpatronen zijn geteekend op donker fond; het is immers der batikster voornamelijk te doen, om te laten zien, dat zij aan een weefsel of mat gedacht heeft; en de sogå-kleurige stippellijnen toch komen duidelijker op een donker, dan op een licht veld uit. De volgorde der patronen is: de namen, ontleend aan de plantenwereld; dan: die, ontleend aan de dierenwereld; voorts: de patronen, genoemd naar voorwerpen, en ten slotte de eigennamen.

1. Kĕmbang blimbing latar irĕng.

Kĕmbang blimbing = de bloem van den blimbing (Averrhoa Carambola, behoorende tot de Geraniaceae). Door stippellijnen is het blauwe veld verdeeld in even groote ruiten. Op regelmatige plaatsen zijn symmetrisch kruis- en sterfiguren geteekend, terwijl de overblijvende tusschenruimten zijn opgevuld met witte streepjes.

2. Sĕkar katjang latar irĕng.
Sĕkar = bloem. Katjang = een soort peulvrucht of boon van een Phaseolus soort, behoorende tot de Leguminosae.
Vierkanten, gevormd door stippellijnen. In deze vierkanten afwisselend groote en kleine bloemornamenten.
3. Kĕmbang sikattan latar irĕng.
Kĕmbang = bloem. Sikattan = de naam van een heester (een Ixora-soort, behoorende tot de Rubiaceae), met welriekende, witte bloemen aan lange stengels.
Het donkere veld door stippellijnen verdeeld in vierkanten. Elk vierkant geornamenteerd door een, door stippellijnen gevormde kruisfiguur, welke omringd is door vier lange, kelkvormige bloempjes.
4. Toendjoeng tirtå latar irĕng.
Toendjoeng = lelie, lotos (Nymphaea Lotus L, behoorende tot de Nymphaeaceae). Tirtå = water.
De figuur wordt gevormd door scheefloopende golflijnen, die bestaan uit stippels, welke den vlecht- of weefslag nabootsen. Hierdoor ontstaan golfvlakken, die opgevuld zijn met stippellijnornamenten.
5. Djåjåkoesoemå latar irĕng.

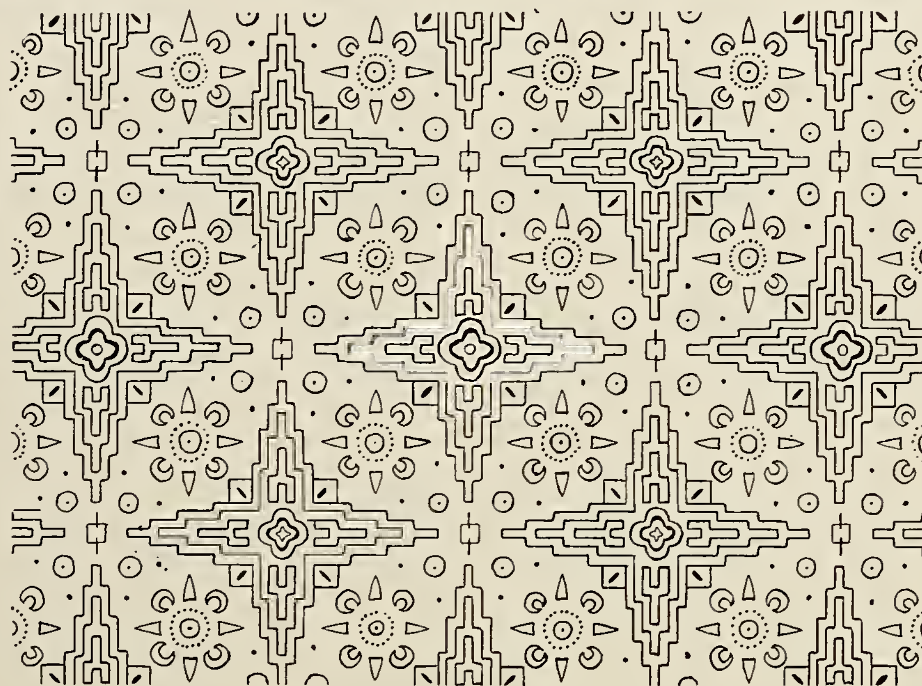

Fig. 236. Djåjåkoesoemå (no. 5 op blz. 171).

Djåjåkoesoemå of widjåjåkoesoemå is de naam van een bloem, de „bloem der overwinning", die vorst Kresnå bezat en op het hoofd droeg, en welke gezegd wordt, op een moeilijk te bereiken plaats van het eiland Noesa Kambangan te groeien. Javaansche vorsten laten elk jaar door een vertrouwd gezantschap die bloem van Noesa Kambangan halen, om ze te bezitten als een symbool van een duurzame regeering en lang leven. Het is de bloem van den Pisonia sylvestris, behoorende tot de Nyctaginaceae [1]).
Op blauw veld regelmatig geplaatste sterfiguren, gevormd door zigzaglijnen, die weefslagen moeten voorstellen. Overige ruimten opgevuld met stervormige bloemornamenten en bolletjes.
6. Kĕnångå latar irĕng.
Kĕnångå = de welriekende bloem van de Cananga Odorata, behoorende tot de Anonaceae, de typische benaming voor Inlandsch weefsel. (Zie b.v. het patroon tjindé kĕnångå of djlamprang onder de tjĕplokkans). (Zie Plaat XVIII).
Sterren met vier stralen, als oplegsels op een weefsel. Tusschen de punten der stralen in symmetrischen stand andere ornamenten.

([1]) In een uitvoerig artikel over de widjåjåkoesoemå-bloem in het bulletin van het Koloniaal Museum no. 8 wordt betoogd, dat deze bloem ook wel een Rafflesia-soort kan zijn.

7. R å g å h i n å latar irĕng. R å g å h i n å = de naam van een pisang-soort (Musa). Veld donkerblauw en door stippellijnen verdeeld in ruiten. In de ruiten: kruisfiguren. (Zie ook het patroon r å g å h i n å onder de t j ĕ p l o k k a n s).

Fig 237. Rågåhinå (no. 7 op blz. 172).

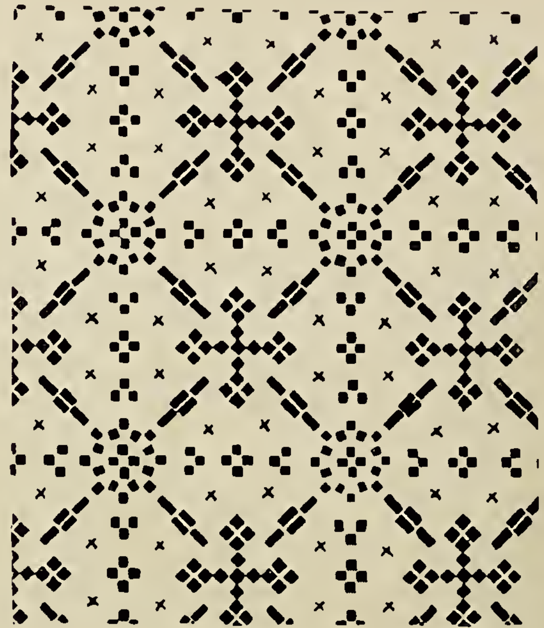

Fig. 238. Joejoekaring (no. 8 op blz. 172).

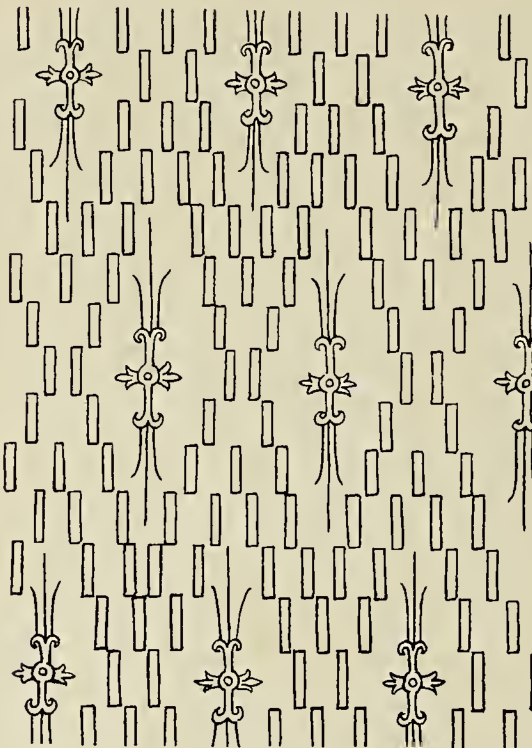

Fig. 239. Limarran (no. 10 op blz. 173).

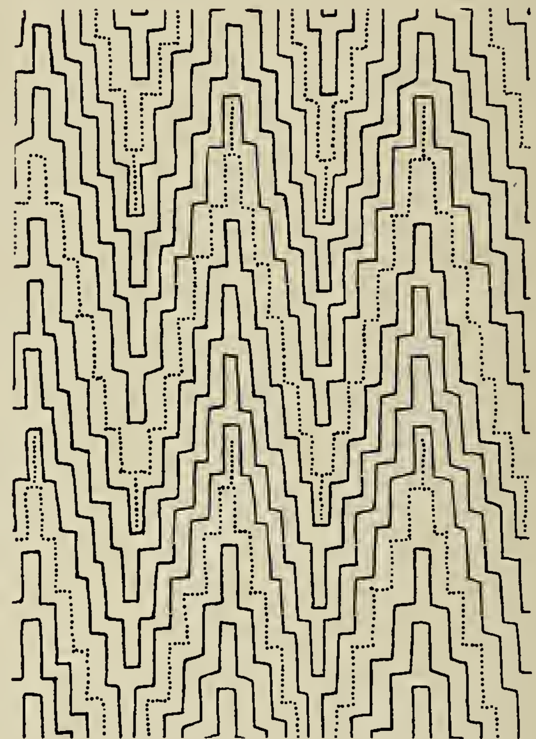

Fig. 240. Limar kĕtangi (no. 11 op blz. 174).

8. J o e j o e k a r i n g latar irĕng. J o e j o e = een kleine landkrab, die in de dijken van de sawahs huist.

K a r i n g = een luchtje scheppen, uit wandelen gaan. Achtstralige figuren op zwart veld.
9. T a p a k k o e t j i n g l a t a r i r ĕ n g.
T a p a k = voetzool, hier: indruk van een voet, poot. K o e t j i n g = kat.

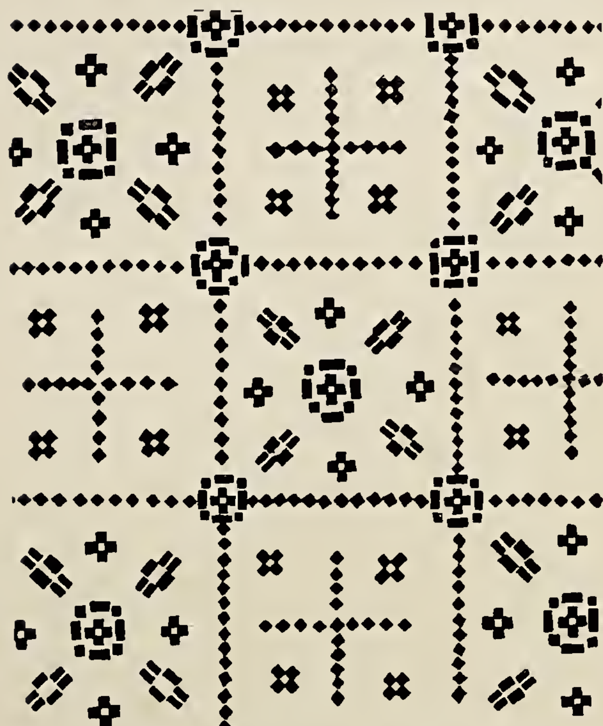

Fig. 241. Soelamman (no. 12 op blz. 174).

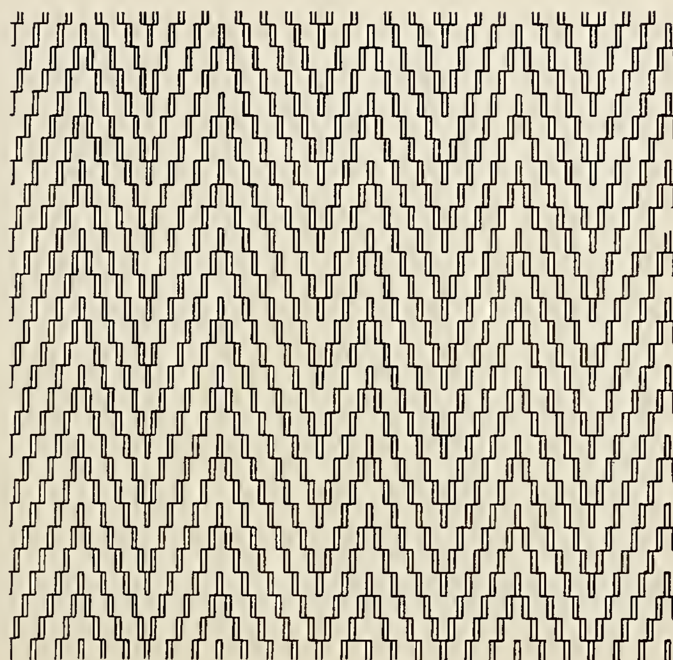

Fig. 242. Tirtåtèdjå (no. 13 op blz. 174).

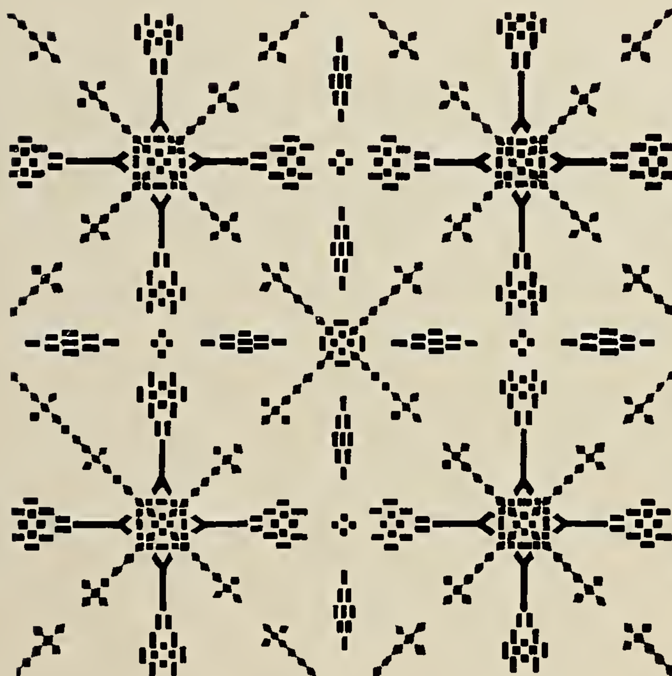

Fig. 243. Onĕngan (no. 14 op blz. 174).

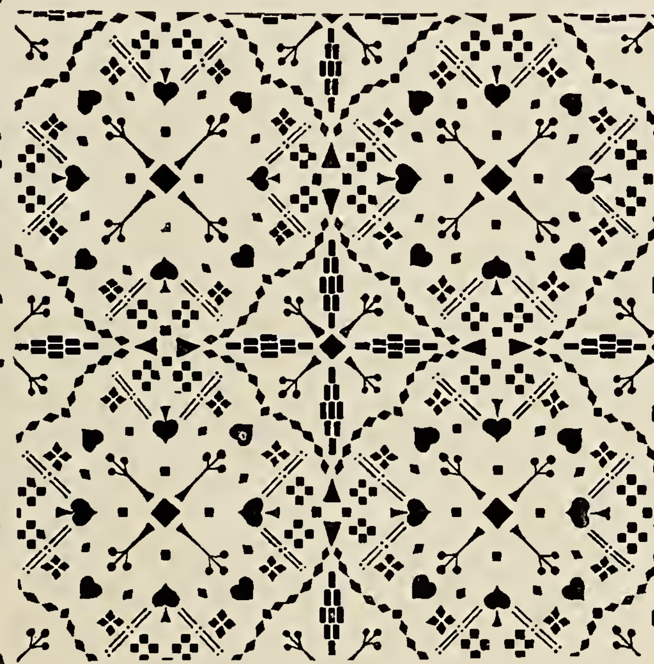

Fig. 245. Tjakar wok (no. 16 op blz. 174).

Een denkbeeldig vierkant. Aan elk der hoekpunten twee symmetrisch geplaatste cirkels.
10. L i m a r r a n l a t a r i r ĕ n g.
L i m a r r a n = een benaming, die gegeven wordt aan een bijzonder weefpatroon (ruitfiguren;

zie ook het patroon limarran in de rubriek der schuinloopende motieven). Ruitvormige figuren, in het midden waarvan een eenvoudig ornamentje. De figuren worden gevormd door zigzag afgebroken lijnen, die de zichtbare weefslagen imiteeren.

11. Limar kĕtangi latar irĕng.

Limar, zie no. 10 hiervoren. Kĕtangi = een bloemsoort. (Lagerstroemia speciosa Pers, behoorende tot de Lythraceae). Figuren als zich aan elkaar rijende toempals, gevormd door blauwe zigzag-strepen.

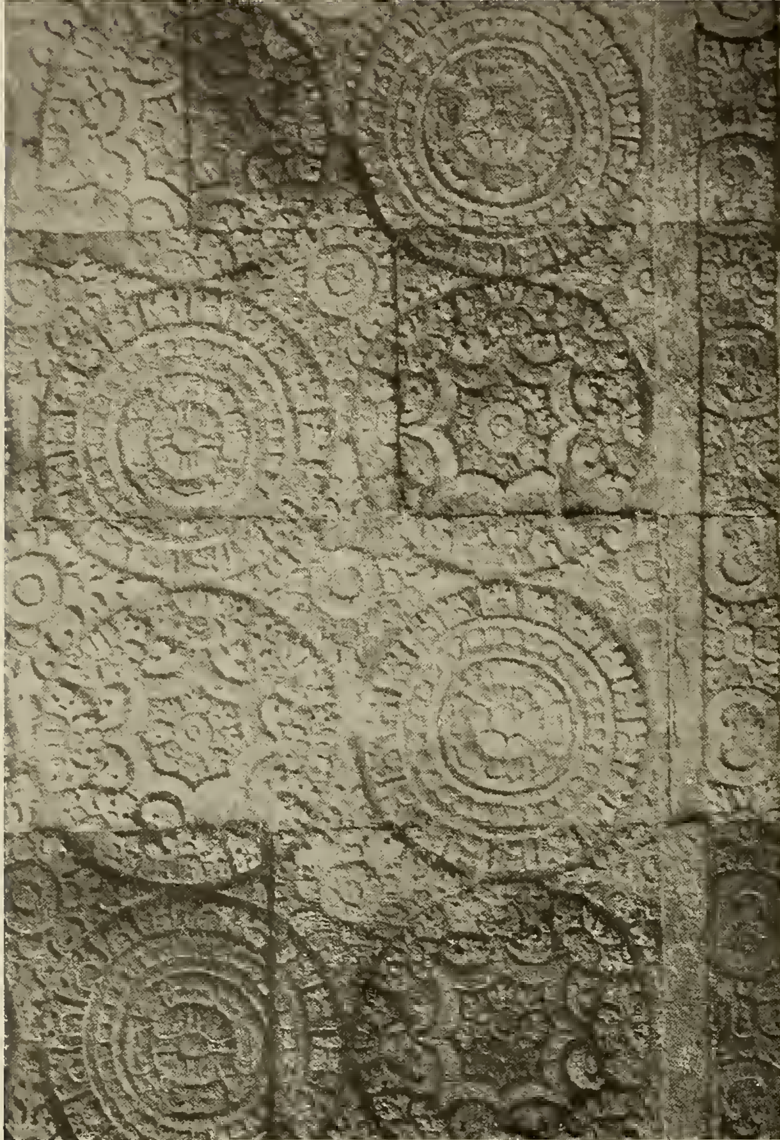

Fig. 244. Beeldhouwwerk van de Prambanan tempelgroep. Overeenkomst met het hedendaagsche batikpatroon: Tjakar mĕlik (no. 17 op blz. 175).

12. Soelamman latar irĕng.

Soelamman = hetgeen supplementair tusschengevlochten of geweven wordt.

Het veld blauw, en door stippellijnen verdeeld in even groote vierkanten. In het eene vierkant een kruisfiguur; in het andere daarnaast gelegen vierkant een bloemornament.

13. Tirtâtèdjâ latar irĕng.

Tirtâ = water. Tèdjâ = lichtglans.

Bijna hetzelfde patroon als no. 11 hierboven, limar kĕtangi.

14. Onĕngan latar irĕng.

Onĕngan beteekent: zich overgeven aan de vreugde van het wederzien, en van weerskanten betuigen, hoe men naar elkander verlangd heeft. Dit doelt op de achtstralige sterfiguren, die met de toppen elkander aanraken. Ook hier weer worden de figuren gevormd door korte streepjes.

15. Oetil oetil gèndongan latar irĕng.

Oetil oetil = afgeleid van ngoetil = kleinigheidjes stelen, wegkapen; gèndongan = een vracht, die op den rug gedragen wordt, meestal door vrouwen. Hier is dus de beteekenis van den naam: als kleine voorwerpjes, die uit een „gèndongan” d. i. uit een rugzak zijn gekaapt. (Zie ook het patroon van denzelfden naam in de rubriek der tjĕplokkans).

Het veld verdeeld in vierkanten, die elk met een ornament in stippellijnen zijn opgevuld.

16. Tjakar wok latar irĕng.

Tjakar = een klauw met nagels, als b.v. van een tijger; hier de algemeene benaming van een batiksel, wat beteekent: alles door elkaar, gemengd. Wok = de baard om de kin, ringbaard.

Dus is hier de beteekenis: verward als baard-haren. Het veld door stippellijnen verdeeld in medaljons, die met stippel- en hartvormige figuren zijn opgevuld.

17. Tjakar mĕlik latar irĕng. Tjakar = gemengd, verward (vide no. 16, hiervoren). Mĕlik = glinsteren, schitteren, ook: duidelijk zichtbaar.

Elkaar rakende cirkels van stippellijnen en daarin ster-ornamenten.

18. Gĕdagan latar irĕng.

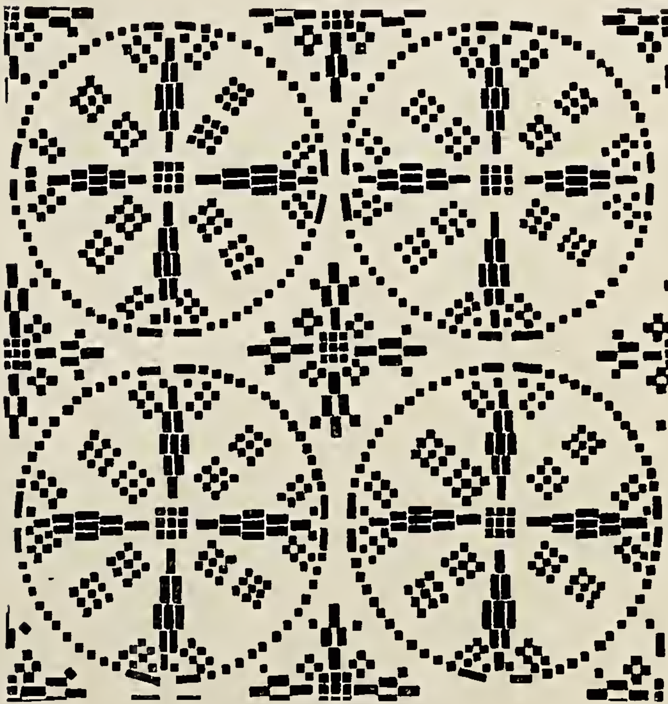

Fig. 246 Tjakar mĕlik (no. 17 op blz. 175).

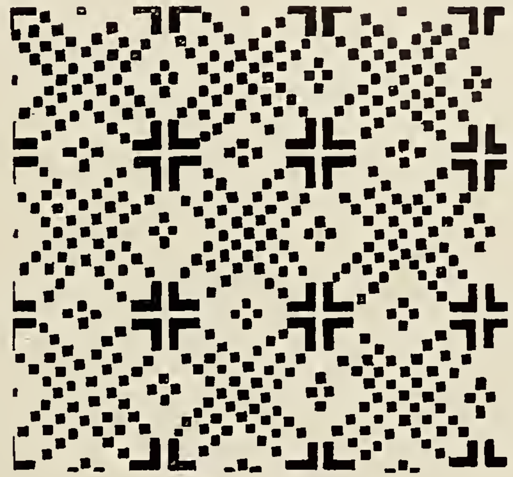

Fig. 247. Gĕdagan (no. 18 op blz. 175).

Gĕdagan moet hoogstwaarschijnlijk zijn kĕndagan = afgeleid van kendågå = een langwerpig-vierkant mandje. Kruisfiguren, op regelmatige afstanden van elkander geplaatst. Andere kruisfiguren daartusschen met dubbele streepjeslijnen.

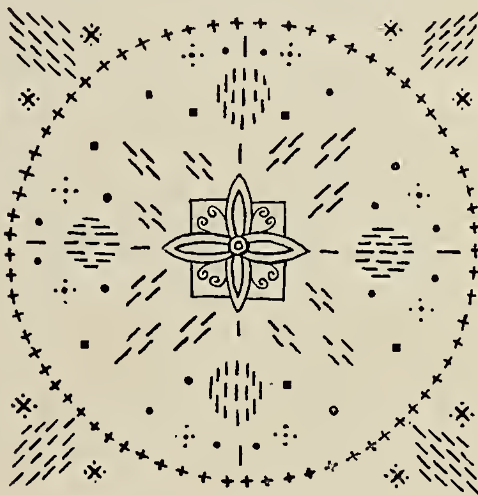

Fig. 248. Rĕngganis (no. 19 op blz. 175).

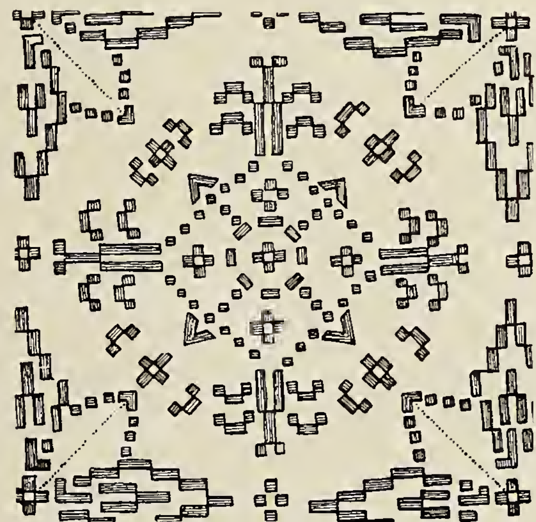

Fig. 249. Djåjåsĕntånå (no. 20 op blz. 176).

19. Rĕngganis latar irĕng. Rĕngganis = een eigennaam, in de Korân voorkomende als die van een engel. Ronde medaljons met sterfiguren. Vergelijk hiermee het patroon rĕngganis, in de rubriek der tjĕplokkans behandeld.

20. Djåjåsĕntånå latar irĕng.
Djåjå = overwinning, zegepraal. Sĕntånå = familie van den vorst of van een aanzienlijk persoon; ook een eigennaam.
Kruis- en sterfiguren, welke door stippellijnen gevormd zijn.
21. Djåjåkartikå latar irĕng.
Djåjå = overwinning, zegepraal. Kartikå = gesternte, ook benaming van een soort troepenmacht.
Sterren, die met de stralen elkaar raken. Overig gedeelte van het veld opgevuld met kleinere, witte stippeltjes.

8. SĔMÈN PATRONEN.

Het sĕmèn-patroon (genoemd naar sĕmi = uitbotten, uitloten, uitknoppen van blad) is het bloem- en bladornament, dat als kenteeken o.m. de met loot-krullen te vergelijken lijnfiguren bevat (in Oost-Java ook wel met alis-alis aangeduid) en vaak ook met voorstellingen van dieren en met vleugel-ornamenten (lar) gecombineerd is. Vaak vormen groote dierfiguren de hoofdidee voor de teekening en toch wordt dan het patroon genoemd naar het minder belangrijke bloem-motief. Of soms is het veld van de kain vol voorstellingen van krullende ranken, blad, bloem en knop, en toch wordt het patroon b.v. genoemd naar zeer kleine dierfiguurtjes, die daartusschen geteekend zijn.

Fig. 250. Mirong kenteekenen (lar idoep en lar mati). Blz. 176.

Lar's zijn meestal geen hoofd-, maar bijfiguren, d.w.z. zij komen als voorgrond-ornamenten, behalve op sĕmèn-patronen ook nog voor (zooals b.v. veel in Java's Oosthoek) op parangs, schuinloopende lijnmotieven, enz. De enkele of dubbele lar's (vleugels) worden mirong genoemd, terwijl de dubbele vleugels, met een wijd-gespreiden staart (voorstelling van een pauw zonder kop) sawat heeten.
In de mirong-kenteekenen bestaan nog eenige verschillen.
De enkele of dubbele vleugels kunnen eenvoudig zijn of gecompliceerd (als met een guirlande omlijst). In het eene geval heeten ze lar mati (d.i. doode vleugels, vleugels ontdaan van de veeren; geraamte van een vleugel); in het tweede geval lar idoep (levende vleugels; vleugels met veeren; vandaar de guirlande-omlijsting). De patronen, die enkel bloem- en bladmotieven weergeven, en niet met dierfiguren en vleugelvoorstellingen gecombineerd zijn, worden gewoonlijk met den algemeenen naam van loeng of loeng-loengan aangeduid.
Loeng beteekent volgens het woordenboek van Gericke en Roorda: scheut, loot, rank van

Plaat 14. VARIATIES VAN DE SAWAT- EN MIRONG-KENTEEKENEN (lar idoep).

(Zie blz. 176.)

sommige planten, vooral van slingerplanten en kruipgewassen, die dikwijls met een bocht uitloopen, ook rank van een wijnstok, terwijl alsnog voor loeng-loengan door die schrijvers wordt opgegeven: lofwerk of versieringen of guirlandes in den vorm van loten of ranken. In de Javaansche batikkunst echter heeft men de beteekenis van loeng nog verder uitgestrekt. Al wat aan de plantenwereld ontleend is, om te dienen als ornament, kan onder loeng begrepen worden; zoo worden ook gewone bladmotieven loeng genoemd. Er zijn ook gecombineerde bloem- en diervoorstellingen, welke loeng worden genoemd; daartegenover staat het feit, dat enkele bloem- en bladmotieven ook wel eens sĕmèn of sawat worden geheeten. Ten opzichte daarvan is de nomenclatuur wel een beetje verward. Naar de teekening zullen de patronen van dezen aard hieronder in de 3 navolgende rubrieken worden behandeld.
8a. Afzonderlijke bloem- en bladmotieven.
8b. Motieven van bloemen, gecombineerd met dierfiguren.
8c. Motieven van bloemen, gecombineerd met vleugel-voorstellingen.
De loeng-, sĕmèn- en sawat-patronen zijn de specimina van naturalistische, tevens symbolische voorstellingen, voor het vlakornament gereed gemaakt, naar de soms naieve, spontane opvatting van den Oosterling. Gelijk reeds uit de paragraaf over de bandji-patronen hiervoren blijkt, heeft de ontwikkeling van het ornament, begonnen met de stippel- en lijnfiguren, zich gericht naar de verzinnebeelding door geometrische motieven en is zij bij de meest beschaafde volkeren van Indië geëindigd in de meer natuurlijke weergave naar den aard der tegenwoordige sĕmèn- en sawat-patronen.
Het versieringsidee van de krulrank voor het vermooien van groote vlakken heeft over Perzië bij de Hindoes ingang gevonden, die het naar Java overbrachten, waar het nu in de batikkunst wordt toegepast. De krulrank liet men in slanke bochten over het veld gaan, liet men ontspringen uit middens, in symmetrie slieren naar de hoeken, en tusschen de lijnen gaf men het gestyleerde gebloemte en gebladerte aan, ontspringend uit de hoofdlijn. Tusschen dat gebloemte en gebladerte plaatste men, in overdaad van fantaisie, voorstellingen van dieren en huizen en vruchten en allerlei voorwerpen. Door de toepassing van zoo'n beginsel, waarvan wij de fragmenten terugvinden in de Javaansche sĕmèn- en sawat-patronen, was het den kunstnijvere gemakkelijk, den breeden loop der hoofdlijnen dadelijk op te schetsen naar zijn spontane gedachten en daarna, met inachtneming van de logische verhouding tusschen vulling en uitsparing, de details met Oostersch-minutieuze zorg te rangschikken. Behalve de zekere voorliefde voor dierenfiguren bemerken we in de Oostersche kunst, die reeds verder gekomen is dan het peil van het geometrisch lijnendecoratief, ook de telkens wederkeerende behandeling van de krulranken, ontstaan uit een groep, een bos, een bindsel, een pot in de denkbeeldige middenlengte-lijn van het te versieren oppervlak. De naieve gedachte moet hierbij geweest zijn, dat een tak met bloemen en bladeren door iets vastgehouden, uit iets gegroeid moet zijn, en deze opvatting is zooveel gemakkelijker tot uitvoering te brengen, omdat hier met het oog op de aanwezigheid van dierenfiguren geen decoratieve regelmaat in den rankenloop te betrachten is, zonder het gedwongene aan te geven van een uitsparing der plaatsen voor de dieren-afbeeldingen. Deze, zich naar elkaar keerende, of van elkaar wendende, hebben in oude, Oostersche ornamentiek een belangrijke rol gespeeld, en komen, gelijk wij later zullen zien ook nog in de patronen der hedendaagsche batikkunst voor.
„In Rankenform, oder als Streublumen, frei und ungezwungen oder in geraden auch in schrägen Streifen und Reihen liegt der naturalistische Blütendekor auf dem Grunde. Manchmal beleben das Rankenwerk auch zierliche Vögel in den Zweigen, die in Nachwirkung der alten Tradition gerne addossiert oder affrontiert erscheinen". (Illustrierte Geschichte des Kunstgewerbes, herausgegeben in Verbindung mit W. Behncke, M. Dreger, O. von Falke, u.s.w., over oud-Perzische kunst).

En wanneer we dan denken aan de Javaansche namen der patronen: biddende kikvorschen, fluisterende draken, pronkende pauwen, enz. komen we bij het bezichtigen der patronen tot de overtuiging, dat het oud-Oostersche, het Perzische versieringsbeginsel in de batikkunst vertegenwoordigd is.

In volgorde zullen hieronder in elke rubriek worden behandeld: de patronen, die ontleend zijn aan de plantenwereld (bloemen, vruchten, enz.), dan die, welke ontleend zijn aan de dierenwereld, vervolgens de patronen, genoemd naar voorwerpen, eigennamen enz.

8a. AFZONDERLIJKE BLOEM- EN BLADMOTIEVEN.

1. Anggoer latar poetih.

Anggoer = wijn, druif.

Op sogå-kleurig, wit gepointilleerd veld groote druivenbladeren. Elk blad bestaat uit 2 verschillende helften; de eene helft is egaal sogå-kleurig, met blauwe, witbestippelde omranding; de andere helft is egaal-blauw met witte en sogå-kleurige bladnerven.

Fig. 251. Anggoer latar poetih (no. 1 op blz. 178).

Een ander patroon van denzelfden naam, of ook wel loeng anggoer latar poetih geheeten, vertoont geheel blauwe, witbespikkelde druivenbladeren, waarvan de nerven door sogå-kleurige lijnen aangegeven zijn.

2. Loeng adas latar poetih.

Loeng = bloem, bladrank. Adas = anijs (Foeniculum vulgare Mill, behoorende tot de Umbelliferae).

Op sogå-kleurig, krullig veld ranken met adas-bladeren.

3. Loeng gadoeng latar irĕng.

Gadoeng = de Dioscorea hirsuta Bl., behoorende tot de Dioscoreaceae, en waarvan de knol bedwelmende kracht heeft, maar toch, goed gezuiverd en herhaaldelijk gewasschen, gegeten kan worden. Groote, regelmatig geplaatste gadoeng-bloemen, die met sogå-kleurige witbestippelde guirlandes aan elkaar verbonden zijn, en rijen vormen. De overige ruimte opgevuld met bladmotief en fijne twijgjes met kleine, knopvormige bloempjes.

4. Loeng waloeh latar irĕng.

Waloeh = pompoen (Cucurbita pepo L. behoorende tot de Cucurbitaceae).

Ranken met bladeren en ronde bloemen.

5. Loeng rĕgoelon latar poetih.

Rĕgoelon, afgeleid van rĕgoelo = roos (Rosa Damascena Mill, behoorende tot de

Rosaceae). Takken met rozen en enkele bladeren. Daartusschen andere bloemornamenten.

6. Rĕgoelon latar irĕng (zie n°. 5 hiervoren).

Dit patroon is lang zoo kunstig niet als het hiervoren bedoelde, maar het geeft toch eenigszins de bedoeling weer, om rozen (bovenaanzicht) uit te beelden, al lijken de bloemen hier meer op een styleering van anjelieren. De bloemen zijn hier veel kleiner en het geheele patroon is veel eenvoudiger, dan het hierboven behandelde.

7. Rĕgoelon siwallan latar poetih.

Rĕgoelon = de roos, zie n°. 5 en 6 hiervoren. Siwallan, afgeleid van siwal = afgebroken, hier n.l.: waarvan de bladeren afgevallen zijn.

Rozen en knoppen en bladeren. Ook ranken van druivenbladeren en ander bloemmotief. De roosfiguren zijn hier voorgesteld als bloembodems zonder bloembladen.

8. Soemarsânâ latar irĕng.

Soemarsânâ = de naam van de tjĕpâkâ-bloem. (Michelia Champaca L., behoorende tot de Magnoliaceae). Als aaneengeregen bloemen, die heele rissen vormen, waartusschen andere bloem-motieven en ook vogelfiguren.

9. Loeng klèwèr latar irĕng.

Klèwèr = het los, slingerend of sleepend neerhangen van een touw, draad, enz. Een voor deze benaming minder typisch patroon, dan het patroon sĕmèn klèwèr latar poetih, behandeld in de rubriek: met vleugelfiguren gecombineerde bloemmotieven (zie hierachter).

Hier breede krulranken met bloem- en bladmotief.

10. Loeng sĕtlop (ook wel kĕstlop) latar irĕng.

Sĕtlop is waarschijnlijk de Javaansche verbastering van het woord tulp (zie n°. 35 onder de tjĕplokkans).

In een vierkant ontspringen uit hoeken, welke gevormd zijn door ruitfiguren en rozetten, bladranken, die zich in het vierkant symmetrisch ombuigen en in het midden samenkomen tot twee waaiervormige bloemen. Om den naam alleen is dit patroon genoemd in deze rubriek; om de symmetrie en het styleeringsbeginsel, welke in de teekening aanwezig zijn, is het tevens vermeld in de rubriek der tjĕplokkans (zie n°. 35 in die rubriek).

Fig. 252. Loeng gadoeng (no. 3 op blz. 178).

11. Loeng kĕnari latar irĕng.

Kĕnari = de naam van den kĕnari-boom (Canarium Commune, behoorende tot de Burseraceae).

Onduidelijke bloemmotieven (ronde) en vruchtjes aan trossen in slingering op blauw veld. Vergelijk hiermee patroon n°. 51, tjĕplok kĕnari, behandeld in de rubiek der tjĕplokkans.

12. Loeng pakis latar poetih.

Pakis = een varensoort (Filices).

Op sogâ-kleurig, krullig veld: ranken met grillig gevormde, zwarte bladeren.

13. Kĕmbang gambir latar poetih.

Kĕmbang gambir is een welriekende bloem met gelen rand. (Jasminum grandiflorum L., behoorende tot de Oleaceae).

Ranken met gambir-bloemen, die uit rozetvormige middens ontspringen. Vergelijk hiermee het onder n°. 1 in de rubriek der tjĕplokkans behandelde kĕmbang-gambir-patroon, dat natuurlijk de bloem meer gestyleerd, meer symmetrisch weergeeft.

14. Kĕmbang gĕmpol latar irĕng.

Gĕmpol is de naam van een boomsoort (Sarcocephalus cordatus Miq., behoorende tot de Rubiaceae) met kelkvormige bloemen.

Uit vier rozetvormige figuren, welke in een vierkant geplaatst zijn, loopen naar het midden takken met bladeren en ronde, bestippelde bloemen. Een ander motief heeft het patroon

Fig. 253. Rĕgoelon (No. 6 op blz. 179).

loeng gĕmpol latar poetih. Op het witte veld loopen verschillende sogâ-kleurige lijnen, waaraan bloemen en groote bladeren geteekend zijn.

15. Kĕmbang blimbing latar poetih.

Blimbing = de Averrhoa Bilimbi L., behoorende tot de Geraniaceae. Ranken met bloemen en bladeren, met sterfiguren, die regelmatig over het veld verspreid zijn. Vergelijk hiermee ook het onder n°. 1 in de rubriek: imitatie weefpatronen behandelde motief: kĕmbang blimbing.

16. Kĕmbang asĕm koeroeng.

Kĕmbang asĕm = tamarinde-bloem. (Tamarindus indica, behoorende tot de Leguminosae). Koeroeng = omkooid.

Een wit fond met warrelige lijntjes, die bladranken moeten voorstellen. Hier en daar sogâ-kleurige ringen met blauwe, witbestippelde strepen. In het midden van die ringen onduidelijke figuren.

17. Kĕmbang sĕmak latar irĕng.
Sĕmak = de Diospyros Horsfieldii Hiern, behoorende tot de Ebenaceae en die een eetbare vrucht oplevert, waarvan het kleverige sap als lijm gebruikt wordt.
Op regelmatige afstanden zijn op het blauwe veld cirkelvormige bloemen geplaatst, elk met een steel, waaraan een driehoekig gevormd blad. Deze stelen slingeren zich om elkander. Om de symmetrie der teekening zou men dit patroon allicht tot de tjĕplokkans brengen, maar het is hier de batikster blijkbaar niet te doen geweest, om een eenvoudig lijnenmotief te ver-

Fig. 254. Soemarsânâ (no. 8 op blz. 179).

Fig. 256. Loeng pakis (no. 12 op blz. 179).

krijgen (zie b.v. de uitgewerkte bladeren), en daarom is het patroon tot de afzonderlijke bloem- en bladmotieven gebracht.
18. Kĕmbang manggar latar poetih.
Kĕmbang manggar = de bloesem van den klapperpalm.
De teekening van het fond vertoont ranken van klapperbloesem. Op den voorgrond ontspringen lange bladeren uit rozetvormige middens. Meestal komt het kĕmbang manggar-patroon voor als schuin lijnen-motief (zie n°. 15 onder de rubriek: schuinloopende motieven, niet tot de parangs behoorend); hier echter is dit motief tot een bloem- en bladpatroon gemaakt.

19. Sĕmèn baitâ latar irĕng.
Sĕmèn (afgeleid van sĕmi) = al wat uitgebot, uitgeloot is (van planten). Baitâ = prauw, vaartuig.
Ranken met bladeren en veervormige of vleugelvormige bloemen. Elke bloem lijkt wel op een lar, is althans op ongeveer dezelfde wijze geteekend. In het midden een gestyleerde prauwfiguur.
20. Sĕmèn gagakkan latar irĕng.
Gagakkan = de naam van een kruipende plant (Desmodium barbatum Benth, behoorende tot de Leguminosae).
Een vierkant wordt gevormd door rozetten, waaruit bladen en bloemranken ontspringen. In

Fig. 255. Loeng klèwèr (no. 9 op blz. 179).

het midden van dat vierkant een vreemdsoortige bloem met dubbele lar's of vleugels als schutbladen. Hoewel hier ook duidelijke lar's zijn geteekend, is dit patroon niet gebracht onder de met lar's gecombineerde bloem-motieven, omdat door deze lar's evenals in het voorgaande patroon (sĕmèn baitâ) gedeelten van bloemen worden voorgesteld.
21. Sĕmèn kipas latar irĕng.
Kipas = waaier. De beteekenis is hier: bloemen als waaiers.
Uit rozetvormige middens ontspringen op het blauwe veld takken met bladeren. Daartusschen groote bloemen als veeren waaiers met een rozetvormig ornament bovenaan. Uit de twee punten aan de breede zijden ontspringen bladertakjes. De schubbing van de figuur moet de veeren voorstellen.

22. Pělěmman latar irèng.

Pělěm = mangga, de Mangifera indica L, behoorende tot de Anacardiaceae.

Ranken met spatelvormige en andere bladeren; stervormige, waaiervormige bloemen. Voorts groote, alleenstaande, ovale motieven met gekartelden rand en door blauwe lijnen aangegeven pitten. Deze palmet-motieven herinneren in hun vorm aan de bladeren met omgekrulden top, de Britsch-Indische kalgha buta-figuren, gelijk die in allerlei variaties voorkomen op Kashmir-weefsels.

23. Pělěmman latar poetih.

Hetzelfde patroon als het bovenstaande, maar op licht veld.

24. Pisang bali latar irěng.

Pisang bali = de naam van een banaansoort.

Pisangbloemen met symmetrisch uitspruitende scheeden; en de rest opgevuld met groote pisang-bladeren, waarin de overlangsche nerven zijn aangegeven door witte stippellijnen; verder ook driehoekige blad-ornamenten en jonge, nog in de scheede zijnde, pisangbloemen.

25. Kirnå mondå latar irěng.

Kirnå = vruchtboom. Mondå = ziek.

Lange bladeren aan ranken en hier en daar er tusschen kattestaarten (lijkend op trosjes vruchten).

26. Sěmbagèn latar poetih.

Sěmbagèn = afgeleid van sěmbagi = de naam van een bont katoentje. Ook hier ongeveer dezelfde Britsch-Indische kalgha buta-motieven, als bij no. 23, pělěmman, hierboven. Bovendien nog verschillende andere blad- en bloem-motieven.

27. Taplak latar poetih.

Taplak = tafellaken.

Krullend lijnmotief en een gestekelde bladfiguur (het Britsch-Indische kalgha buta-motief, zie nos. 23 en 26 hierboven). Stervormige bloemen, takken met rozenblaadjes, enz.

Hoewel de naam is afgeleid van een Hollandsch woord, kan het ontwerp van de teekening karakteristiek Inlandsch genoemd worden.

Fig. 257. Kěmbang gěmpol (no. 14 op blz. 180).

28. Sobrah latar poetih.

Sobrah = wat als haren ergens van neerhangt, zooals de luchtwortels van den waringinboom, enz.

Uit achthoekige ornamenten, die op regelmatige afstanden van elkaar geplaatst zijn, ontspruiten op het lichte veld symmetrisch vier ranken, twee naar boven (rechts en links) en twee naar beneden. Deze ranken, die veervormig of haarvormig (sobrah) bekruld zijn, slingeren zich weer om naar de richting van de achthoekige ornamenten en hebben bladvormig gestyleerde

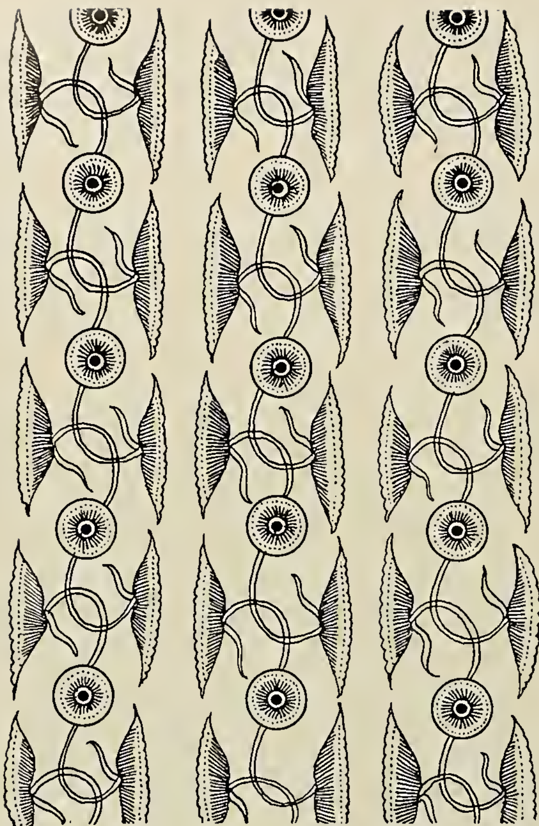

Fig. 258. Kĕmbang sĕmak (no. 17 op blz. 181).

Fig. 259. Sĕmèn kipas (no. 21 op blz. 182).

Fig. 260. Pelĕmman latar poetih (no. 23 op blz. 183).

Fig. 261. Pisang bali (no. 24 op blz. 183).

driehoeken aan top. Boven en beneden en ook rechts en links ontspruiten uit deze ranken lijnen, die eindigen in symmetrisch geteekende, driehoekige bladeren van een blauwe kleur.

Fig. 262. Kirnå mondå (no. 25 op blz. 183).

Fig. 263. Sěmbagèn latar poetih (no. 26 op blz. 183).

De ranken zijn blauw, wit bestippeld. Vide ook no. 98, sobrah, onder de tjěplokkans.
29. Sobrang latar poetih. Sobrang moet waarschijnlijk sobrah zijn. (Zie no. 28 hiervoren).

Fig. 264. Sobrang gĕnding (no. 29 op blz. 185).

Op het lichte, krullige veld bevinden zich lange, s o g å-kleurige guirlandes, als gewone, breede strepen geteekend, die overlangs zwart gearceerd en van dwarse, blauwe, wit bestippelde lijnen voorzien zijn. Lange, gekrulde k r o t o nbladeren, waarvan de eene helft s o g å-kleurig en blauw-omrand en de andere helft blauw en witbespikkeld is. Hier en daar groote vruchtmotieven als ananassen; de schubben hierop aangegeven door blauwe, witbestippelde boogjes.

Een ander motief is het patroon: s o b r a n g g ĕ n d i n g l a t a r i r ĕ n g. Op blauw veld s o g å-kleurige rechthoekjes, die witbestippeld, en waaraan rank- en bloemmotieven verbonden zijn. Overal ranken met bloempjes er aan in den vorm van bolletjes, die blauw en s o g å-kleurig omrand zijn. In het midden een gecompliceerde figuur, bestaande uit een geornamenteerd vierkantje met een gestekeld blad er boven, twee vleugels onderaan.

Fig. 265. Bintangan (no. 31 op blz. 187).

30. N a m t i k ĕ r l a t a r p o e t i h. N a m t i k ĕ r = het vlechtsel van een mat.

Dit patroon is aldus genoemd naar de teekening van het fond, dat uit gelijke vierkanten bestaat, waarin de imitatie matvlechting is aangegeven door afwisselend verticale en horizontale streepjes.

Als voorgrondteekening: verschillende bloem- en blad-motieven.

31. Bintangan latar irĕng.
Bintang = ster; bintangan = bloemen, die op sterren lijken.
Krullende ranken met groote sterren als bloemen er aan.

32. Tjanklĕt latar poetih.
Tjanklet = aaneengeschakeld. Op regelmatige afstanden zijn ruiten geplaatst, met zwarte strepen getrokken, en in elk daarvan een blauw, witbestippeld, vierbladig bloempje.
Uit die ruiten lijnen zich in bochtige ranken dunne, zwarte strepen weg, die bebladerd en bebloemd zijn.

Fig. 266. Tjangklĕt (no. 32 op blz. 187).

33. Doedå brèngos latar irĕng.
Doedå = weduwnaar. Brèngos = snor, knevel.
Lijkt veel op no. 24, pisang bali, hiervoren genoemd.
Op het blauwe veld sogå-kleurige, stekelige guirlandes en hieraan groote, driehoekige bladeren.
Tusschen deze guirlandes groote koolachtige bloemen met lange, omgebogen bladeren. Enkele hiervan zijn blauw en witbestippeld. Ook de bloembladeren zijn gestekeld.

34. Sidå loehoer latar irĕng.
Sidå = doorgaan, slagen. Loehoer = hoog, verheven.
Sidå loehoer = hier de algemeene benaming van een batiksel.
Het blauwe veld wordt door slangachtig-bochtige reepen in ruitfiguren verdeeld, waarin bladmotieven voorkomen.

Fig. 267. Doedå brèngos (no. 33 op blz. 187).

8b. BLOEM- OF BLADMOTIEVEN, GECOMBINEERD MET FIGUREN VAN DIEREN, ENZ. (1)

1. Tloeki latar poetih.
Tloeki = anjelier, de Wedelia biflora, behoorende tot de Compositae. Het anjelieren-motief, in de Javaansche batikkunst vaak-voorkomend, is vermoedelijk van Perzië over Hindostan op Java gekomen.
Op wit veld in het midden een vogelfiguur. Daaromheen ontspruiten uit vierkanten: gekrulde, kronkelende stelen, waaraan anjelierbloemen met cirkelvormige middens. Om de vogelfiguur: vlinders met gespreide vleugels, als in één richting rondfladderend om den vogel.

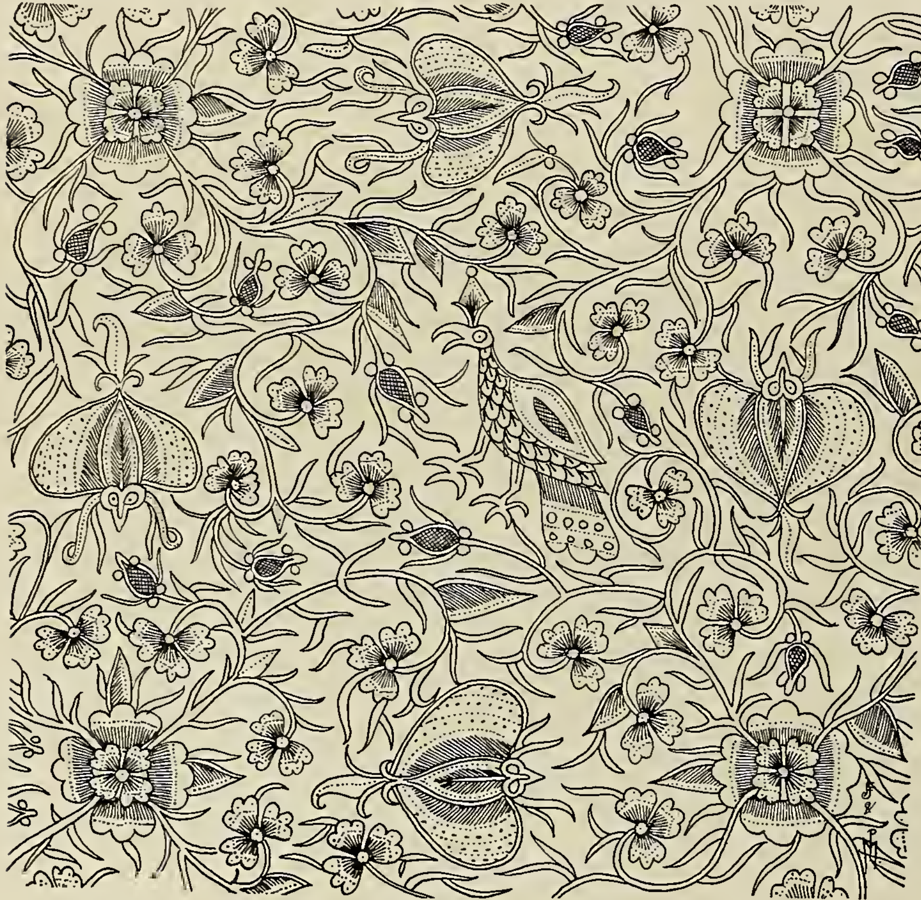

Fig. 268. Tloeki (no. 1 op blz. 188).

2. Dalimâ wantah latar poetih.
Dalimâ wantah = de granaatappel (Punica granatum L, behoorende tot de Lythraceae).
Op wit veld groote dalimâ-bloemen, gecombineerd met andere bloemmotieven. Hier en daar de onduidelijke afbeelding van een kapel.
3. Traté latar irĕng.
Traté, of taraté = waterlelie of lotos met roode bloemen (Nelumbium speciosum Willd, behoorende tot de familie der Nymphaeaceae). Vreemdsoortige bloem-ornamenten met rechthoekige, witbestippelde middens. Overigens nog andere bloemmotieven, en afbeeldingen van vliegende vogels daartusschen.
4. Tjokrak tjakrik latar irĕng.
Tjokrak tjakrik = de naam van een boom (Melia-soort met fijne lila bloempjes). Veelal wordt tjikrak tjikrik of tjikrâ tjikri gezegd.
Vogelfiguren in het midden, en daaromheen ranken met anjeliervormige bloemen, tuilvormige bloemen, knoppen, enz.
5. Loeng étjé latar irĕng.

(1) Er zijn verschillende tot deze rubriek gebrachte patronen, welker namen ook als afzonderlijke bloem- en blad-motieven bekend zijn. Het combineeren met dierfiguren is dikwijls enkel uit de fantaisie der batikster voortgesproten.

Loeng = blad, rank, enz.; étjé is de naam van een kleine, ronde mossel (ook naam van een dubbeltje). Hier dus: ranken met bloemen als de étjé, op donker fond.
Uit het midden, dat gevormd wordt door twee bloembladeren, loopen ranken uit met driehoekige bladeren en kleine, witte bloempjes, die voorgesteld zijn door cirkeltjes. Tusschen deze ranken zijn draakachtige vogelafbeeldingen geplaatst.

6. Loeng dinar latar irĕng.

Loeng = blad, rank, enz. Dinar = een goudstuk, ter waarde van een dukaat. Dus: ranken met bloemen als dinar's.
Twee vogelfiguren, tegen elkaar in vliegend. Boven deze figuren de afbeelding van een vliegende kapel met den kop naar boven; en beneden de vogelfiguren een kapel met den kop naar omlaag. Om deze diervoorstellingen ranken vol bladeren en muntvormige bloemen (dinar's).

Fig. 269. Dalimâ wantah latar poetih (no. 2 op blz. 188).

7. Loeng kĕnèkĕr latar ireng.

Kĕnèkĕr of kĕnikir = sĕnikir, de naam van een plant (Tagetes erecta L, behoorende tot de Compositae).
Vergelijk hiermee het patroon No. 13, kĕmbang kĕnikir latar irĕng, behandeld onder de tjĕplokkans.
Uit ruitvormige sogåkleurige middens ontspruiten in symmetrie ranken met bloemen en blaadjes aan top. Elk bloempje bestaat uit 3 bolletjes, twee onderaan naast elkaar, en een er boven op. In het midden een groote, vliegende vogelfiguur.

8. Loeng gĕdawoeng latar irĕng.

Gĕdawoeng = kĕdawoeng = de naam van de Parkia biglobosa Benth, behoorende tot de Leguminosae. In het midden op het blauwe veld een vogelfiguur (haan). Uit regelmatig geplaatste, vierkante middens ontspringen krullende bladornamenten met bloempjes. Tusschen de ranken hier en daar figuren van hanekoppen.

9. Loeng lèmèt latar ireng.

Loeng = blad, rank, enz. Lèmèt = vlak, plat. In het midden een kruisvormig figuur. Daaromheen afbeeldingen van vlinders, met de koppen gericht naar het midden, en daaromheen bochtige ranken met platte vlinder- en spatelvormige bladeren.

10. Loeng pakis latar poetih.

Loeng = blad, rank. Pakis = een varensoort (Filices).
Op sogåkleurig, krullig veld hier en daar afzonderlijke, zwartomrande varenbladeren; voorts: vogelfiguren. Vergelijk hiermee no. 12, loeng pakis, in de rubriek: afzonderlijke bloem- en blad-motieven.

Fig. 270. Tjokrak tjakrik (no. 4 op blz. 188).

Fig. 271. Loeng étjé (no. 5 op blz. 188).

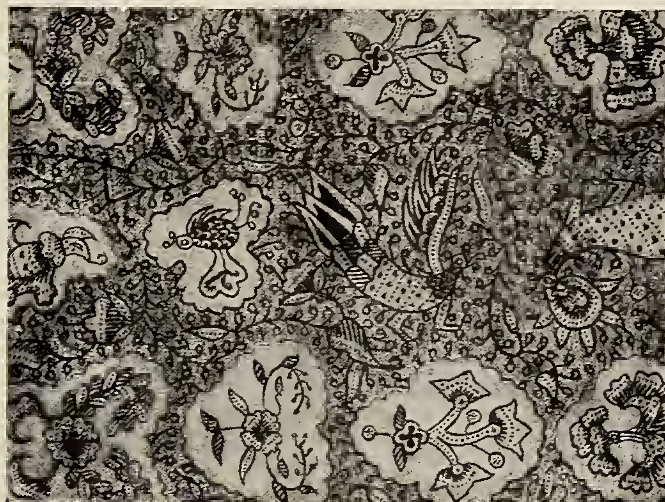
11. Loeng krokot latar irĕng
Krokot = een soort postelein, de Sesuvium Portulacastrum L, behoorende tot de Ficoideae (Aizoaceae). Ranken met eenvoudige blaadjes als van den tamarinde-boom. Hier en daar vogel- en kapelafbeeldingen.

12. Loeng kangkoeng latar poetih.
Kangkoeng = de naam van een kruipgewas, (de Ipomoea reptans Poir, behoorende tot de Convolvulaceae), dat op òf bij het water groeit, en als groenten gegeten wordt.
Op het lichte, bekrulde fond ranken van blauwe, witbestippelde stelen met bladmotief. Daartusschen kapel-afbeeldingen.

Fig. 272. Loeng gĕdawoeng (no. 8 op blz. 189).

13. Loeng sĕmanggèn latar ireng.
Sĕmanggèn = afgeleid van sĕmanggi = de naam van een kruid, dat op waterachtige plaatsen groeit en kleine blaadjes (gelijkend op klaverblaadjes) heeft, die zoetig zijn en door den Inlander gaarne met sambĕl worden genuttigd. Oxalia corniculata L, behoorende tot de Geraniaceae).
Uit verschillend gevormde middens ontspruiten steeltjes met klaverbladachtige motieven. Elk blad heeft drie of vier blaadjes, die elk den vorm hebben van een rechthoekje. Tusschen deze blaadjes een vreemde vogelfiguur met wit gestippeld lichaam.

14. Sĕmèn koeroeng latar poetih.
Koeroeng = omringd, in een kooi. Op het lichte, krullige veld blauwe vlakken, die sogåkleurig omlijnd zijn. In die vlakken verschillende bloem- of blad-motieven, (vandaar de naam: koeroeng, wat hier wil zeggen: omkooide, door lijnen omgeven bloemen). Deze ornamenteeringswijze, welke in de batikkunst vaak toegepast wordt, (zie o. m. n°. 16, kĕmbang asĕm koeroeng, in de rubriek afzonderlijke bloem- en bladmotieven) is hoogstwaarschijnlijk ontstaan uit de typische, zeer oude medaljonversiering. Hier en daar een onduidelijke vogelfiguur.

Fig. 273. Sĕmèn koeroeng latar poetih (no. 14 op blz. 191).

15. Sĕmèn bĕloek latar irĕng.
Bĕloek = druk, vol, stampvol.
Het heele veld vol dunne rankjes, waaraan streepjes met bolletjes vastzitten. In het midden twee gestyleerde vogelfiguren.

16. Loeng kĕtongkèng latar irĕng. Kĕtongkèng of tongkèng is de Pergularia odoratissima Sm, behoorende tot de Asclepiadaceae. (Zie n°. 10, kĕmbang kĕtongkèng, in

de rubriek der tjĕplokkans). Dunne, sogâ-kleurige ranken met lint- en spatelvormige bladeren, anjelier-achtige en waaiervormige bloemen. De middens, waaruit deze ranken ontspringen, stellen anjelierbladeren voor. In het midden een vliegende vogelfiguur met gespikkelden staart.

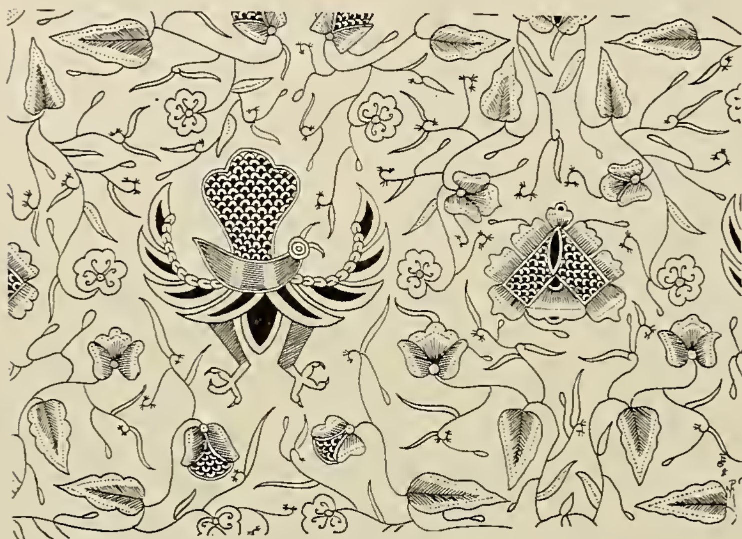

Fig. 274. Loeng kĕtongkèng (no. 16 op blz. 191).

17. Loeng tjandi latar irĕng. Tjandi = een steenen tempel uit den ouden tijd. Hoe men aan deze benaming gekomen is, kan niet uit de teekening opgemaakt worden.

In het midden van een denkbeeldig vierkant op het blauwe veld een keverfiguur met witgeschubde vleugels. Uit vier om den kever regelmatig geplaatste rozenknop-figuren ontspringen bloem- en blad-ornamenten.

18. Loeng bĕntoel latar irĕng. Loeng = blad, rank. Bĕntoel = een soort aardvrucht, Colocasia antiquorum Schott, behoorende tot de Araceae.

Uit regelmatig geplaatste, ruitvormige middens ontspruiten bladerranken, waartusschen regelmatig vogelfiguren geplaatst zijn.

19. Kĕmbang poedak latar irĕng. Poedak = de bloem van de pandan (Pandanus inermis Roxb., behoorende tot de Pandanaceae). Groote, forsche bloemen, schulpvormig als een kool.

Fig. 275. Loeng bĕntoel (no 18 op blz. 192).

Hier en daar groote vlinderfiguren.

20. Kĕmbang bĕstroe latar poetih.

Bĕstroe, of meer bekend onder den naam van bloestroe, is een slingerplant (de Luffa acutangula Roxb, behoorende tot de Cucurbitaceae); de jonge, komkommerachtige vruchten worden als groente gegeten; van de oudere vruchten worden de stijve, sterke vezelen als spons gebruikt.

Verschillende bloem- en blad-motieven op krullig veld. Hier en daar treft men op het veld onduidelijke vogelfiguren aan.

21. Sĕmèn tjĕplokkan latar irĕng.

Tjĕplokkan = beslag, oplegsel. Slingerende ranken met bladmotieven. Bloemen als sterren. Hier en daar gedrochtelijke vogelfiguren.

22. Sĕmèn kasoet latar irĕng. Kasoet, hier in de beteekenis van awor = dooreengemengd. Ranken met kleine, stekelige bloempjes, ronde bloempjes. Aan een geslangelden tak zitten weer andere bloemmotieven. Uit een driehoek hangen korte, gestekelde guirlandes neer. Hier en daar vogel- en draakfiguren.

23. Sĕmèn jogjå latar irĕng.
Jogjå = een plaatsnaam.
Op blauw veld zijn sogå-kleurige guirlandes geteekend, opgebouwd uit spitse bladeren. Verschillend bladmotief ontspruit uit deze guirlandes. Voorts daartusschen groote draakfiguren met kort, geschubd slanglichaam en groote vleugels.

24. Sĕmèn djolèn latar poetih.
Djolèn = afgeleid van djoli = palankijn, draagstoel.
De naam duidt waarschijnlijk op de groote hartvormige ornamenten, die van bloemrissen opgebouwd zijn en blauwe middens hebben, waarin vogelfiguren zijn afgebeeld. Elk hartvormig ornament heeft twee toppen, waarop huis-afbeeldingen voorkomen. Overigens om deze ornamenten slingerende bloemranken, die uit rozetvormige middens ontspringen.

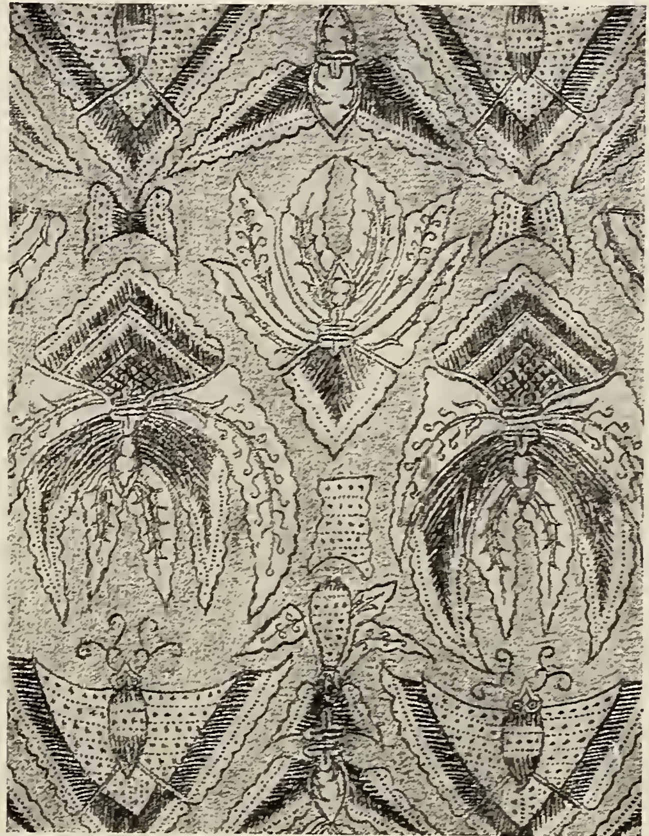

Fig. 276. Kĕmbang poedak latar poetih (no. 19 op blz. 192).

25. Sĕmèn kroton latar poetih.
Kroton = een sierplant met grillige, kleurige bladeren. Op sogå-kleurig, bekruld veld blauwe, witbestippelde ranken met afbeeldingen van lange kroton-bladeren. Verder vogel- en kapelafbeeldingen.

26. Sĕmèn sligi latar irĕng.
Sligi of saligi = speer, spits (wapen). Uit rozetvormige middens ontspruiten ranken met eenvoudige bladeren en kleine, toerenvormige bloemen. Overige ruimte opgevuld met kapel- en haan-afbeeldingen.

Fig. 277. Sĕmèn tjĕplokkan (no. 21 op blz. 192).

Fig. 278. Sĕmèn kasoet (no. 22 op blz. 193).

27. Sĕmèn kĕbon latar irĕng.
Kĕbon = tuin. Hier is dus de beteekenis: bloemen, die in den tuin gekweekt worden
Allerlei bloem-motieven, waartusschen vogelfiguren geplaatst zijn.
28. Sĕmèn pot latar irĕng.
Pot = hier bloempot. De vertaling is dus: bloemen, die in bloempotten gekweekt worden.
Op het blauwe veld ranken met verschillende bloemen er aan, zoo b.v. kattestaarten (die er hier uitzien als trosjes vruchten), bloemen met groote bladen, anjelieren, enz. Daartusschen vliegende vogelfiguren.

Fig. 279. Sĕmèn Jogjå (no. 23 op blz. 193).

29. Djĕmprit latar irĕng.
Djĕmprit beteekent: heel klein. Dit doelt op de petieterige bloemslierten, die uit kleine rozetjes ontspringen. Deze djĕmprit-motieven bestaan uit bochtige lijnen met heel kleine krulletjes er aan. Als voorgrond-teekening: kapellen, vliegende vogels, groote rozetten, waaruit breede blad-ornamenten ontspringen, bloem-ornamenten, enz.
30. Sĕmèn prit latar poetih.
Prit zal waarschijnlijk afgeleid zijn van djĕmprit = heel klein. Kleine bloempjes en blaadjes, en daartusschen vogelfiguren.
31. Sĕmèn lombok latar irĕng.
Op blauw veld sogå-kleurige ranken met bloem en blad. De bladeren zijn spatelvormig en lintvormig; de bloempjes bestaan eenvoudig uit sogå-kleurige cirkeltjes met blauwe, witbestippelde middens. In het midden een vliegende vogelfiguur met driedubbelen, guirlande-vormigen-staart.
32. Sĕmèn koekilå latar irĕng.
Koekilå of kokilå = vogel (Sanskriet kokila, de zwarte Indische koekoek).
Gelijk bloemen als zeewier met lange draden, aan elk waarvan een bolletje, zijn de staartveeren van eenige vogelfiguren weergegeven. Voorts: bloem-motief, fantastische vogelfiguren, huisjes-afbeeldingen, enz.

33. Mlindjo latar poetih.
Mlindjo of malindjo = een vrucht. (Gnetum Gnemon, behoorende tot de Gnetaceae).
Lange ranken van lange bladeren en groote tulpvormige bloemen. Hier en daar groote kapel-figuren.
34. Kapidongdong latar irĕng.
Kapidongdong = kĕdongdong = de naam van een boom of vrucht. (Spondias mangifera Willd, behoorende tot de Anacardiaceae).
Vier regelmatig geplaatste sogâ-kleurige kruisfiguren, die omslingerd zijn door bloem- en

Fig. 280. Sĕmèn kĕbon (no. 27 op blz. 194).

Fig. 281. Sĕmèn pot (no. 28 op blz. 194).

bladranken, welke uit verschillend gevormde middens ontspringen. In het midden tusschen de kruisen vliegende vogelfiguren.
35. Pĕksi kingkin latar poetih.
Pĕksi = vogel, kingkin = bedroefd.
Op wit veld, tusschen krullende bladranken, een vogelfiguur.
36. Pĕksi tjatoer latar irĕng.
Pĕksi = vogel. Tjatoer = praten.
Veld: blauw. Tusschen sogâ-kleurige ranken met afbeeldingen van vruchten er aan, die op peulen lijken (drie blauwe aaneensluitende cirkeltjes, welke sogâ-kleurig omrand zijn) verschillende vogelfiguren.
37. Pĕksi koeroeng latar poetih.
Pĕksi = vogel. Koeroeng = door iets afgesloten, omheind, omkooid. (Vide no. 14 sĕmèn koeroeng, in deze rubriek).
Het veld wit, vol sogâ-kleurige bloemkrullen. Hier en daar op blauw veld, dat omgeven is door een ketting van ellips-achtige schakels, vogelfiguren, elk met een lar als vleugel.
Voorts: kapel-afbeeldingen en groote rozetten, waaruit bloemkrullen ontspringen.

Fig. 282. Sĕmèn lombok (no. 31 op blz. 194).

38. P ĕ k s i t j a n g a k l a t a r p o e t i h. P ĕ k s i = vogel. T j a n g a k = een soort reiger, die zich in rijstvelden ophoudt, wit van kleur, met langen hals en lange pooten.
Tusschen bloem-ornamenten: figuren van vliegende vogels, die echter weinig op t j a n g a k s gelijken.

39. P ĕ k s i g a g a k l a t a r i r ĕ n g. G a g a k = kraai.
Tusschen bloem- en bladranken van verschillend genre, groote vogels, die g a g a k s, kraaien moeten voorstellen. De vogels hebben een drakenkop; uit het lichaam ontspringen korte takken met bloemen.

40. P ĕ k s i t a m a n l a t a r p o e t i h. P ĕ k s i = vogel. T a m a n = tuin. Hier is dus de beteekenis: Vogels, die in tuinen worden aangetroffen.
Op licht fond, guirlandes van bloem en blad, varenblad-achtige motieven, vogel- en kapel-afbeeldingen.

41. P ĕ k s i s i k a t t a n l a t a r p o e t i h. S i k a t t a n = een soort kwikstaart, die bij het aanbreken van den dag als een lijster fluit.
Op het blauwe veld: ranken met eivormige en spatelvormige bladeren. Daartusschen voorstellingen van den s i k a t t a n-vogel. Het driehoekig gevormde lichaam geschubd, de staart breed en lang; aan de toppen der staartveeren blauwe bolletjes; de kop klein.

Fig. 283. Sĕmèn koekilå (no. 32 op blz. 194).

42. P ĕ k s i o e t ĕ r l a t a r p o e t i h.
Moet waarschijnlijk zijn: p o e t ĕ r = houtduif, wilde duif. Op s o g å-kleurig veld, bekruld met zwarte ranken en krullen, diverse vogelfiguren.

43. Pĕksi kablak latar irĕng.
Pĕksi = vogel. Kablak = snoeven, pochen.
Tusschen ornamentaal zich slingerende bladranken: vogelfiguren, die in dezelfde richting rondom een midden-vogelfiguur den kop gewend houden. Elke vogelfiguur is afgebeeld met open snavel, de kam rechtop (alleen die van den vogel in het midden niet), de borst breed vooruit, de vleugels wijd uitgespreid.

44. Pĕksi manjoerå latar poetih.
Manjoerå = mannelijke pauw.
Op wit veld, warrelig van sogå-kleurige ranken en gebloemte, een vogelfiguur met waaiervormigen staart.

45. Pĕksi handon latar poetih.
Pĕksi = vogel. Handon = zich vermaken met mingenot.
Sogå-kleurig wit gepointilleerd veld. Vier regelmatig geplaatste kalkoen-afbeeldingen, (van achteren gezien), de staart wijd uitgespreid, de vleugels daarachter neerhangend, de kop onzichtbaar. De veeren van den staart vertoonen aan de toppen blauwe, witbestippelde bolletjes. Tusschen deze afbeeldingen is in het midden een vliegende vogelfiguur geteekend, en daaromheen zijn bloemen afgebeeld, ranken met anjelier-motieven, rechte hoeken, gevormd door dikke reepen, en stervormige ornamenten.

46. Tĕlĕkoen angrĕm latar poetih.
Tĕlĕkoen = hier waarschijnlijk de Javaansche verbastering van het woord: kalkoen. Angrĕm = broeien, te broeien zitten.
In dit patroon is eenige symmetrie te herkennen. Het veld is geharceerd. Op regelmatige afstanden van elkaar: rijen van ronde medaljons, waarin zittende kalkoenen zijn afgebeeld. Daartusschen rozetvormige blad-ornamenten met uitspringend bladmotief. Tusschen genoemde rijen, andere rijen met medaljons, die opgevuld zijn met bloemmotieven. Om de medaljons over het geheele veld kettingen van blauwe, witbestippelde, ellipsvormige schakels.

47. Pĕksi ganggĕng latar irĕng. Pĕksi = vogel. Ganggĕng = een soort wier.

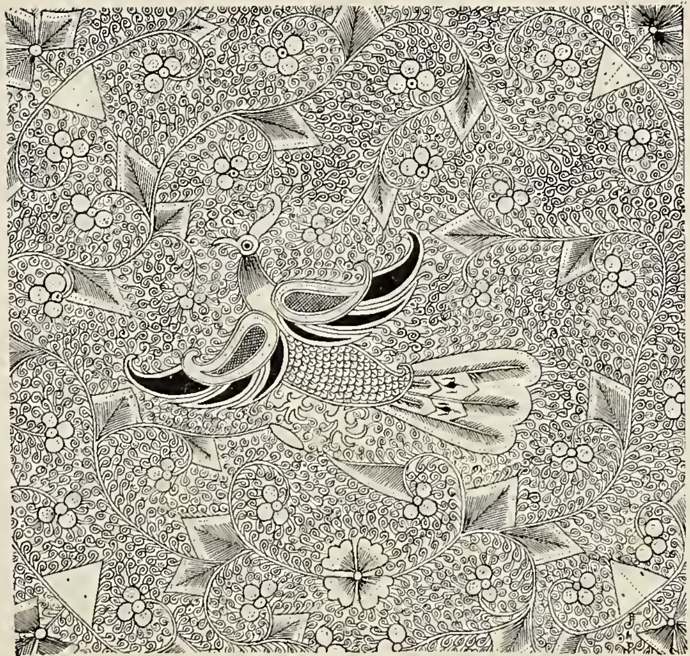

Fig. 284. Pĕksi kingkin (no. 35 op blz. 195).

Fig. 285. Pĕksi koeroeng latar poetih (no. 37 op blz. 195).

Fig. 286. Pěksi gagak (no. 39 op blz. 196).

Fig. 287. Pěksi sikattan (no. 41 op blz. 196).

Fig. 288. Pěksi kablak (no. 43 op blz. 197).

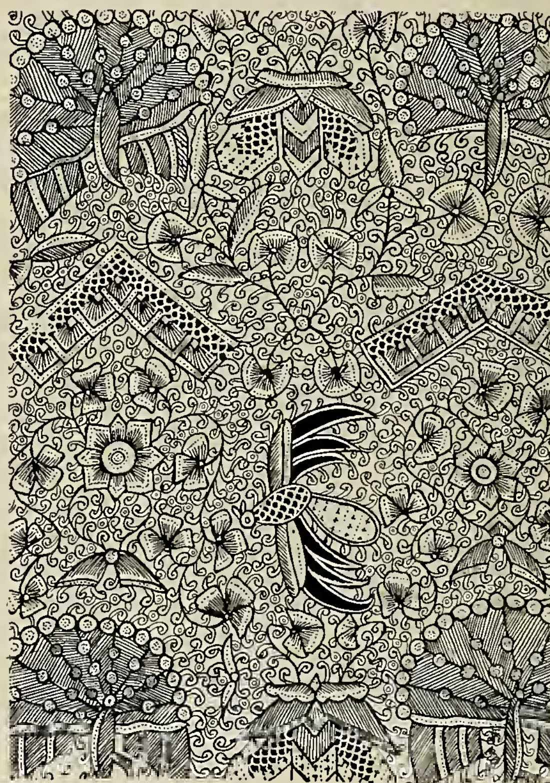

Fig. 289. Pěksi handon (no. 45 op blz. 197).

Uit rozetvormige middens ontspringen op het blauwe veld krullige, stekelige ranken als wier. In het midden een vliegende vogelfiguur met een langen hals, en een bladvormige kuif.

48. Pěksi oerang oerangan latar irěng.

Pěksi = vogel. Oerang-oerangan = duiker (vogel).

Vogel- en kreeftfiguren tusschen slingerende ranken van bloem en blad.

Elke vogelfiguur is omrand met sogå-kleurige dikke strepen (medaljon-principe).

49. Pěksi koewon latar poetih.

Pěksi = vogel. Koewon = verzameling, bijeengehoopt.

Kaketoe-achtige vogelfiguren tusschen slingerende ranken, waaraan stervormige bloemen zitten.

50. Pěksi blěkok latar poetih.

Blěkok = een witte watervogel, die veel op sawahs wordt aangetroffen.

Op krullig veld: van uit rozetvormige middens ontspringende bloemen; groote doch onduidelijke, vliegende vogels.

51. Pěksi garoedå latar irěng.

Garoedå = de naam van een klassieken, fabelachtigen vogel.

Op het blauwe veld: ranken met ronde bloempjes. In het midden: een vreemde vogelfiguur met slangenlijf (witgeschubd) en grooten, gestekelden vleugel.

52. Garoedå latar irěng. (Zie no. 51, hierboven).

Gekroonde garoedå met wijd uitgespreide vleugels tusschen slingerende bloem- en bladranken, die symmetrisch ontspruiten uit ruitvormige middens; voorts: kapelfiguren, enz.

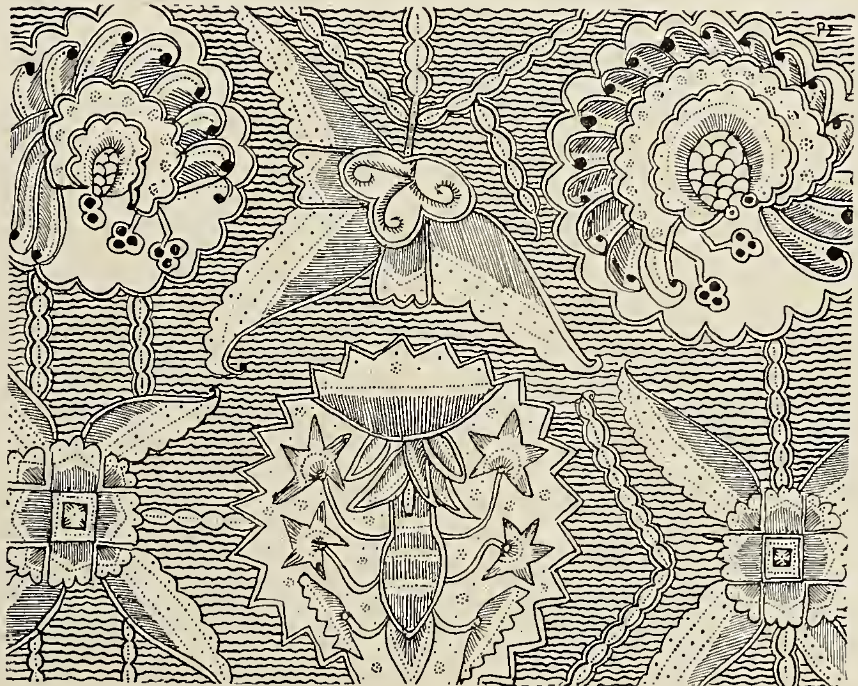

Fig. 290. Tělěkoen angrěm (no. 46 op blz. 197).

53. Koepoe gandroeng latar irěng.

Koepoe = kapel. Gandroeng = hartstochtelijk verliefd zijn. Op blauw veld, een groote kapel met plat uitgespreide vleugels, en daaromheen regelmatig geplaatste bloem- en bladornamenten.

54. Koepoe rådjå latar poetih.

Koepoe = kapel. Rådjå = koning.

Het veld wit, vol warrelige sogå-kleurige lijntjes, die ranken met bladeren moeten voorstellen, ontspringend uit vier regelmatig geplaatste, rozetvormige middens.

55. Koepoe rawis latar poetih.

Koepoe = kapel. Rawis = kwast, franje, staart.

Het veld wit, vol sogå-kleurige krulletjes. In het midden een vogelfiguur. Daaromheen, allen in één en dezelfde richting, vier kapellen met wijd uitgespreide vleugels en franjeachtigen staart.

Om en langs deze diervoorstellingen ontspruiten uit ruitvormige middens ranken met anjelierachtige bloemen in top.

Fig. 291. Pěksi oerang oerangan (no. 48 op blz. 199).

Fig. 292. Pěksi koewon (no. 49 op blz 199).

56. Èndol-èndol latar irĕng.
Èndol-èndol = een soort spaansche vlieg.
Veld donkerblauw; vliegende figuur in het midden, omringd door regelmatig geplaatste bloemranken, ornamentaal symmetrisch zich slingerend uit ruitvormige middens.
57. Sroeni landak latar irĕng.
Sroeni landak is een bloemsoort (Wedelia, behoorende tot de Compositae). Landak = een stekelvarken, egel.
In het midden op het blauwe veld de afbeelding van een vogelfiguur. Daaromheen ornamentatie van bloemen, die regelmatig, aan lange, kronkelende slierten, uit vierkante middens ontspruiten. De dierfiguur is omringd door vier keverfiguren, die allen in dezelfde richting den dikken kop met sprieten gekeerd hebben, om achter elkaar een rondloop te kunnen houden.
58. Badèrran latar irĕng.
Badèr = een soort riviervisch.
Tusschen gebloemte, groote visschen met geschubd lichaam en opengespalkten bek met tanden en achterwaarts gebogen sprieten op den kop. Voorts kapel- en vogelafbeeldingen. De kop van den visch is blauw en daardoor op het blauwe veld een beetje onduidelijk; de tanden zijn wit, sogå-kleurig omrand.
59. Kongkang sembijang latar irĕng.
Kongkang = waterkikvorsch. Sĕmbijang = Sĕmbajang = bidden.
In het midden een kraaiende haan. Daaromheen, tusschen bloem-ornamenten, die zich overal uitranken en uit stervormige figuren ontspruiten, bevinden zich de afbeeldingen van vier kleine kikvorschen, allen met den kop gekeerd naar het midden. De houding van de hoekig uitgeslagen pooten (hier aangeduid door eenvoudige strepen) moet, volgens de bedoeling van de batikster, doen denken aan de ritueele houding van den Moslim, die zich tijdens de çalat op zijn knieën plat voorover buigt, met zijn beneden-armen steunend op den grond. Om de kikvorsch-figuren zijn kevers geteekend.

Fig. 293. Pĕksi garoedå (no. 51 op blz. 199).

60. Oerang ajoe latar irĕng.
Oerang = garnaal; ajoe = mooi.
Veld donkerblauw, met slingerende bladranken overal. In het midden het sawat-kenmerk van dubbele, gespreide vleugels en staart. Links en rechts van deze afbeeldingen twee kevers en voorts garnaal-figuren, welke paarsgewijze zijn afgebeeld.
61. Trĕnggiling mĕntik latar irĕng.
Trĕnggiling mĕntik = de naam van een veelpootig insect, dat dikwijls gezien wordt in bloempotten, of zich bewegend over den grond, en bij het aanraken zich ineenrolt tot een balletje.
Tusschen bladranken, regelmatig ontspruitend uit vierkante middens, vier zich oprollende trĕnggiling-insecten.

Fig. 294. Koepoe gandroeng (no. 53 op blz. 199).

Fig. 295. Sroeni landak (no. 57 op blz. 201).

Fig. 296. Kongkang sĕmbijang (no. 59 op blz. 201).

Fig. 297. Trĕnggiling mĕntik (no. 61 op blz. 201).

62. Nâgâ bisikkan latar poetih.
Nâgâ = slang, draak. Bisikkan = fluisterend.
Gekroonde nâgâ's met open muil, kort lichaam en grooten vleugel. De rest van het veld opgevuld met gedoornde, breede ranken, dunne, bochtige bloemtakken met knoppen aan de toppen, en bladmotieven.

63. Nâgâ kirig latar irĕng.
Nâgâ = slang, draak. Kirig = het lichaam schudden, het lichaam wringen.
Op het blauwe veld lange, omgebogen lijnen (sĕmèn-kenteekenen).

Fig. 298. Nâgâ bisikkan (no 62 op blz. 204).

Draken met opstaanden kop hier en daar, met een vleugel, opengespalkten bek en uitgestoken tong. In het midden een draakachtige slangfiguur met kort, witgeschubd lijf. Overigens vogel-afbeeldingen, die tusschen slingerende bloem-motieven staan.

64. Nâgâ boelĕt latar irĕng.
Nâgâ = slang, draak. Boelĕt = gekronkeld, verward.
Tusschen allerlei bloem-motieven een groote nâgâ met gekroonden kop en lang, slangachtig, wit geschubd lichaam, dat zich op drie plaatsen heeft omgekronkeld. Uit den bek van den draak steekt het halve lichaam van een hart.

65. Nâgâ sâsrâ latar irĕng.
Nâgâ = slang, draak. Sâsrâ = duizend. Nâgâ sâsrâ = de naam van een draakfiguur, boven aan het lemmer van een bepaalde soort kris. Draken met gekroonden kop, opengespalkten tandenbek en geslangeld, geschubd lichaam Daaroverheen slingeren zich, aan beide zijden symmetrisch, blauwe, witbestippelde ranken met bloemmotieven. Hier en daar kapel-afbeeldingen. De draken hebben een gestekeld lichaam, de schubben zijn sogâ-kleurig op wit.

66. Nâgâ gini latar poetih.
Nâgâ gini = de naam van de vrouw van Bimâ, verbasterd uit het Sanskriet nagini = vrouwelijke slang.
Een slang of serpent is op dit patroon moeilijk te zien; wel is een gedrochtelijke, gevleugelde figuur uit de teekening op te maken; zij staat midden in een vierkant, waarvan de hoeken gevormd worden door vier groote rozetten en op welke zijde-middens huisjes en hoek- of dak-motieven zijn afgebeeld.

67. Nâgâ poespâ latar irĕng.
Nâgâ = slang, draak. Poespâ = bloem.
Tusschen ranken van bloemen, welke ontspruiten uit rozetvormige middens zijn vliegende vogelfiguren afgebeeld en in het midden bevindt zich een draakfiguur met gekroonden kop en geschubd lichaam.

68. N â g â p ĕ k s i l a t a r i r ĕ n g.
N â g â = slang, draak. P ĕ k s i = vogel.
Tusschen ranken van bloem en blad een draakfiguur met witgeschubden slangenstaart en het lichaam van een vogel met vleugels.
69. B o n d è t l a t a r i r ĕ n g.
B o n d è t is de draakfiguur, waarin men bij huwelijksoptochten kleine jongens vertooningen laat geven. Met deze van jute-zakken gemaakte omhulsels, voorzien van afzichtelijke maskers, loopen zij voor den stoet en voeren dan allerlei draakachtige bewegingen uit.

Fig. 299. Nâgâ poespâ (no. 67 op blz. 204).

Vogelfiguur met gestekelden drakenkop, geschubden hals, en een vleugelmotief als staart. Aan een der pooten een ris als van aaneengeregen bladeren, wat een ketting zou kunnen voorstellen. Om deze figuur heen: blad- en bloemranken en andere vogel-afbeeldingen.
70. S è m b a g è n h o e k l a t a r p o e t i h. (Zie Plaat V en fig. 41).
S ĕ m b a g è n = afgeleid van s ĕ m b a g i = de naam van een bont katoentje.
H o e k = waarschijnlijk afgeleid van het Chineesch: h o k = gelukaanbrengend.
Een witte achtergrond vol bloemranken. In het midden een cirkel (medaljon) met blauw veld en daarop de afbeelding van een gebogen vogelfiguur tusschen bloem-ornamenten. Vier schelpfiguren in eenzelfde richting rondom het medaljon. De tusschenruimten opgevuld met bloem- en blad-ornamenten. De aan dit patroon s ĕ m b a g è n h o e k verbonden legende luidt, dat Sultan Agĕng op zijn reis naar Mekka een ei vond, dat van den hemel was neergedaald en een vogel bleek te bevatten welke door des Sultan's volgelingen m a n o e k h o e k werd genoemd. Op last van den Sultan werd deze vogel als model genomen voor een nieuwe batik-teekening.

Zoodra dit plaats had gehad, vloog de vogel weer naar den hemel terug. Bij het ten strijde trekken tegen den vijand gebruikte de Sultan de „batikkan sĕmbagèn hoek, om er de zjimat sĕmail (een bijzondere soort amulet), in te bewaren; sedert dien tijd is het enkel geoorloofd, dit batiksel als hoofddoek of borstkleed te dragen.
Een andere legende verhaalt, dat het patroon sĕmbagèn hoek (of ook wel sĕmèn hoek geheeten) uitgevonden is door Ratoe Lårå Kidoel, de godin der Zuidkust, en dat daarom het patroon zoo'n gewijdheid bezit.

71. Sirah gloendoengan latar irĕng.
Sirah = kop, hoofd. Gloendoengan = rollend. Hier als mysterieus-spookachtige verschijning bedoeld, welke in het bijgeloof van den Javaan een groote rol speelt.
Op blauw veld krulranken van bloem en blad, zich krullend om bollen (medaljons), die opgevuld zijn met vliegende figuren, voorzien van vleugels.

Fig. 300. Bondèt (no. 69 op blz. 205).

72. Tĕbĕng latar irĕng.
Tĕbĕng = tèbèng = scherm, klep van gevlochten bamboe.
De middenfiguur is een geschubde ring en daarin zijn de zich naar beneden verbreedende voetstukken gestoken, wat een scherm of schutsel moet voorstellen. Daaromheen bloem- en bladranken en een afbeelding van een dubbelen vogel met wijd uitgespreide vleugels.

73. Ting latar poetih.
Ting = lantaarn. Witte achtergrond met evenwijdig gegolfde, zwarte en sogå-kleurige strepen. De voorgrondteekening wordt gevormd door blauwe, witbestippelde, sliertende bladertakken met vogelfiguren erop. Hier en daar hangen aan de takken lantaarnvormige bloemen, (vandaar de naam ting).

74. Koeping andjing latar irĕng.
Koeping = oor. Andjing is Maleisch en beteekent: hond.
Ranken met vreemdgevormde bladeren en peulvrucht-vormige motieven. Hier en daar een vliegende vogelfiguur.

75. Baitå kandas latar poetih.
Baitå = prauw. Kandas = gestrand.
Achtergrond wit met evenwijdig gegolfde, zwarte en sogå-kleurige lijnen. In het midden een zittende vogelfiguur met wijd-gespreide vleugels en opgeheven staart. Over het heele veld vier- en driebladige bloemen. Onder en boven den vogel: prauwafbeeldingen.

76. Alas-alassan latar ireng.
Alas-alassan = gelijk bosch.

Fig. 301. Sirah gloendoengan (no. 71 op blz. 206).

Fig. 302. Těběng (no. 72 op blz. 206).

Fig. 303. Baitâ kandas (no. 75 op blz. 206).

Fig. 304. Dablang (no. 77 op blz. 208).

Allerlei dierfiguren, zoo b.v. een tijger, een olifant, een vogel, enz. Om een klapperboom slingert zich een geschubde någå of draakslang.

77. Dablang latar irĕng.

Dablang of daplang = naar beide zijden recht uitgestrekt of uitstaande, b.v. van horens.

Op blauw veld tusschen bloem- en bladranken, rozetvormige figuren, waaruit aan beide zijden symmetrisch lange, zich ombuigende veeren ontspringen. Elke veer is zwart geharceerd en heeft een buitenrand van aaneengeschakelde bolletjes. Hier en daar vogel- en kapelafbeeldingen.

78. Tĕrang boelan.

Tĕrang boelan = heldere maneschijn. Een witte achtergrond, die met sogåkleurige golflijntjes horizontaal is geharceerd. En hierop vogelfiguren met lange staartveeren, huisjes-afbeeldingen, bloem- en blad-motieven, nogal schaars op het fond verspreid.

79. Laras drijå latar irĕng.

Laras = heerlijk, aangenaam aandoen. Drijå = zintuigen.

Verschillende ranken met allerlei bloem- en blad-motieven er aan, ronde, waaiervormige, tulpvormige bloemen, allerlei vruchten, enz. Dan ook nog: vreemde, vliegende vogels.

80. Laras ati latar irĕng.

Laras ati = het hart streelen, heerlijk aandoen.

Om een någå-figuur met een vleugel: allerlei ranken met blad-, bloem- en vruchtmotieven.

Overigens is de ruimte opgevuld met dierfiguren.

81. Boerbåkårå latar poetih.

Boerbåkårå moet zijn: Poerbåkårå = de naam van een beroemden, Inlandschen schilder.

Op het sogå-kleurige, wit gepointilleerde veld zijn rijen van gebogen lijnen (sĕmènkenteekenen) geteekend. Voorts: bloemornamenten, dierfiguren, enz.

Fig. 305. Tĕrang boelan (no. 78 op blz. 208).

Fig. 306. Boerbåjåså (no. 82 op blz. 210).

82. Boerbåjåså latar irĕng. Boerbåjåså moet zijn Poerbåjåså = achtergalerij van een paleis. Sĕmèn-kenteekenen, vogel- en andere dierfiguren, en bloem- en bladranken.
83. Bĕndoe sĕgårå latar poetih.
Bĕndoe = toorn, woede. Sĕgårå = zee. Een kapel-afbeelding op sogå-kleurig, witgevlekt veld, dat opgevuld is met rozetten, streepjes, enz.

8c. BLOEM- OF BLADMOTIEVEN, GECOMBINEERD MET LAR'S (VLEUGEL-VOORSTELLINGEN).

1. Songgålangit latar poetih.
Songgålangit = de naam van een slingerplant met fraaie, roode bloempjes, een sierplant. (Cassytha filiformis L, behoorende tot de Lauraceae).
Het veld sogå-kleurig, vol ranken. In het midden een lar (vleugel), schuin geplaatst (mirong-

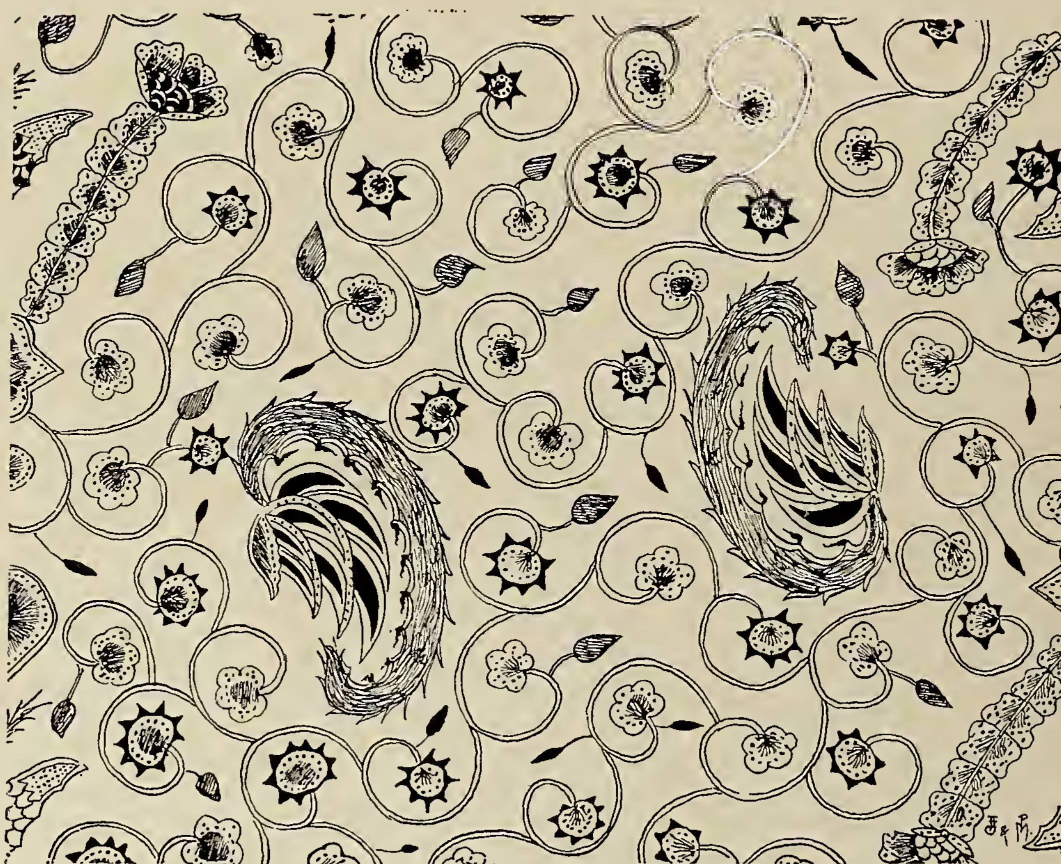

Fig. 307. Girang tjampoer (no. 2 op blz. 210).

kenteeken). Uit regelmatig geplaatste, stervormige middens ontspringen eenvoudige, ornamentaal gebogen ranken. Aan de toppen drie bij elkaar gehouden, blauwe, witbestippelde bolletjes.
2. Girang tjampoer latar poetih.
Girang = de naam van een struik (Leea sambucina Willd, behoorende tot de Ampelidaceae); tjampoer = gemengd. Uit rozetvormige middens ontspruiten krulranken met ronde, kortbladige stekelige bloempjes. Daartusschen enkele lar's (mirong-kenteekenen).
3. Loeng adas latar irĕng
Loeng = bloem, blad, rank; adas = venkel (Foeniculum vulgare Mill, behoorende tot de Umbelliferae).

Plaat 15. BATIK VAN MADOERA.
Patroon: okĕl.
(Zie blz. 228 en 229.)

Uit groote, rozetvormige ornamenten ontspringen ranken. Daartusschen groote, dubbele lar's met staartvormige uitwassen bij de verbinding (sawat-kenteekenen) en kapelfiguren.

4. Loeng oeris latar irĕng.

Oeris = de naam van een slingerplant, ook: fijn, klein.

Dunne ranken met spitse, smalle blaadjes aan weerszijden. Hier en daar enkele lar's (mirong-kenteekenen) en dubbele lar's met staarten (sawat-kenteekenen).

5. Loeng pĕrnis latar irĕng.

Loeng pĕrnis = een bloem, gemaakt naar eigen fantaisie.

Bochtige ranken met driebladige bloemen aan de toppen. Overige ruimte opgevuld met enkele lar's (mirong-kenteekenen), vogelfiguren, rozetten en andere gefantaiseerde voorwerpen.

Fig. 308. Loeng pĕrnis (no. 5 op blz. 211).

Fig. 309 Loeng pakis (no. 7 op blz. 211).

6. Loeng tĕlĕng latar poetih.

Tĕlĕng = de naam van een klimop met lichtblauwe bloemen (Clitoria ternatea L, behoorende tot de Leguminosae).

Uit rozetvormige ornamenten ontspringen verschillende ranken met bloemen en bladeren. Overigens verschillende bladmotieven, kapel-afbeeldingen en lar's.

7. Loeng pakis latar irĕng.

Pakis = een varensoort (Filices). Vergelijk hiermee no. 10 loeng pakis van de bloem- en bladmotieven, gecombineerd met dierfiguren, en no. 12 loeng pakis van de afzonderlijke bloem- en bladmotieven.

Ranken met dunne, kleine varenblaadjes, hoekmotieven, vogelfiguren, boom-afbeeldingen, enkele lar's (mirong-kenteekenen).

8. Loeng sĕkotji latar poetih.

Fig. 310. Sĕmèn sinom (no. 13 op blz. 212).

Sĕkotji = schuitje, boot. Veld sogå-kleurig, vol krullen. Krulranken met bloemen aan top. En daartusschen lar's en prauw-afbeeldingen.

9. Loeng krokot latar poetih.

Loeng = blad, rank; krokot = een soort postelein (Sesuvium Portulacastrum L, behoorende tot de Ficoideae). Vergelijk hiermee No. 11 loeng krokot van de bloem- en bladmotieven, gecombineerd met dierfiguren.

Uit rozetvormige middens krullende ranken met bloemen en knoppen. Daartusschen lar's (mirong-kenteekenen).

10. Loeng kĕnari latar irĕng.

Kĕnari = de kĕnari-boom. (Canarium Commune, behoorende tot de Burseraceae). Vergelijk hiermee no. 11 loeng kĕnari in de rubriek der afzonderlijke bloem- en bladmotieven, en no. 51 tjĕplok kĕnari in de rubriek der tjĕplokkans.

Dikke, harige guirlandes met harige knoppen aan top. De naam duidt op de bloemen, die er uit zien als druivebladeren, blauw zijn en een sogå-kleurige omranding hebben. De nerven daarin stellen de tuilvorming voor. Het blauwe veld der bloemen is schaars witbespikkeld. Hier en daar een lar (mirong-kenteeken).

11. Loeng srimpi latar poetih.

Loeng = rank, twijg.

Srimpi = danseres van het Javaansche hof.

Krullende ranken met bloemmotieven. Hier en daar een enkele lar.

12. Sĕmèn koemboel latar irĕng.

Koemboel = dobber van een vischtuig.

Korte, harige guirlandes met lijn- en hoek-motieven, dubbele lar's met staart (sawat-kenteekenen).

13. Sĕmèn sinom latar irĕng.

Sinom = een jong blaadje van den tamarinde-boom.

Uit rozetvormige middens ontspruiten ranken met tamarinde-bladachtige motieven. Daartusschen enkele lar's (mirong-kenteekenen) en bloem-motieven.

14. Kĕmbang asĕm latar irĕng.
Asĕm = tamarinde. (Tamarindus indica L, behoorende tot de Leguminosae).
Uit rozetvormige middens ontspringen takjes met kleine, dubbele blaadjes, en steeltjes met waaiervormige bloemen. Hier en daar een groote lar (mirong-kenteeken), omgeven door bladguirlande (vergelijk hiermee no. 16 kĕmbang asĕm koeroeng onder de afzonderlijke bloemmotieven).
15. Sĕmèn poering latar poetih.
Poering = de naam van een heester, een sierplant (de Codiaeum variegatum Bl, behoorende tot de Euphorbiaceae, of de Graptophyllum hortense Nees, behoorende tot de Acanthaceae).

Fig. 311. Kĕmbang asĕm (no. 14 op blz. 213).

Fig. 312. Sĕmèn tjondrå (no. 17 op blz. 213).

Ranken met bloemen, die op rozen gelijken. Voorts waaiervormige bloem-ornamenten, vleugelvoorstellingen, kapel-afbeeldingen.
16. Sĕmèn pĕté latar poetih.
Pĕté = de naam van een groote soort boonen, stinkboonen, waarvan de Inlanders veel houden. (Parkia specioca Hassk, behoorende tot de Leguminosae).
Groote vleugels en kapel-afbeeldingen tusschen bloem- en bladranken. Hier en daar ziet men blauwe ellipsen aaneengeschakeld als afbeeldingen van peulvruchten.
17. Sĕmèn tjondrå latar poetih.
Tjondrå = afmaling, beschrijving door vergelijking, of figuurlijke, zinnebeeldige uitdrukkingen.
Groote, gedoornde lar's (mirong-kenteekenen) tusschen varenbladachtige ornamenten aan ranken, bloemmotieven, dier- en vogel-afbeeldingen.
18. Sĕmèn goenoeng latar irĕng.
Goenoeng = berg.
Op het blauwe veld zijn overal door sogå-kleurige lijnen de sĕmèn-kenteekenen weerge-

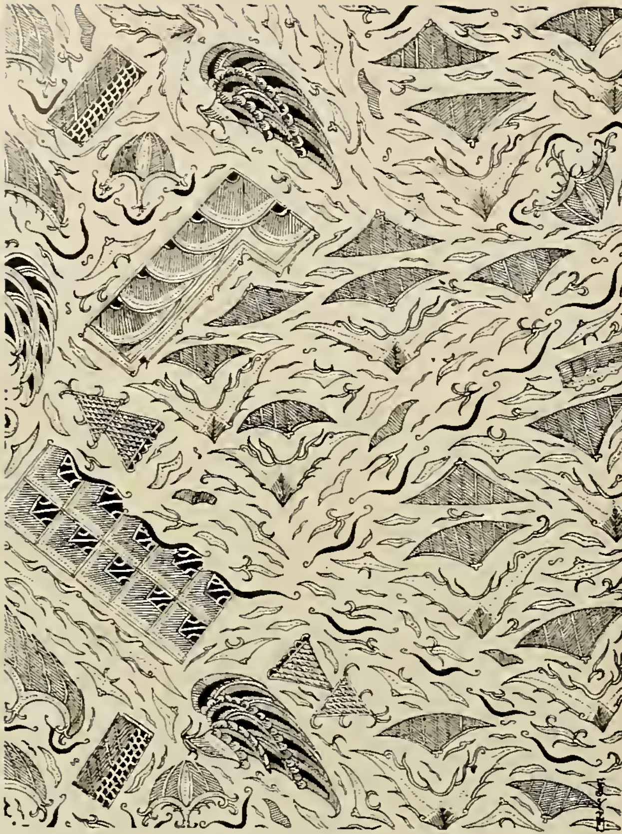

Fig. 313. Sĕmèn rĕmĕng (no. 22 op blz. 214).

Fig. 314. Tjoewiri (no. 23 op blz. 214).

geven. Onder elk zoo'n lijn bevindt zich een bloem- en bladmotief. Daartusschen enkele lar's (mirong-kenteekenen).

19. Sĕmèn râmâ latar poetih.
Râmâ = een eigennaam.
Ook deze sĕmèn-soort bevat de gebogen lijnen, welke de typische sĕmèn-kenteekenen zijn. Daartusschen enkelvoudige en dubbele lar's (mirong-kenteekenen), huisjes-afbeeldingen, enz.

20. Sĕmèn ngrèni latar irĕng.
Ngrèni = een eigennaam.
Rijen van typische sĕmèn-kenteekenen, allerlei bloem-motieven, vleugel-voorstellingen, huisjes-afbeeldingen, doornige guirlandes, enz.

21. Sĕmèn gèndong later irĕng.
Gèndong = dragen in een doek.
Ook hier weer de zich aaneenrijende sĕmèn-kenteekenen. Hier en daar de afbeeldingen van huisjes en groote lar's (mirong-kenteekenen).
Om deze motieven slingeren zich bloem- en bladranken, en hier en daar zijn ook vogelfiguren afgebeeld.

22. Sĕmèn rĕmĕng latar irĕng.
Rĕmĕng = schemerig, als b.v. bij het aanbreken van den dag.
Zich aaneenrijende loot-krullen (sĕmèn-kenteekenen) en sawat-kenteekenen, hier en daar afbeeldingen van huisjes, driehoekjes, groote lar's (mirong-kenteekenen). En daaromheen stekelige bloem-ornamenten.

23. Tjoewiri latar irĕng.
Tjoewiri = allerlei gebloemte.
Precies zooals bij de veel op elkaar gelijkende sĕmèn-patronen, hiervoren sub 15 t/m 22 behandeld, treft men ook hierbij hetzelfde versieringsprincipe aan, om het veld te verdeelen door rijen van gebogen lijnen (sĕmèn-kenteekenen). Daartusschen zijn afbeeldingen geplaatst van bloemen, vleugels, dieren, huisjes, enz.

24. Sĕmèn kaloeng latar poetih.
Kaloeng = halsketting.
Groote dubbele lar's met staart (sawat-kenteekenen); bij de verbindingen onderaan slingeren aan weerszijden behaarde

Plaat 16. SAROENG KARÈT (KAIN KARÈT) VAN MEESTER CORNELIS.
PATROON: lèrèng.
(Zie blz. 229.)

guirlandes langs den vleugel. Verder: hoekmotieven, afbeeldingen van vruchten, enz.
25. Sĕmèn tritis latar poetih.

Tritis = drup.

Op soga-kleurig krullig veld: lar's (mirong-kenteekenen), bloem-ranken, zigzaglijnen, kwastvormige bloem-ornamenten, huisjes-afbeeldingen, enz.

26. Sĕmèn djlĕngoet garoedå latar poetih.

Djlĕngoet of djalĕngoet = met al zijn aandacht aan iets zitten, meer bepaald: zitten, in gebogen houding, zooals b.v. van een schoenmaker. Hier moet sĕmèn djlĕngoet meer als algemeene benaming van batiksel worden opgevat. Garoedå = een klassieke, fabelachtige vogel. Slingerende ranken, die uit rozetvormige middens ontspringen. Voorts: groote vleugel-afbeel-

Fig. 315. Sĕmèn kaloeng (no. 24 op blz. 214).

Fig. 316 Sĕmèn djlĕngoet (no. 26 op blz. 215).

dingen. Het gewone patroon: sĕmèn djlĕngoet vertoont evenals bijna alle andere sĕmèn-patronen, tal van gebogen lijnfiguren (sĕmèn-kenteekenen).

27. Sĕmèn tjonil latar irĕng.

Tjonil = op-en-neer-springen.

Ranken met sogå-kleurige, driehoekige bladeren, die aan één zijde een blauwen, wit-bestippelden rand hebben. Ook: veervormige, zich krullende, lange bladeren, en schakels van ellipsvormige bladeren. Hier en daar een lar (mirong-kenteeken).

28. Sĕmèn dèmpèt latar poetih.

Dèmpèt = tegen elkander aan. Waarop dit woord moet slaan, is uit de teekening niet duidelijk te zien.

Groote dubbele lar's (mirong-kenteekenen) tusschen ranken van bloem en blad, met hier en daar een groot bloem-motief. Hier en daar ook huis-afbeeldingen.

29. Sĕmèn klèwèr latar poetih.
Klèwèr = het los slingerend of sleepend neerhangen van een touw, draad, enz.
Op het sogå-kleurig bekrulde veld slierende slingers, blauw en wit-bestippeld, als stukjes touw. Voorts: dubbele lar's (mirong-kenteekenen) en vogelfiguren.
Vide no. 9, loeng klèwèr latar irĕng onder de afzonderlijke bloem- en bladmotieven.
30. Sĕmèn koewas latar poetih.
Koewas = ontstaan uit kwast; bloemen als kwasten.
Op sogå-kleurig bekruld veld: groote bloemen, met drie evenwijdig aan elkaar loopende, veervormige bloembladen. De bloemen lijken daardoor op het harige gedeelte van een door verf

Fig. 317. Sĕmèn tjonil (no. 27 op blz. 215).

stijf verbogen kwast. Tusschen deze bloemen, stervormige bloem-ornamenten, bladmotieven en dubbele lar's (mirong-kenteekenen).
31. Sĕmèn katé latar poetih.
Katé = dwergachtig klein.
Op het krullige veld zwarte, zich aaneenrijende loot-krullen (sĕmèn-kenteekenen). De ranken zijn hier onduidelijk. Bloemen als kammen. Voorts: duidelijke lar's (mirong-kenteekenen), vogelfiguren, enz.
32. Sĕmèn gĕdé latar irĕng.
Gĕdé = groot.
Op het blauwe veld geen ranken met bloemen, maar overal verspreide, afzonderlijke bloemmotieven, stukjes van bladeren en vruchten. Groote sĕmèn-lijnen. En daar tusschen lar's (mirong-kenteekenen), huis-afbeeldingen, vogelfiguren.
33. Sĕmèn gĕdé wragas latar poetih.
Wragas of ragas = bladerloos, ontbladerd, kaal.

Bochtige, geslangelde, dikke strepen op wit veld (groote sĕmèn-kenteekenen) en daaruit ontspruiten slingerende takken met bloemen. Groote lar's (mirong-kenteekenen) en dierfiguren daartusschen.

34. Sĕmèn manjoerå latar poetih.

Manjoerå = mannelijke pauw, (vide het patroon no. 44, Pĕksi manjoerå latar poetih, onder de met dierfiguren gecombineerde bloem-patronen).

Op wit veld, sogå-kleurig bekruld, hier en daar groote lar's (mirong-kenteekenen). Om deze motieven zijn bloem- en bladranken geteekend. Overigens: groote duidelijke loot-krullen (sĕmèn-lijnen).

Fig. 318. Sĕmèn pèrsi (no. 35 op blz. 217).

35. Sĕmèn pèrsi latar irĕng.

Pèrsi = Perzisch.

Op blauw veld ranken met sogå-kleurige, stekelige blaadjes.

Ronde en waaiervormige bloemen, lar's (mirong-kenteekenen), vogelfiguren, enz. Overigens: zeer duidelijke sĕmèn-lijnen.

36. Sĕmèn malèbari latar poetih.

Malèbari = afgeleid van Malabar.

Groote lar's (mirong-kenteekenen) met witte, zwart omrande vleugels, en daartusschen onduidelijke bloem- en blad-ornamenten.

37. Sĕmèn antenar latar irĕng.

Antenar = verbasterd van het Hollandsche woord: ambtenaar. Een veld vol sogå-kleurige krullen; lar's, rozetten, bloemslingers.

38. Sĕmèn praboe latar poetih.

Praboe = vorst.

Op sogå-kleurig veld: lar's, huis-afbeeldingen, enz. en deze zijn omgeven door kettingen van ellipsvormige, blauwe, witbestippelde schakels. Hier en daar ook sĕmèn-lijnen.

39. Sĕmèn kroen latar poetih.

Kroen = kroon.

Ranken met anjelierachtige bloemen. Hier en daar groote, duidelijke lar's of vleugels.

40. Sĕmèn poetĕr latar irĕng.

Poetĕr = een soort duif.

Vliegende vogelfiguren, lar's en bloemmotieven.

41. Sĕmèn srowot latar irĕng.

Srowot = harig, ruig, borstelig. Harige, stekelige ranken. Overigens opgevuld met lar's, huisjes-afbeeldingen, vogelfiguren, geornamenteerde rechthoeken en sĕmèn-lijnen (loot-krullen).

Fig. 319. Sĕmèn srowot (no. 41 op blz. 218).

42. Kĕmbang pĕndjalin latar irĕng.

Pĕndjalin = rotan.

De enkele bloemen, die hierop te zien zijn, zijn ornamenten in den vorm van half geopende waaiers aan stelen. Overigens: lange, krullende slingers, met eenvoudige bladeren aan weerszijden. Overige ruimte opgevuld met dubbele vleugels met staart (sawat-kenteekenen); vogel- en kapel-afbeeldingen.

43. Pisang bali latar poetih.

Pisang bali = de naam van een pisangsoort.

Uit rozetvormige middens ontspruiten lange reepen en dikke bladeren. Het veld vol krulranken met onduidelijk bloem-motief. Overigens kapel-afbeeldingen en lar's (mirong-kenteèkenen). Vergelijk hiermee no. 24, pisang bali, behandeld onder de afzonderlijke bloem- en bladmotieven.

Plaat 17. BATIK VAN TASIKMALAJA.
Patroon: sĕling doktor.
(Zie blz. 229.)

44. Nam-namman latar poetih.
Namman is de Cynometra cauliflora L, behoorende tot de Leguminosae, een boom met platte, gebobbelde vruchten, die dikwijls gegeten worden, en met dubbel gevouwen bladeren. Ranken met bladeren. Hier en daar een enkele lar of vleugel (mirong-kenteekenen).

45. Gadjah birâwâ latar poetih.
Gadjah = olifant. Birâwâ = ontzaggelijk groot.
Over het sogâ-kleurige veld: dikke loot-krullen (sĕmèn-kenteekenen), waarover eenige schubben zijn geteekend.
Op regelmatige afstanden zijn zwart gevleugelde figuren, dubbele lar's, bij de midden-verbinding waarvan zich staartvormig uitgewerkte ornamenten bevinden (sawat-kenteekenen). Overigens: bloemranken, en hier en daar een onduidelijke olifantfiguur.

Fig. 320. Pĕksi darès latar poetih (no. 48 op blz. 220).

46. Mĕrak ngigĕl latar poetih.
Mĕrak = een pauw. Ngigĕl = pronkende beweging maken.
Tusschen krullig veld van bloem-ornamenten groote, onduidelijke pauwfiguren met wijd uitgespreiden staart van sogâ-kleurige blauw berande veeren. Het lichaam van den pauw is een blauw veld met witte stippelijnen. De recht opgehouden kop is bijna niet zichtbaar. Hier en daar enkele en dubbele vleugels (mirong-kenteekenen).

47. Pĕksi slènggrĕng latar poetih.
Pĕksi = vogel. Slènggrĕng = sĕnènggrĕng = met een vaartje ergens terecht komen. (Het zou hier even goed kunnen zijn: slĕnggreng = sĕnĕnggrèng = een hard, krassend geluid maken).
Papegaai-achtige vogels; de omtrekken van de geheele vogelfiguur gecontoureerd met dikke, blauwe strepen. Daartusschen dubbele lar's met staartvormige motieven bij de ver-

bindingen (sawat-kenteekenen). De overige ruimten opgevuld met blad- en bloemranken
48. Pěksi darès latar poetih.
Darès = een soort uil.
Tusschen bloem- en bladranken op licht, bekruld fond vogelfiguren, kop met pluim, breeden hals, wijd uitgespreide veeren, waaronder veervormige uitsteeksels, en een langen, smallen staart. Hier en daar een lar (mirong-kenteekenen).
49. Pěksi bido latar poetih.
Bido = een roofvogel.
Op wit, bekruld fond ranken met bladeren; deze zijn blauw en witbespikkeld. Dan: een vogelfiguur met zwarten kop en lange staartveeren. Hier en daar een lar (mirong-motief).

Fig. 321. Pěksi hoek (no. 50 op blz 220).

50. Pěksi hoek latar irĕng.
Hoek is waarschijnlijk afgeleid van het Chineesche: hok = gelukaanbrengend. Vergelijk hiermee no. 70, sĕmbagèn hoek, onder de met dierfiguren gecombineerde patronen.
Blauw veld met bloem-ornamenten. Hier en daar eigenaardig gevormde vogel-figuren, blauw, en geharceerd met witte stippellijnen. Vleugels bestaan uit eenvoudige, witte of sogå-kleurige strepen. Dan ook nog: vogelfiguren, blijkbaar van achter geteekend, met rond-uitgespreiden staart en aan weerszijden dezelfde eenvoudig-rondgaande lijnen als vleugels. Hier en daar een groote lar of vleugel.
51. Pěksi makoetå latar poetih.
Pěksi = vogel. Makoetå = kroon. Krullig veld. Rozetfiguren, vleugels enz.
52. Pěksi makoetå råmå.
Makoetå = kroon. Råmå = een eigennaam.
Geschubde guirlandes over het veld. Gekroonde vogelfiguren, naar elkaar toegekeerd. Voorts: veel vleugelafbeeldingen.

53. Koepon latar poetih. Koepon = afgeleid van koepoe, dus lijkend op vlinders. Het lichte, krullige veld vol ranken van bloemen en groote bladeren. Dan: groote ornamenten, bestaande uit kroon-afbeeldingen op blauw, witbespikkeld fond van medaljons. Tusschen deze figuren: lar's (mirong-kenteekenen).

54. Kĕpiting latar poetih. Kĕpiting = een soort krab of kreeft. Het sogâ-kleurige en krullige veld door breede guirlandes verdeeld in onregelmatige, niet aan elkaar gelijke vakken. In de guirlandes hier en daar bij de kruisvlakken: rozetvormige ornamenten. In de vakken lar's (mirong-kenteekenen), en bloem-ornamenten. De guirlandes moeten waarschijnlijk kreeft-paden voorstellen; vandaar de naam kĕpiting.

Fig. 322. Pěksi makoetâ (no. 51 op blz. 220).

55. Brâmârâ latar irĕng. Brâmârâ = een groote, zwarte bij. Ranken met blad-ornamenten; een groote lar (mirong-kenteeken) in het midden; kleinere lar's en vliegende vogelfiguren.

56. Nâgâ latar poetih. Nâgâ = draak, serpent. Op wit, sogâ-kleurig geschubd veld: gekroonde, geschubde nâgâ's met korten, kronkelenden staart. Overigens: dunne, krullende bloem- en bladranken, groote, dubbele vleugels met staartmotief (sawat-kenteekenen), gefantaiseerde bloem-ornamenten. Vergelijk hiermee de verschillende nâgâ-soorten, omschreven in de rubriek: met dierfiguren, enz. gecombineerde bloempatronen.

57. Nâgâ dani latar irĕng. Nâgâ = draak, serpent, slang. Dani = goed. Ranken met bladeren en bloemen; stekelige guirlandes. Sogâ-kleurige draakfiguren, gestekeld en met witbespikkeld slanglichaam. Daartusschen vleugels. Vergelijk hiermee de nâgâ-soorten, omschreven in de rubriek: met dier-figuren gecombineerde bloem-patronen.

Fig. 323. Brâmârâ (no. 55 op blz. 221).

58. Nâgâ tâpâ latar irĕng. Nâgâ = draak, serpent, slang. Tâpâ = in afzondering leven als kluizenaar. Slingerende ranken met kleine bloemknopjes aan dunne steeltjes, waartusschen anjelierachtige bloemen zijn geplaatst. Hier en daar loopen evenwijdig uit sogâ-kleurige vlakken met blauwe

hoeklijnen: bloemvormige ornamenten. De nâgâ's hebben een geslangeld en geschubd lichaam, een donkeren kop met kroon in den vorm van een gestekelden driehoek en een lang gestekeld oor. Hier en daar enkele vleugel-voorstellingen (mirong-kenteekenen). Vergelijk hiermee de nâgâ-soorten, omschreven in de rubriek: met dierfiguren gecombineerde bloempatronen.

59. Endas maling latar poetih.

Endas = hoofd; maling = dief.

Ovale figuren, met blauwe, gegolfde randen, tusschen gebloemte. Hier en daar een lar of vleugel (mirong-kenteeken).

60. Gringsing wajang latar poetih.

Gringsing = gekroesd, geschubd, enz.

Het fond zou een imitatie van de teekening van een leguanenhuid genoemd kunnen worden. In

Fig. 324. Nâgâ tâpâ (no. 58 op blz. 221).

het midden: twee wajang-figuren, de blauwe gezichten naar elkander toe. Onder en boven deze wajang-figuren in het midden: twee lar's. Het patroon is overigens opgevuld met kapel-afbeeldingen, kruisjes, bloempjes, lar's (mirong-kenteekenen).

61. Gringsing sisik latar poetih.

Deze en de bovenstaande gringsing-soort zijn dus genoemd naar de teekening van het fond, dat hier evenals bij het voorgaande patroon geschubd is. (Sisik = schub van een visch).

Als voorgrond-figuren: een rozet met krotonblad, stervormige ornamenten, lintvormige bladeren, lar's enz.

62. Gringsing kloengsoe latar irĕng.

Kloengsoe = tamarindepit De schubben van den achtergrond hebben dan ook wat van tamarindepitten. Als voorgrondfiguren: rozetten, kapellen, lar's of vleugel-voorstellingen.

Plaat 18. BATIK VAN PEKALONGAN.
PATROON: djlamprang.
(Zie blz. 144 en 171.)

63. Djong ranté latar poetih.
Djong = een soort Chineesch vaartuig, jonk. Ranté = ketting.
Over het geheele veld gaan kettingen rond (voorgesteld door zich aaneenrijende, blauwe, witgestippelde ellipsjes, d. z. de kettingschakels). Hierdoor worden verschillende stukken afgebakend, waarin lar's, bloem-, blad- en hoek-ornamenten, jonken, enz. zijn geteekend.

64. Imå ranoe latar irĕng.
Imå = een wolk. Ranoe = een meer, dat door bergen omringd is.
Groote bloem-ornamenten met dubbele lar's en staartmotief (sawat-kenteekenen).

65. Imå-imå krĕnda latar poetih.
Imå-imå = een ijle wolk. Krĕnda = volgens Gericke en Roorda's Woordenboek: lijkbaar, of: eend, of: de naam van een heilig bosch.
Veld wit, vol slingerende ranken met varenblad-achtig motief. Voorgrond-figuren zijn: vleugels, groote bloemen, enz.

66. Imå-imå tatit latar poetih.
Imå-imå = een ijle wolk; tatit = bliksemflits.
Vleugelvoorstellingen, groote kapellen met lang-omgebogen sprieten, huis-afbeeldingen. Overige ruimte opgevuld met ranken met chevelureblad-achtige motieven en ronde bloemen. Vergelijk dit patroon met no. 1, imå-imå tatit, onder de schuinloopende motieven, niet tot de parang's behoorend.

67. Mirong latar irĕng.
Mirong = een kleed over den schouder om het lijf geslagen hebben of slaan, en figuurlijk: zijn ware meening bemantelen of onoprecht. Mirong is ook een dubbele lar zonder staart. Guirlandes met stekelige bloemen. Voorts: bloemen als rijst-aren, die uit driehoeken ontspringen, zich aaneenrijende lootkrullen (sĕmèn-lijnen), lar's of vleugel-voorstellingen, dier- en huisafbeeldingen, enz.

Fig. 325. Endas maling (no. 59 op blz. 222).

68. Klamboe latar poetih.
Klamboe = bedgordijn.
In het midden twee vleugels (mirong-kenteekenen). Een krans van bladeren, ornamentaal lijnen-motief; blad- en bloem-motief, enz.

69. Gabah sinawoer latar poetih.
Gabah = nog niet ontbolsterde rijst. Sinawoer (van sawoer) = rondgestrooid. De naam duidt op de achtergrond-teekening.
Dubbele lar's met staartmotieven dus sawat-kenteekenen, die regelmatig over het witte sogå-kleurige veld zijn verspreid. De lar's hebben witte, zwart gecontoureerde veeren en komen zoowel met de breede einden als met de punten bij elkaar. De overige ruimte is

blauw gekleurd, van sogå-kleurig bloemmotief voorzien en met vogelfiguren opgevuld.

70. Lar moengå latar poetih.

Lar = vleugel. Moengå = ? Waarschijnlijk moet dit zijn mĕngå = wijd openstaand.

Op krullig veld verschillende vleugel-motieven. Voorts: bloem-motieven, vleugel-voorstellingen, draak- en vogelfiguren.

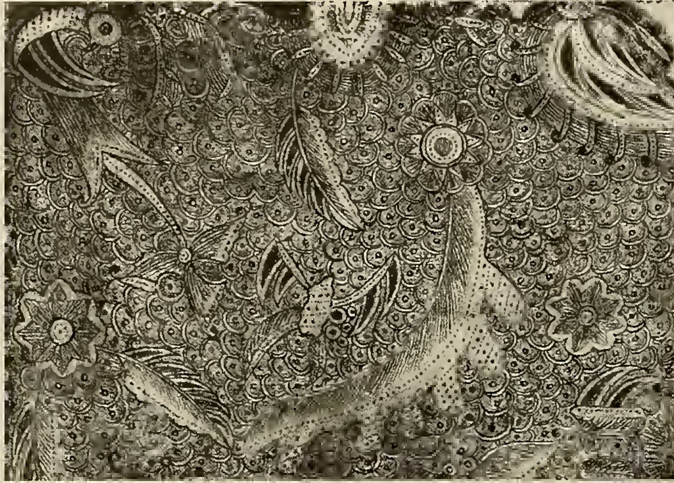

Fig. 326. Gringsing sisik (no. 61 op blz 222).

71. Slènggrĕng latar poetih. Zie no. 47 hiervoren.

Regelmatig geplaatste dubbele lar's. In het midden bij de verbinding is een staartvormig motief (sawat-kenteeken). Om en tusschen deze lar-figuren: ranken van groote en kleine anjelierachtige bloemen.

72. Rĕnggå latar irĕng.

Rĕnggå = versiersel.

Een met een stekelige guirlande omgeven lar of vleugel. Overigens: afzonderlijke rozetten, hoek-figuren, veervormige blad-uitspruitsels, enz.

73. Rĕnggå poespitå latar irĕng.

Rĕnggå = versiersel. Poespitå = bloem. Groote lar's (mirong-kenteekenen), vogel- en keverfiguren, ruit-ornamenten, enz. en hier en daar afzonderlijke bloemen.

74. Boental latar poetih.

Boental = een snoer van te zamen gevlochten bloemen en bladeren van allerlei soort.

Breede, blauwe snoeren en daarop bloem- en blad-motief. Daartusschen: lar's (mirong-kenteekenen), kapel-afbeeldingen, afzonderlijke takjes met bloemen.

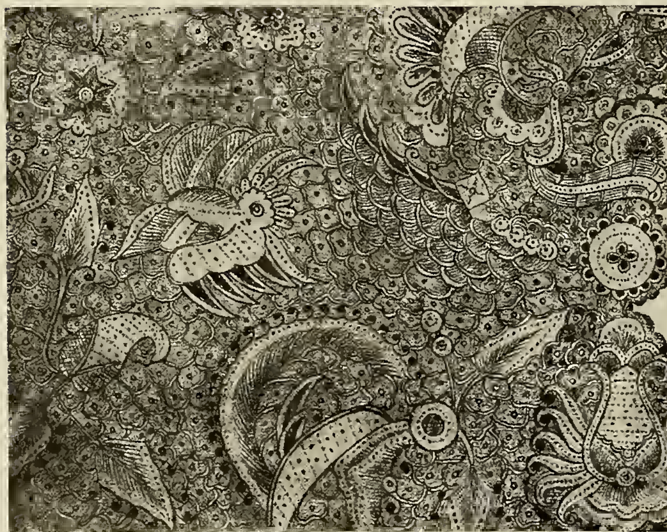

Fig. 327. Gringsing kloengsoe (no 62 op blz. 222).

75. Dablang latar poetih.

Dablang = naar beide zijden, recht uitgestrekt of uitstaande b.v. van horens. In een vierkant zijn groote wijd-uitstaande, dubbele vleugels geteekend (als arendvleugels) met staartvormig benedenstuk (sawat-kenteeken) en dubbel, krullig-bovenstuk. Tusschen deze figuren is het veld opgevuld met ranken, met zwart en sogå-kleurige bladeren, de laatste zijn blauw berand. In het midden een vliegende vogelfiguur. Vergelijk hiermee het gelijknamige patroon no. 77, behandeld onder de met dierfiguren gecombineerde bloempatronen.

76. Tĕrang boelan latar poetih.

Tĕrang boelan = heldere maneschijn. Deze term doelt waarschijnlijk op den achtergrond, die wit, en blauw en sogå-kleurig geharceerd is en vermoedelijk het blanke van een door de maan beschenen lucht moet voorstellen. Hier en daar sogå-kleurige vlekken, met blauwe, witbestippelde boogjes erin; deze stellen wolkenstapels voor. Overal lar's verspreid (mirong-kenteekenen). Overigens: rozetten, huisjes-afbeeldingen, enz.

77. Sĕmèroe latar irĕng. Sĕmèroe is een eigennaam (naam van een berg). Kleine bolletjes, die op regelmatige afstanden van elkander staan, worden aan elkander verbonden door sogå-kleurige lijntjes. Uit elk bolletje ontspringen aan weerszijden lijntjes. Zoo wordt het gebloemte van dit patroon gevormd.
Voorts: bloem- en blad-motieven. Zeer groote lar's (mirong-kenteekenen), kleine keverfiguren, rond uitgespreide staartmotieven, als van kalkoenen, enz.

78. Sidåmoekti latar irĕng.
Sidåmoekti = de algemeene benaming van een batiksel. Sidå = doorgaan, moekti = een heerlijk, onbezorgd leven hebben.
Door slingers of guirlandes, welke ovale en ronde rozetten met elkaar verbinden, wordt het veld in ruitvormige vakken verdeeld, die opgevuld zijn met ranken, vleugel-voorstellingen, enz.

Fig. 328. Mirong (no. 67 op blz. 223).

79. Sidå loehoer latar irĕng.
Sidå = doorgaan, slagen. Loehoer = hoog, verheven. Sidå loehoer = hier de algemeene benaming van een batiksel. Evenals bij no. 78 hiervoren, het sidåmoekti-patroon, wordt ook hier het veld door slingers of guirlandes in ruitvormige figuren verdeeld, waarin bloemranken en lar's in het midden.

80. Sidå rĕdjå latar poetih.
Sidå = doorgaan, slagen. Rĕdjå = welvarend.
Bloem- en bladranken, vleugelvoorstellingen, enz.

81. Klånå latar irĕng.
Klånå = de naam van een vorst uit een verhaal.
Allerlei figuren door elkaar, zoo b.v. twee vleugels, door een staartvormige figuur aan elkaar verbonden (sawat-kenteekenen). Twee kleinere lar's, op dezelfde wijze aan elkaar verbonden. Uit dit vleugel-motief slingeren zich bladranken. Verder: een kwal-achtige figuur, opgevuld met kruis- en ster-ornamenten, afzonderlijke lar's, enz. en dat alles omgeven door blad- en bloemranken.

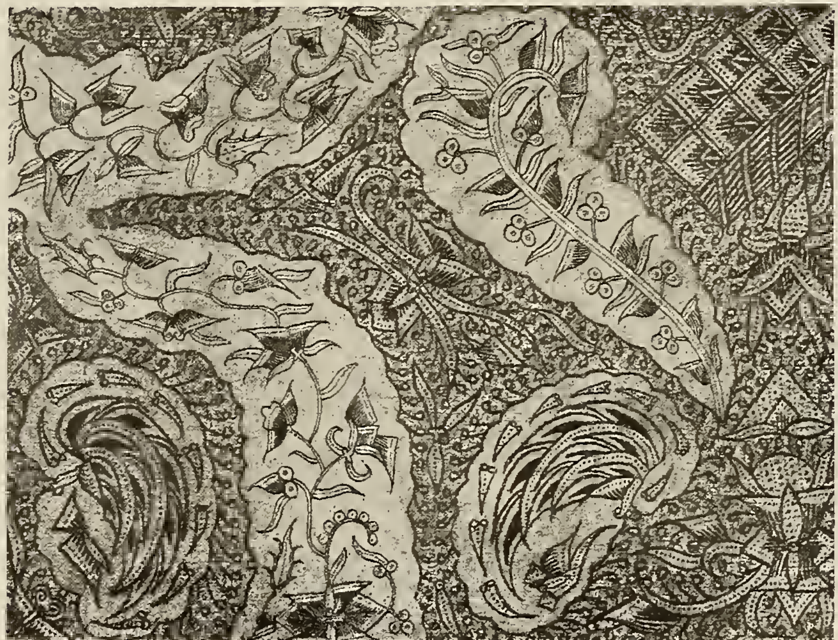

Fig. 329. Boental latar poetih (no. 74 op blz. 224).

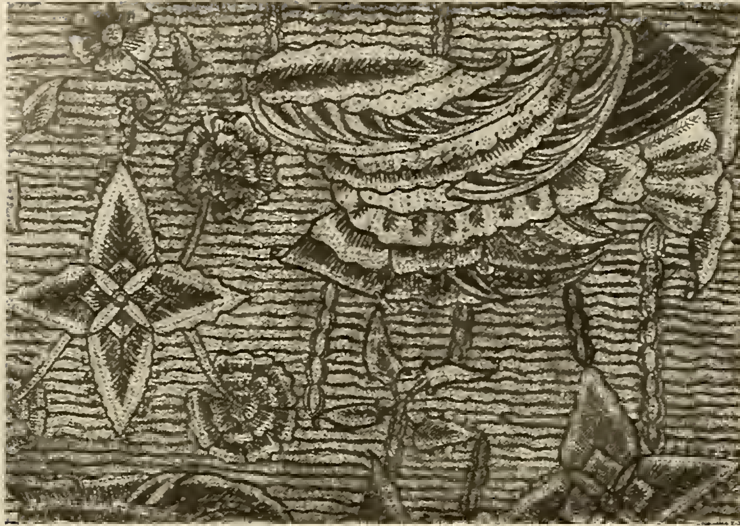

Fig. 330. Tĕrang boelan (no. 76 op blz. 224).

82. Rondå widåtå latar poetih.

Rondå = weduwe; widåtå (waarschijnlijk wadåtå) = bijzit, bijwijf.

Korte guirlandes, die in vier stralen uit rozetvormige middens ontspringen. Daartusschen dubbele lar's, bij de midden-verbinding waarvan staartvormige ornamenten zijn geteekend (sawat-kenteekenen), hoek-ornamenten, bloemfiguren, kapellen en andere dierfiguren.

83. Goenåwidjåjå latar poetih.

Goenåwidjåjå = een eigennaam.

Alles door elkaar: bloem-motieven, waarvan enkele gedeelten op blauw veld, dak-motieven, sĕmèn-lijnen, en lar's.

84. Ardikoesoemå latar poetih. Ardi = berg. Koesoemå = bloem.

Op sogå-kleurig krullig veld huisjes-afbeeldingen, dak-afbeeldingen, lar's, rozet-ornamenten, allen omgeven door kettingen, die uit ellipsvormige, blauwe, witbestippelde schakels bestaan.

Fig. 331. Sidå loehoer (no. 79 op blz. 225).

Fig. 332. Rondå widåtå (no. 82 op blz. 226).

De hierbovengenoemde patronen zijn de voornaamste in de Vorstenlanden, en voor het meerendeel ook op overig Java bekend, zij 't onder min of meer verbasterde namen.

Plaat 19. OUDE, GEBATIKTE HOOFDDOEK VAN CHERIBON.
PATROON: mègamĕndoeng.
(Zie blz. 229.)

Tot de z.g. larangan of verboden patronen behooren in Jogjakarta:
1. alle parang roesak-soorten, de sĕmbagèn hoek en de garoedå ageng, welke tot de speciale dracht van den vorst en de ratoe, den kroonprins en diens vrouw behooren;
2. alle soorten sĕmèn (d. w. z. de patronen, van de sĕmèn-lijnen voorzien) met de mirong-kenteekenen (enkele of dubbele vleugels) of de sawat-kenteekenen (dubbele vleugels met breeden staart), benevens de oedan liris (omdat de parang roesak hierin voorkomt); deze patronen vormen de dracht van alle pangèrans en hun vrouwen, poetrå's (zonen) en dochters van den vorst;
3. alle sĕmèn-soorten zonder sawat-kenteekenen, voorts kawoeng-soorten en het schuin-loopende motief roedjak sénté; deze vormen de dracht van de radèns-mas en radèns[1].
Alle doeken, die met sogå-mengsels gekleurd zijn, noemt men kain sogan, ter onderscheiding van de kain bangbangan of kain bangrod (te Batavia ook kain bang Sĕnèn genoemd, roodgekleurde doeken van kampoeng Sĕnèn), de kain bang biroe of kain tjangkringan, de kain kĕlĕngan, de kain Lasĕmman, en de kain Grĕsikkan of ook kain Soerabajan, welke nu achtereenvolgens behandeld zullen worden (zie ook het hoofdstuk over het batikken).
De z.g. kain bangbangan of kain kroesoekkan is een kleed, dat het patroon slechts in één tint heeft, bruinrood (bang = abang = rood) en daarom ook veel goedkooper is dan de sogå-doeken, die tweeërlei kleuring (in indigo en in het sogå-mengsel) hebben ondergaan.
De kains kĕlĕngan vertoonen alleen een patroon in indigoblauw. De z.g. kains batik katia vertoonen blauwzwarte patronen, verkregen door onderdompeling van het goed in indigo en versterking der kleur daarna door een bad in een aftreksel van katia-bast.
De doeken van Lasĕm (Rĕmbang), Bandoeng en Pĕkalongan hebben verschillende tinten: wit, lichtblauw, donkerblauw, zwart, geel, lichtgroen, donkergroen, rood, paars, donkerviolet. Hoe deze kleuren door een herhaaldelijke toepassing van het wasbedekkingsprocédé en door herhaaldelijke onderdompeling kunnen worden verkregen, is uitvoerig omschreven in het hoofdstuk over het batikken (zie in verband hiermee ook het hoofdstuk over de verfstoffen).
De Vorstenlandsche doeken kenmerken zich èn door het strenge, mooie patroon, èn door de beide kleuren indigoblauw en sogå.
De eigenaardigheld van de Lasĕmsche en Pĕkalongansche batiks, waarvan de patronen meestal verbasterd zijn, is te zoeken in de levendige, heldere, vroolijke tinten.
Het is begrijpelijk, dat, waar de Pĕkalongansche batikster haar fort zoekt in het weergeven van verscheidene kleuren, zij bij het noemen van het patroon gewoonlijk ook de kleur van het veld of van de Kĕpala of van de randen van een doek omschrijft. De nomenclatuur ondergaat daardoor een wijziging, die hier met voorbeelden dient te worden verduidelijkt. Heeft men b.v. het patroon tambal gebatikt en is de doek naar Sålåsche wijze geverfd, dan noemt men het batiksel: tambal babar Sålå (tambal: een patroonnaam, hiervoren reeds omschreven; babar van ambabar = afwerken, voltooien). Zoo spreekt men van: tloeki babar brons (tloeki of anjelier in bronskleur); tloeki kĕpala mèrah (tloeki-bloemen met roode saroeng-kĕpala), tloeki babar aboe (anjelier van een aschkleur), kĕmbang

---

[1] Van de in de Sålåsche anggĕr aroe biroe verboden patronen worden in de beknopte beschrijving van het hof Soerakarta in 1824 door J. W. Winter, (Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van N. I. 6e volgreeks, X) slechts genoemd: „oedanliris (geschilderde kleed van die naam en koleur), modank (geschilderde borstkleed van die naam en koleur), tjoemoengkirang (ad idem ad idem), dodot mawie belengie (een lang geschilderde statiekleed met franjes)".
Het mij in afschrift toegezonden voorschrift van den Soesoehoenan, gedateerd 5 Djoemadilawal van het Mohamedansche jaar 1716 vermeldt als verboden batiks: pĕrang roesak (parang roesak), modang tjĕmoekirran en oedan liris.

tjinå babar kĕlĕngan (kĕmbang tjinå van een blauwe kleur). De doek heet ook hier kĕlĕngan, wanneer blauw de eenige kleur is, die er op voorkomt, dus wanneer de doek na het blauwverven geen andere kleuring meer ondergaat en van alle was ontdaan wordt. In Pĕkalongan gaat de naamverbastering zoo ver, dat men dergelijke kain kĕlĕngan ook noemt kain porselein naar de kleur van porceleinen borden of tegels, terwijl men niet zelden spreekt van saroeng drop, waarmee men dan saroeng-toorop wil zeggen, de saroeng, die in den zoogenaamden Toorop-stijl gebatikt is. Dan heeft men nog de volgende benamingen: Rété bangbangan (rété moet zijn riti; bangbangan = alleen roodgeverfd), lintrik babar gadoeng (lintrik is een soort Chineesche speelkaart; babar gadoeng, voltooid door verving met sapgroene kleurstof); blanco (wanneer alleen de kĕpala en de randen gekleurd zijn). Behalve de reeds genoemde doeken, behoorende tot de Inlandsche kleeding, worden te Pĕkalongan ook gemaakt: doeken voor Europeesch gebruik, zoo b.v. tafelloopers, buffetkleeden, zakdoeken, theekleeden, stoelkleeden, stoelhoezen, japonnen, muurversieringen, enz. Hiertegen is geen bezwaar aan te voeren, maar de patronenverbastering, het overnemen van teekeningen uit Europeesche modetijdschriften hebben bedervende invloeden uitgeoefend, welke van Pĕkalongan zijn uitgegaan en zich als olievlekken over geheel Java hebben verspreid. Waar langzamerhand de symbolische beteekenissen van oorspronkelijke ontwerpen verloren gingen, waar veel naar voorbeelden gewerkt werd, was 't niet te verwonderen, dat batiksters, verblind door de fijne uitvoering en de fraaie, heldere kleuren van het Pĕkalongansche batiksel, de onbegrepen Westersche teekening daarvan op haar polå of voorbeeld vastlegden. Dat voorbeeld werd later uitgeleend aan goede kennissen onder batiksters en zoo verspreidde zich het motief, dat eigenlijk in het geheel geen batikmotief was. Kwam er dan nog bij, dat het patroon, als een onbegrepen teekening, absoluut foutief werd weergegeven, dan verkreeg men een product, dat op niet duidelijker wijze den achteruitgang van een zoo origineele kunst als de batikkunst demonstreerde.
Wat de kain bangbangan van Midden-Java is, is de kain bangrod van Oost-Java, d.w.z. een „kain di abang di lorod", een kain dus, die slechts één kleur, het rood van koedoe-djirĕk vertoont, (behalve het uitgespaarde wit) en na de roodkleuring van alle wasdeelen ontdaan wordt (di lorod). Ook in Oost-Java komen de kains bang biroe veel voor; dit zijn de kains, die het abang (rood) van koedoe-djirĕk vertoonen en het blauw van indigo; zij worden ook wel kain tjangkringan genoemd.
De kain Grĕsikkan of kain Soerabajan, aldus genoemd omdat deze kains gewoonlijk te Grĕsik en te Soerabaja vervaardigd worden, zijn goedkoope nabootsingen van de kain Lasĕmman en vertoonen de navolgende kleuren: rood van koedoe-djirĕk, blauw (indigo), donkerviolet (de blauwe plekken, die met koedoe-djirĕk in aanraking gekomen zijn), geel (uit de vrije hand opgebracht) en groen (uit de vrije hand opgebracht). Naar dit uit de vrije hand met een kwastje opbrengen, aanstrijken, (doelit) van het geel en het groen, worden de kain Grĕsikkan ook wel kain doelittan genoemd. In Midden- en West-Java spreekt men bovendien van een kain pindon of kain sĕmboehan. Wat is kain pindon of kain sĕmboehan? (pindon van pindo = tweemaal; sĕmboeh = vermeerderen, verbeteren, herstellen). Dat zijn reeds gebatikte doeken welke, doordat de roode of bruinroode kleur er van verschoten is, nog eens gedeeltelijk gebatikt en in de roode of bruinroode kleurstof gedompeld worden. (zie overigens het hoofdstuk over het batikken).
De Madoereesche batiks onderscheiden zich door vele goede eigenschappen, die ze tot superieure, karakteristieke doeken stempelt. Eerstens is de tint rossig, een gevolg van de soms herhaaldelijke versterking van de sogå-kleur door onderdompeling van den doek in koedoe-djirĕk (zie het hoofdstuk over de verfstoffen). Het patroon is scherp, duidelijk, en dit is te danken aan het typisch Madoereesche procédé, om den doek na elke kleuring van alle wasdeelen

te ontdoen en voor een volgende kleuring opnieuw te batikken. Het patroon is op vele doeken vereenvoudigd; de afzonderlijke motieven zijn gewichtig groot gemaakt; de details zijn achterwege gelaten; het ontwerp der teekening geeft daarom een forschen indruk. De namen der motieven zijn, behoudens kleine variaties, ongeveer dezelfde als de Javaansche. Het spreekt van zelf, dat voor de nomenclatuur de eigen taal, het Madoereesch, is gebruikt (sawat is in het Madoereesch: sabat; kawoeng = kaboeng; bandji = pandji; roedjak sénté = rodjak sintil; sĕmèn angrèni = sĕmèn angrènèh; sidå moekti = sidamoekt, enz.). Alleen de opvullingsmotieven zijn iets anders, dan de Javaansche, en worden dikwijls voor het geheele veld, als achtergrond-vulling gebruikt.

De doeken van Cheribon hebben geen bepaald karakteristiek aanzien. Die van Indramajoe vertoonen nog al veel zwart (ontstaan door de nakleuring van blauwe plekken met sogå-mengsels en waar de latar wit is, is deze soms voorzien van blauwe stippels, welke ontstaan zijn door het tjomplongi, het doorprikken met naalden.

De batiks van Galoeh hebben overeenkomst met die van Banjoemas, en de batiks van Zuid-West-Cheribon lijken in kleur op de steenroode doeken van de Preanger. Vooral die van Tasikmalaja zijn om die kleur karakteristiek. De batiks van Garoet hebben om hun tinten overeenkomst met die van Pĕkalongan, en de z.g. kain karèt, welke in Batavia en Mr. Cornelis gemaakt worden, zou men de kain bang biroe van West Java kunnen noemen.

Van de Preangersche patronen worden hier genoemd: areuj (algemeene benaming voor liaan), boeroeng ngibing, daoen patjar, daoen pakoe, daoen salak, daoen tjina, daoen seureuh, daoen asĕm, daoen tjamara, daoen salam, daoen waloeh, daoen pakoe (pakoe is een algemeene benaming van varens), daoen tjengkèh, daoen sĕbé, daoen djĕroek, kĕmbang èndong, kĕmbang limoes, kĕmbang tandjoeng, kĕmbang djĕroek, kĕmbang areuj, katjapiring, kĕmbang gandoel, koepoe, bajongbong (bajongbong = duizendpoot), papatong (= glazenmaker, segong (lees: sigong = stinkdier), sisik ikan (visch-schubben), taboer (verguldsel), tjabé, melati, naga, galinggĕm, (Bixa orellana), gèngè (gènggè = belletjes voor armbanden van kinderen), astir (= aster), angin-angin (een soort plant), boekit (= bouquet), boewah limoes, boewah hoeni, (woeni = vrucht), boewah salak, bangbara (een soort hommel), djaksi (pandansoort), djangka (passer), ĕloek pakoe (varenkrul), kait (haak), koepoe hibĕr, (fladderende kapel), tapal, taboer bèntang (vol sterren), kipas (waaier), langgir (een groote schorpioen), singa pitoetoer (volgzame leeuw), samangka, boewah laboe, kaki boeroeng, mata hajam, (kippenoog), goenawidjaja, gambir sakĕti, bandji, manoek dioek (zittende vogel), limar tjolèt, lantèra, balag bag, étjé (dubbeltje), goerat (streep), lèrèng poegĕr, lèrèng pandjang, limar isèn, limar tèmbok, malindjo, irĕngan, enz.

Uit het „Vlugtig bericht omtrent eenige lontar-handschriften, afkomstig uit de Soendalanden, door K. F. Holle" (Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, deel 16, vijfde serie, deel II) haal ik nog de navolgende namen aan van oud-Soendaneesche batik patronen: poepoendjoengan, hihinggoelan, kĕkĕmbangan, alas-alassan, oerang oerangan, mĕmĕtahan sasirangan, toeroek-ata, kĕmbang taraté.

Van de uit West-Java afkomstige patronen, welke technisch artistiek en symbolisch een bijzondere beteekenis gehad hebben, worden hier genoemd: gangga mina (gangga = Ganges-rivier en mina = visch) en mèga-mĕndoeng (lucht met wolken), beide in gebruik geweest bij de vroegere, Cheribonsche sultans.

De gangga-mina is een symbolische vischfiguur, door de ver doorgevoerde styleering gelijkend op een poliep met langgerekte, sliertige aanhangselen en in zwart uitgevoerd op een meekrap-rooden, met grillige lijnen geharceerden achtergrond. De mèga-mĕndoeng stelt, gelijk

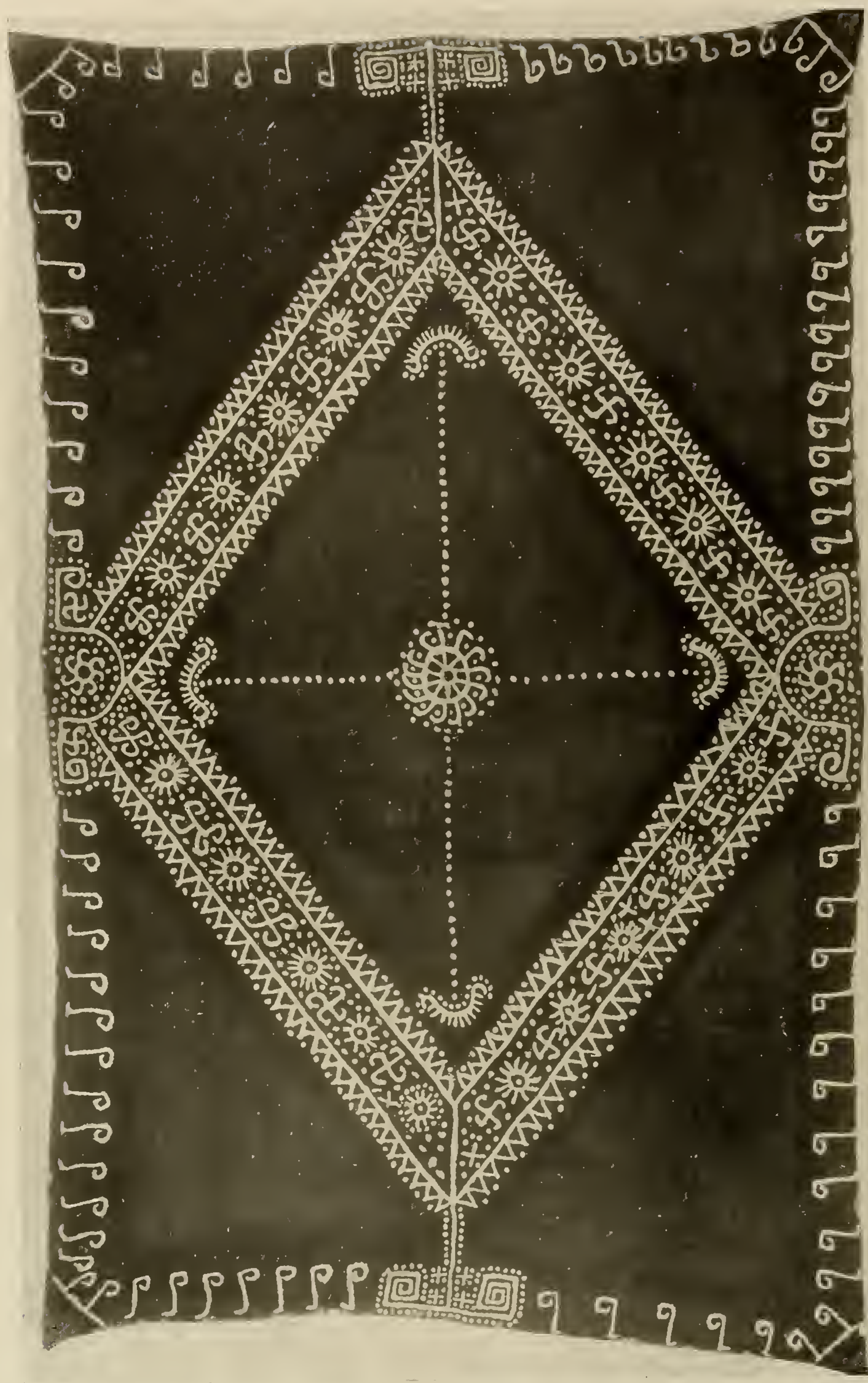

Fig. 333. Kain simboet of kain slimoet van Bantam (blz. 231).
Wit uitgespaarde figuren op donkerbruinrood fond.

Plaat 20. OUDE BATIK VAN CHERIBON.
Patroon: ganggamina.
(Zie blz. 229.)

de naam aanduidt, wolkenstoeten voor, welke in dikke lijnen op indigoblauw fond zijn weergegeven. Klaar is in het patroon de imitatie van de Oud-Hindoesche schildertechniek te zien, door toepassing waarvan de in oude tijden zoo gewilde „indiennes" of „étoiles peintes" werden verkregen, en welke nu nog op Bali voortbestaat. Immers, de lijnen zijn opgebouwd uit naast elkaar gezette penseelstreken: naast het strookje wit, een lichtrood streepje en hiernaast het donkerrood, het donkerblauw, het lichtblauw, aangevende dus minstens twee nuancen van een kleur. Was b.v. het donkerblauw aangestreken langs een bepaalde lijn, dan werd het penseel even in water gedoopt en kon dus naast de donkerblauwe streep een lichtblauwe geplaatst worden. Precies zoo wordt nog op Bali gewerkt en zoo zijn door de batiktechniek de wolkfiguren van het oud-Cheribonsche sultansmotief weergegeven. Zulk een directe nuanceering van kleuren ontbreekt op gewone batiks; het uitsparingsprocédé leent er zich moeilijk toe. Wel wordt gewoonlijk een indruk van kleurnuance verwekt, door in een egaal gekleurd vlak hier en daar een witte stippeling, harceering of schubbing aan te brengen. Om die bijzonderheid, die grillige, technisch moeilijke aanpassing van oud-Cheribonschen batikarbeid aan Oud-Hindoesche schilderkunst, krijgt het patroon met zijn wolken-motieven een bijzondere plaats in de batik-ornamentiek. Frappant zijn ook de zuiver-geometrische lijn-ornamenten, welke op Bantamsche kains simboet of kains slimboet (zie het hoofdstuk over de werkwijzen) voorkomen. Van bloem- en rankmotieven, zooals die door Perzischen en Hindoeschen invloed in de Javaansche batikkunst overgebracht zijn, is bij de Bantamsche kains simboet geen sprake. Deze vertoonen patronen, gelijk die in de oud-Indonesische textielkunst uit bepaalde standaardmotieven werden opgebouwd (ruiten, swastika-figuren, wervel- of draaimotieven, enz.).

B. MET GOUDBLAD BELEGDE DOEKEN (KAIN PRADA OF PRADAN).

Onder kain prada of pradan worden de batiks verstaan, welke met prada of bladgoud belegd zijn. Niet alle batiks kunnen op deze wijze bewerkt worden.

Slechts enkele patronen, b.v. parang roesak; limarran, leenen er zich toe, om met bladgoud versierd te worden, en dan wordt meestal de batik speciaal daarvoor bereid, terwijl het versieren met bladgoud slechts aan één zijde plaats heeft. Deze versieringsmethode vindt haar oorsprong in de vorstelijke hoven, waar men de kleeding niet alleen artistiek, maar tevens kostbaar wilde hebben. Tegenwoordig worden op Java de kain pradan voornamelijk door bruiden en bruidegoms en door pas besneden

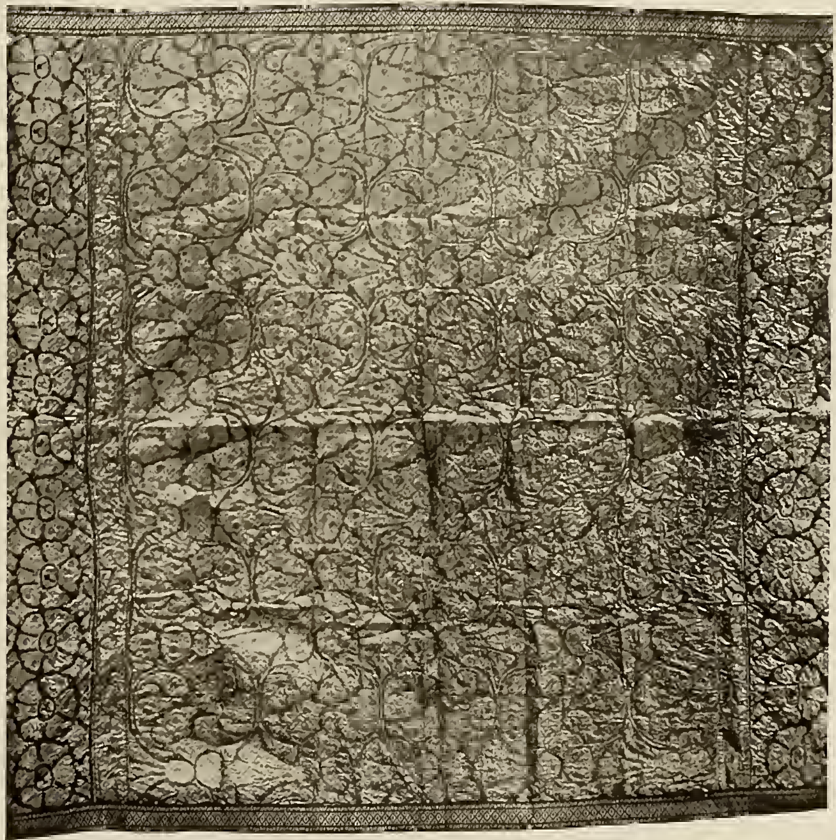

Fig. 334. Balische kain prada (blz. 232).

jongens gedragen, die feestelijk worden rondgeleid. Een enkele maal ziet men ook een Inlandsche ambtenaarsvrouw bij plechtige, feestelijke gelegenheden zulk een kostbaren doek dragen. Andere kains pradan zijn de kains kĕmbangan van de patronen: bango-toelak (donkerblauw met wit midden), welke op het donkerblauwe (of donkergroene) veld met het typische motief alas-alassan (allerlei figuren van boomen en dieren) in bladgoud zijn versierd. Hoe en in welke omstandigheden deze doeken gedragen worden is reeds omschreven in de paragraaf over kains kĕmbangan in het hoofdstuk over kleederdrachten en patronen.

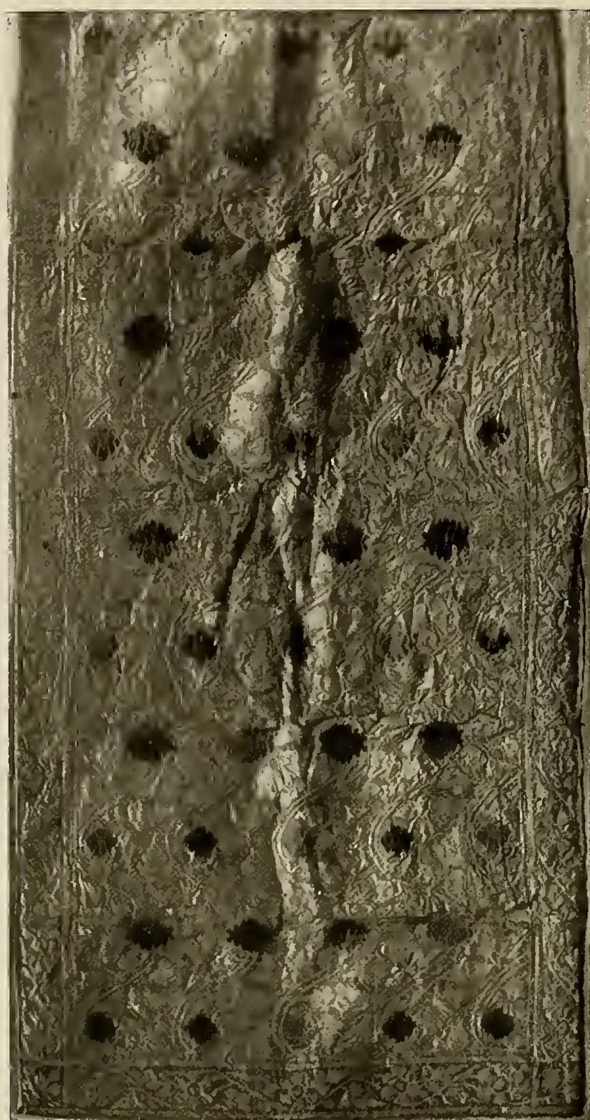

Fig. 335. Balische kain prada (blz. 232).

Fig. 336. Balinees met kampoeh van kain prada (blz. 233).

Op Bali wordt nog veel meer dan op Java van de kain prada gebruik gemaakt. Zeer mooi weet de Balinees de standaardmotieven te repeteeren, waardoor hij een patroon verkrijgt, dat niet alleen kunstig het groote vlak van den doek opvult, maar ook een logische verhouding aangeeft tusschen patroon en onbewerkt fond. De kleedingstukken, welke de Balinees nu nog van kain prada draagt, zijn: 1. de kĕntjrik of slèndang, een sierdoek, welke op verschillende manieren door de vrouw gedragen wordt. Wordt de slèndang als borstdoek gebruikt, dan heet de dracht mantang. Wordt zij half als borstdoek gedragen en half als slèndang,

Plaat 21. EEN TRITIK VAN SÅLÅ.

(Zie blz. 81 en 234.)

Plaat 22. EEN TRITIK VAN MARTAPOERA.
(Zie blz. 81 en 234.)

d. w. z. het einde van den doek als sjaal over een schouder gedragen, dan noemt men deze dracht mĕslibah. Draagt de vrouw de slèndang heelemaal als sjaal, opgevouwen over een schouder, dan heet de dracht: mĕtĕngkaloeng; 2. de kambĕn of wastrâ, het opperbeenkleed voor vrouwen (de tapih of sindjang is het beneden-beenkleed, dat onder de kambĕn gedragen wordt); 3. de sapoet of kampoeh, het kleed, dat door mannen gedragen en onder de armen om het lichaam vastgemaakt wordt. Hangt het kleed lang tot de voeten uit, dan heet de dracht: mĕnjrèpèt. Wordt een slip opgehaald en vóór in den buikband gestoken, dan noemt men deze dracht: mĕtjintjingan; 4. de saboek of pĕpĕtĕt, de buikband, die zoowel door mannen als door vrouwen gedragen kan worden; 5. de lamak, het smalle voorkleed, dat door danseressen gebruikt wordt en vóór uit den buikband over de wastrâ neerhangt tot op knieënhoogte. Ook hoofddoeken worden wel eens van kain prada gedragen, zij 't dan ook, dat enkel een sier-rand met bladgoud belegd is.

C. GESTEMPELDE DOEKEN (TJAPPAN).

De tjappans zijn de doeken, waarop het batikken heeft plaats gehad niet met de tjanting of het wasreservoirtje maar met de tjap of den koperen stempel. Er zijn toekangs tjap, die zeer nauwkeurig kunnen werken en de motieven hunner tjaps in zoo n reeks op den doek weten te stempelen, dat men geen afgebroken lijntje ontwaart. Desniettegenstaande is de tjappan wel van de batikkan te onderscheiden. Elk foutje in den stempel repeteert zich in de teekening; alle onderdeelen hiervan zijn precies aan elkaar gelijk; alle lijnen en lijntjes; alle stippels komen bij elken stempeldruk zonder eenige afwijking terug. De tjappan mist daardoor het karakteristieke van een met de vrije hand opgebrachte teekening. De tjappans zijn daarom bijna allen ook marktwaar, behooren tot de dagelijksche, goedkoope kleeding der bevolking. Al moge de bewerking van den getjapten doek met uitzondering van het opbrengen der teekening precies dezelfde wezen als die van het batiksel, al mogen de verfstoffen voor de getjapte en de gebatikte kain even zorgvuldig bereid, de kleuren even intens wezen, de tjappan verraadt haar inferioriteit door het chablonen-procédé, afgescheiden nog van het feit, dat, wanneer het tjappen niet met de uiterste nauwkeurigheid plaats heeft, de geheele teekening zal bestaan uit niet precies aan elkaar passende stempeldrukken, en dus b.v. een lijn over het geheele veld zich hier en daar afgebroken vertoont. Soms merkt men, hoe b.v. de patronen van het veld die van den rand overschrijden; men heeft dan gefaald in de berekening van de ruimte, waarbinnen men eenige malen den stempel moest afdrukken. Het patroon van den eenen kant van den doek past niet precies op dat van de andere zijde. En zoo is er op de tjappan altijd veel, wat de stempelmethode onmiddellijk verraadt. Men arbeidt met het tjappen dus wel veel vlugger, dan bij het batikken, maar men verkrijgt er een veel minder mooi effect mee. De methode van het tjappen wordt daarom alleen ook toegepast door de toekangs, die marktwaar in groote hoeveelheden hebben te leveren. Er komt nog bij, dat niet alle patronen er zich toe leenen, om met den stempel opgebracht te worden. Het reproduceeren van de stempelfiguur op een heel veld van den doek kan alleen economisch plaats hebben, wanneer 't standaardmotieven geldt, die zich combineeren tot een symmetrisch patroon of telkens terugkeeren. De mooie, gecompliceerde sĕmèn-patronen b.v. laten zich nog niet met den metalen stempel reproduceeren, tenzij men voor elk onderdeel van het veld een afzonderlijken stempel maakt, waarvan de figuur precies moet aanpassen bij die van den aangrenzenden stempel.
Men kan zeggen, dat, waar gebatikt wordt, ook het tjappen voorkomt. De Vorstenlandsche tjappans zijn het best afgewerkt.
Daarom, en natuurlijk ook door haar lage prijzen, zijn zij onder de bevolking zeer gewild.

D. GEKLEURDE DOEKEN (KAIN TRITIK EN KĔMBANGAN).

Een kain tritik is een doek, waarop zich tegen een meestal éénkleurig (blauw of bruinrood) veld een middels naaigaren uitgespaarde teekening van witte spatjes en afgebroken lijnen vertoont, duidelijk aangevende, hoe de plekjes door een stijve plisseering van het goed ten gevolge van het aantrekken van het garen onaantastbaar gebleven zijn voor de kleurstof. Hoe deze doeken gemaakt worden, is reeds in het hoofdstuk over batikken omschreven; zij worden gewoonlijk als kĕmbĕns of borstdoeken, slèndangs of draagdoeken en ikĕts of hoofddoeken gebruikt, en komen veel in Midden-Java voor.

Fig. 337. Javaansche vrouw van Sâlâ met kĕmbĕn (borstdoek) van kain kĕmbangan (blz. 234).

De kain kĕmbangan vertoont drie, vier kleuren (dikwijls aniline-tinten), die ontstaan zijn, door sommige plekken van den doek, vóór elke onderdompeling in de kleurstof, met heele lappen pisangblad te bedekken. Een bepaalde teekening heeft de kain kĕmbangan niet, tenzij men de gegolfde randen als grenzen van elk gekleurd vlak daartoe zou brengen. Vaak worden de beide uitsparingsmethoden met elkaar gecombineerd, zoodat men b.v. een hoofddoek of slèndang te zien krijgt, waarvan het midden volgens het tritik-procédé gemaakt is, terwijl het overige deel van den doek de kleuren van de kain kĕmbangan vertoont. Zelfs wordt op een gecombineerde tritik kĕmbangan wel eens gebatikt.

De kain kĕmbangan van Sâlâ, die thans wintĕrran heeten, (naar den naam van den heer Winter, die voor het eerst de kleuring met aniline-verfstoffen liet toepassen) werden vroeger met plantaardige verfstoffen behandeld (zie hoofdstuk over kleur- en fixeermiddelen). Om hun lichte, heldere tinten, de tinten van bloemen (kĕmbang), worden zij kain kĕmbangan genoemd. Zij moeten heel oud zijn. Het kleuren van het goed moet ongeveer even oud zijn als het vervaardigen en kleuren van boomschors of foeja, en volgens mij door den Pangèran Koesoemâdiningrat te Sâlâ verstrekte inlichtingen is het niet onwaarschijnlijk, dat dit eenvoudige procédé aan het eigenlijke batikken voorafgegaan is. (Zie hetgeen op pagina 8 over de logische volgorde in de vervaardiging van versierde kleedingstoffen geschreven is).

Uit den catalogus van Oost- en West-Indisch vlechtwerk, weefselversiering en kaartweefsel (tentoonstelling te 's-Gravenhage van 20 Augustus tot half October 1902) haal ik hier het navolgende aan: „Toch hebben we hier iets zeer oud-Javaansch en iets zeer artistieks. Met de stukken in de hand kan men bewijzen, dat Drake bij zijn aandoen van Java in 1577 Javanen heeft gezien in dodots van „blauw tegen gereserveerd wit".

Als Rijcloff van Goens zijn laatste bezoek aan de hofplaats Mataram in 1656 gebracht heeft, schrijft hij aldus over de badâjâ's van den soesoehoenan Mangkoerat I. „Dese dans-

Plaat 23. KAIN KĔMBANGAN, GECOMBINEERD MET TRITIK.
PATROON: bango toelak.
(Zie blz. 234, 235, 236 en 237; zie ook blz. 81, 82 en 83.)

maechden zijn soo aerdig toegemaect, dat zij lustich om te sien zijn, hebbende 't hair in een netken opgestrict, met allerley bloemen verciert, beyde de borsten met een zijden cleet van 2 handen breet bedect, van coleur groen ende root, swart ende groen, wit ende root, ofte wit ende groen, enz."

Dus toen reeds trokken de kains kĕmbangan de aandacht.

Van de kĕmbangan doeken worden hier de navolgende patronen genoemd:

1. woeloeng (= blauwzwart) zwart, zonder tĕngahan;
2. bango toelak (= witgevlekte bangovogel); donkerblauw met een witte of soms ook gele tĕngahan, tegenwoordig een vorstelijk patroon, dat alleen door den vorst, door prinsen en bruidegoms gedragen mag worden en dat Drake in 1577 omschreven heeft als „blauw tegen gereserveerd wit".
3. lĕngå tĕlĕng (lĕngå = olie; tĕlĕng = bloem van een klimopsoort, de Clitoria ternatea, fam. der Papilionaceae); zwart met een witte tĕngahan;
4. alas kobong of bantèng kĕtaton (alas kobong = verbrand bosch; bantèng = een wilde buffel; kĕtaton, van tatoe of tjatoe = wond; dus: gewonde buffel) zwart met een rood midden;
5. gadoeng mĕlati (gadoeng = donkergroen, mĕlati = melatibloem), groen met een wit midden;
6. papassan matĕng (papassan is een roode vrucht, matĕng = rijp), of sĕmångkå pĕtjah (gebroken sĕmångkå-vrucht); groen met rood midden;
7. podang angrĕm, (broedende podang of kĕpodang-vogel), groen met geel midden;
8. slindittan (slindit = de naam van een parkietje, groen met rooden bek), rood met groen midden;
9. paroe paroe (paroe zijn gebraden longstukken van een buffel; zij worden bij de rijst gegeten), paars met geel midden;
10. podang soepsari (podang = kĕpodang, een soort gele vogel; soepsari = nĕsĕp någåsarie = de någåsariebloem uitzuigen dus: de kĕpodang vogel, die de någåsarie bloem uitzuigt), rood met geel midden;
11. kĕmbang kangkoeng (kangkoeng = bloem, de Ipomoea reptans Poir, behoorende tot de Convolvulaceae), paars met wit midden;
12. kĕmbang blimbing (blimbing-bloem, de Averrhoa Bilimbi L, behoorende tot de Geraniaceae), groen met paars midden;
13. sindoer (sindoer = lichtrood), een lichtroode stof, rood met witten rand;
14. sindoer mas (lichtrood met goud), rood met groenen rand;
15. pandji pilis (pandji = een titel; pilis = een groen voorhoofdsmeersel tegen hoofdpijn), groen met paarsen rand;
16. klabang ngantoep (klabang = een duizendpoot, ngantoep = met den angel steken), groen met rooden rand;
17. siwallan tjĕpot of tjopot (losgeschoten siwallan-vrucht), paars met witten rand. Een variatie hiervan is het patroon djambé tjĕpot of djambé tjopot;
18. Wajoehå (wajoehå = vermoedelijk een eigennaam); paars met groenen rand;
19. angloeng djiwå (ook wel: anglong djiwå = liefde); rood met witten rand en tjĕmoekirrans;
20. tjèlèng kawĕngèn (tjèlèng = varken, zwijn; kawĕngèn = te laat komen), met pĕngådå's en een wit midden met tjĕmoekirrans;
21. angloeng rĕsmi (ook wel anglong rĕsmi = door schoonheid of sierlijkheid bekorend), groen met wit midden en tjĕmoekirrans;
22. pĕngantèn anjar (jong bruidspaar), groen met rood en wit midden;

23. honĕngan, (groot verlangen, om iets te zien) [1], groen met paars en wit midden. Een variatie hiervan is het patroon onĕng-onĕngan pantĕng (onĕng-onĕngan = zich overgeven aan de vreugde van het weerzien; pantĕng = sterk, strak);
24. kĕmbang bĕngoek (bloem van de bĕngoek, een soort klimplant, de Mucuna capitata Sweet, behoorende tot de Leguminosae), paars met geel en blauw midden;
25. goenoeng sari (berg van bloemen), groen met paars en geel midden;
26. Pandji woeloeng (naam van een wajang), paars met groen en geel midden;
27. Pandji gandroeng = (verliefde Pandji), paars met groen en geel midden. Een variatie hiervan is het patroon Pandji ngĕnglĕng (ngĕnglĕng = hartstochtelijk verliefd zijn);
28. srigading (naam van een bloem, de Ixora macrophylla Bartl, behoorende tot de Rubiaceae), paars met wit, en geel midden;
29. glatik moengoep (glatik = een rijstdiefje; moengoep = met het hoofd ergens uitsteken); met een gebatikten rand; het midden wit en zwart;
30. djalak soerèn (een soort djalak-vogel); aan den rand met pengådå's en oempaks. Het midden zwart en wit;
31. glatik bèlong (rijstdiefje met een rooden snavel), zwart met rood en wit midden;
32. Pandji asmårå bangoen (naam van een wajang). Groen met paars en lichtgroen midden;
33. gĕndèran (als een gĕndèrå = vlag), donkerblauw met wit, en rood midden;
34. pari anom (jonge rijst), gele rand; donkergroen midden;
35. majang mĕkar (opengaande klapperbloem), donkergroene rand, lichtgroen midden;
36. kĕmbang waroe (waroebloem), paarse rand, geel midden;
37. poespå kentjånå (bloem van goud), paarse en groene rand, rood midden;
38. Oedårågå (eigennaam), een rood midden en een groene rand, die van toempals of driehoek-figuren voorzien is;
39. dårå gĕtèm (de kirrende duif); rood veld met rechts en links een paarsen rand.

En voorts nog: patjing tåwå (de lichtgekleurde patjingbloem), dårå moeloek (de opvliegende duif), tamioji (aldus genaamd naar Tamioji, vorstendochter van Kediri), bikang mardejo (naam van een vorstendochter van Ngoerawan), koemoedaningrat (idem), poespåtjiptå, poespådinar, enz.

De kains kĕmbangan worden in Sålå als hoofddoek (ikĕt), borstkleed (kĕmbĕn), staatsiekleed (dodot) of buikband (saboek) gedragen.

De dodot van kain kĕmbangan kan gedragen worden door vorsten, bruidegoms en bruiden, sĕrimpie's en badåjå's (hofdanseressen). Het hoogste staatsiekleed van kain kĕmbangan, dat door den bruidegom gedragen kan worden en eigenlijk den vorst voorbehouden is, wordt van vóór in drie onder elkaar bochtende plooien opgemaakt, waardoor deze dodotdracht gĕrbong kandĕm genoemd wordt (d.w.z. als gordijnen-omhulsel). De bruid draagt dan de dodot op de wijze sémbong pĕngantèn, eigenlijk voorbehouden aan de gemalin en de dochter van den vorst.

Gedurende de vier eerste dagen van het huwelijk mag de bruidegom zich tooien met de dodot volgens de dracht kanigaran, welke eigenlijk slechts voor de grooten met den rang of titel van Rio en hooger bestemd is, terwijl de bruid zich dan mag kleeden met de tapih sèrèddan (een kain of beenkleed en een borstkleed met figuurranden van bladgoud), een dracht welke eigenlijk alleen voor sĕrimpies en badåjå's (hofdanseressen) voorgeschreven is.

Het kain kĕmbangan-patroon bango-toelak, hierboven reeds genoemd, wordt gewoon-

[1] Pangèran Koesoemådiningrat te Sålå verklaart Honĕngan of Onĕngan als een eigennaam, n.l. van een vorstendochter van Djĕnggålå.

lijk met in bladgoud uitgevoerde figuren van boomen en verschillende dieren op het donkerblauwe fond versierd en heet dan alas-alassan (als bosschen). Zoowel de dodot als de kĕmbĕn van dit eigenlijk aan vorsten voorbehouden patroon wordt door de bruid gedragen bij haar ontmoeting met den bruidegom, die dan een dodot van hetzelfde patroon draagt. De lendenband van de bruid hangt met een lange slip vóór neer en is dan geheel van tjindé-stof. Is die band van zijde of kain kĕmbangan met een punt van tjindé-stof, dan heet hij: mandålågiri. Het borstkleed (kĕmbĕn) en de lendengordel (saboek) van het patroon sindoer (hiervoren genoemd) worden gewoonlijk gedragen door de ouders en de familieleden van bruid en bruidegom van af de huwelijksvoltrekking tot de eerste ontmoeting van het jonge echtpaar.

Een dodot van het kain kĕmbangan-patroon sindoer behoort tot de verboden drachten en is alleen geoorloofd voor familieleden van den vorst met den titel van pangèran. Wanneer de vorst een kind uithuwelijkt, waarbij het mahadjangan (een feest, gedurende hetwelk de rijkbestuurder en de regenten op de aloen-aloen moeten verblijven) plaats heeft, is het alleen aan de bloed- en aanverwanten van den vorst, den rijkbestuurder en den commandant der kratontroepen vergund, een dodot van het kain kĕmbangan-patroon sindoer te dragen, welk kleedingstuk genoemde personen van den vorst ten geschenke ontvangen.

Het borstkleed (kĕmbĕn) van het reeds genoemde kain kĕmbangan-patroon patjingtåwå wordt gedragen door een bruid, terwijl dan de hoofddoek (iket) en de lendengordel (saboek) van het kain kĕmbangan-patroon klabang-ngantoep door den bruidegom gedragen worden, die een kain moet aanhebben van het batikpatroon worawari-roempoek. Aldus kleeden bruid en bruidegom zich, wanneer zij den nacht doorbrengen in de patanèn of pronk-alkoof.

Fig. 338. Dodot van een kain kĕmbangan-patroon: bango toelak (donkerblauw met een witte tĕngahan, welke links vóór duidelijk te zien is). Het veld van de kain kĕmbangan versierd met het bladgoud-patroon: alas-alassan. Saboek van tjindé-stof (blz. 236).

Ook het staatsiekleed (dodot) en het borstkleed (kĕmbĕn) van het kain kĕmbangan-patroon (gadoeng mlati (hiervoren genoemd), versierd met dierteekeningen van prådå of verguldsel op het donkergroene veld, (motief alas-alassan, als op de bango toelak, hiervorengenoemd), worden door de bruid gedragen op den 5en dag na de ontmoeting, wanneer zij zich met den bruidegom, die dan een staatsiekleed (dodot) van hetzelfde kain kĕmbangan-patroon en hetzelfde verguldsel- of prådå-motief als de bruid aan heeft, in optocht begeeft naar de woning van de ouders van den bruidegom of naar de woning van een ouder familielid, waar zij den nacht zullen doorbrengen.

Het kain kĕmbangan patroon majang mĕkar (hiervoren genoemd), komt voor op hoofddoeken, borstkleeden, en lendengordels; gewoonlijk wordt daarbij het gebatikte patroon tjakar gedragen en wel door ouders en familieleden van bruid en bruidegom op het z. g. midâdarèni, avondfeest vóór den dag der huwelijksvoltrekking [1]. Volgens een voorschrift (oendang-oendang), door den Soesoehoenan van Soerakarta opgemaakt den 5en Djoemadi'lawal van het Mohamedaansche jaar 1716 (overeenkomende met het jaar 1790 van onze jaartelling) behooren tot de z.g. voor het volk verboden kain kĕmbangan-patronen: bango toelak, oedârâgâ, lĕngâtĕlĕng, en dârâ gĕtĕm (alle hiervoren reeds omschreven).

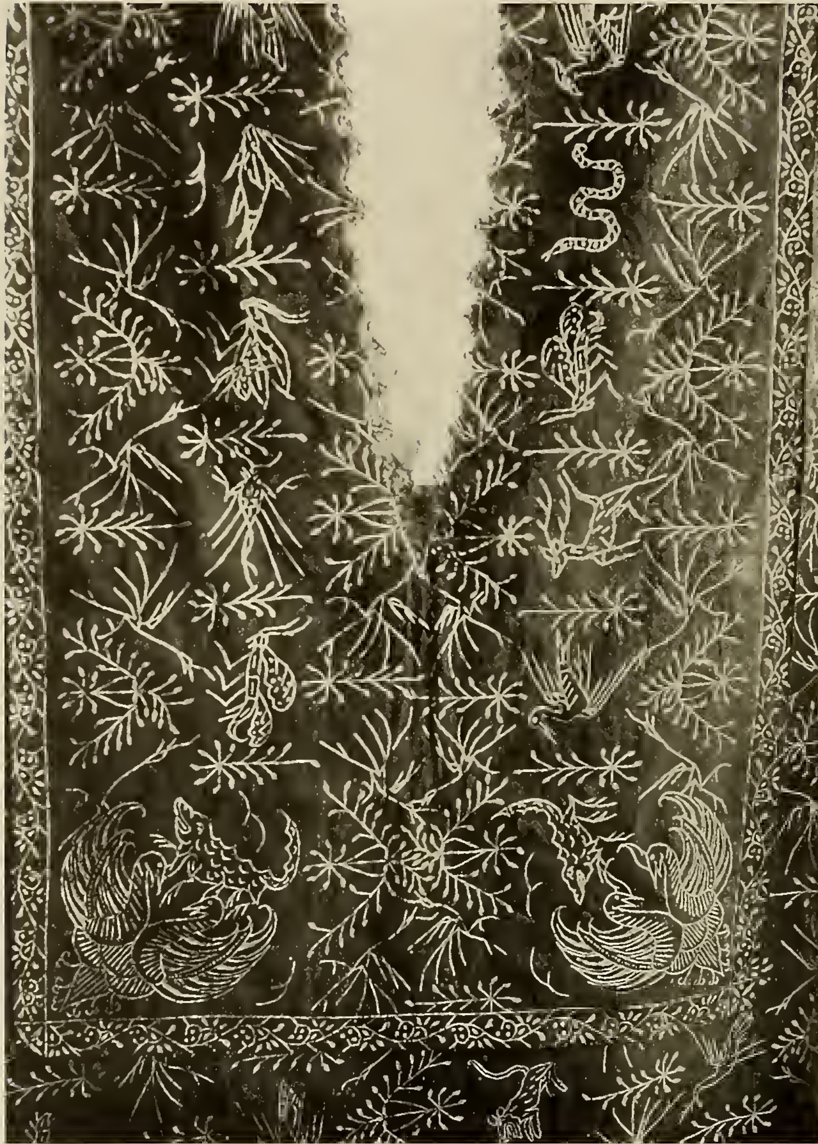

Fig. 339. Kĕmbĕn van kain kĕmbangan. Patroon bango toelak (donkerblauw veld en wit midden). Prada-motief: alas-alassan (blz. 237).

Vermelding verdient nog, dat de kains kĕmbangan in kleinere afmetingen dan die van kleeden, gebruikt worden als offers of sadjèns. Zoo is te Sâlâ b.v. bekend: de sadjèn mantoe, die, bestaande uit miniatuur-kain-kĕmbangan van de patronen sindoer, bango toelak, papassan mateng, gadoeng mlati, enz., bij het huwelijk neergelegd worden bij het pronkbed, de plaats, waar de gamĕlan staat, bij den rijstpot, de keuken, enz. De sadjèn soenat, bestaande uit 7 stuks kain kĕmbangan van verschillende patronen, wordt als offer gebruikt bij soenattans of besnijdenissen; en zoo zijn nog bekend: de sadjèn tingkĕp, bestaande uit 8 soorten kain kĕmbangan en als offer te gebruiken, wanneer een 5 maanden zwangere vrouw zich gaat baden, en de sadjèn, die eveneens uit 8 verschillende soorten kain kĕmbangan bestaat, en als offer gebruikt wordt bij het oprichten van een nieuw huis.

Uit den catalogus van Oost- en West-Indisch vlechtwerk, weefselversiering en kaartweefsel (tentoonstelling te 's Gravenhage van 20 Augustus tot half October 1902) haal ik hier ter zake

[1] De gegevens omtrent de verschillende kleederdrachten van kain kĕmbangan zijn ontleend aan een onuitgegeven beschrijving van de hand van Pangèran Koesoemâdiningrat te Sâlâ.

Plaat 24.

a.

KAIN KĔMBANGAN.
PATROON: pĕngantèn anjar.

b.

KAIN KĔMBANGAN MET GEBATIKTE RANDEN EN TJĔMOEKIRRANS.
PATROON: angloeng rĕsmi.

c.

KAIN KĔMBANGAN, GECOMBINEERD MET TRITIK.
PATROON: slindittan.

(Zie blz. 235 e.v., zie ook blz. 81, 82 en 83.)

het navolgende aan: „Onlangs liet ik mij vertellen, dat zeer buitengewone soorten van kain kĕmbangan te pas moeten komen bij de sadjèns (offers) aan de groote Zuidzee-godin, Njai Lårå kidoel, te Karangbolong, op de grens tusschen Banjoemas en Bagelen, daar door de vogelnestplukkers op het z.g. „paradebed" der zeegodin eerbiedig neergelegd".
Ook deze offers bestaan uit miniatuur kains kĕmbangan van verschillende patronen, die aan de sadjèn eigen zijn, gelijk voor iedere andere, hierboven reeds genoemde sadjèn bepaalde kain-kĕmbangan-patronen worden aangegeven.
Groote overeenkomst met de Javaansche tritiks toonen de Karo-Bataksche oewis ajau en oewis batoe djala, maar deze hebben altijd een donkerblauw fond. De oewis ajau vertoont uitgespaarde lijnen (tĕloe ajau, lima ajau, enz.), verkregen door naaiing en aaneenrijging dezer figuren vóór de blauwverving; de oewis batoe djala vertoont wit uitgespaarde zeshoekjes, die bedekt zijn geweest door stukjes bamboeschil (zie het hoofdstuk over de werkwijzen).
De Palembangsche tritiks en kains kĕmbangan hebben groote overeenkomst met die van Java.

E. PLANGI-DOEKEN (KAIN PLANGI).

De kain plangi of kortweg plangi's genoemd, zijn de meestal met aniline verfstoffen gekleurde doeken (veelal slèndangs), die tengevolge van de bewerking van innaaien en toeknoopen er uitzien als crèpe de Chine.
Het materiaal is altijd zijde; de teekening is een combinatie van allerlei standaardmotiefjes, welke in het hoofdstuk over het batikken reeds omschreven zijn.
Soms zijn de plangi's slechts gedeeltelijk volgens het plangi-procédé vervaardigd, terwijl het andere gedeelte gewoon gebatikt is. Zoo b.v. op een slèndang, waar het middenveld de plangi-kleuren vertoont, terwijl de randen gebatikt zijn. Of omgekeerd. De plangi's worden op Java voornamelijk te Samarang en Soerabaja, in Kedoe en Banjoemas gemaakt.
De Balische en Lomboksche plangi's zijn eveneens met aniline tinten gekleurd, doch over het algemeen mooier, dan de Javaansche, vooral door de karakteristieke rangschikking der standaardmotieven.
Op Bali en Lombok worden de plangi's door mannen gebruikt als slimoet, oempal boelang (tali slimoet) en ikat pinggang (lendendoek). Als lendendoek en sjaal (slèndang) vormen zij gedeelten van de Balische vrouwenkleeding.
Al naar gelang van de rangschikking der standaardmotieven worden de Balische plangi's genoemd:
1. plangi gĕmpol, welke de motieven poetjoek tĕloe of poetjoek pat masoewĕr vertoont, omringd door sĕkar-motieven met poetjoek tĕloe-motieven in de vier hoeken (zie het hoofstuk over het batikken);
2. plangi parèmbon; voorzien van poetjoek tĕloe-, batoen nangka-, sĕkar-, poetjoek pat-, tjamploeng- en kiping-figuren, welke in strooken (afwisselend van kleur en van elkaar gescheiden door poetjoek rĕboeng-motieven) weergegeven zijn;
3. plangi djama (sambeh) geheel opgevuld met de sub 2 genoemde motieven, doch over het geheele veld verspreid en zonder poetjoek rĕboeng;
4. plangi poetjoek tjina (koeroeng), enkel met poetjoek-tĕloe-figuren versierd, omgeven door sĕkar-gebloemte;
5 plangi djĕnggalâ kediri, evenals de plangi parèmbon, sub 2 genoemd, maar de patroon-randen van elkaar gescheiden door bajĕm-radja-motieven;

6. plangi ĕmbidan paras, als sub 2 en sub 5, maar de patroon-randen van elkaar gescheiden, door soengsang-motieven, en bovendien elke rand in scheeve strooken verdeeld door blègod-figuren. (zie de namen der standaardmotieven in het hoofdstuk over het batikken).
Naar de patronen worden de Lomboksche plangi's genoemd:
1. plangi bintang sambeh (verspreide sterren); 2. plangi bintang koeroeng (door lijnen omgeven sterfiguren); 3. plangi kĕlĕngan teboe (als stukjes suikerriet); 4. plangi gĕmpol (groot gebloemte); 5. plangi poetjoek tjina; 6. plangi gigin barong 7. plangi kalialah; 8. plangi djĕnggalâ kĕdiri; 9. plangi parèmbon; 10. plangi tjandi raras, enz.
De Palèmbangsche plangi's zijn iets drukker van patroon, doch over het algemeen mooier, dan die van Java.
Ongeveer hetzelfde als tritiks, doch lichter van kleur, zijn de katoenen plangi's van Martapoera (Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo), waarheen de kunst van tritik-vervaardiging hoogstwaarschijnlijk van Java overgebracht is. Zij worden door de bevolking aldaar niet veel meer gebruikt, maar komen nog als slèndang's (sjaals), ikat pinggang (lendendoek), kain ajoenan boedak (doeken, waarin kinderen gedragen worden), saroengs (kokerdoeken), sapoetangan (zakdoeken) en kain kĕpala (hoofddoeken) voor. Zij hebben ongeveer dezelfde uitgespaarde figuren, als de tritiks van Java.
De patronen van de Martapoera'sche plangi's heeten:
boenga sisik, boenga banawati, boenga dara menginang, boenga djamboe air, boenga kangkoeng kaombakan, boenga mèga menjisih, boenga pandan lĕrĕs, boenga djoempoetan, boenga bajam radjalaki, boenga bajam radjabini. Vroeger behoorden de plangi-patronen boenga banawati, boenga bajam radjalaki, en boenga bajam radjabini tot de z.g. verboden patronen, welke alleen door vorst en hoofden gedragen mochten worden. Volgens het bijgeloof kon vroeger het dragen van een plangi van een der patronen bajam radjalaki, bajam radjabini, kangkoeng kaombakan of mèga menjisih iemand van een ziekte genezen. Het patroon moest door den doekoen voor de patient worden uitgezocht.
Vroeger werden ook in Kotawaringin (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) plangi's gemaakt volgens het echte plangi-procédé. De tegenwoordige namaak-plangi's van die streek vertoonen figuren, die eenvoudig geteekend en met aniline geverfd zijn, zonder dat er één onderdompeling van den doek heeft plaats gehad. Ook de z.g. plangi's van Soekadana (Westerafdeeling van Borneo) zijn op dezelfde wijze met aniline verfstoffen geschilderd over papieren uitknipsels, welke te voren eerst op het goed geplakt zijn. Het fond van de Soekadanasche plangi's, die als hoofd- en zakdoeken gebruikt worden, (zoowel door de Maleische, als door de Dajaksche bevolking) is meestal geel.
In de afdeeling Noorderdistricten van Celebes (Maros en Pangkadjene) worden door vrouwen sluiers gebruikt, welke op dezelfde wijze, als hiervoren voor Kotawaringin en Soekadana omschreven, met aniline verfstoffen worden beschilderd.

F. LOTJANS EN PANGSI.

De lotjans of looktjans, in Pekalongan pangsi genaamd, zijn meestal zijden slèndangs die van franje (gombjok) voorzien zijn en op een bijzondere wijze gebatikt (of getjapt) en gekleurd worden.
De namen lotjan en pangsi zijn vermoedelijk afgeleid van Chineesche woorden (lo = blauw tjan = zijde). Chineesche vrouwen zijn dan waarschijnlijk de eersten geweest, die gebatikte,

zijden lotjans besteld hebben; tegenwoordig worden zij overal in Java's Oosthoek ook door Javaansche vrouwen gedragen.

In Pĕkalongan worden de zijden pangsi's ter hoofdplaats in de dessa's Sampangan en Mĕdĕllan vervaardigd. Zij vertoonen het patroon in wit, blauw en bruinrood, deze laatste kleur is ontstaan door de doeken eerst in een sogâ-mengsel en daarna in een koedoe-djirĕk-oplossing te dompelen.

Voor de Pĕkalongansche slèndang pangsi worden slechts de navolgende batikpatronen gebruikt:

1. Joetoek (beteekenis onbekend, vermoedelijk van een Chineesch woord afgeleid); 2. loeng mawar (rozentak); 3. tloeki (anjelier); 4. Râmâ (eigennaam).

Het tloeki-patroon (anjelier-patroon) komt ook in vele variaties voor op de Soerabajasche zijden slèndang's lotjan, die op witte of groene Chineesche zijde gebatikt of gestempeld zijn. Wordt b.v. een oedan liris-patroon nagebootst, dan bevatten de schuine reepen daarvan op de lotjan altijd anjelier-figuren; de open vlakken van een kawoeng-motief worden met anjelier-knoppen opgevuld; zoo worden daarmee ook de patronen limarran, bandji, kĕmbang manggar, enz. gecombineerd.

Het fond wordt ook wel eens door onderdompeling van den doek in curcuma verfstof lichtgeel of bruingeel genomen, en vertoont een stippeling, ontstaan door het z.g. njotjohi of het met spelden doorprikken van het batiksel, voordat er gekleurd wordt (zie het hoofdstuk over het batikken). De randmotieven der lotjans worden gevormd door kleine, gestyleerde toempals, waaruit tot aan den uitersten rand van den doek dubbele, rechte lijnen ontspringen.

Het patroon heeft veelal een donkerbruine kleur, ontstaan, doordat de blauwe plekken nagekleurd zijn met een afkooksel van tingi. Een geheel gebatikte slèndang lotjan wordt lotjan bjoer genoemd ter onderscheiding van lotjan plangèn, waarvan sommige deelen volgens de plangi-methode behandeld zijn. Zoo kent men de slèndang lotjan gĕndèran (d.i. de slèndang lotjan als een vlag); deze doeken vertoonen schuinloopende motieven, waarvan de reepen afwisselend gebatikt en volgens het plangi-procédé gekleurd zijn. Voorts: de lotjan obar abir (ngobar abir = het wapperen van vaandels), die plangi-vlekken en -kleuren vertoonen tusschen het batiksel.

HOOFDSTUK VIII.

HET BESCHILDEREN VAN KATOEN EN FOEJA OF GEKLOPTE BOOMSCHORS.

ELIJK reeds in de inleiding van dit boek is aangegeven, kan het uit de vrije hand beschilderen van katoen een oude, Oostersche kunst genoemd worden, welke lang geleden de zoo zeer gewaardeerde „indiennes" of „toiles peintes" of „sindons" of „calmendars" opleverde, die ook bij groote hoeveelheden naar Nederlandsch-Indië werden uitgevoerd en waarvan enkele exemplaren nog in de Minahassa bestaan en als kain Kastèla bekend zijn.

Die kunst is vermoedelijk door de Hindoes overgebracht naar Bali, waar zij thans hier en daar, vooral in het Zuidelijk deel van het eiland nog beoefend wordt tot het verkrijgen van mooie gordijnen (langsé), beschotten (tabing) en sierstrooken (idĕr-idĕr), bestemd, om bij feestelijke gelegenheden in de open loods langs den rand van het dak te worden opgehangen.

De Balineezen hebben echter in de kunst eenige wijziging aangebracht. Zij maakten gaandeweg van meer kleuren gebruik, zoodat hun doeken een vroolijker aanzien kregen.

Hoewel tengevolge van de zedeloosheid van vroegere Balische vorsten er groote bestellingen werden uitgevoerd tot het beschilderen van groote oppervlakten katoen met erotische voorstellingen, kan men zeggen, dat de kunst in hoofdzaak zich bepaalt tot het weergeven van episoden uit het Ramâjana of andere heldenverhalen.

Voornamelijk is het den Balineeschen schilder slechts te doen om de handeling, de groote, forsche, levendige actie voor te stellen met de traditioneele verwaarloozing van perspectief- en schaduwleer. Zijn schilderkunst is, uit een artistiek oogpunt, als die van de primitieven, versoberd nog door het eenzijdige doel van handeling-weergave. De geschilderde doeken, die hij maakt, zijn verhalen in kleuren. Oostersch is ook de opeendringing van tal van menschenfiguren op eenzelfde veld, waar b.v. een gansche krijg tusschen legers wordt weergegeven.

En evenzoo duidt de minutieuze verzorging van details op den typisch Britsch Indischen oorsprong. Zeer fijn worden dikwijls de kleederen en versieringen van de geschilderde personen en dieren uitgevoerd, al zijn de gezichten van de vrouwelijke figuren naar vaste methoden geteekend. Slechts nu en dan worden bloemenranden als decoratief aangebracht, maar gewoon-

Plaat 25. FRAGMENT VAN EEN BALISCHE LANGSE.
(Zie blz. 242 en 243.)

lijk ziet men het tafereel over de geheele oppervlakte van den doek voorgesteld, soms met afzonderlijke, door takken of bladslingers omlijste vakken voor de aparte gebeurtenissen. Het eigen geweven of geïmporteerde katoen wordt eerst gesteven met stijfsel van kleefrijst, en daarna geglansd, door er een schelp hard over heen te wrijven. Deze werkzaamheden voor het prepareeren zijn noodig, om de verfstoffen niet in het weefsel te laten vervloeien. De voorteekening wordt gemaakt met een papje van p é r é-poeder (p é r é is een roode steensoort) of met houtskool of potlood. Zoowel bij het aanbrengen van de voorteekening als bij het eigenlijke schilderen wordt de doek op een lage, bamboezen bank of op den grond uitgespreid.

Bij het afwerken of detailleeren van de reeds geschilderde partijen houdt de schilder, op den

Fig. 340. Balische schilders van langsè's (blz. 243).

grond gezeten, den doek over de opgehouden linkerhand, die als steunvlak dient.

De in gebruik zijnde verfstoffen zijn de navolgende:

voor rood (b a r a k): k è n t j o e, (d.i. (g i n t j o e), een Chineesche verfstof, gemengd met een beetje kalk;

voor donkerblauw (p ĕ l o e n g w a j a h): indigo, welke verkregen wordt, door de bladeren van de m o e r o e k plant (een soort indigo-plant) lang te bewaren;

voor lichtblauw (p ĕ l o e n g n g o e d â): indigo, gemengd met het poeder van gebrande varkensbeenderen;

voor okergeel (k o e n i n g w a j a h) het z.g. p é r é k o e n i n g (een okergele steensoort);

voor lichtgeel (k o e n i n g a t a l): a t a l (steensoort) of aniline;

voor groen (p l o s o r b i o e h): a t a l met indigo;

voor zwart (s ĕ l ĕ m): roet van den inhoud van n j a m p l o e n g vruchten (Calophyllum Inophyllum L, behoorende tot de Guttiferae) met een beetje kalk;

voor donkerroodbruin (t a n g i): k è n t j o e (of g i n t j o e) met zwarte verfstof;

voor donkervermiljoen (n a s a k s a b o): de plek eerst met de k è n t j o e-verfstof kleuren en daarna er overheen schilderen met heel verdunde, zwarte verfstof.

Gewoonlijk wordt de verfstof aangelengd met a n t j o e r of vischlijm; bij het verven gebruikt

men penseelen (p ĕ n o e l i) van katten- of geitenhaar, en dunne trekpennen, (p ĕ n ĕ l a k), welke van bamboe gemaakt zijn en voor het trekken van dunne lijnen dienen.

Nadat het schilderen afgeloopen is, wordt de doek nog eens geglansd (g ĕ r o e s). Wil men een gordijn maken, dan brengt men er aan de bovenzijde op gelijke afstanden k è p è n g s aan (Balische muntstukken met een gat er in), welke dan als ringen fungeeren, waardoor het gordijn heen en weer geschoven kan worden.

Bij de primitieve volksstammen, in den Indischen Archipel en gewoonlijk daar, waar het weven nog niet bekend was, vormde geklopte boomschors of f o e j a (f o e j a is de Toradjasche naam) het materiaal voor de vervaardiging van kleedingstukken. Wat de k a i n k ĕ m b a n g a n is voor de Javanen, was voor de hierboven bedoelde volksstammen de geklopte boomschors, welke eenvoudig met gebruikmaking van een uit plantenvezels samengesteld, primitief penseel uit de vrije hand met allerlei figuren beschilderd werd, en zoo dan als de sierstof voor speciale kleeding te gebruiken was.

De bereiding van boomschors tot het lenige, soepele, voor dat gebruik geschikte materiaal komt in het kort hierop neer, dat de bast van bepaalde boom-soorten, nadat die in breede reepen van den stam gepeld en van de kurkachtige bovenlaag ontdaan is, in stukken wordt verdeeld, welke met verschillende soorten, van inkervingen voorziene, steenen en houten kloppers beklopt worden, waardoor het door de natuur gevormde, dichte vezelverband zich verdunt, verwijdt, egaliseert, en men ten slotte een soepele, perkamentachtige stof (Javaansch: d a l o e w a n g) verkrijgt, welke vrij stevig is en de kleurstof voor de op te brengen teekening gemakkelijk opneemt.

Groot is het aantal boomen, waarvan de schors zich voor deze bereiding leent, velerlei zijn de complicaties in behandeling; legio is het aantal vormen, waarin de zoo typische kloppers voorkomen; een gedetailleerde beschrijving van werkwijzen en werktuigen is gegeven in de verhandeling: Geklopte boomschors als kleedingstof op Midden-Celebes en hare geographische verspreiding in Indonesië door Dr. N. Adriani en Alb. C. Kruyt (Internationales Archiv für Ethnographie Bd. XIV en XVI) en in het werk: De Baree sprekende Toradjas van Midden-Celebes van dezelfde hierbovengenoemde schrijvers.

Het beschilderen van boomschors wordt thans alleen nog gedaan in de Toradjalanden, door enkele Dajaksche volksstammen, voorts op Ceram, in een deel van den Timor archipel, en door sommige Papoeastammen en wordt voornamelijk toegepast op baadjes, saroengs, hoofddoeken, zakken, tasschen en schaamgordels, uit een decoratief oogpunt het best in de Toradjalanden en op Ceram.

Het decoreeren uit de vrije hand, zonder gebruikmaking van een herhaaldelijk gecorrigeerd en omgewerkt ontwerp, kan als iets oud-Indonesisch worden aangemerkt. Men ziet het plaats hebben bij het batikken of wasteekenen; op geniale wijze wordt het uitgevoerd bij het bamboesnijden, bij het metaalciseleeren, bij de leder-uitbeiteling. Het bij Oostersche volken zoo geliefde vlakornament wordt in Nederlandsch-Indië door toepassing van zoo verschillende procédés weergegeven. Waar niet direct van het penseel met kleuren gebruik wordt gemaakt, zijn voor de verfbaden uitsparingstechnieken bekend, waartoe immers ook het batikken, het teekenen met was behoort. Bij de vervaardiging van k a i n t r i t i k in Midden-Java bedient men zich, om een vlakornament te verkrijgen, van garens als bedekkingsmateriaal en, gelijk wij gezien hebben, rijgt men dan de wit te behouden figuren met draad aan. Bij het maken van de kleurige p l a n g i-doeken worden de deelen van het opgestempelde patroon nopjesgewijze = met plantenvezels omwonden; op de Sålå'sche k a i n k ĕ m b a n g a n ontstaat de kleurencombinatie door partieele omwinding van het goed met p i s a n g blad en algeheele onderdompeling daarna van den doek in de verfstof. De Bataks der Karolanden en de Keo's van West-Flores sparen witte figuren op hun kleeding uit, door vóór de onderdompeling van het goed, hierop stukjes bamboe vast te hechten, ja zelfs werden vroeger in Banjoemas bij de t r i t i k-vervaardiging kleine, ronde

steentjes, peperkorrels, e.d. als uitsparingsmateriaal gebruikt. In de Westerafdeeling van Borneo wordt door de Dajaks het onder den naam van bĕtabok bekend staande handwerk uitgevoerd, waardoor een vlakornament wordt gemaakt door in gestyleerde figuren uitgeknipte lappen goed op een stuk, anders gekleurd goed vast te hechten.

Het met een primitief penseel direct opbrengen van de kleurstof gebeurt o.m. bij het z.g. mĕlangi in West-Borneo, waarbij echter slechts de door chablonen op het katoen gebrachte patronen tusschen de contourlijnen worden ingevuld; uit de vrije hand geschiedt het bij de lederbeschildering, bij calligrafischen arbeid en bij het kleurig versieren van foeja of geklopte boomschors. Hierbij wordt gewoonlijk, enkel van eenige verdeel-lijnen als voorschets gebruikt gemaakt;

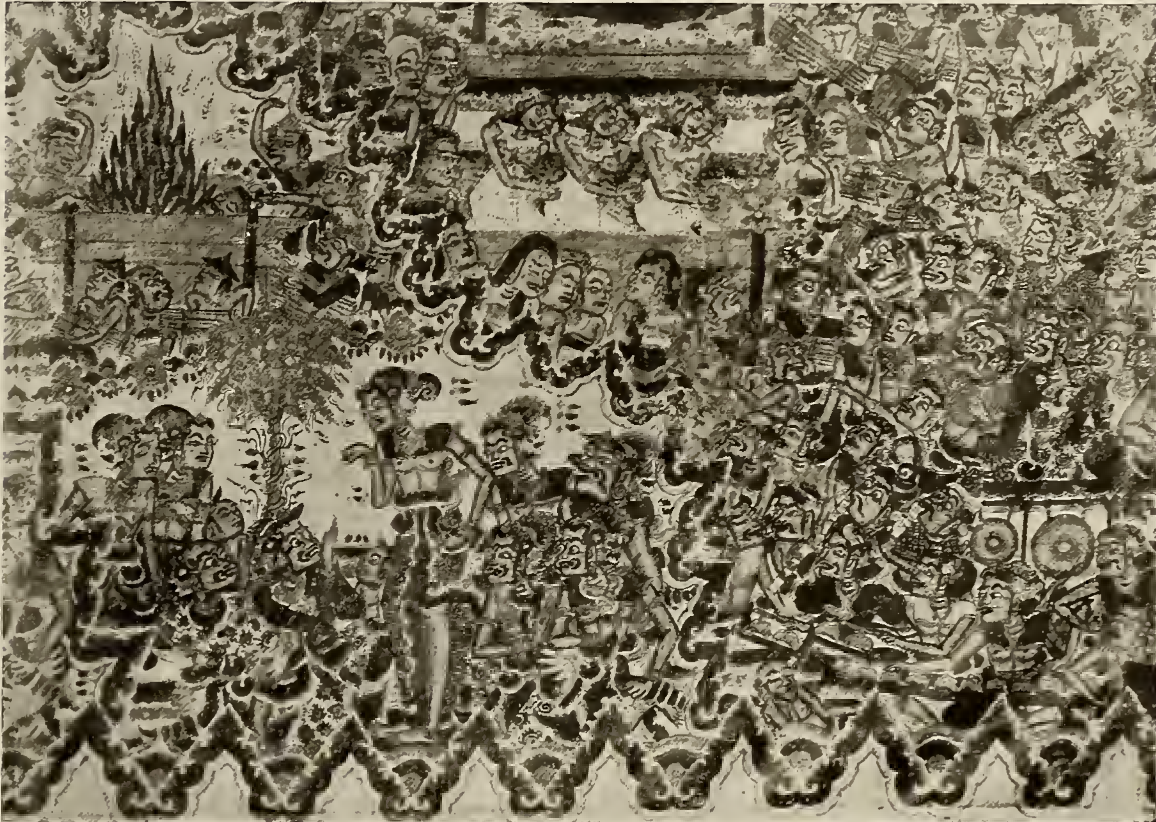

Fig. 341. Fragment van een beschilderde, Balische langsé (gordijn) (blz. 242 en 244).

minder bekwame werkers en werksters bedienen zich van stempels, waarbij zij de kleuren opstempelen (1), maar over het algemeen wordt de kleurteekening dadelijk, spontaan, naar het gedachte ontwerp met een snelheid en raakheid uitgevoerd, waardoor de opzet het karakter krijgt van losheid. Dit ongedwongene en vrije, vereenigd met de uit symboliek voortspruitende naieve voorstellingen, geeft aan de teekening een bijzondere bekoring. Zelfs waar van stempels gebruik is gemaakt, getuigen de gewijzigde plaatsing of aaneenschakeling van het eenvoudige motief en het gebruik van de verfstoffen, van een bijzonder gevoel voor het decoratieve vlakornament en van kleurenzin.

Zoo is het batikken naar vrije, spontane opvatting, de snelle uitvoering van het gedachte ont-

(1) Blijkens de in het werk van de heeren Adriani en Kruyt gedane mededeelingen moet deze stempeltechniek in het landschap Saoesoe vrij volledig worden toegepast. Daar wordt n.l. een motief in details met een stel van verschillende stempels opgedrukt, een zelfde techniek dus, zooals ook in Britsch-Indië bekend is.

werp in één kleur van het wasmateriaal; bij het beschilderen van geklopte boomschors moet tevens aan de combinatie van tinten gedacht worden. En hierin hebben de Toradja'sche volksstammen het vrij ver gebracht.
Welke zijn nu de gebruikte kleurstoffen en hoe worden deze vervaardigd?
Om een roode kleurstof te krijgen, vermengt de Toradja een afkooksel van den wortelbast van den dolo (een Morinda soort, behoorende tot de Rubiaceae en ongeveer gelijkstaande met het Javaansche mĕngkoedoe) met sirih en kalk, of hij bestrijkt de rood te kleuren plekken van de foeja met de pitten van de alomi (Bixa Orellana, behoorende tot de Bixaceae = het Javaansche kasoembå kĕling of het Soendaneesche galinggĕm). In het binnenland van Melawi (Westerafdeeling van Borneo) gebruikt men de vruchtengom van rotan, welke stof eerst in een jonge bamboegeleding verwarmd en dan met djingga of roode aniline of met het roode kleursel van boewah kasoembå (Bixa Orellana L, behoorende tot de Bixaceae) gemengd wordt. In West-Ceram, waar eveneens dit kleurmiddel onder den naam van kasoeba bekend is, maakt men voor het roodkleuren gebruik van een afkooksel van den wortelbast van de lola-ai (vermoedelijk mĕngkoedoe) of soms ook van een mengsel van curcuma en kalk. Op West-Soemba komt op geklopte boomschors de roodbruine kleur nogal voor.
Voor deze kleur wordt de schors van den kaimanoe-boom gebruikt. De schors wordt in kleine stukjes gesneden en daarna in een pot een halven dag uitgekookt. Het aftreksel wordt in een bak overgegoten, en daarin wordt de geklopte boomschors gedompeld, welke men er zóó lang in kneedt, totdat de kleurstof geheel is doorgedrongen.
Voor donkerbruin gebruikt de Toradja een aftreksel van kokabo. Een aftreksel van de wortels van den koedoe-boom (Morinda Citrifolia), of van de koeni (Curcuma longa) levert bij dezen volksstam de gele verf voor het beschilderen van foeja. In Melawi wordt de gĕtah of gom van den sĕgoelang-boom genomen, welke zelfstandigheid eerst geroosterd wordt en dan pas als gele verf dienst kan doen. De Soembanees gebruikt hiervoor het aftreksel van de z.g. kajoe-koening (Cudrania javanensis Trécul, behoorende tot de Urticaceae), maar dan is een totale, herhaaldelijke onderdompeling van de bewerkte boomschors noodig. Curcuma is als gele verfstof op Ceram eveneens bekend.
Moet de Toradja de foeja of geklopte boomschors zwart maken, dan dompelt hij die in een afkooksel van de schors der boomsoorten: kokabo, jamboe, mojadja en ook van singkoeba of polimbi, bespuwt ze daarna met een uitkauwsel van de vruchten van de bo'e (een soort Rhododendron) en sakoti, en begraaft het materiaal ten slotte eenigen tijd in een fixeerbad van modder. De Dajak past het berookingsprocédé toe, waarna nakleuring volgt met een mengsel van harsroet en rietsap, welke laatste zelfstandigheid als kleef- tevens bindmiddel dient. Iets dergelijks doet de Soembanees, die zich zwarte verf weet te verschaffen door vermenging van roet, (verkregen door verbranding van bamboebladeren) met gom van kajoe poelai, terwijl de Ceramsche inboorling van Amahei roet met het melksap van den rinaolo-boom mengt.
Moeilijker is de wijze, waarop de West-Soembanees de zwarte verfstof voor zijn doek vervaardigt. Deze wordt n.l. eerst ondergedompeld in het sap van de schors en bladeren van een boomsoort, genaamd pamoesoe, welk sap niet minder dan 6 uren moet worden uitgekookt. Daarna wordt het stuk geklopte boomschors aan beide zijden met modder besmeerd, opgerold en in modder begraven. Na een half uur haalt men het weder te voorschijn, wascht het in schoon water uit, hangt het in de schaduw te drogen, en herhaalt dan de geheele bewerking vanaf het onderdompelen, totdat de gewenschte kleur verkregen is. Op dezelfde wijze worden ook voor de zwartkleuring de bladeren van den pakat of van den rosajeji gebruikt, afzonderlijk of te zamen, of gemengd met de schors en bladeren van den pamoesoe.
Andere kleuren dan bruin, rood, geel en zwart worden zelden gebruikt, alleen in de Toradja-

Plaat 26. BESCHILDERDE FOEJA
(geklopte boomschors) van Ceram.
(Zie blz. 246 en 248.)

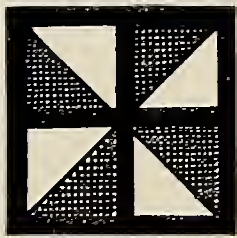

Plaat 27. BESCHILDERDE FOEJA
(geklopte boomschors) van de Toradjalanden.
(Zie blz. 247 en 248.)

Plaat 28. BESCHILDERDE FOEJA
(geklopte boomschors) van Donggala.
(Zie blz. 247 en 248.)

landen weet men ook een paarse verfstof te bereiden door de geroosterde bloemen van de l e l e n g k a s a (een Papilionacae) met water fijn te kneden, terwijl er een lichtgroen kleurmiddel bereid wordt uit een mengsel van gestampte k a l a m a j a-bladeren met water.
Vermelding verdient, dat op de van boomschors vervaardigde t j i d a k o ' s of schaamgordels van Ceram ook blauw voorkomt, welke kleur men met indigo opbrengt.
De teekening van geklopte boomschors is niet ingewikkeld, berust vooral bij de Toradja's op de rechtlijnige verdeeling en onder-verdeeling van het veld. Maar juist hierin worden door hen goede combinaties, speelsche wijzigingen en samenstellingen, logische verhoudingen van kleur en wit betracht, waardoor het soms bonte stuk toch een levendig aanzien verkrijgt.
Ik wijs hier op het vrij dikwijls voorkomen van banden met verdeelde vierkantjes, ruitjes en driehoekjes, van de vierbladige bloemfiguren, welke het alom verspreide, typisch-Indonesische, z.g. k ĕ m b a n g-m a n g g i s-motief vormen, dat op de Toradja'sche f o e j a-doeken wel eens met een kwadraat als omtreklijn wordt weergegeven. Vooral die laatst bedoelde figuur is geprononceerd Celebaansch.

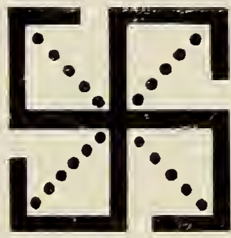

Fig. 342. Toradjasch wervelornament en swastika (blz. 247).

Fig. 343. Tetrasquetrum of vierbeenig wervelornament (blz. 247).

„Wir finden diese Figuren sowohl, wenn auch selten, vereinzelt, als ganz besonders in Bändern und in Flächenbedeckungen wiederholt. Aus der Wiederholung in Bändern und in Flächenbedeckungen sind neue Ornamente und bildnerische Motive hervorgegangen". (Die Bogen-, Strich-, Punkt- und Spiralornamentik von Celebes, Sonderabdruck aus den Publikationen des königlichen ethnographischen Museums zu Dresden, Bd. XIV, 1903. A. B. Meyer und O. Richter).
Zoo komt als typisch Toradjasch ornament zoowel op bamboe-snijwerk als op f o e j a-doeken ook voor: het vierkant, dat eerst door twee diagonalen en twee middel-verdeellijnen in 8 gelijkvormige d r i e h o e k j e s verdeeld is, welke afwisselend zwart ingevuld en blank gelaten zijn. Groote overeenkomst heeft dit ornament met het Javaansche batikmotief, dat b a r i s k o n d o e r heet (zie no. 107 onder de t j ĕ p l o k k a n s).
Wanneer men het driehoekjes-ornament bezichtigt, zal men er de draaiing, de werveling in terugvinden als van het s w a s t i k a-motief, dat den Toradjas onbekend is, de werveling, die op een verrassend duidelijke wijze en zooals nergens elders in den Indischen archipel weer te voorschijn komt in het veelbeenige rozetmotief der Toradjasche f o e j a-doeken. Dit, gevoegd bij het rudimentair voorkomen van sleutelfiguren (zoo b.v. in hun karbouwenkop-motieven), wijst er op, dat zij zeer weinig in aanraking gekomen zijn met de Noord-Celebaansche stammen en de volken van het Oostelijk gedeelte van den Archipel, de Alfoeren, die immers zulke ingewikkelde, geometrische haakkruis-samenstellingen hebben, welk versieringsbeginsel via Noord-

Fig. 344. Overeenkomst tusschen het Toradjasch driehoekjes-ornament, de swastika en het Toradjasche, veelbeenige wervelornament (blz. 247).

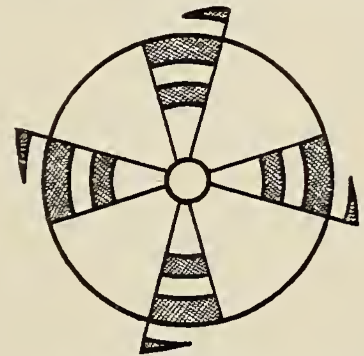

Fig 345 Toradjasch wervelornament (blz. 247).

Celebes en Sangir niet verder dan tot het Zuidelijk deel der Minahassa heeft kunnen doordringen. Het merkwaardige, oorspronkelijke en afwijkende van de Toradja'sche versieringskunst geeft dus aan, hoe deze volksstammen zelden met andere volkeren in aanraking zijn gekomen en in vrij ontoegankelijke gebieden geleefd hebben. In tegenstelling van het ingewikkeld-geometrische versieringsbeginsel kan daarom het Toradjasche decoratief naief-primair genoemd worden, de eerste phase in de ontwikkeling en uiting van den kunstzin van wilde woudvolkeren.
Bij dezen heeft de voorstelling van bepaalde figuren een zekere beteekenis. Uit het reeds genoemde werk van de heeren Adriani en Kruyt citeer ik hier: „Mannen, die slechts éénmaal op een sneltocht zijn geweest, mogen slechts een hoofddoek dragen, die effen rood is geverfd. Zij, die reeds tweemaal ten strijde zijn uitgetrokken, hebben recht op een hoofddoek met gele en roode strepen. Voor hen, die reeds driemalen gingen, zijn de gele en roode strepen van elkaar gescheiden door zwarte lijnen. Eerst zij, die reeds viermalen gingen, mogen in het midden van hunnen hoofddoek eene teekening hebben, pesule bengga genaamd, en een dito in een der hoeken. Op die teekening mogen nog geen karbouwenhorens voorkomen. Eerst zij, die vijf malen gingen snellen, mogen teekeningen van karbouwenhorens in hun hoofddoek dragen. De hoofddoek van hen, die zesmaal gingen, onderscheidt zich door een veelkleurige teekening".

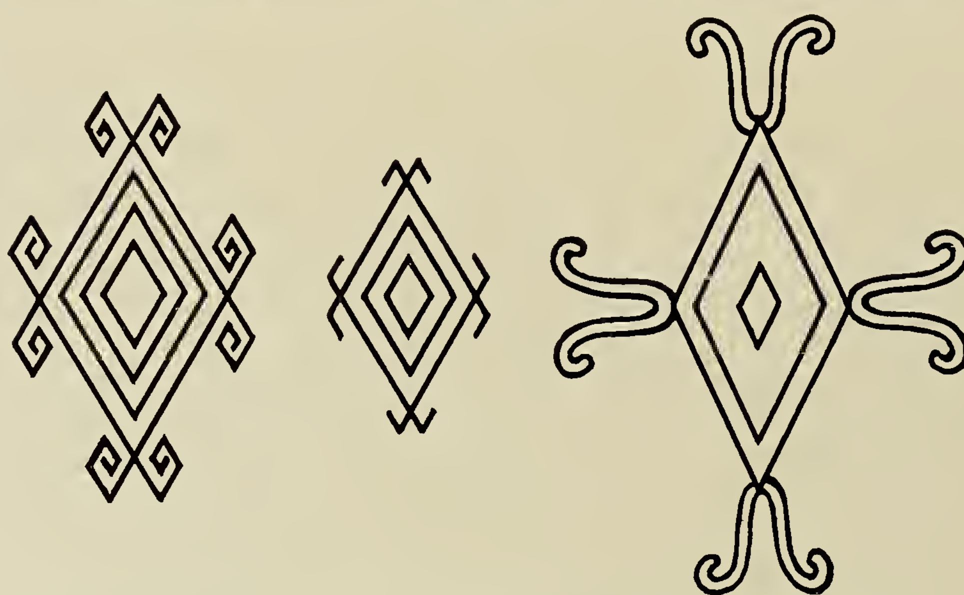
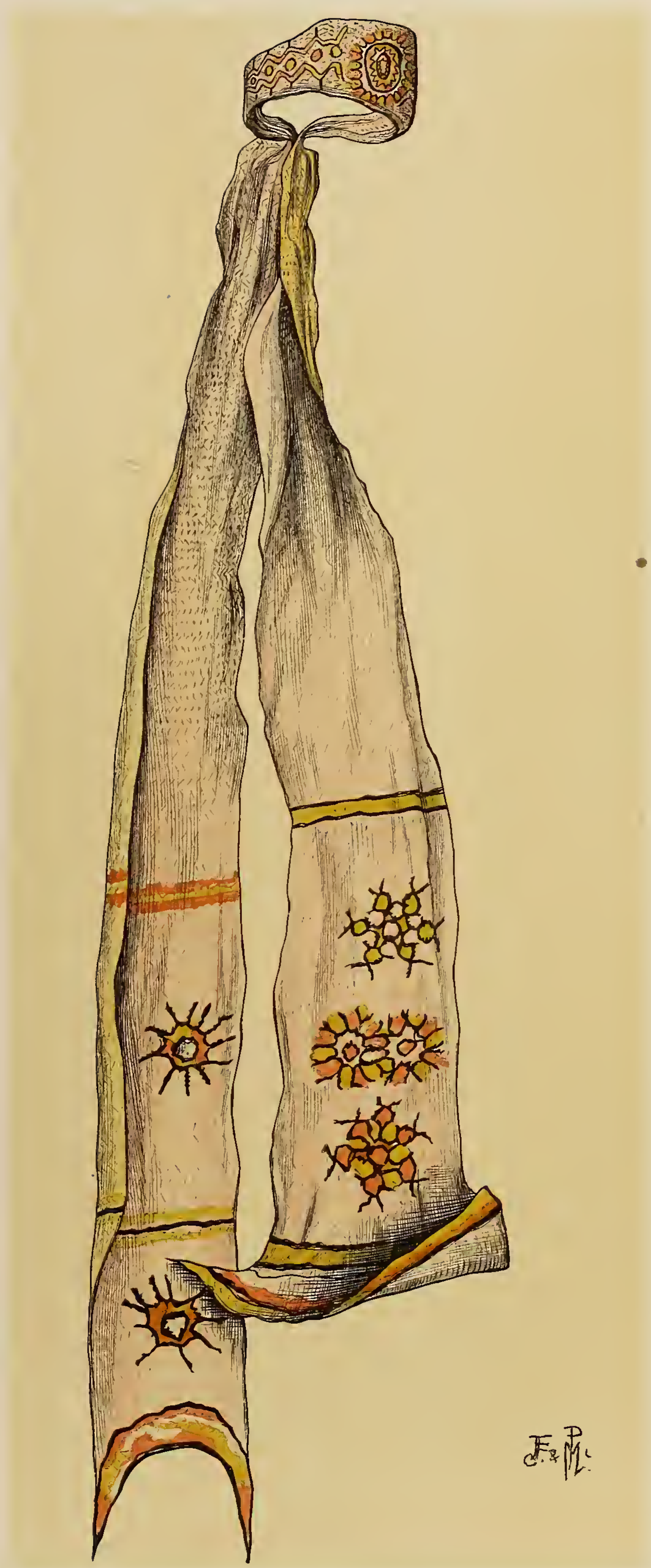

Fig. 346. Rhomben met rechte en afgeronde sleutelfiguren (karbouwenhorens) Toradjasche motieven (blz. 249).

Merkwaardige overeenkomst hierin bestaat met de beteekenis van de West-Ceramsche patronen voor tjidako's of schaamgordels van geklopte boomschors. Ook op Ceram moest vroeger het aantal der roode, gele, en zwarte concentrische ringen, die op zoo'n kleedingstuk voorkwamen, aangeven, hoeveel menschenkoppen door den drager reeds gesneld waren. Dat was het versierende teeken, de tooën van de tjidako. Een schaamgordel met 4 concentrische ringen, dus te dragen door iemand, die reeds 4 koppen gesneld heeft, heette roewan maano, een vijfstrepige gordel noemde men roewan peleno. Zij, die al veel koppen gesneld hadden, droegen de tjidako kaptaneiralo, waarop het groote aantal heldendaden door stippelcirkels was aangegeven; de drager van zoo'n gordel had dan den titel van kaptan eiralo hereë-aelo-haän-oeroe, d.w.z. de groote kapitan van de drie stroomen (Ettih, Tala en Sapalewa).
De stippelversieringen, de cirkel-samenstellingen, die voorkomen op Ceramsche tjidako's, komen eveneens voor als ornamenten op Toradjasche foeja-doeken, maar in sommige Toradjasche cirkel-afbeeldingen is alweer de draaiïng, de werveling, òf in segmenten, òf in radfiguren, aangegeven. En zelfs de karbouwenkop-motieven zijn de vervormingen, de afgeronde weergaven van haakkruis-motieven, zooals ze in ongeveer dezelfde naieviteit voorkomen op Ceramsche boomschors-doeken.

Plaat 29. TJIDAKO OF TJAWAT
van geklopte boomschors, afkomstig van Hatoe Soea (Ceram).
(Zie blz. 248.)

Plaat 30. MOTIEVEN VAN BESCHILDERDE FOEJA
(geklopte boomschors) van Ceram.
(Zie blz. 248.)

Het is wel de moeite waard, na te gaan, hoe de echt-Indonesische samenstelling van ruit met haakkruis-figuren eerst vereenvoudigd, en later met neiging tot afronding van lijnen, nagebootst werd, hoe uit het typische ruitmotief met de meander of haakkruis-achtige uitloopers wel de hoofdfiguur is overgebleven, waarvan echter de sierlijke bij-motieven tot karbouwenhoornlijnen overgegaan zijn. En toen eenmaal deze overgang plaats had gehad, het verbogen motief bij de Toradja's populair was geworden, werd het niet alleen aan ruiten, maar ook aan kruisen, aan cirkels, aan vierkanten, aan lijnen en onregelmatige vlakken geschakeld.
Ook de hagedisfiguur komt zoowel op de Toradjasche als de Ceramsche boomschors-doeken voor, de hagedisfiguur, die, wat de houding betreft, waarin het beest is weergegeven, verduidelijkt, hoe het motief uit ruiten en vereenvoudigde haakkruisen moet zijn ontstaan [1].
Meer en meer gaat de kunst van het foeja-beschilderen verdwijnen, al naarmate de landen, waar die kunst nog wordt beoefend, in het algemeene verkeer worden opgenomen, waardoor de geklopte boomschors als materiaal voor kleeding gaandeweg door geïmporteerde stoffen verdrongen zal worden. Het op de omschreven wijze weergeven van vlakornament naar de lang niet verwerpelijke opvatting der primitieve volksstammen kan, zonder dat die opvatting zich wijzigt, een richtige toepassing vinden in het gebruik van de versierde foeja voor andere gebruiksvoorwerpen dan kleedingstukken. En dan behoeft van een algeheele verdwijning dezer sympathieke kunst geen sprake te zijn.

[1] Intusschen moet ook worden opgemerkt, dat de hagedisfiguur als ornament van symbolische beteekenis bijna overal in Nederlandsch-Indië voorkomt, van Sumatra tot Nieuw-Guinea toe.

Ph. = photo.
T. = teekening of schets.

OPGAVE DER IN DEN TEKST VOORKOMENDE AFBEELDINGEN

OPGAVE DER TUSSCHEN DEN TEKST VOORKOMENDE PLATEN.

ALPHABETISCHE WOORDENLIJST.

C.

D.

L.

M.

N.

O.

P.

R.

W.

INHOUD.

